

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Tomaš

BOŽEROCKI

Medijų ir atminties laikmenų
komunikacinė reikšmė formuojant
Armijos Krajovos kolektyvinę atmintį XX
a. viduryje

DAKTARO DISERTACIJA

Socialiniai mokslai,

Komunikacija ir informacija (S 008)

VILNIUS 2020

Disertacija rengta 2015–2020 metais Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė:

doc. dr. Renata Matkevičienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, informacija ir komunikacija – S 008).

TURINYS

IVADAS	5
1. KOMUNIKACINIO VEIKSMO TEORIJOS PRITAIKOMUMAS ATMINTIES TYRIMUOSE	27
1.1.Socialinio veiksmo samprata	28
1.2.Komunikacinio veiksmo samprata.....	31
1.3.Kolektyvinės ir viešosios atminties tyrimas	36
1.3.1. Santykis tarp istorijos, individualios, kolektyvinės ir institucinės viešosios atminties	36
1.3.2. Užmarštis kaip atminties elementas	48
1.4.Atmintys komunikacinio veiksmo aspektu	53
2. MEDIJŲ IR ATMINTIES LAIKMENŲ POVEIKIS KOLEKTYVINEI ATMINČIAI	62
2.1.Atminties komunikacija ir medijos	63
2.2.Atminties laikmenos konceptas	68
2.2.1. Tikslinės laikmenos.....	77
2.2.2. Savaiminės atminties laikmenos	79
2.3.Dialoginis viešosios atminties naratyvas	81
3. MEDIJŲ IR ATMINTIES LAIKMENŲ POVEIKIO ARMIJOS KRAJOVOS KOLEKTYVINEI ATMINČIAI TYRIMAS	88
3.1.Tyrimo metodologijos ir duomenų rinkimo proceso pristatymas	88
3.2.AK BIP komunikuotas naratyvas kaip AK narių kolektyvinės atminties pagrindas	98
3.2.1. Pradinis lenkų pogrindžio formavimosi ir informacinės veiklos etapas	100
3.2.2. AK Vilniaus apygardos BIP sukūrimo tikslingumas	103
3.2.3. Propagandinė diversija	113
3.2.4. Lenkų ir lietuvių unijos idėja kaip AK BIP naratyvo dalis	118

3.3. Atminties apie pirmąją lenkišką „Kmicico“ dalinį formavimo atvejo analizė	124
3.3.1. „Kmicic“ AK brigados veiklos istorija	124
3.3.2. Naratyvų apie „Kmicic“ brigadą lyginamoji analizė	126
3.3.3. Nutylėjimo reikšmė kuriant atmintį apie „Kmicic“ brigadą	131
3.4. Atminties laikmenų, susijusių su lenkų pagrindžiu veiksmu Lietuvoje 1939 – 1945 m., sąsajos su kolektyvine atmintimi	134
3.5. Tapatumas ir atmintinos datos	139
3.6. AK atminties kolektyvo santykis su žiniasklaidoje pateikiama informacija apie AK, Antrąjį pasaulinį karą, sovietinę okupaciją	145
3.7. Kolektyvinė atmintis – realybės interpretavimo įrankis	150
3.8. Tyrimo rezultatų apibendrinimas	154
IŠVADOS	161
BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS	166
PRIEDAI	186

IVADAS

Temos aktualumas

Praeitis suteikia atminčiai pagrindą, bet atminties turinį formuoja komunikacija tarp individų, kolektyvų, atminties laikmenų ir medijų. Atmintis, nepriklausomai individuali ar kolektyvinė, neatsiranda tik veikiant praeities įvykiams, kurie yra išsaugoti atminties laikmenose. Praeities įvykiai vienareikšmiškai suteikia pagrindą atsirasti atminčiai, bet besikuriant žinioms apie praeitį yra reikšminga komunikacija. Istorijos mokslu bandoma atsakyti į klausimą, kaip atrodė praeitis. Komunikacijos dedamoji papildo istorijos tyrimus, nes atsakoma į klausimą, kodėl skirtingi kolektyvai skirtingai suvokia vienodą praeitį. Šiame tyrime akcentuojama atminties laikmenų bei medijų komunikacinė reikšmė atminties formavimo ir transformavimo procese.

Komunikacijos reikšmės įtraukimas praplečia istorijos mokslo tyrimus apie lenkų ginkluotą pasipriešinimą, kuris veikė Rytų Lietuvos teritorijoje (1939 – 1945 m.). Praeities suvokimo konstravime dalyvauja ne tik mokslininkai, bet taip pat įvairūs kolektyvai, kurie pasitelkdami atminties laikmenas, medijas praplečia žinias apie praeitį arba sukuria alternatyvų praeities suvokimą. Disertacijoje analizuojama kaip atminties laikmenų, kolektyvų ir medijų komunikacija veikia kolektyvinės atminties formavimo ir transformavimo procesą.

Komunikacinė atminties laikmenų ir medijų reikšmė atsiskleidžia disertacijos antroje dalyje, kurioje pristatoma medijų ir atminties laikmenų komunikacijos poveikis formuojant žinias apie praeitį. Trečioje disertacijos dalyje analizuojama kaip medijos ir atminties laikmenos paveikė lenkų ginkluoto pasipriešinimo judėjimo atminties naratyvą.

Nuo XX a. vidurio suintensyvėjo domėjimasis ne istorija, o atmintimi apie praeities įvykius ir jų interpretacijomis¹. Valstybės, socialinės grupės, šeimos atsižvelgdamos į įvykusius sisteminius pokyčius pradėjo naujai vertinti savo praeitį, pradėjo iš naujo kurti santykį su praeitimi. Susidomėjimas atmintimi pasireiškė įvairiomis formomis: oficialiosios istorijos kritika, pamirštų atminties fragmentų iškėlimu, genealoginiai tyrimais, įvairių minėjimų intensyvumu, naujų muziejų kūrimu, susidomėjimu archyvais, paveldo sureikšminimu. Vakarų Europos šalys pirmosios įžengė į atminties amžių, o vėliau žlugus socialistiniam blokui, pasaulis susidūrė su

¹ NORA, Pierre. Czas pamięci. *Res Publica Nowa*. 2010, nr. 10, s. 134; CONFINO, Alon. *Germany as a Culture of Remembrance. Promises and Limits of Writing History*. Chapel Hill 2006, p. 155.

Rytų Europos „atrastąją“ atmintimi. Vykstant permainoms Lotynų Amerikoje ir Afrikoje susidomėjimas atminties studijomis tik didėjo².

Susidomėjimą atmintimi skatina praeities vaizdinių medializacija, politinių jėgų iškilimas/sunykimas, socialiniai procesai. Praeitis naudojama kuriant bendrus tapatumus, todėl galima teigti, kad praeitis vykdo egzistencinio pagrindimo funkciją, kai remiantis praeities įvykiais bandoma pagrįsti kolektyvo dabartį. Lietuvoje iš naujo susidomėta Antrojo pasaulinio karo įvykiais, holokaustu, rezistentais. Lietuvoje egzistuoja atmintys apie įvairius pasipriešinimo judėjimus, kuriuose dalyvavo krašto gyventojai. Jos skirtingai pristatomos ir interpretuojamos. Susidomėjimą šiais praeities elementais lemia ne tik vidiniai valstybės procesai, bet ir tarptautinis kontekstas. Daug dėmesio susilaukia Antrojo pasaulinio karo metais vykę įvykiai, nes tiesiogiai palietė didžiąją daugumą gyventojų. Šio karo motyvai dažnai pasireiškia populiarioje kultūroje (filmuose, žaidimuose). Karo laikotarpio įvykiai naudojami politikoje (pvz., taip Rusija teisina Vidurio Europos šalių okupaciją ir įjungimą į socialistinį bloką). Diskutuojama dėl sukarintų dalinių, pasipriešinimo judėjimų veiksmų per minėtą laikotarpį, nes jų nariai, dėl vienokių ar kitokių priežasčių, įvykdė nusikaltimus prieš civilius gyventojus: Kaniūkų kaimo, Glitiškių dvaro, Dubingių miestelio atvejai.

Piliečių dalyvavimas pasipriešinimo sąjūdyje gali būti sąlygotas įvairių veiksnių: nepasitenkinimas vidine valstybės situacija, ideologinė priešprieša, interventų okupacija, ir t. t. Manuelis Castellsas³ kildino pasipriešinimą iš visuomenės nepasitenkinimo, turėdamas omenyje visuomenės pasipriešinimą vykdomoms reformoms. Arvydas Anušauskas⁴ apibūdino pasipriešinimą kaip kitaip mąstančių žmonių patriotinį sąjūdį, turintį savitą politinę programą. Šis apibrėžimas nurodo, jog pasipriešinimas - tai centralizuota organizacija,⁵ turinti politinį tikslą išreikštą politinėje programoje. Kęstutis Kasparas⁶ apibrėžė *pasipriešinimą* kaip prieš užgrobtos šalies ar jos dalies gyventojų laisvės kovos sąjūdį, turintį savarankišką strategiją ir taktiką. Šiame apibrėžime galima išskirti keturis esminius

²NORA, Pierre. Czas pamięci. *Res Publica Nowa*. 2010, nr. 10, s. 134.

³CASTELLS, Manuel. *Władza komunikacji*. Warszawa 2013, s. 344.

⁴ANUŠAUSKAS, Arvydas. Pasipriešinimo raida ir pasipriešinimo metodai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004, p. 241.

⁵Žodis *sąjūdis* reiškia sutelktą visuomeninį judėjimą – pagal *Žodynas.lt* [interaktyvus]. 2017-11-18, [žiūrėta 2017 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/S/sajudis>

⁶KASPARAS, Kęstutis. Teorinė pasipriešinimo samprata ir klasifikacija. *Laisvės kovų archyvas*, 1997, 20, p. 236.

dėmenis: *okupantai, laisvė, kova ir sąjūdis*. Šis *pasipriešinimo* sąvokos apibrėžimas nurodo, kad pasipriešinimo judėjimas atsiranda priešui okupavus suverenią valstybę arba jos dalį, o pasipriešinimo dalyvių siekinys yra laisvė. Apibrėžime kova (kuri vykdoma remiantis savarankiška strategija bei taktika) gali būti suvokiama plačiaja prasme, t. y. ne tik ginkluotas pasipriešinimas okupantui (t. y. aktyvus pasipriešinimas), bet kaip bet koks pavergtos šalies ar jos dalies gyventojų elgesys, kuriuo siekiama pakenkti okupantui (t. y. pasyvus pasipriešinimas)⁷. Pateiktame apibrėžime taip pat yra žodis *sąjūdis*, kuris nurodo, jog kovą vykdė centralizuota organizacija.

Atsižvelgiant į aukščiau pristatytų apibrėžimų skirtumus, sudedamąsias dalis, šiame darbe *pasipriešinimo judėjimas* suvokiamas kaip priešų užimtos teritorijos gyventojų centralizuotas, tikslingas, politiškai angažuotas, ginkluotas judėjimas, kuris įvairiais būdais siekė išsivaduoti iš okupacijos.

Organizuotas pasipriešinimas okupantams vyko įvairiais laikotarpiais. Per Antrąjį pasaulinį karą Lietuva buvo išskirtinė Europos kontekste, nes tuo metu Lietuvoje veikė trys ideologiškai skirtingi pasipriešinimo judėjimai (atitinkantys aukščiau pateiktą apibrėžimą – aut. pastaba): lietuvių antinacinis, lenkų ginkluotas, sovietų ginkluotas pasipriešinimai⁸. Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvos teritorijoje veikė šios lietuvių antinacinio pasipriešinimo organizacijos: Lietuvos frontas (LF), Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS), Lietuvos laisvės armija (LLA), Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK). Šios organizacijos nepasizymėjo per karą, bet sudarė pagrindą atsirasti ir organizuotai veikti pokario lietuvių ginkluotam antisovietiniam pasipriešinimui. Ginkluota kova siekta nepriklausomybės bei parodyti Vakarų valstybėms, kad Lietuva nesutinka su Jaltos ir Potsdamo konferencijų⁹ nutarimais, t. y. įjungimu į Sovietų Sąjungos sudėtį.

Antrojo pasaulinio karo metais ir pirmaisiais pokario metais Rytų Lietuvoje veikė organizuotas lenkų ginkluotas pasipriešinimo judėjimas. Lenkų ginkluotas pasipriešinimo judėjimas, kuriam taikomas bendrinis

⁷ K. Kasparas savo straipsnyje (p. 238 – 244) įveda sąvokos klasifikaciją pagal pasipriešinimo būdą, formą ir veiksmų koordinavimą. Bet disertacijos autoriaus nuomonė, tokia klasifikacija yra perteklinė. Skirstant pasipriešinimą, pagal kovos formą į aktyvų ir pasyvų, pakankamai aiškiai nurodoma į pasirinktos formos kovos būdą.

⁸ BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pagrindis 1939-1945 m.* Vilnius 2015, p. 9.

⁹ Jaltos ir Potsdamo konferencijoje nubrėžtos ir patvirtintos naujos, pokario Europos sienos, pagal kurias Lietuva atsidūrė Sovietų Sąjungos sudėtyje.

Armija Krajova pavadinimas - buvo centralizuota, kadrinių karininkų sukurta organizacija pavaldi Lenkijos emigracinei vyriausybei (kuri nuo 1939 m. lapkričio mėn. veikė Prancūzijoje, o nuo 1940 m. birželio mėn. Anglijoje). Lenkų pagrindžio tikslas buvo kova dėl valstybės nepriklausomybės (detaliau AK struktūra pristatyta 3.2 darbo dalyje). Lenkų pasipriešinimo judėjimas pradėjo kurtis 1939 m. rudenį po pralaimėto gynybinio karo ir prasidėjus nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos okupacijai. Pagrindžio vadovybė siekė atkurti Lenkijos valstybingumą ir buvusiose prieškario Lenkijos rytinėse žemėse, kurios tapo Lietuvos ir Sovietų Sąjungos dalimis¹⁰. Buvo siekiama ne tik išsaugoti šias teritorijas Lenkijos valstybės sudėtyje, bet ir būtinai parodyti, kur baigiasi Sovietų Sąjungos įtakos sfera. Tarpukariu (sąvoka „tarpukaris“ taikoma apibūdinant laikotarpį tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų) lietuvių ir lenkų nesutarimas dėl Vilniaus Antrojo pasaulinio karo metais vėl įgavo ginkluoto konflikto bruožą. AK kovojo prieš lietuvių dalinius kolaboravusius su naciais, taip pat neišvengta civilių gyventojų aukų. Dėl šių priežasčių Lietuvoje šis pasipriešinimo judėjimas vertinamas nevienareikšmiškai.

Lietuvių ir lenkų AK antinaciniai (po 1944 m. liepos antisovietiniai) pasipriešinimo judėjimai turi kelis bendrus bruožus įrodančius šių judėjimų panašumus, o ne skirtumus. Lietuvių antinacinis pasipriešinimas, kaip ir lenkų AK¹¹, orientavosi į Jungtines Amerikos Valstijas ir Angliją, tikėdamas Atlanto chartijos principų realizavimu, o kaip priešai buvo įvardijami nacistinė Vokietija bei Sovietų Sąjunga¹². Lietuvių antinacinis pasipriešinimas turėjo panašių bruožų su lenkų AK ne tik tikėjimu Atlanto chartijos nuostatų realizavimu, bet ir veikimo taktika. Abi organizacijos taikė neginkluoto pasipriešinimo taktiką, t. y. ragino piliečius nestoti į vokiškas organizacijas, nevykdyti pyliavų, plačiu mastu vykdė antinacinę propagandą ir agitaciją, kolaborantų demaskavimą ir įbauginimą¹³. Šiuos judėjimus sutapatina faktas, kad lietuviams bei lenkams organizuojant ir vykdant pasipriešinimą, buvo bendradarbiauta su naciais, taip pat neišvengta civilių gyventojų aukų. Skirtingos organizacijos paliko panašų sudėtingą paveldą – atmintį apie civilių

¹⁰ Pagal: BUBNYS, Arūnas. Antinacinis pasipriešinimas. In: *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007, p. 246–250. Taip pat: ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lenkų pagrindis Lietuvoje 1939 – 1945 m. In: *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007, p. 250–252.

¹¹ Plačiau apie AK rašoma 3.2 ir 3.3 darbo dalyse.

¹² BUBNYS, Arūnas. Antinacinė lietuvių rezistencija. In: *Lietuva 1940 – 1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007, p. 246.

¹³ BUBNYS, Arūnas. Antinacinė lietuvių rezistencija. In: *Lietuva 1940 – 1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007, p. 247.

gyventojų žudynes, bendradarbiavimą su okupantais. Dėl šių priežasčių pasipriešinimo judėjimų veiklos istorija susilaukia dėmesio, nevienareikšmių įvertinimų, kuriais galima manipuliuoti. Neigiami veiklos aspektai yra panaudojami siekiant sumenkinti lenkų arba lietuvių pokario rezistencijos mastą, dalyvius ir pasiektus rezultatus. Atminties apie šiuos pasipriešinimo judėjimus išsaugojimo oponentai, siekdami savo tikslų, bando paveikti ne tik istorinius tyrimus, švietimą, bet ir bet kokią praeities raišką bei jos formą dabartyje¹⁴.

Atsižvelgiant į aukščiau pateiktus teiginius, disertacijoje sąvoka *ginkluotas pasipriešinimo judėjimas* taikoma apibrėžiant lietuvių antinacinį ir antisovietinį bei lenkų antinacinio pasipriešinimo judėjimus, kurie siekė nepriklausomybės ir organizuotai veikė Lietuvos teritorijoje laikotarpiu nuo 1939 m. iki 1953 m. Už šio apibrėžimo lauko lieka sovietinis antinacinis (komunistinis) judėjimas, veikęs Lietuvos teritorijoje Antrojo pasaulinio karo metais nes komunistinio judėjimo siekinys buvo įjungti Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Komunistinis judėjimas buvo antinacinis, bet nesiekė Lietuvos nepriklausomybės ir nesivadovavo Atlanto chartijos nutarimais¹⁵.

Tarp lietuvių ir lenkų ginkluotų pasipriešinimo judėjimų yra skirtumų nulemtų požiūriais į besikeičiančius krašto okupantus. Anot Arvydo Anušausko¹⁶, lietuviams didžiausia priešė buvo Sovietų Sąjunga iš kurios išsivaduoti padėjo nacistinė Vokietija. Dėl šios priežasties nacistinė Vokietija buvo vertinama kaip sąjungininkė kovoje prieš Sovietų Sąjungą. Esminiais skirtumais tarp lenkų AK ir Lietuvių antinacinio pasipriešinimo reikėtų laikyti šiuos bruožus (nes, kai kurie AK daliniai bendradarbiavo su naciais):

1. Lenkų pasipriešinimo judėjimas buvo griežtai centralizuota karinė organizacija. Lietuvių antinacinis pasipriešinimas nebuvo vieningas. Veikė kelios skirtingos organizacijos LF, LLKS, LLA, o 1943 m. lapkričio mėn. susikūrė VLIK, kuris sujungė į vieną beveik visas organizacijas, išskyrus LLA ir komunistus;¹⁷

¹⁴ DE BEATS, Antoon. *Responsible History*. New York – Oxford 2009, p. 40.

¹⁵ Toks teiginys paremtas Rafal Wnuk straipsnių, kuriame aiškiai apibrėžtas skirtumas tarp Lenkijos ir komunistinio pagrindžio organizacijų veikusių Lenkijoje. WNUK, Rafał. Politiniai ir idėjiniai Lenkijos antikomunistinio pagrindžio pavidalai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004, p. 205–206.

¹⁶ ANUŠAUSKAS, Arvydas. Įvadas. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004, p. 8–9.

¹⁷ BUBNYS, Arūnas. Antinacinė lietuvių rezistencija. In: *Lietuva 1940 – 1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007, p. 246–249.

2. Lenkų pasipriešinimo judėjimas nuo pat pradžių, t. y. nuo 1939 m. gruodžio mėn., vykdė ginkluotas akcijas, diversijas, o nuo 1943 m. pradėjo veikti partizaninės brigados. Lietuvių antinacinis pasipriešinimas apsiribojo neginkluota, t. y. pasyviaja pasipriešinimo forma baimindamasis masinių okupanto represijų;
3. Lenkų pasipriešinimo judėjimo struktūros nuo 1944 m. liepos mėn. pradėjo trauktis į centrinę Lenkiją. Vilniaus krašte nuo 1944 m. veikęs lenkiškas antisovietinis pasipriešinimo judėjimas nebuvo organizuotas, nuoseklus, centralizuotas. Antinacinis lietuvių pasipriešinimas ideologiškai ir organizaciškai parengė tautą aktyviam pasipriešinimui prasidėjus sovietų antrajai okupacijai 1944 m. liepos mėn.¹⁸ Per pokarį vykęs lietuvių antisovietinis pasipriešinimas pasižymėjo organizuotumu, ginkluota kova bei masiškumu (įtraukė apie 4 % tuometinės Lietuvos gyventojų);
4. Atmintis apie lietuvių pasipriešinimo judėjimą yra įtvirtinta įstatymu, tuo tarpu atmintis apie lenkų ginkluotą pasipriešinimą Lietuvoje nereguluojama įstatymais. Atmintis apie lenkų pasipriešinimą priklauso nuo Lietuvoje veikiančių lenkiškų kultūrinių, visuomeninių organizacijų.

Aptariant šiuos antinacinius judėjimus teigtina, kad dėl nevienareikšmiškos istorijos, atmintimi apie šiuos judėjimus galima manipuliuoti siekiant politinių tikslų. Visuomenės jautriai reaguoja į civilių gyventojų žudynes. Politinės organizacijos panaudodamos medijas gali kurti iškreiptą atmintį apie bet kurį pasipriešinimo judėjimą. AK kolektyvinė atmintis yra už Lietuvos viešosios atminties ribų, t. y. nepatenka į suinsitucintą viešąją atmintį, kurią reguliuoja įstatymai. Dalis AK karių 1944 m. vasarą pasitraukė iš Lietuvos į Lenkiją, tuo tarpu kita dalis liko Rytų Lietuvoje. Vieni iš jų tęsė kovą prieš sovietinius okupantus, kiti pasirinko taikų gyvenimą sovietinėje santvarkoje. Atsikūrus Lietuvos nepriklausomybei, buvę AK kariai tapo nepriklausomos Lietuvos piliečiais, kurioje požiūris į juos buvo sąlygotas tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo metu vykusių įvykių. Atsižvelgiant į šiuos teiginius, disertacijoje bus tyrinėjama, kodėl atmintis apie AK išliko (nors netapo Lietuvos viešosios atminties dalimi), keitėsi ir kaip su šiuo procesu susijusios atminties laikmenos bei medijos.

¹⁸ BUBNYS, Arūnas. Antinacinė lietuvių rezistencija. In: *Lietuva 1940 – 1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007, p. 250.

Temos ištirtumas

Apie lietuvių antinacinį bei ginkluotą antisovietinį pasipriešinimą rašė Arūnas Bubnys¹⁹, Arvydas Anušauskas²⁰, Dalia Kuodytė²¹. Šie autoriai aptarė pagrindžio struktūrą, kovas su sovietiniais okupantais. Taip pat kas svarbu disertacijos kontekste – santykį su lenkų pagrindžiu veikusiu Rytų Lietuvoje iki 1950 metų. AK veiklą Lietuvos teritorijoje per Antrąjį pasaulinį karą bei pirmaisiais pokario metais tyrinėjo Longin Tomaszewski²². Šis autorius buvo vienas iš pirmųjų, kuris detalios aprašė situaciją Rytų Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais. Jo knygoje pateiktos įžvalgos nėra originalios, tai įvairių šaltinių kompiliacija. Visai kitaip atrodo šių autorių publikacijos: Jarosław Wołkonowski²³, Tomasz Strzembosz²⁴, Piotr Niwiński²⁵, Arūnas Bubnys²⁶. Minėti mokslininkai tyrinėjo ginkluotą pasipriešinimo organizacijų

¹⁹ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941 – 1944)*. Vilnius 1998; BUBNYS, Arūnas. Lietuvių ir lenkų pasipriešinimo judėjimai 1942-1945 metais: sąsajos ir skirtumai: In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004; BUBNYS, Arūnas. Antinacinis pasipriešinimas. In: *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007.

²⁰ ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lenkų pagrindis Lietuvoje 1939 – 1945 m. In: *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007; ANUŠAUSKAS, Arvydas. Pasipriešinimo raida ir pasipriešinimo metodai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004; ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lietuvių ir lenkų pasipriešinimas komunistinei santvarkai (1944-1989). In: *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis*. Sud. GAIDIS, Ryšard. VOLKONOVSKI, Jaroslav. Vilnius 2009.

²¹ KUODYTĖ, Dalia. Ginkluotos rezistencijos politiniai ir ideologiniai ypatumai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004.

²² TOMASZEWSKI, Longin. *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939-1945*. Warszawa 2001.

²³ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996; WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Wizerunek Wileńskiego okręgu Armii Krajowej w podręcznikach szkolnych na Litwie, w mediach na Litwie oraz wypowiedziach polityków litewskich*. In: *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis*. Sud. GAIDIS, Ryšard. VOLKONOVSKI, Jaroslav. Vilnius 2009.

²⁴ STRZEMBOSZ, Tomasz. Pagrindinė Lenkijos valstybė Vilnijoje 1939-1945 metais. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004.

²⁵ NIWIŃSKI, Piotr. *Okręg Wileński AK w latach 1944-1948*. Warszawa-Kraków 2014.

²⁶ BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pagrindis 1939-1945 m*. Vilnius 2015; BUBNYS, Arūnas. Lenkų pagrindžio požūris į Lietuvos valstybingumą 1939–1944 metais. In: *Lietuva antrajame pasauliniame kare*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. LAURINAVIČIUS,

struktūras, politinę ir karinę veiklas, taip pat lietuvių ir lenkų santykius per Antrąjį pasaulinį karą bei pirmaisiais pokario metais. Jų darbuose parodomi lietuvių ir lenkų pagrindinių organizacijų panašumai, bet darbuose neanalizuojamos atmintys apie ginkluotus pasipriešinimų judėjimus, atminčių funkcionavimas nūdienos viešajame diskurse ir jų potencialas atsižvelgiant į geopolitinį kontekstą. Tai yra svarbus aspektas, nes atmintį galima pasitelkti kaip politinį visuomenės konsolidavimo ar supriešinimo įrankį. Analizuojant AK propagandinę veiklą buvo aktualūs Krzysztof Tarka²⁷ pastebėjimai, kad Lenkijos egzilinė vyriausybė ieškojo susitarimo su Lietuvos atstovais. Tai padėjo atskleisti, kad AK Informacijos ir propagandos kurtas naratyvas dalinai prieštaravo Lenkijos egzilinei vyriausybei, kuris buvo nulemtas lietuvių ir lenkų santykiais okupacijos metais.

Rengiant trečiąją disertacijos dalį panaudoti publikuoti atsiminimai ir dokumentų rinkiniai, kuriuose galima buvo detaliau atskleisti AK veiklos bruožus Rytų Lietuvoje. Tarp tokių buvo Edmund Banasikowski²⁸, Zygmunt Brzozowski²⁹, Romuald Warakowski³⁰, Stanisław Kiałka³¹, Jan Leszek Malinowski³² publikuoti atsiminimai. Šių įvardytų autorių atsiminimai padėjo atskleisti AK Informacijos ir propagandos biuro struktūrą, veiklos bruožus, komunikotus pranešimus, AK kuriamą naratyvą bei AK santykį su lietuviais. Tarp publikotų dokumentų rinkinių galima paminėti šešių tomų rinkinį Armija Krajowa dokumentuose³³, kuriuose buvo galima išsamiai pristatyti lenkų ginkluoto pagrindžio formavimosi etapus, visuomenės požiūrį į okupaciją bei besikuriantį lenkų pagrindį.

Ginkluotų pasipriešinimo judėjimų narių veikla vertinama nevienareikšmiškai dėl civilių gyventojų žudynių. Tai patvirtina vykstančios

Česlovas. Vilnius 2007; BUBNYS, Arūnas. NKVD-NKGB kova su lenkų pagrindžiu ir represijos prieš Lietuvos lenkus 1944-1945 metais. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004.

²⁷ TARKA, Krzysztof. *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939–1945*. Opole 1998.

²⁸ BANASIKOWSKI, Edmund. *Na zew Ziemi Wileńskiej*. Warszawa-Paryž 1987.

²⁹ BRZOZOWSKI, Zygmunt. *Szczęsny. Litwa – Wilno 1915–1945*. Paryž 1987.

³⁰ WARAKOMSKI, Romuald. *Wileńskie dramaty w czasie wojny i w PRL*. Kraków 2006.

³¹ Stanisław Kiałka – *Legenda wileńskiej konspiracji: materiały biograficzne i pisma wybrane*. Red. MALINOWSKI, Jan. Leszek. Bydgoszcz 2000; Papiery Stanisława Kiałki. BOss, Rkps, 16635 – 16672/II.

³² MALINOWSKI, Leszek. Jan. *I Wileńska brygada AK „Juranda”*. Warszawa – Kraków 2014.

³³ *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*. Londyn 1970-1989, t. 1-6.

diskusijos žiniasklaidoje, pvz., dėl kontraversiškų asmenybių įamžinimo Juozapo Krištonio, Jono Noreikos, Tadeušo Konvickio atminties įamžinimo³⁴. J. Krištonis ir J. Noreika - tai karininkai, kurie nacių okupacijos metais dalyvavo vykdant holokaustą Lietuvoje³⁵. Prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai prisidėjo prie antisovietinio pagrindžio organizavimo ir kovojo prieš sovietus. Tadeušas Konvickis, žymus lenkų rašytojas, scenaristas, režisierius, kilęs iš Naujosios Vilnios, savo darbuose nemažai dėmesio skyrė Lietuvai. Nacių okupacijos metais tarnavo AK gretose, todėl dėl šios priežasties vertinamas neigiamai³⁶. Diskusijos parodė, jog nėra apibrėžta, ką ir kodėl verta atminti, kaip elgtis su kontraversiškais asmenybėmis. Taip pat išryškėja kitas Lietuvoje vykdomos atminties politikos bruožas, kad už viešosios atminties turinį atsako ne istorikai, bet politikai. Tokį teiginį patvirtina ir Skaidros Trilupaitytės³⁷ atliktas tyrimas, kuriame nurodoma, jog atmintį formuoja politikai, kurie nusprendžia, kam bus pastatytas paminklas, kas bus įamžintas gatvėvardžiuose. Viena vertus,

³⁴ JACKEVIČIUS, Mindaugas. Profesorius apie žydų žudynių dalyvius Lietuvoje: tai nebuvo tik saujelė išgamų, bet ir dalis inteligentijos. *Delfi*[interaktyvus]. 2017-11-26 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą:

<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/profesorius-apie-zydu-zudyniu-dalyvius-lietuvoje-tai-nebuvo-tik-saujele-iscamu-bet-ir-dalis-inteligentijos.d?id=76344801>;

ALIŠAUSKAS, Antanas. Kaltinamas dalyvavęs genocide: ar pagrįstai? *Delfi* [interaktyvus]. 2017-11-26 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-alisauskas-kaltinamas-dalyvaves-genocide-ar-pagristai.d?id=70483230>; PUMPRICKAITĖ, Nemira. Ar prezidento A.Smetonos sūnėnas J.Krištonis iš tiesų dalyvavo žydų žudynėse? 15min.lt [interaktyvus]. 2015-01-11 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą:

<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ar-galejo-prezidento-a-smetonos-sunenai-j-kristaponis-dalyvauti-zydu-zudynese-582-477858>; VITKUS, Zigmąs. Pavojingas akmuo. Pavojingesnis, nei Žaliojo tilto „balvonai“. *Bernardinai.lt* [interaktyvus]. 2014-07-15 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-07-15-zigmas-vitkus-pavojingas-akmuo-pavojingesnis-nei-zaliojo-tilto-balvonai/119886>;

³⁵ VINOKŪRAS, Arkadijus. Ne Šindlerio sąrašas. *lrytas.lt* [interaktyvus]. 2016-02-04 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <https://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/2016/02/04/news/ne-sindlerio-sarasas-820286/>.

³⁶ Vilniaus rajono savivaldybė pavadino gatvę „Armijoje krajoje“ kovojusio režisieriaus vardu. *Bernardinai.lt* <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-03-31-vilniaus-rajono-savivaldybe-pavadino-gatve-armijoje-krajoje-kovojusio-rezisieriaus-vardu/157539>.

³⁷ TRILUPAITYTĖ, Skaidra. Medijų kultūra ar „atminties transformacijos“? Žaliojo tilto atvejis ir kiti paminklai. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud. GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011, p. 84–86.

vykstančios diskusijos dėl įamžinimo savaime įrodo, kad viešosios atminties apie ginkluotus pasipriešinimo judėjimus tyrimas yra aktualus. Kita vertus, nūdienos geopolitiniame kontekste lietuvių ir lenkų atmintis apie bendrą pasipriešinimą sovietinei okupacijai gali tapti visuomenę konsoliduojantis veiksnys. Šių judėjimų bendra kova ir ideologinės nuostatos įgauna aktualumo, tai patvirtina diskusijos vykstančios internetinėje žiniasklaidoje³⁸, bet bent kol kas bendros atminties potencialas konsoliduoti visuomenę atrodo lieka neišnaudotas.

Atminties tyrimai pasižymi tarpdiscipliniškumu ir apima atminties vietų bei laikmenų, istorijos ir kultūros, socialinius ir politinius tyrimus. Disertacijoje laikomasi nuomonės, kad individualūs ir kolektyviniai prisiminimai yra susiję, bet kolektyviniai veikia individualių atsiminimų turinį. Tuo tarpu patys kolektyvai nuolat permąsto savo atminties turinį tam, kad nuspręstų kas bus prisimenama, o kas kurį laiką bus užmiršta. Toks požiūris pagrįstas Astridos Erll³⁹ pastebėjimais. Šios autorės požiūris siejamas su kolektyvinės atminties tyrimų pradininku Mauriceasu Halbwachsu⁴⁰, kuris iš esmės akcentavo ne kolektyvinę atmintį, bet kolektyvo/visuomenės įtaką individo atminčiai. Šį požiūrį išvysto Paulas Connertonas⁴¹, kuris analizuoja individualios ir kolektyvinės atminties santykį bei mechanizmą kai kolektyvinė atmintis tampa viešąja atmintimi, pabrėždamas politinių sprendimų svarbą. P. Connertonas⁴² teigė, jog kolektyvinė atmintis per įvairius

³⁸ SAVUKYNAS, Virginijus. „Istorijos detektyvai“ atskleidžia: tie, kuriuos laikėme priešais, II pasaulinio karo metu buvo vieninteliai mūsų draugai. *Delfi.lt* [interaktyvus]. 2018-03-04, [žiūrėta 2018 m. kovo 11 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/istorijos-detektyvai-atskleidzia-tie-kuriuos-laikeme-priesais-ii-pasaulinio-karo-metu-buvo-vieninteliai-musu-draugai.d?id=77326455>; PRALEIKA, Aidanas. Armija Krajova ir Lietuva: sunkūs žingsniai į susitaikymą. *Lietuvos žinios*. [interaktyvus]. 2018-03-04, [žiūrėta 2018 m. kovo 11 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.lzinios.lt/lzinios/Lietuva/armija-krajowa-ir-lietuva-sunkus-zingsniai-i-susitaikyma/260977>; SALDŽIŪNAS, Vaidas. Ginklo broliai: pamiršti partizanai, kurie kartu su lietuviais kėlė siaubą Krekliui. *Delfi.lt* [interaktyvus]. 2017-02-25, [žiūrėta 2018 m. kovo 11 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/medijos-karas-propaganda/ginklo-broliai-pamirsti-partizanai-kurie-kartu-su-lietuviais-kele-siauba-krekliai.d?id=73863912>;

³⁹ ERL, Astrid. Cultural Memory Studies: An Introduction. In: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. ERL, Astrid. Berlin 2008, p. 3–4.

⁴⁰ HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamieci*. Warszawa 1969.

⁴¹ CONNERTON, Paul. *Jak spoleczeństwa pamietaja*. Warszawa 2012, s. 40.

⁴² CONNERTON, Paul. *Jak spoleczeństwa pamietaja*. Warszawa 2012, s. 40.

ritualus įtraukia kūną, o tai padeda lengviau perimti atmintį. Šias idėjas vėliau vysto ne tik A. Erll⁴³, bet ir Barbara Misztal⁴⁴.

Viešoji atmintis tai socialinis konstruktas suformuotas institucijų atsižvelgiant į dabarties poreikius. Tokio požiūrio laikosi ir Barbara Szacka⁴⁵, tik ši tyrėja linkusi taikyti kolektyvinės atminties terminą, teigdama, kad jis yra siauresnis ir lengviau paaiškinamas. Viešąją atmintį palaiko medijos ir atminties laikmenos. Šis teiginys ir literatūra susijusi su atminties laikmenomis bei atminties medijomis plačiau pristatomi antroje darbo dalyje.

Janas Assmannas⁴⁶ teigia, kad nėra kolektyvinės atminties, bet egzistuoja kultūrinė atmintis, perduodanti kultūrinės reikšmės. Kultūrinę atmintį J. Assmannas⁴⁷ suvokia kaip nenutrūkstamą procesą, kai visuomenė, atkurdamą bendrą praeitį (atsižvelgdama į savo dabartinę padėtį), palaiko savo tapatumą. Anot jo, šiame procese svarbų vaidmenį vaidina kultūros kūriniai – tekstai, pastatai, etc⁴⁸. Taip pristatytas pastebėjimas leidžia daryti prielaidą, kad atminties vietų konceptas nėra vienintelis įrankis leidžiantis paaiškinti atminties kūrimo, palaikymo bei komunikavimo procesą. XX a. antroje pusėje Pierro Norra⁴⁹ suformuotas atminties vietų konceptas padeda paaiškinti atminties atkūrimo galimybes. Tai nereiškia, kad tai yra vienintelis universalus įrankis. P. Norra⁵⁰ aptaria konceptą remdamasis pavyzdžiais, bet neakcentuoja komunikacinių suformuoto koncepto galimybių. Disertacijoje laikomasi nuomonės, kad atmintis apie praeities įvykius konstruojama atsižvelgiant į dabarties poreikius, keičiantis poreikiams gali keisti atminties turinys. Ši

⁴³ ERL, Astrid. Cultural Memory Studies: An Introduction. In: Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook. Ed. ERL, Astrid. Berlin 2008, p. 4.

⁴⁴ MISZTAL, Barbara. Theories of Social Remembering. Philadelphia 2003.

⁴⁵ SZACKA, Barbara. II wojna światowa w pamięci rodzinnej. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk-Warszawa 2010, s. 81.

⁴⁶ ASSMANN, Jan. Kultura pamięci. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa: współczesna perspektywa niemiecka*. Red. SARYUS-WOLSKA, Magdalena. Kraków 2009. 59–99.

⁴⁷ ASSMANN, Jan. Kultura pamięci. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa: współczesna perspektywa niemiecka*. Red. SARYUS-WOLSKA, Magdalena. Kraków 2009. 61.

⁴⁸ ASSMANN Jan. CZAPLICKA, John. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 1995, nr. 65, p. 125–131. JSTOR [interaktyvus]. 1995 [žiūrėta 2019 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą:

https://www.academia.edu/1411583/Collective_memory_and_cultural_identity

⁴⁹ NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 2.

⁵⁰ NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 2.

nuomonė paremta kitų mokslininkų įdirbiu. B. Misztal⁵¹ vadina tokį požiūrį dinamišku, t. y. kolektyvai atsižvelgdami į dabartį pasirenka ką atsimins. Dabartis nulemia tai, ką prisimename ir ką užmirštame. Todėl viešosios atminties sudedamąja dalimi galėtų būti laikoma ir užmarštis. M. Halbwachsas⁵² polemizavo su psichologais, kurie buvo įsitikinę, kad atmintyje lieka viskas, bet jis laikėsi nuomonės, kad atmintis yra iš esmės selektyvi. Tokį požiūrį vėliau išvystė ir kiti mokslininkai, kuriais remiantis laikomasi nuomonės, kad atmintis yra selektyvi ir jos neatsiejamas elementas yra užmarštis. Paulis Ricoeuras⁵³ apibūdina visuomenės atmintį kaip fenomeną, kurio visiškas pažinimas įmanomas tik atsakius į klausimą, kodėl visuomenė ne viską prisimena. Atkreipdamas dėmesį į užmarštį, kaip viešosios atminties sudedamąją dalį, P. Ricoeuras teigia⁵⁴, jog atmintis kinta dėl politinių ideologijų. Užmaršties procese, anot Karolinos Wigura⁵⁵, pirmaeilis vaidmuo tenka institucijoms (pvz., žiniasklaidai, parlamentui, švietimo ministerijai) formuojančioms viešąją atmintį.

⁵¹ MISZTAL, Barbara. *Theories of Social Remembering*. Philadelphia 2003, p. 31–48.

⁵² HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamieci*. Warszawa 1969, s. 11–12.

⁵³ RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012.

⁵⁴ RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012.

⁵⁵ WIGURA, Karolina. *Wina narodów*. Gdańsk–Warszawa 2011.

Lietuvos mokslininkai analizuoja šiuos atminties aspektus: istorinių vietų įtaka tapatumui ir atminčiai, XX – XXI a. Lietuvos atminties politikos transformacija, tautinio naratyvo vaidmuo atminties politikoje⁵⁶. Lietuvos moksliniame diskurse įvairios atminties formos, jų turinys bei kūrimo mechanizmai buvo tiriami Alvydo Nikžentaitio⁵⁷. Vasilijaus Safronovo⁵⁸,

⁵⁶ *Kultūrologija 18: istorinės vietos, atmintys, tapatumai*. Sud. BERENIS, Vytautas. Vilnius 2010. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Sud. LAURINAVIČIUS, Česlovas. Vilnius 2013. *Atminties daugiashuoksniskumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2013. *Vietos dvasios beiėškant: straipsnių rinkinys*. Sud. ČEPAITIENĖ, Rasa. Vilnius 2014. *Savas ir kitas: šiuolaikiniais požūriais*. Sud. SAVONIAKAITĖ, Vida. Vilnius 2014. *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015.

⁵⁷ NIKŽENTAITIS, Alvydas. Istorija, kolektyvinė atmintis, atminties ir atminimo kultūros. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.; NIKŽENTAITIS, Alvydas. Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.; NIKŽENTAITIS, Alvydas. XX a. diktatūrų laikotarpis Lietuvos gyventojų atminties kultūroje: dominuojanti ir diskriminuojama atmintis. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.; NIKŽENTAITIS, Alvydas. Atminties ir atminimų kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.; NIKŽENTAITIS, Alvydas. Atminties ir atminimo kultūros kaip užsienio politikos objektas Vidurio ir Rytų Europoje. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.; NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje. In: *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015.; NIKŽENTAITIS, Alvydas. LDK versus Partizanų Respublika. Du nacionaliniai mitai šiandieninėje Baltarusijos atminties kultūroje. In: *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015. ČEPAITIENĖ, Rasa. ČAPLINKSAS, R. Antanas. MIKNYS, Rimantas. NIKŽENTAITIS, Alvydas. RAGAUSKAS, Aivaras. Vietoje apibendrinimo: Įprasminta istorinė raida Vilniaus mieste: situacijos analizė. In: *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. RAGAUSKAS, Aivaras. Vilnius 2004.

⁵⁸ SAFRONOVAS, Vasilijus. Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos. In: *Nuo*

Dangirot Mačiulio⁵⁹. Jie analizavo atminties naratyvų kaitą, kolektyvinės bei valstybinės atminimo politikos santykį, etc. Savo pastebėjimus formulavo remdamiesi M. Halbwachso⁶⁰, Assmannų⁶¹ teorinėmis įžvalgomis. Šie autoriai pirmieji analizavo Lietuvos viešąją atmintį, todėl jų įžvalgos apie tai, kad Lietuvos atmintyje trūksta dialogo yra vertingos vystant dialoginio prisiminimo koncepciją. Autoriai savo darbuose rašo apie atminties kultūrą, kurią jie suvokia kaip kolektyvinės atminties formą, palaikomą medijomis ir įtvirtintą materialiomis išraiškomis, t. y. atminties laikmenomis. Minėtų autorių požiūris labiau yra sietinas su istorijos mokslu, nei su sociologijos ar komunikacijos mokslais. Disertacijoje šie darbai reikšmingi aptariant skirtumą tarp kolektyvinės atminties bei viešosios atminties, apibrėžiant tokių institucijų kaip žiniasklaidos, parlamento, savivaldybių, etc. įtaką formuojant viešąją atmintį. Sociologinis požiūris į atmintį ir jos raišką visuomenėje atskleistas Irenos Šutinienės⁶² darbuose, kuriuose aptartos sąsajos tarp tautinio

Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.; SAFRONOVAS, Vasilijus. Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje.* Sud.

NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Nuo Vytauto Didžiojo iki Molotovo-Ribbentropo: kultūrinės atminties politika Lietuvoje. In: *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis.* Sud. GAIDIS, Rysard. VOLKONOVSKI, Jaroslav. Vilnius 2009.

⁵⁹ MAČIULIS, Dangiras. MIKNYS, Rimantas. NIKŽENTAITIS, Alvydas. „Vilniaus okupacija“ – vienos lietuvių atminties vietos genezė ir jos transformacijos XX–XXI amžiuje. In: *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje.* Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015.; MAČIULIS, Dangiras. Atminties kultūrų formavimo strategijos Lietuvos urbanistinėse erdvėse. Muziejus kaip atminties kultūros kūrimo vieta. In: *Atmintis daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas.* Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2013.; MAČIULIS, Dangiras. Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje.* Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.

⁶⁰ HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamieci.* Warszawa 1969.

⁶¹ ASSMANN, Jan. *Kultura pamieci.* In: *Pamieć zbiorowa i kulturowa: współczesna perspektywa niemiecka.* Red. SARYUS-WOLSKA, Magdalena. Kraków 2009; ASSMANN Jan. CZAPLICKA, John. *Collective Memory and Cultural Identity. New German Critique*, 1995, nr. 65, p. 125–131. JSTOR [interaktyvus]. 1995 [žiūrėta 2019 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą:

https://www.academia.edu/1411583/Collective_memory_and_cultural_identity;

⁶² ŠUTINIENĖ, Irena. Daugiakultūrio miesto istorija komunikacinėje tautinių grupių atmintyje: Klaipėdos ir Vilniaus atvejai. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje.* Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.; ŠUTINIENĖ, Irena. Tautos

naratyvo, kolektyvinės atminties bei atminties laikmenų. Šios autorės įžvalgos yra vertingos, nes ji atkreipė dėmesį, kad šeimos atmintis išsaugo savarankiškumą viešosios atminties atžvilgiu. Toks požiūris padės disertacijoje paaiškinti kolektyvinės atminties ir viešosios atminties sąveiką bei atsakyti, kodėl ginkluotų pasipriešinimų kolektyvinė atmintis sugeba išsaugoti mažai pakitusį naratyvą vykstant viešosios atminties kaitai. Siekiant atsakyti į šį klausimą pasiremta Ingos Vinogradaitės⁶³ tyrimu. Minėta autorė nustatė, jog kolektyvinis tapatumas ir domėjimasis istorija yra tarpusavyje susiję, taip pat atkreipė dėmesį į tai, jog liudininkų pasakojimas, jų buvimas, padeda išsaugoti atminties naratyvo vientisumą. Šis požiūris disertacijoje panaudotas formuluojant empirinio tyrimo klausimyną siekiant atskleisti kaip atminties liudininkai veikia esamą atminties naratyvą.

Atlikus mokslinės literatūros analizę nustatyta, kad trūksta tyrimų, kuriuose būtų kompleksiskai ištirta Armijos Krajovos kolektyvinė atmintis, jos santykis su viešąja Lietuvos atmintimi bei jos komunikacijos formos. Apibendrinant tyrimus apie kolektyvinę bei viešąją atmintis, galima teigti, kad nėra atskleista kaip yra konstruojama ir komunikuojama atmintis apie AK Lietuvoje. Taip pat yra neatskleistas santykis tarp medių, atminties laikmenų ir AK kolektyvinės atminties. Pristatytoje mokslinėje literatūroje nepaaiškinta ar atmintis apie AK keičiasi, o jeigu keičiasi, kas lemia kaitą. Pristatyti autoriai patvirtina, kad Lietuvos viešojoje atmintyje yra įtvirtintas kovos dėl valstybingumo naratyvas, bet nepateikia atsakymo ar šis naratyvas sudaro galimybę Lietuvos viešojoje atmintyje atsirasti panašioms atmintims. Taip pat netirtas atminties laikmenų komunikacinis vaidmuo formuojant AK kolektyvinę atmintį.

Disertacijoje sprendžiama mokslinė problema

Medijų ir atminties laikmenų komunikacinis vaidmuo formuojant Armijos Krajovos kolektyvinę atmintį.

istorijos pasakojimo simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.; ŠUTINIENĖ, Irena. Komunikacinė atmintis Lietuvos didžiuosiuose miestuose. In: *Atmintis daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2013.

⁶³ VINOGRADAITĖ, Inga. Istorija ir mąstymas tautomis: lietuvių istorinės sąmonės ir atminties būklė. In: *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Red. LOPATA, Raimundas. Vilnius 2012.

Chronologinės ribos

Disertacijos pavadinime yra paminėtas XX a. vidury, kuris disertacijoje suvokiamas kaip Antrojo pasaulinio karo laikotarpis (1939 – 1945 m.), kai Lietuvos teritorijoje veikė lenkų ginkluotas pogrindis. Lenkų pogrindžio institucija atsakinga už informaciją ir jos sklaidą – Informacijos ir propagandos biuras (lenk. – Biuro Informacji i Propagandy, BIP), naudodamas įvairias medijas sukūrė naratyvą, kuris tapo AK kolektyvinės atminties pagrindas. Sovietinės okupacijos laikotarpiu kolektyvinės atminties naratyvas nepakito. XX a. vidury pasirinktas todėl, kad disertacijoje analizuojama kaip nūdienos visuomenėje keičiasi XX a. viduryje sukurtas AK kolektyvinės atminties naratyvas.

Tyrimo objektas

Medijos ir atminties laikmenos Armijos Krajovos kolektyvinės atminties formavime.

Tyrimo tikslas

Ištyrus atminties laikmenų ir medijų vaidmenį kolektyvinės atminties konstravime ir sklaidoje, nustatyti komunikacinius veiksnius lėmusius Armijos Krajovos kolektyvinės atminties konstravimą ir kaitą XX a. viduryje.

Uždaviniai

1. Išanalizuoti viešąją atmintį ir jos santykį su kolektyvine atmintimi komunikacinio veiksmo teorijos ir dialoginio prisiminimo kontekste;
2. Ištirti medijų ir atminties laikmenų vaidmenį formuojant atminties naratyvą, išryškinti jį lemiančius komunikacinius veiksnius;
3. Išanalizuoti informavimo ir komunikacijos veiklas, taikytas siekiant suformuoti Armijos Krajovos įvaizdį ir įtvirtinti jį tarp Vilniaus krašto gyventojų;
4. Nustatyti veiksnius, lėmusius Armijos Krajovos kolektyvinės atminties kaitą, ryškinant atminties laikmenų ir medijų vaidmenį.

Ginamieji teiginiai

1. Viešosios atminties pliuralizmą galima užtikrinti į jos konstravimo procesą įtraukiant atminties laikmenas, kurios susijusios su kolektyvinėmis atmintimis, kurių naratyvas ir komunikuojamos vertybės yra tapačios viešajai atminčiai;
2. Medijose pasitelkiamos atminties laikmenos, siekiant konstruojamam atminties naratyvui suteikti autentiškumo. Atminties laikmenos tai savarankiški komunikaciniai kanalai,

- kurie įtraukiami į medijų kuriamą naratyvą dėl medijų galimybės interpretuoti, įgaunantys naują reikšmę;
3. Armijos Krajovos kolektyvinės atminties naratyvo pagrindas tapo AK Informacijos ir propagandos biuro skleista propaganda, bet sukurtas naratyvas nebuvo įtvirtintas atminties laikmenomis. Todėl šiandien AK kolektyvinės atminties naratyvas veikiamas medijų kinta, jis redukuojasi iki 1944 m. vasaros įvykių;
 4. Armijos Krajovos kolektyvinė atmintis redukuojasi iki atminties apie 1944 m. vasaros įvykius. Tam poveikį padarė medijos, kurios komunikavo naratyvą apie 1944 m. vasaros karines operacijas kaip labai reikšmingas Antrojo Pasaulinio karo kontekste.

Tyrimo metodologija ir metodai

Disertacijoje viešojo atmintis suvokiama kaip socialinis konstruktas. Toks požiūris paremtas M. Halbwachso⁶⁴ teorija apie socialinius atminties rėmus, pagal kurią atminties turinį sąlygoja socialinė aplinka, o bendra atmintis kuria vienodą tapatumą. Socialinių atminties rėmų teorijoje atmintis apibūdinama kaip socialinis konstruktas, kuris atsiranda ne dėl istorijos, bet dėl dabarties įvykių. Remiantis mokslininko teorija galima būtų teigti, kad kolektyvo atmintis - tai ne individualių atminčių suma, bet socialinis, kultūrinis konstruktas, atsirandantis kolektyvui sąveikaujant su socialine aplinka. Atminties rėmų teorija įrodė, kad individas įgyja atmintį tik būdamas kolektyvo dalimi, bet M. Halbwachsas tik aprašė kaip funkcionuoja individas įvairiuose kolektyvuose ir kodėl įvairios atmintys yra panašios. Taigi minėtas autorius nesukūrė universalios sąvokos *kolektyvinė atmintis* apibrėžimo, kuris būtų tinkamas, pvz., apibūdinant šiandienos visuomenę. Disertacijos teorinėje dalyje bus plečiami šio autoriaus pastebėjimai komunikacinio veiksmo teorijos ir dialoginio prisiminimo kontekste. Atminties rėmų teorija nepaaiškina kaip yra suformuojama viešojo atmintis, kas dalyvauja viešosios atminties kūrimo procese, kaip pagrįsti kuriamos viešosios atminties naratyvą. Disertacijos autoriaus nuomone, atminties kūrimo ir palaikymo procese yra reikšmingi ne tik kolektyvai (klubai, organizacijos, institucijos, politinės organizacijos ir t. t.), bet taip pat medijos bei atminties laikmenos, kurios konstruojamam atminties naratyvui suteikia prasmę, pagrįstumą. Todėl yra būtinas kompleksinis požiūris į viešosios ir kolektyvinės atminčių konstravimo procesą.

⁶⁴ HALBWACHS, Maurice. *Společne ramy paměci*. Warszawa 1969.

Siekiant realizuoti numatytus tikslą ir uždavinius, disertacijoje taikomi keli metodai. Kokybinė turinio analizė derinama su kritine diskurso analize bei istoriografiniu tyrimu. Šių metodų trianguliacija leis išsamiai atskleisti analizuojamo viešosios atminties diskurso sukūrimo mechanizmą, turinį bei kontekstą. Disertacijoje taikant istoriografinio tyrimo metodą nagrinėjama mokslinė literatūra, siekiama įrodyti, kad kolektyvinės bei viešosios atminties kūrimas yra paremtas ir priklausomas nuo atminties laikmenų. Viešąją atmintį sudaro simboliai, herojai, ritualai, vertybės bei pastovumas. Turima omenyje, kad simboliai, t. y. matomos viešosios atminties išraiškos, suteikia prasmę ir pagrįstumą atminties turiniui, bet tuo pat metu leidžia kalbėti apie praeities didvyrius, jų vertybes, todėl remiantis moksline literatūra apibrėžiama kolektyvinė atmintis, viešoji atmintis bei atminties laikmenos. Atsižvelgiant į temą, taip pat bus analizuojamos internetinės žiniasklaidos publikacijos. Straipsnių, susijusių su atminties tematika, nagrinėjimas leidžia įvairiapusiškai analizuoti medijų vaidmenį konstruojant viešąją atmintį. Publikuojamų straipsnių archyvas ir galimybė atrinkti juos pagal pateikiamus raktinius žodžius užtikrina tikslesnę ir detalesnę straipsnių atranką. Internetinė žiniasklaida yra pagrindinis visuomenės informacijos šaltinis ir svarbus šaltinis analizuojant viešosios atminties diskurso konstravimą viešojo erdvėje. Internetinės žiniasklaidos analizės taikymas leis iš informacinio masyvo atrinkti tyrimui aktualius vienetus pagal bendrus požymius, rodiklius⁶⁵. Tokiais rodikliais darbe

⁶⁵ MORKEVIČIUS, Vaidas. Turinio analizė. In: *Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas: Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su NVivo ir Text anglysis suite*. Kaunas 2008, p. 127–131. [interaktyvus]. 2008 [žiūrėta 2018 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:

http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/NVivo/nvivo.html&course_file=nvivo_II_2_7.html; MORKEVIČIUS, Vaidas. TELEŠIENĖ, Audronė.

ŽVALIAUSKAS, Giedrius. *Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas: Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su NVivo ir Text anglysis suite*. Kaunas 2008, p. 37–51. Taip pat apie naratyvinį metodą rašė KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys. *Sociologija: mintys ir veiksmai*, 2000, 3-4, p. 78–90. WELZER, Harald. Material, z którego zbudowane są biografie. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009. WELZER, Harald. MOLLER, Sabine. TSCHUGGNALL, Karoline. „Dziadek nie był nazistą“. Narodowy socjalizm i Holokaust w pamięci rodzinnej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009. WYLEGAŁA, Anna. *Przesiedlenia a pamięć: studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej galicji i polskich „Ziem odzyskanych”*. Toruń 2014.

suvokiamos sąvokos kaip kolektyvinė atmintis, viešoji atmintis, paminklai, atmintinų dienų įstatymas.

Empiriniam tyrimui atlikti buvo pasirinkti istoriografinis dokumentų apie Vilniaus AK tyrimo bei giluminio interviu metodai. Istorioografinis metodo taikymas siekiant įrodyti, kad AK propagandinė veikla padarė poveikį kolektyvinei AK narių atminčiai. Empirinis tyrimas papildytas giluminiu interviu. Šis metodas taikomas siekiant surinkti platesnę empirinę medžiagą apie kolektyvo narių požiūrį į praeitį. Giluminis interviu kaip metodas – tai interpretacinis įvykis, kuriame informantas sutraukia savo gyvenimą iki trumpo pasakojimo. Plačiau apie empirinio tyrimo metu taikytus metodus paaiškinta 3.1 darbo dalyje. Analizuojant per giluminį interviu surinktus duomenis, prieinamą ego dokumentiką bei atminties laikmenas atsiskleis kolektyvinės atminties turinys. Tokiu būdu sudarytos prielaidos nustatyti, kaip AK kolektyvinė atmintis yra veikiamą viešosios atminties, atminties laikmenų bei AK propagandos. Įvairių tyrimo metodų taikymas disertacijoje yra sąlygotas siekiant užpildyti atskirų metodų spragas.

AK istorijos bei atminties ir jos komunikacijos tyrimai apima kur kas platesnį tiriamųjų objektų spektrą negu pristatyta disertacijoje. Tirti AK kolektyvinę atmintį, jos komunikaciją, AK istoriją galima per įvairias prizmes, pvz., Lietuvos ir Lenkijos santykiai XX a. pirmoje pusėje ir XX a. pabaigoje, XXI a. pradžioje, lietuviškos ir lenkiškos žiniasklaidos poveikis formuojant žinias apie AK Lietuvoje XX-XXI a., kultūrinių skirtumų ir stereotipų poveikis kuriant žinojimą apie AK. Ne mažiau svarbus aspektas išlieka geopolitinis veiksnys, kai galima analizuoti ar didėjant geopolitinėms grėsmėms keičiasi požiūris į AK istoriją, jos veteranus, klubo narius. Analizuojant AK propagandą taip pat galima tirti jos ilgalaikį poveikį kitoms Lietuvos bendruomenėms, bet disertacijoje apsiribota iki medių ir atminties laikmenų komunikacinio vaidmens formuojant AK kolektyvinę atmintį tyrimo.

Sąvokų reikšmės

Istorijos ir sociologijos moksluose lygiagrečiai taikomi įvairūs terminai apibūdinantys tuos pačius reiškinius kaip kolektyvinė atmintis, viešoji atmintis, atminties laikmenos, etc. Atsižvelgiant į įvairių sąvokų egzistavimą ir jų tarpusavio panašumą jas siūloma suvokti kaip sinonimus, kurių pasirinkimą nulemia mokslininko požiūris. Disertacijoje taikomos individualiosios, kolektyvinės, viešosios atminties, sunkaus paveldo ir atminties laikmenų sąvokos. Siekiant išvengti sąvokų painiavos ir taikymo nenuoseklumo, apibrėžiamos šių sąvokų definicijos.

Pagal Andrzej Szpocziński ir Barbarą Szacką, *kolektyvinė atmintis* – tai atmintis apie įvykius, kurie yra reikšmingi kolektyvui mikro socialiniame lygmenyje ir šio tipo atmintis konstruojama per kasdieninius komunikacinius procesus. Tuo tarpu *individuali atmintis* tai atmintis apie įvykius, kurie yra svarbus individui, ir individuali atmintis atsiranda per individo komunikaciją su socialine aplinka⁶⁶. Todėl remiantis šiais teiginiais galima suponuoti, kad bet kokia atmintis atsiranda per komunikacijas, atmintis tai komunikacinių procesų padarinys. *Individuali atmintis* tai individo nuosavybė, bet jos turinys priklauso nuo sociokultūrinės aplinkos, kuriame veikia individas. Atmintis atsiranda vykstant reguliariems komunikaciniams procesams.

Terminas *kolektyvinė atmintis* taikomas siekiant apibrėžti bendrus, tam tikro kolektyvo atsiminimus. *Kolektyvinės atminties* turinys yra veikiamas sociokultūrinio konteksto, kuriame funkcionuoja kolektyvas ir netgi nuo jo priklausomas. *Kolektyvinis atminties* lygmuo suvokiamas ne kaip individualių atminčių suma, bet kaip tam tikras kultūrinis fenomenas veikiantis bendrą kolektyvinį tapatumą⁶⁷.

Vartojant *viešosios atminties* sąvoką pristatomas kur kas sudėtingesnis reiškinyss negu *kolektyvinė atmintis*. Šia sąvoka apibūdinama suinstitucinta *kolektyvinė atmintis*, kuri yra palaikoma (arba primesta) valstybinių institucijų (Parlamento, Vyriausybės, Prezidento) ir atmintinų dienų įstatymo.⁶⁸ *Viešosios atminties* laukas savo veikimu apima visą visuomenę. *Viešoji atmintis* per bendrus atminties ritualus yra prieinama

⁶⁶SZPOCZIŃSKI, Andrzej. II wojna światowa w komunikacji społecznej. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk-Warszawa 2010, s. 56; SZACKA, Barbara. II wojna światowa w pamięci rodzinnej. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk-Warszawa 2010, s. 81.

⁶⁷HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa 1969, s. 421–422; SAFRONOVAS, Vasilijus. Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011, p. 41; KLESSMAN, Christoph. Istorijos politika ir kolektyvinis atminimas: sąvokos, problemos ir istoriniai pavyzdžiai. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011, p. 29. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 25.

⁶⁸Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymas. *Teisės aktų registras* [interaktyvus], [žiūrėta 2018 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.D570962773F8/QIQZezyIFQ>.

kiekvienam visuomenės nariui, perduodant atmintį apie reikšmingas asmenybes ir svarbius įvykius iš praeities, kurių pažinimas laikomas visuomenėje privalomu. Ši atminties forma tai bendro visuomenės tapatumo pagrindas, kuris laikomas reikšmingu veiksmu padedančiu kurti bendrą pilietinę visuomenę. *Viešosios atminties* komunikacijos procese reikšmingas vaidmuo tenka medijoms bei įvairioms atminties laikmenoms, per kurias iškomunikuojamas bei palaikomas *viešosios atminties* naratyvas. *Viešoji atmintis* tai savotiškas valdžios legalizavimosi įrankis.

Atminties laikmenų terminu apibūdinami įvairūs objektai, reiškiniai, kraštovaizdžio elementai, etc, kurie padeda išsaugoti ir perduoti įvairias atminties formas. Laikmenos tai išoriniai dirgikliai veikiantys kolektyvus, individus ir gali būti apibūdinamos kaip plačiai suvokiamos medijos, kurių komunikacinę funkciją gali vykdyti žodis, raštas, vaizdas, erdvė, kūnas. Tokiu atminties įvertinimu ir įamžinimu siekiama kuo ilgiau išsaugoti atmintį, padaryti ją nepriklausomą nuo kolektyvų egzistencinio laikinumo⁶⁹.

Propagandos terminas disertacijoje suvokiamas kaip ilgalaikis ir tikslingas procesas per kurį skleidžiamos reikiamos idėjos, doktrinos tam, kad visuomenė pradėtų elgtis taip, kaip to nori skleidėjas. Propagandos tai komunikacinis įrankis padedantis kontroliuoti informacijos srautą siekiant formuoti viešąją nuomonę, ugdyti bendrą tapatumą bei manipuliuoti auditorijos elgesį⁷⁰. Pranešimo perdavimui naudojamos įvairios medijos tokios kaip laikraščiai, biuleteniai, lankstinukai, radijas, kinas, internetas bei atminties laikmenos.

Disertacijoje taip pat taikomas *kolektyvinio tapatumo* terminas, kuris suvokiamas kaip tam tikros visuomenės grupės gebėjimas išsiskirti kaip atskiram kolektyvui, kuris turi elementus leidžiančius išskirti save bei savo kolektyvo narius iš kitų visuomenės narių. Pavyzdžiui, tautinė mažuma turi savitą kalbą, tradicijas, praeities suvokimą, pasaulėžiūrą.

Sunkaus paveldo sąvoka apibūdinama atmintis apie autoritarinius ir totalitarinius režimus, karinius konfliktus, traumines patirtis⁷¹. Šis terminas

⁶⁹ NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 4–10; SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 43.

⁷⁰ WOŁOSZYN, Witold, Jacek. Wstęp. In: *Propaganda w systemach demokratycznych i niedemokratycznych*. Lublin 2015, s. 7. Taip pat: URBANIAK, Artur. *Rola elementów werbalnych i niewerbalnych w komunikacji politycznej końca XX i początku XXI wieku na podstawie analizy wybranych wystąpień medialnych polskich polityków*. Poznań 2014, s. 199.

⁷¹ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Disonuojantis, erzinantis, nepatogus? Pasmerkųjų politinių režimų palikimas Europoje*. In: *Patogus ir nepatogus paveldas: 2015 m. balandžio 2*

taikomas vietoje disonansinio paveldo, nepatogios, kontraversiškos arba trauminės atminties, nepatogios arba sunkios atminties.

d. mokslinio seminario-diskusijos medžiaga. Vilnius 2016, p. 11. [interaktyvus], [žiūrėta 2018 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą:https://vkpk.lt/wp-content/uploads/2017/06/Patogus-ir-nepatogus-paveldas_leidiny_2016.pdf; LAUŽIKAS, Rimvydas. Sunkusis paveldas iššūkių kankinamame pasaulyje. In: *Acta Museologica Lithuanica*, t. 2. Sud. LAUŽIKAS, Rimvydas. Vilnius 2015, p. 6–7; BALOČKAITĖ, Rasa. Nepatogus paveldas, nepageidaujama praeitis. *Šiaurės Atėnai*[interaktyvus]. 2014-08-26 [žiūrėta 2018 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.satenai.lt/2014/08/26/nepatogus-paveldas-nepageidaujama-praeitis/>.

1. KOMUNIKACINIO VEIKSMO TEORIJOS

PRITAIKOMUMAS ATMINTIES TYRIMUOSE

Istorija – tai objektyvių faktų visuma, tuo tarpu atmintis – tai tradicijų pagrindas turintis daugybę išraiškų. Atmintis tai nenormatyvus, simboliškas reiškinys turintis tiek išraiškų, kiek yra socialinių grupių. Atminties tikslas paaiškinti sudėtingus nūdienos socialinių grupių tarpusavio santykius, jų viešąsias praktikas skirtas pagerbti praeitį, pagrįsti politinius sprendimus. Šioje disertacijos dalyje, remiantis Jurgeno Habermaso komunikacinio veiksmo teorija, analizuojama atmintis, jos formos bei raiškos būdai. Atmintis tiriama remiantis prielaida, kad institucijų sukurta viešoji atmintis gali būti atvira įvairioms kolektyvinėms atmintims, kurių naratyvai yra panašūs. Sąlygas tam galėtų sudaryti politiniai sprendimai. Prielaida pagrįsta J. Habermaso komunikacinio veiksmo teorija.

Komunikacinio veiksmo teorijoje apibrėžta, kad siekiant sukoordinuoti veiksmus, visų pirma reikia susitarti dėl esamos padėties suvokimo, bendrų reikšmių, etc. Susitarimą galima pasiekti per kalbą. Kalbėjimas ir veikimas - tai žmogiškojo unikalumo savybės, padedančios individams išlikti iniciatyviems. J. Habermasas patobulino jau buvusias socialinio veiksmo teorijas. Komunikacinio veiksmo teorijoje akcentuojama kalbos reikšmė ne tik dėl ankstesnių teorijų, bet taip pat todėl, kad vaikystėje J. Habermasas turėjo įgimtą kalbos defektą. Dėl šių priežasčių kalbinių situacijų problematika bei būdai pasiekti susitarimą komunikuojant tapo jo tyrimų objektas⁷². Komunikacinis veiksmas disertacijoje suvokiamas kaip sąveika tarp socialinių subjektų, kurie gali pasiekti susitarimą, veikti sutartinai taikydami verbalines bei neverbalines priemones. Komunikacinio veiksmo dalyviai (politinės organizacijos, žiniasklaidos priemonės, institucijos) orientuojasi ne į sėkmę, o į susitarimo pasiekimą verbaliniu (arba neverbaliniu būdu), kuris yra neprievartinio veiksmo išraiška⁷³.

⁷² Pagal: LEONAVIČIUS, Vylius. Vėlyvosios modernybės idėjos: Jurgenas Habermasas. In: *Sociologijos teorijos*. Sud. LEONAVIČIUS, Vylius. NORKUS, Zenonas. TERESKINAS, Artūras. Kaunas 2005, p. 319; ELLIOTT, Anthony. Psychoanaliza a teoria społeczna. In: *Teoria społeczna*. Red. BRYAN, Turner. Warszawa 2003, s. 160–162; ВЕРБИЛОВИЧ, Ольга. Теория коммуникативного действия: ключевые категории и познавательный потенциал. In: *Публичная сфера: теория, методология, кейс стади*. Ред. ЯРСКА-СМИРНОВА, Елена. РОМАНОВ, Павел. Москва 2013, с. 35.

⁷³ Pagal: LEONAVIČIUS, Vylius. Vėlyvosios modernybės teorijos. Jurgenas Habermasas. In: *Sociologijos teorijos*. Sud. LEONAVIČIUS, Vylius. NORKUS,

1.1. Socialinio veiksmo samprata

Socialinis veiksmas suvokiamas kaip tikslingai racionalus veiksmas nukreiptas į tikslo pasiekimą. M. Weberis apibūdino tikslingai racionalų veiksmą kaip sąmoningą, kelių subjektų veiksmą, kuris priklauso nuo individualių motyvų, lūkesčių, bet tikslų ir veiksmų suderinamumas yra įmanomas tik, jeigu individų siekiniai yra vienodi⁷⁴. Tikslingai racionalus veiksmas paremtas įsitikinimu, kad tai vienintelis įmanomas racionalus veiksmas, kuriame nukrypimas paremtas emocijomis galimas, jeigu toks nukrypimas neprieštarauja ideologijai, tikėjimui ir vertybėms⁷⁵. Tikslingai racionalus veiksmas, anot M. Weberio, tampa vienintelis teorinis konstruktas leidžiantis realizuoti socialinę realybę. Tą pastebi ir Olga Verbilovič, kuri teigia, jog M. Weberio tikslingai racionalus veiksmas tai individų veiksmas paremtas konvencionaliais, t. y. lengvai numatomais susitarimo būdais⁷⁶. Šios teorijos kontekste kolektyvinė atmintis suvokiama kaip vienintelė galima realybė. Tai reiškia, kad kitos kolektyvinės atmintys, kaip alternatyvos, atmetamos, o tai reiškia, kad kelios kolektyvinės atmintys koegzistuoti negali, o jeigu koegzistuotų, tai viena iš jų būtinai bus dominuojanti. Tikslingai racionalus veiksmas yra nukreiptas į tikslo pasiekimą, o priemonės, kuriomis siekiamas tikslas, suvokiamos kaip būtinos, neišvengiamos. Jeigu tokioje interakcijoje dalyvauja keli aktoriai, tai vienas iš jų sieks dominuoti, primesti savo poziciją kitiems panaudodamas jam prieinamus įrankius. Tokį požiūrį pagrindžia T. Parsonsas, kuris apibūdino visuomenę kaip socialinių veiksmų sistemą, kurioje esminę vietą užima motyvuotas individo veiksmas⁷⁷. Tik tada individas turi turėti politinę galią, įtaką tam, kad galėtų realizuoti savo tikslą. Šiame veiksmo priemonės tikslui pasiekti parenkamos atsižvelgiant į

Zenonas. TEREŠKINAS, Artūras. Kaunas 2005, p. 323; ВЕРБИЛОВИЧ, Ольга. Теория коммуникативного действия: ключевые категории и познавательный потенциал. In: *Публичная сфера: теория, методология, кейс стади*. Ред. ЯРСКА-СМИРНОВА, Елена. РОМАНОВ, Павел. Москва 2013, с. 36.

⁷⁴ВЕБЕР, Макс. О некоторых категориях понимающей социологии. In: *Избранные произведения*. Москва 1990, с. 495–546.

⁷⁵ВЕБЕР, Макс. О некоторых категориях понимающей социологии. In: *Избранные произведения*. Москва 1990, с. 495, 628–630.

⁷⁶ВЕРБИЛОВИЧ, Ольга. Теория коммуникативного действия: ключевые категории и познавательный потенциал. In: *Публичная сфера: теория, методология, кейс стади*. Ред. ЯРСКА-СМИРНОВА, Елена. РОМАНОВ, Павел. Москва 2013, с. 37.

⁷⁷ПАРСОНС, Талкот. *О структуре социального действия*. Москва 2000, с.

numatomą tikslą. Jeigu veikia politinė organizacija, ji naudos politinės galios įrankius. Viešosios atminties kontekste dominuojanti politinė organizacija primes visuomenei savo atminties naratyvą.

J. Habermaso manymu, komunikacinis veiksmas, o ne tikslingai racionalus veiksmas yra labiau išsiskiriantis ir sudėtingas reiškinys⁷⁸. Komunikacinio veiksmo teorija tai M. Weberio ir T. Parsonso teorijų modernizuotas tęsinys. O. Verbilovič manymu, kaip tik šių teorijų nepakankamumas bei naujas požiūris į K. Markso darbus suteikė pagrindo J. Habermaso komunikacinio veiksmo teorijai, kaip socialinio veiksmo pavyzdžiui⁷⁹. Komunikacinio veiksmo teorija tai dalis bendrų pastebėjimų, skirtų socialinio veiksmo problematikai. Tik ji atrodo perdėtai idealistinė tam, kad galėtų būti įgyvendinta socialinėje realybėje.

J. Habermasas teigė, jog komunikacija kuriasi tik tuomet, kai veiksmų seka, kuriose dalyvauja įvairūs subjektai, nenutrūksta ir yra koordinuojama pagal taisykles⁸⁰. J. Habermaso socialinis veiksmas paremtas situacijos suvokimu. Subjektas, kuris realizuoja socialinę realybę, stengiasi prisitaikyti prie situacijos ir jos dalyvių. Veiksmo situacija tai ištrauka iš subjekto interpretuojamos realybės. Anot J. Habermaso, ištrauka suvokiama socialinio veiksmo kontekste, nes ištrauka gali būti svarbi subjektui realizuojant planą⁸¹. Kita nagrinėjama problema - tai pagrindas leidžiantis koordinuoti veiksmus ir išskiriamos dvi galimos situacijos:

1. Veiksmų koordinacija yra įmanoma komunikacijos proceso dalyvių dėka;
2. Veiksmų koordinacija yra įmanoma veikiant išorinei įtakai, pvz., prievartai.

Pirmoji situacija įvyksta tik esant bendroms, komunikacijos proceso dalyvių žinioms, kurioms (t. y. žinioms) J. Habermasas kelia aukštus reikalavimus. Bendromis žiniomis vadinama tokia informacija, kuri nustato

⁷⁸Pagal: LEONAVIČIUS, Vylius. Vėlyvosios modernybės teorijos. Jurgenas Habermasas. In: *Sociologijos teorijos*. Sud. LEONAVIČIUS, Vylius. NORKUS, Zenonas. TEREŠKINAS, Artūras. Kaunas 2005, p. 324; SIDRYS, Inga. Komunikacijos reikšmė J. Habermaso teorijoje. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2000, 1–2, p. 44.

⁷⁹ВЕРБИЛОВИЧ, Ольга. Теория коммуникативного действия: ключевые категории и познавательный потенциал. In: *Публичная сфера: теория, методология, кейс стади*. Ред. ЯРСКА-СМИРНОВА, Елена. РОМАНОВ, Павел. Москва 2013, с. 40.

⁸⁰ХАБЕРМАС, Юрген. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург 2000, с. 199.

⁸¹ХАБЕРМАС, Юрген. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург 2000, с. 202.

susitarimą, o susitarimą nulemia bendras dalyvių bendrų siekių pripažinimas. Susitarimas reiškia, kad dalyviai pripažįsta esant svarbias tam tikras žinias. Bendros žinios gali perimti veiksmų koordinavimo funkciją, jeigu informacijoje yra aspektai susiję su komunikacijos proceso pasekmėmis⁸². Tokioje veiksmų koordinavimo situacijoje susiduriame su abipusiu veikimu, t. y. žinių ir subjektų sąveika. Toks J. Habermaso požiūris yra artimas T. Parsonso teorijai, kurioje komunikacijos dalyvių vertybinės normos turi reikšmę, bet jo socialinio veiksmo esmė lieka tikslo pasiekimas⁸³. Remiantis tokiu J. Habermaso požiūriu galima apibūdinti tik individų komunikaciją kolektyvo viduje, kai galima susitarti dėl kolektyvinės atminties, t. y. socialinės realybės suvokimo. Toks modelis per sudėtingas realizavimui, jeigu kalbame apie kolektyvų komunikaciją bei siekį susitarti, nes vienas kolektyvas visada turės daugiau galios ir įtakos, kuriomis galės pasinaudoti siekdamas tikslo.

Antroji situacija yra pirmosios situacijos priešingybė, nes joje susiduriama su išorine įtaka. Veiksmai yra provokuojami išorinių veiksnių. Antroji situacija yra nulemta vienpusio veikimo, todėl veiksmų koordinavimas yra vienpusis ir tenkina tik tą pusę, kuri taiko prievartą. Strateginis veiksmas orientuotas tik į sėkmę, todėl nenumato laisvanoriško dalyvavimo komunikacijos procese. Požiūris, orientuotas į sėkmę, izoliuoja proceso dalyvį nuo kitų subjektų esančių aplinkoje. Kiti subjektai, kaip ir pati situacija, yra tik priemonė pasiekti nuosavą, egoistinį tikslą. Dėl šių priežasčių šis modelis taikliau apibūdina kolektyvų komunikaciją.

Požiūris orientuotas į konsensuso pasiekimą padaro priklausomus komunikacijos proceso dalyvius vienus nuo kitų. Anot J. Habermaso, konsensusas pasiekiamas pripažįstant, kad vieni teiginiai yra svarbesni už kitus⁸⁴. Būtina atsižvelgti į norminę kiekvieno veiksmo struktūrą. Struktūros esmę sudaro situacijos supratimas ir veiksmo tikslas. Pritaikant šias žinias galima numatyti veiksmų planą, kuris leistų pasirinkti iš atsirandančių alternatyvų tik tinkamas. Išskiriami yra veiksmo tikslas ir planas. Šie elementai suteikia veiksmui teleologinį bruožą, kuris veiksmo reikšmę sukonkretina.

⁸²ХАБЕРМАС, Юрген. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург 2000, с. 203.

⁸³ВЕРБИЛОВИЧ, Ольга. Теория коммуникативного действия: ключевые категории и познавательный потенциал. In: Публичная сфера: теория, методология, кейс стади. Ред. ЯРСКА-СМИРНОВА, Елена. РОМАНОВ, Павел. Москва 2013, с. 39.

⁸⁴ХАБЕРМАС, Юрген. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург 2000, с. 204.

J. Habermasas suskirstė socialinius veiksmus į komunikacinius ir strateginius. Skirtumas tarp šių dviejų yra esminis. Strateginiame veiksmo svarbiausias yra tikslas. Strateginiame veiksmo dalyviai orientuojasi į rezultatą, todėl visi bendri veiksmai yra nulemti numatomo tikslo. Veiksmai priklauso nuo vieno iš dalyvių sprendimų, kitų dalyvių veiksmai priimami kaip nebūtinai alternatyvus pasiūlymas. Komunikacinis veiksmas paremtas bendru susitarimu⁸⁵. Atminties tyrimo kontekste, galima teigti, kad strateginio veiksmo metu sukurta viešoji atmintis atsižvelgia tik į vienos socialinės grupės atmintį. Sukuriamas viešosios atminties naratyvas, kuriame dominuoja vienos grupės atmintis. Komunikacinio veiksmo pagrindu sukurta viešoji atmintis yra atvira kitoms atmintims. AK kolektyvinė atmintis, atsižvelgiant į jos naratyvą, galėtų tapti Lietuvos viešosios atminties dalimi, nes komunikuoja kovos už valstybingumo ir demokratiškumo naratyvą.

Komunikacinis veiksmas kaip socialinio veiksmo pavyzdys yra sudėtingesnis reiškinys todėl, kad veiksmo dalyviams sudėtinga atsiriboti nuo savo asmeninių siekinių. Dalyviai per socialinį veiksmą sieks realizuoti savo asmeninius tikslus.

1.2. Komunikacinio veiksmo samprata

Komunikacinis veiksmas apibrėžiamas kaip mažiausiai dviejų subjektų interakcija. Subjektai gali veikti tarpusavyje vartodami verbalines ir neverbalines komunikacijos priemones. Esminis skirtumas tarp strateginio veiksmo ir komunikacinio veiksmo yra tas, kad pastarajame esminis tikslas pasiekti konsensuą. Socialinėje realybėje pasiekti konsensuą yra sudėtinga dėl kolektyvų noro dominuoti socialinėje realybėje. Individų lygmenyje toks komunikacijos procesas yra lengviau realizuojamas, nes užtenka tik verbalinių priemonių susitarimui pasiekti. Tuo tarpu kolektyvų lygmenyje bus naudojamos ir neverbalinės priemonės, pvz., paminklai viešojoje erdvėje, kaip simbolinio dominavimo rodikliai.

J. Habermasas suvokė komunikaciją idealistiškai, anot jo, konsensusas pasiekiamas per komunikaciją, o sukoordinuoti veiksmai išsaugo tikslinės veiklos bruožus⁸⁶. Analizuojant šį teiginį, galima suprasti, kad individai neatsisako savo tikslų, bet tampa antraeiliai dėl bendro tikslo. Todėl

⁸⁵ХАБЕРМАС, Юрген. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург 2000, с. 205.

⁸⁶ХАБЕРМАС, Юрген. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург 2000, с. 211.

šiuo požiūriu komunikacinis veiksmas nesiskiria nuo tikslingai racionalaus veiksmo, nes individas neatsisako savo asmeninio tikslo, o tiesiog tik kuriam laikui jis tampa antraeilis.⁸⁷

Komunikacinio veiksmo teorijos vienas iš aspektų yra komunikacinės situacijos suvokimas⁸⁸. Siekiant konsensuso reikia susitarti dėl bendro socialinės realybės suvokimo, bet skirtingi individai skirtingai suvoks socialinę realybę dėl savo asmeninių patirčių. Jeigu darytume prielaidą, kad bendras susitarimas siekiamas verbalinio dialogo būdu, tai toks dialogas galėtų būti labai ilgas ir nesėkmingas, nes individai nenorės priimti kitos pusės argumentų. Anot J. Habermaso, tam, kad to būtų galima išvengti, reikia, kad kiekvieno komunikacijos proceso dalyvio pasisakymai atitiktų tris reikalavimus: tiesos, tikrumo, sąžiningumo, t. y. nesiektų manipuliavimo⁸⁹. Tikėtina, kad įvykdžius šiuos kriterijus, galimas veiksmo dalyvių bendras plano realizavimas, kurio pagrindas bus bendras veiksmo situacijos apibrėžimas. Bendras suvokimas eliminuoja nevykusios komunikacijos grėsmę, o taip pat atmeta neadekvačius veiksmų planus. Vienas veiksnys nulemia kitą veiksni, bet reikšmingiausias veiksnys išlieka bendras situacijos suvokimas arba bendro suvokimo konstravimas per komunikacinį veiksmą.

Situacija - tai tam tikras realybės fragmentas atspindintis tam tikrą temą, kuri susijusi su kiekvieno iš dalyvių interesų sfera. Svarbus veiksnys yra ir subjektų/dalyvių sociokultūriniai patyrimai (socialinis pasaulis), kurie tampa savotišku komunikacijos kontekstu ir tuo pat metu apriboja veiksmo

⁸⁷Pagal: KOT, Anna. Racjonalność komunikacyjna w teorii krytycznej Jurgena Habermasa i jej implikacje w sferze edukacji. *Przegląd pedagogiczny*, 2015, 2, s. 73.

⁸⁸Visi trys pasauliai pasireiškia komunikaciniuose aktuose, išreikštuose verbaliniu būdu asertyviais, normatyviais bei ekspresyviais sakiniais. Šios sakinių formos pasireiškia priklausomai nuo būtinybės, siekiant konsensuso. Asertyvūs sakiniai apibūdina objektyvųjį pasaulį. Normatyviųjų sakinių pagalba sukuriama ir palaikomi tarpasmeniniai ryšiai socialiniame pasaulyje. Emocijos (t. y. subjektyvus pasaulis) reiškiamos ekspresyviais sakiniais. Proceso subjektai jau nesiremia vienu konkrečiu pasauliu, bet pritaiko savo pasisakymus atsižvelgdami į kitus dalyvius ir argumentacijos galimybes. Konsensusas veikia kaip veiksmų koordinavimo mechanizmas nes komunikacinio proceso dalyviai sutinka su pasisakymų sąlygomis. Jie pripažįsta, kad kiekvienas iš jų turi teisę į svarbumą. Žr. plačiau: HABERMAS, Jurgen. Pojęcie działania komunikacyjnego. In: *Kultura i Społeczeństwo*, 1986, t. XXX, nr 3, s. 32. CALHOUN, Craig. Teoriaspoleczna a sfera publiczna. In: *Teoriaspoleczna*. Red. TURNER, S. Bryan. Warszawa 2003, s. 591. Taip pat: SIDRYS, Inga. Komunikacijos reikšmė J. Habermaso teorijoje. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2000, 1–2, p. 46.

⁸⁹ХАБЕРМАС, Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие. Санкт-Петербург 2000, с. 199.

situaciją⁹⁰. Komunikacinio veiksmo subjektai siekdami konsensuso aptaria situaciją. Situacija tai realybės fragmentas susijęs su tema, t. y. subjektų individualiais siekiniais, interesais iš kurių gali atsirasti bendros paralelės, leisiančios pasiekti konsensuą.

Savo tyrimuose J. Habermasas ieškojo atsakymo į klausimą ar kalbiniu požiūriu įmanoma atskirti strateginį veiksmą nuo komunikacinio veiksmo. Kalbiniai aktai skiriami į ilokucinius ir perlokucinius. Ilokuciniai kalbiniai aktai yra orientuoti į iškomunikuoto turinio supratimą ir potencialaus susitarimo pasiekimą. Tuo tarpu perlokucinis kalbinis aktas yra orientuotas į sėkmę, panašiai kaip strateginis veiksmas. Šiame kalbinio akto lygmenyje kalba - įtakojimo įrankis. Ilokucija tai subjekto aktas, kuriuo siekiama supratimo, ieškoma pritarimo. Tokiame kalbiniame akte nėra paslėptų prasmų. Perlokucija yra visiška ilokucinio akto priešingybė⁹¹. Tarpusavio supratingumas tai mechanizmas leidžiantis sukoordinuoti veiksmus. Atsisakoma prievartos. Tarpusavio supratingumas kaip veiksmų koordinavimo mechanizmas priklauso nuo racionaliai motyvuotų argumentų⁹². J. Habermasas teigia, kad komunikaciniame veiksmo subjektai turi kalbėti ir išklausyti kitus veiksmo dalyvaujančius subjektus. Subjektai yra veikiami savo socialinės kultūrinės aplinkos bei savo jausmų, o tai apsunkina dialogą⁹³.

Viena vertus, kalbėjimo aktas yra suvokiamas ir priimamas klausytojų tik tuomet, kai jie žino, kad priimant aktą, priimami ir būsimi akto padariniai. Kita vertus, kalbėtojas turi nepamiršti, kad jo kalbinis aktas/siūlymas gali būti atmetas, atsižvelgiant taip pat ir į aukščiau įvardytus tris veiksnius. Jeigu kalbėjimo aktas bus konstruojamas be egoistinių siekinių, turėtų užsimegzti pastovūs ryšiai tarp dalyvių. Esant ryšiams atsiranda supratingumas, esant supratingumui atsiranda veiksmų koordinacija, esant koordinacijai pasiekiamas tikslas. Neantraeilis vaidmuo atitenka tokiai situacijai kaip veiksmo kontekstas, kuris irgi gali nulemti koordinacijos pasiekimą/atmetimą. Anot J. Habermaso, pragmatinė komunikacijos teorija

⁹⁰ХАБЕРМАС, Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие. Санкт-Петербург 2000, с. 199.

⁹¹HABERMAS, Jürgen. *Teoria działania komunikacyjnego*, t. 1. Warszawa 1999, s. 476–483. ХАБЕРМАС, Юрген. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург 2000, с. 199–205.

⁹²ХАБЕРМАС, Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие. Санкт-Петербург 2000, с. 199; SIDRYS, Inga. Komunikacijos reikšmė J. Habermaso teorijoje. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2000, 1–2, p. 46.

⁹³ХАБЕРМАС, Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие. Санкт-Петербург 2000, с. 199.

gali būti panaudota sociologinėje komunikacinio veiksmo teorijoje, jeigu pavyks parodyti koku būdu kalbiniai aktai arba ekvivalentiški neverbaliniai aktai perima veiksmų koordinacijos funkcijas ir prisideda konstruojant sąveiką⁹⁴.

J. Habermasas savo teorijoje apibūdina idealiosios kalbos situacijas, t. y. sąlygas, kurios leistų vykti visuomenėje nevaržomai komunikacijai. Jis susirūpinęs tomis socialinėmis struktūromis, kurios deformuoja ir žlugdo komunikaciją, todėl ieško priemonių leisiančių eliminuoti visus komunikacijos trikdžius. J. Habermasas įsitikinęs, jog politikų tikslas - sukurti visuomenę be varžomos komunikacijos. Idealoje komunikacinėje situacijoje įtikinamesnis ir svaresnis argumentas nulemtų laimėtojus, kitaip tariant, įrodymų ir argumentų svaris lemtų kas būtų laikomas galiojančiu ir teisingu. Visiems dialogo dalyviams turi būti užtikrintos lygios galimybės dalyvauti dialoge⁹⁵.

Komunikacinio veiksmo teorija kritikuotina dėl sąsajų su M. Weberio ir T. Parsonso teorijomis. Kitaip tariant, J. Habermasas pristato savo pirmtakų sukurtą teoriją idealistiškai. Toks požiūris retai įmanomas, neatitinka tikrovės. Ignoruojami realūs konfliktai ir faktai, kad tam tikros socialinės grupės yra tikslingai neprileidžiamos prie dialogo, kuriuo neva siekiama bendro susitarimo. Komunikacinio veiksmo teorijos autorius nepateikė realių sprendimų kaip įtraukti visą visuomenę į dialogą. Todėl ši teorija išlaiko visuomenėje status quo neišplėsdama viešojo diskurso lauko. Kaip pabrėžia V. Leonavičius⁹⁶, pagal komunikacinio veiksmo teoriją, visuomenė privalo turėti vieną nuoseklų legitimuojančių normų rinkinį, priimtina visiems. Šiuolaikinėse visuomenėse toje pačioje sistemoje egzistuoja skirtingos vertybinės orientacijos. Kita vertus, J. Habermasas⁹⁷ pats parodo, jog viešosios erdvės forma yra iškreipta ir panaši į apsimestinį diskursą, kuriame bijoma viešumo, nes pati visuomenė bijo įsitraukti į viešąjį diskursą, o valdžia tapo institucija primetančia taisykles, tuo tarpu visuomenė laukia tik naujų taisyklių

⁹⁴HABERMAS, Jurgen. *Teoria działania komunikacyjnego*. t. 1. Warszawa 1999, s. 463.

⁹⁵SIDRYS, Inga. Komunikacijos reikšmė J. Habermaso teorijoje. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2000, 1–2, p. 47.

⁹⁶MICHALSKA, Anna. Nauka i racjonalność na gruncie teorii działań komunikacyjnych. *Filozofia i nauka: studia filozoficzne i interdyscyplinarne*, 2015, 3, s. 224; LEONAVIČIUS, Vylius. Vėlyvosios modernybės teorijos. Jurgenas Habermasas. In: *Sociologijos teorijos*. Sud. LEONAVIČIUS, Vylius. NORKUS, Zenonas. TEREŠKINAS, Artūras. Kaunas 2005, p. 335.

⁹⁷HABERMAS, Jurgen. *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Warszawa 2008, s. 365–368.

pristatymo. Viešoji erdvė – tam, kad tinkamai vykdytų savo funkciją – turi suteikti piliečiams patikimą informaciją. Viešoji erdvė taip pat turi vykdyti kontroliuojančios institucijos funkciją, turi įtakoti valdžios veiksmus, apibrėžti valdžios ir piliečių santykį. Medijos turi tarpininkauti, bet neformuoti išankstinės nuomonės. Medijos privalo suteikti pagrindą diskusijai, nevaržomai komunikacijai. J. Habermasas⁹⁸ įsitikinęs, jog pagrindinė medijų funkcija skatinti racionalų dialogą tam, kad atsirastų kritinė viešoji erdvė galinti įtakoti valdžios sprendimus.

J. Habermasas⁹⁹ kėlė klausimą, kaip visuomenėje gali vykti racionalus, kritinis dialogas viešojoje erdvėje. Jeigu vienam diskursui viešojoje erdvėje priskirti autoritetą, tai neabejotinai tik tam tikros temos ir pranešėjai gautų privilegiją būti išgirsti. Viešoji erdvė tai kažkas daugiau nei skirtingų ekonominių interesų realizavimo ir derybų vieta. J. Habermasas¹⁰⁰ akcentavo, kad egzistuoja nepriklausoma viešoji erdvė, kurioje vyksta nevaržomas racionalus, kritinis diskursas. Viešoji erdvė iškryptų tik tada, jeigu į ją įsibrautų interesų grupių atstovai, kurie siekia savanaudiškų tikslų ir jų esminis tikslas būtų realizuoti politinius tikslus, o ne kurti demokratinę bendruomenę.

Analizuojant šiuos teiginius galima iškelti prielaidą, kad tikra viešoji erdvė egzistuoja pilietinėje visuomenėje, kurioje yra balansas tarp politinės, socialinės ir kultūrinės erdvių. Dabartinėse visuomenėse, kurios yra heterogeniškos ir kuriose svarbų vaidmenį vaidina masinės komunikacijos priemonės valdomos politinių jėgų – viešoji erdvė tampa manipuliacijų įrankis. Viešosios erdvės diskursą konstruoja ir primeta visuomenei žiniasklaidos priemonės. Vykstant tokioms permainingoms, viešoji erdvė praranda savo pradinę paskirtį – kurti nepriklausomą dialogą. Dabar viešoji erdvė padeda realizuoti politinius siekius. Individai neturėdami galios svertų, negali įsitraukti į viešosios erdvės diskurso kūrimą, tuo pačiu dingsta galimybė viešojoje erdvėje formuoti laisvą nuomonę. Dingsta viešosios erdvės galimybės paveikti politinius sprendimus. Dabartinė viešoji erdvė formuoja nuomonę, bet už jos formavimą yra atsakingos kitos politinės jėgos. Kitaip tariant, viešoji erdvė tapo politinių organizacijų manipuliavimo erdve. Todėl

⁹⁸OCHMAN, Andrzej. Medialna sfera publiczna według Jürgena Habermasa. In: *Studia Paradyskie*, 2015, t. 25, s. 156; SIDRYS, Inga. Komunikacijos reikšmė J. Habermaso teorijoje. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 2000, 1–2, p. 4–50. Taip pat: HABERMAS, Jürgen. *Teoria działania komunikacyjnego*. t. 1. Warszawa 1999, s. 455.

⁹⁹HABERMAS, Jürgen. *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Warszawa 2008, s. 369.

¹⁰⁰HABERMAS, Jürgen. *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Warszawa 2008, s. 370.

viešoji erdvė neturi galimybių laisvai keisti viešosios atminties. Jeigu socialinės grupės – kolektyvai panaudodami masinės komunikacijos priemones įsitrauks į formuojamą diskursą, tada išliks galimybė keisti viešąją atmintį. Šiame kontekste svarbus kanalas tampa ne tik atminties laikmenos kaip tokios, bet pirmiausia masinės komunikacijos priemonės.

1.3. Kolektyvinės ir viešosios atminties tyrimas

Atminties studijos tai tarpdisciplininis mokslas. Susidomėjimą atmintimi atsižvelgiant į jos turinį ir medijas reiškia istorikai, sociologai, literatūros kritikai, psichologai, politologai ir antropologai. Šiuo atveju nėra tyrinėjama istorija (arba ne tik istorija), nes atminties turinys skiriasi nuo objektyviosios istorijos. Individų ir kolektyvų atmintis formuojama per socialinius ryšius. Kiekvienos disciplinos mokslininkas atkreipia dėmesį į skirtingus šio objekto aspektus: atminties laikmenos, istoriografijas, ceremonijas¹⁰¹. Atmintis labai plati, apimanti įvairiausius reiškinių aspektus. Pradedant atminties tyrimus, bus aptarti du atminties lygmenys, t. y. individualusis ir viešasis, siekiant nustatyti, santykį tarp šių lygmenų.

1.3.1. Santykis tarp istorijos, individualios, kolektyvinės ir institucinės viešosios atminties

Atmintis tai nėra istorija. Istorijai būdingas nuoseklumas, naratyvo vientisumas, chronologija, tuo tarpu atminčiai chronologija nėra būtina, bet yra panašumo, nes istorijai ir atminčiai būdingas selektyvumas. Socialinės grupės pasirenka ką prisimins, istorikai pasirenka, ką tyrinės ir kokius faktus iškels, sureikšmins, o kokius nutylės, bet tai nėra visi elementai, kurie nubrėžia skirtumą ir panašumą tarp šių dvejų reiškinių.

¹⁰¹ASSMANN, Aleida. Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 116; MANŻUCH, Zinaida. Atminties institucijos: saugyklos, teatrai, lobynai ar duomenų bazės? *Knygotyra*, 2008, 51, p. 129.

P. Nora¹⁰², Elena Esposito¹⁰³ ir M. Saryusz-Wolska¹⁰⁴ apibūdino atmintį kaip nuolat aktualų fenomeną, kuris sujungia visuomenės su praeitimi ir praeities vertybėmis, tuo tarpu istorija yra praeities atstovė dabartyje. Istorija kaip mokslas yra istorikų kaip ekspertų sritis, pasireiškianti kritiškėmis bei nešališkomis istorijos analizės ir suvokimo taisyklėmis, tuo tarpu atmintis formuojama kolektyvo ir reikalinga visuomenėms tapatybės pagrindimo procese¹⁰⁵. Galima būtų daryti prielaidą, kad atmintis tai viešas, kintantis, selektyvus, sakralus ir komunikatyvus reiškiny, o istorija – tai faktų visuma, grupės intelektualų kūrinys, kuriam būdingas analitinis ir kritinis požiūris. Istorijoje nubrėžta konkreti riba tarp praeities ir dabarties, ir joje siekiama atrasti tiesą, kurioje visi faktai yra lygūs. Tuo tarpu atmintyje skirtumas tarp praeities ir dabarties yra sąlyginis, o į praeitį žiūrima selektyviai, svarbiau už tiesą yra atrinktų praeities momentų vertybės. Šį požiūrį pagrindžia ir papildo A. Szpociński pateikdamas kriterijus, kurie brėžia skirtumą tarp atminties ir istorijos:

1. Funkcinis kriterijus – istorija domimasi siekiant ją pažinti arba atsakyti į iškilusius klausimus. Tuo tarpu atmintimi domimasi tuomet, kai siekiama legitimizuoti esamą santvarką ir kurti bendrą tapatumą. Šiuo atžvilgiu atmintis yra labiau funkcionali;
2. Struktūrinis kriterijus – istorija yra savaime struktūruota, joje matoma linijinė laiko tėkmė, kurioje praeitis nulemia dabartį, o dabartis sąlygoja ateities perspektyvas. Atmintyje linijinė laiko samprata neturi reikšmės;
3. Pažinimo kriterijus – istorijoje siekiama objektyvumo. Atmintyje nėra vienos istorinės tiesos, nes tiesų yra tiek, kiek yra kolektyvų;
4. Kalbos panaudojimas – istorijos moksle naudojama faktų kalbos forma, kuri yra tiesmuka, todėl ir nepatogi, tuo tarpu atminties kalba yra metaforiška, joje pilna alegorijų ir emocijų, pasižymi

¹⁰² NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 5.

¹⁰³ ESPOSITO, Elena. Zapomnienie społeczne z perspektywy teorii systemów. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red.KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 363.

¹⁰⁴ SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 35.

¹⁰⁵ FRANCOIS, Etienne, SCHULZE, Hagen. Niemieckie miejsca pamięci – wprowadzenie. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red.KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 179–180.

selektyvumu, todėl yra kur kas įdomesnė ir priimtinesnė negu istorija¹⁰⁶.

Remiantis pateiktais kriterijais, istorija apibūdinama kaip objektyvių įvykių loginė seka, kurią galima pažinti iš istorijos sintezių ir kuri yra pagrįsta faktais. Tuo tarpu atmintis tai selektyvus reiškinyss – atsiminama tai, kas gali pagrįsti kolektyvo elgseną. Pateikti kriterijai nubrėžia aiškų skirtumą tarp atminties ir istorijos, bet neišryškina šių reiškinių panašumų: istorija ir atmintis yra neatsiejamoms nuo tautų praeities, lėmusios tam tikrų vertybių, nors ir labai reliatyvių, išryškinimą, o visuomenės yra linkusios saugoti ir puoselėti tas vertybes. Istorija ir atmintis yra neatsiejamoms nuo dabarties. Kitaip tariant, dabartis sąlygoja istorinių tyrimų kryptis bei lemia atminties turinį.

J. Assmannas¹⁰⁷ išskyrė dvi atminties rūšis: komunikacinę ir kultūrinę. Komunikacinė atmintis apima įvykius, susijusius su netolimąja praeitimi, ir kuri yra perduodama dažniausiai kaip žodinė tradicija kasdienės komunikacijos metu (pvz., su šeimos nariais). Komunikacinės atminties erdvė yra paremta individų (atminties savininkų) patirtimi ir autoritetu. Kultūrinė atmintis apima tolimąją praeitį. Šiai atminties rūšiai būdingas sakralumas, institucionalumas. Šios atminties saugotojai yra specialūs visuomenės nariai ir atmintis įgyjama tik per specialias praktikas¹⁰⁸. Esminis skirtumas tarp šių dviejų atminčių rūšių yra komunikacinės atminties kasdieniškumas (perduodama per kasdienę komunikaciją) ir kultūrinės komunikacijos sakralumas (perduodama tik per ceremonijas, šventes, etc). Kultūrinė atmintis yra labiau statiškas reiškinyss, kintantis labai lėtai, tuo tarpu komunikacinė atmintis gali kisti priklausomai nuo kasdienių sąlygų. Kiekvienas individualus atsiminimas - tai praeities rekonstrukcija, atsižvelgiant į dabartį¹⁰⁹.

¹⁰⁶ SZPOCIŃSKI, A. II wojnaświatowa w komunikacjispołecznej. In: *Międzycodziennośćią a wielkąhistorią: drugawojnaświatowa w pamięćizbiorowejspołeczeństwapolskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 60–61.

¹⁰⁷ ASSMANN, Jan. Kulturapamięci. In: *Pamięćzbiorowa i kulturowa. Współczesnaperspektywaniemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 82–89.

¹⁰⁸ NIKŽENTAITIS, Alvydas. Įžangos žodis: istorija, kolektyvinė atmintis, atminties ir atminimo kultūros. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011, p. 7–8.

¹⁰⁹ WELZER, Harald. Materiał, z któregozbudowanesąbiografie. In: *Pamięćzbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektyva niemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 39–40. MANŻUCH, Zinaida. Atminties institucijos: saugyklos, teatrai, lobynai ar duomenų bazės? *Knygotyra*, 2008, 51, p. 129–130.

Komunikacinės atminties kasdieniškumas nurodo į jos sąsajas su individualiąja atmintimi. Tuo tarpu kultūrinės atminties sakralizavimas, ritualizavimas leidžia susieti ją su viešąja atmintimi. Nors tai yra skirtingos atminties formos, jos turi bendrą bruožą – atminties laikmenas. Per atminties laikmenas atmintis yra išsaugoma ir iškomunikuojama. Atminties komunikaciją reikia suvokti kaip procesą, per kurį kalbama arba rašoma apie praeitį, vykdomi komemoraciniai ritualai (laužų deginimas, vainikų padėjimas). Komunikacija neįmanoma be atminties laikmenų, kurios suteikia prasmę ir autentiškumą naratyvui. Tuo tarpu naratyvas gali būti kuriamas žiniasklaidos bei institucijų. Tokį požiūrį pagrindžia ir Jameso Fentresso, ir Chriso Wickhamo tyrimai, kad veiksmas yra neatsiejamas nuo kolektyvo, nes tik šie du veiksniai suteikia prasmę atminties laikmenai¹¹⁰. J. Assmannas¹¹¹ analizuodamas santykį tarp dabarties ir praeities, taip pat apibrėždamas skirtingas atminčių rūšis, rėmėsi senovinių civilizacijų pavyzdžiais, todėl jis galėjo aiškiai atskirti vienos atminties turinį nuo kitos.

Susiejus individualiąją atmintį su komunikacine, o viešąją atmintį su kultūrine atmintimi, būtų sunku nubrėžti konkrečią ribą tarp kultūrinės ir komunikacinės atminties. Komunikacinės atminties turinys gali tapti kultūrinės atminties dalimi per praktikas, kurios kolektyvo narių pastangomis, remiantis atminties laikmenomis, žiniasklaidos priemonėmis, gali būti suinstitucintas. Komunikacinė atmintis gali koreguoti kultūrinės atminties turinį, pvz., ištrinti tam tikrus kultūrinės atminties momentus. Anot J. Assmanno,¹¹² perėjimas nuo komunikacinės prie kultūrinės atminties pradedamas nuo užmaršties, t. y. kai pastebima, jog dalis atminties apie praeitį nyksta, nes miršta atminties liudininkai. Nykstant praeities liudininkams aktyvizuojasi atminties išsaugojimo procesas¹¹³, kuriuo metu koreguojama atmintis apie praeitį, suteikiant jai kitokį kontekstą. Suvokus, kad miršta praeities liudininkai, pradedamas institucinis atminties išsaugojimo procesas ir jos pritaikymas visuomenės poreikiams. Tai, kas bus išsaugota kultūrinėje arba viešojoje atmintyje, bus taip pat įtvirtinta ir atminties laikmenomis, ir

¹¹⁰ FENTRESS, James. WICKHAM, Chris. Foreword. In.: *Social Memory*. Oxford 1992, p. IX–X.

¹¹¹ ASSMANN, Jan. Kulturapamięci. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywamiemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 82–84.

¹¹² ASSMANN, Jan. Kulturapamięci. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywamiemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 82–89.

¹¹³ SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 85.

įvairiomis atminties praktikomis. Kultūrinė atmintis formuojama pasitelkiant atminties laikmenas, simbolines asmenybes. Per kultūrinę atmintį kuriamas kolektyvinis tapatumas.

Kolektyvinė ir individuali atmintys yra glaudžiai susijusios, beveik neatsiejamos. Tokia interpretacija atsirado dėl šių atminčių santykio, nes tai, kas individualu, ir tai, kas bendra, išlieka glaudžioje interakcijoje: nėra individualios atminties už kolektyvo ribų, taip kaip nėra kolektyvinės atminties be individualių atminčių. Individualioji atmintis - tai kolektyvinės atminties pagrindas. Kolektyvinė atmintis susiformuoja iš individualių atminčių ir veikia jas grįžtamuoju ryšiu – suteikia jiems bendrus rėmus, primeta bendrus bruožus, bendrą turinį ir niveliuoja tuos individualius skirtumus, kurie gali paskatinti abejones kolektyvinės atminties turiniu. Tokį požiūrį pagrindžia E. Esposito, A. Wylegała, K. Pomiano, A. Erll, P. Ricoeuro tyrimai¹¹⁴.

Kolektyvinės atminties turinys priklauso nuo kolektyvo santykio su socialine, kultūrine aplinka, kurioje jis funkcionuoja. Kolektyvinė atmintis - tai ne mechaninis gebėjimas registruoti matytus įvykius ar objektus. Kolektyvinė atmintis tai gebėjimas atkurti praeitį dėl to, kad atminties subjektas yra dalis kolektyvo, kuris suteikia galimybę atkurti tik tam tikrus praeities momentus. Jeigu individas tampa dalimi kito kolektyvo, tai kinta jo atsiminimai atsižvelgiant į naujo kolektyvo palaikomą atminties naratyvą, vertybes ir puoselėjamas atminties laikmenas (kurios suteikia prasmę konstruojamam naratyvui). Šis procesas yra neįmanomas be kitų kolektyvo narių ir jų tarpusavio komunikacijos. Komunikuojant su kitais kolektyvo nariais, atminties laikmenomis atsiranda patirtys ir išgyvenimai, leidžiantys vėliau „atkurti“ kolektyvinę praeitį. Kolektyvo puoselėjamas atminties naratyvas, kurį palaiko atminties laikmenos, nukreipia individus tinkama realybės (taip pat praeities ir ateities) suvokimo linkme. Kai nėra aiškaus/dominuojančio bendro kolektyvinės atminties naratyvo – nebus kolektyvinės

¹¹⁴WYLEGAŁA, Anna. *Przesiedlenia a pamięć: studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej galicji i polskich „Ziem odzyskanych”*. Toruń 2014, s. 68; POMIAN, Krzysztof. Padalyta atmintis: atminties vietos Europoje, kaip politinis ir kultūrinis reiškinys. *Literatūra ir menas* [interaktyvus]. 2014-04-18, nr. 3470 [žiūrėta 2017 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/2014-04-18-nr-3470/1692-kultura-pl/2653-krzysztof-pomian-padalyta-atmintis-atminties-vietos-europoje-kaip-politinis-ir-kulturinis-reiskinys>; ESPOSITO, Elena. Zapomnienie społeczne z perspektywy teorii systemów. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 362; ERLI, Astrid. Cultural Memory Studies: An Introduction. In: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. ERLI, Astrid. Berlin 2008, p. 1–18; RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012, s. 628.

atminties ir nebus kolektyvinio tapatumo. Nesant bendram kolektyvui neįmanoma perteikti reikšmių, kurios saugomos atminties laikmenose (nesvarbu kokios jos yra pagal savo formą). Individualūs patyrimai bei atsiminimai įgauna prasmę per kolektyvą. Individualūs praeities ir dabarties įvykių vertinimai atsiranda dėl to, individas priklauso kolektyvui ir perima kolektyvo realybės suvokimą bei vertybes, laikmenas. Todėl individuali atmintis siekia tiek, kiek ilgai priklauso kolektyvui. Kiekvienas individas kolektyvinės atminties lauke sukuria savo individualiąją atmintį, bet tik tokią atmintį, kuri yra suderinta su kolektyvinės atminties naratyvu, kuris savo ruožtu yra pagrįstas konkrečiomis atminties laikmenomis. To dėka, kad individas dalyvauja kolektyvo komunikaciniuose procesuose, jis gali kurti savo individualiąją atmintį. Dalindamasis savo atsiminimais su kitais kolektyvo nariais jis patvirtina savo atminties autentiškumą, štai todėl individualūs atsiminimai negali atsirasti kitaip nei komunikacijos ir interakcijos su kitais kolektyvo nariais dėka. Kita vertus, kolektyvinius atsiminimus atkurti yra sudėtinga, nes nesant kitiems kolektyvo nariams nėra ir komunikacijos, per kurią būtų atkurta ir aktualizuota kolektyvinė atmintis. Nesant kitiems kolektyvo nariams, sudėtinga atkurti atmintį saugomą atminties laikmenose. Individo atsiminimuose išryškunami tik tie momentai, kurie dera su kolektyvinės atminties naratyvu, bet jei komunikacijos su kolektyvu nėra – atmintis prarandama. Todėl individualūs, kolektyviniai atsiminimai bei atminties laikmenos tai tarpusavyje susiję dalykai. Kadangi visuomenėje egzistuoja įvairūs kolektyvai, turintys savo vertybines orientacijas ir savo atsiminimus, todėl atmintis apie tą patį praeities epizodą gali skirtis priklausomai nuo kolektyvų istorinės patirties, vertybinių orientacijų.

Anot M. Halbwachso bei P. Connerton, atminties turinys formuojasi komunikacijos metu¹¹⁵. Plečiant šių autorių požiūrį pastebima, jog komunikuojanti atmintis yra dinamiškas reiškiny, nuolat kintanti ir šiame procese svarbų vaidmenį atlieka viešojo atmintis. Viešojo atmintis - tai selektyvus reiškiny, apimantis medijas, laikmenas, praktikas, ji yra kuriama instituciškai. Viešojo atmintis, anot P. Connerton¹¹⁶, E. Esposito,¹¹⁷ - tai šiuolaikinės, liberalios, pasaulietinės visuomenės bruožas. Viešojo atmintis apima simbolinę tvarką, medijas, institucijas bei praktikas ir yra panaudojama

¹¹⁵ HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamieci*. Warszawa 1969, s. 421–422; CONNERTON, Paul. *Jak spoleczenie swapamietajq*. Warszawa 2012, s. 33, 35.

¹¹⁶ CONNERTON, Paul. *Jak spoleczenie swapamietajq*. Warszawa 2012, s. 31

¹¹⁷ ESPOSITO, Elena. Zapomnienie spoleczne z perspektywy teorini systemow. In: *(Kon)teksty pamieci: antologia*. Red.KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 362.

legitimuojant esamą santvarką. Viešojoje atmintyje išskiriami svarbiausi įvykiai, patirtys ir sukuriamos savitos praeities versijos, atliepiančios valstybės ir visuomenės dabartinius poreikius¹¹⁸.

Viešosios atminties turinį sudaro simboliai, herojai, bei vertybės, o labiausiai matomas atminties reiškinys yra įvairios visuomenės narių (valstybės piliečių) praktikos, kurios sujungia simbolius, didvyrius ir vertybes į visumą. Viešoji atmintis - tai įrankis, kuris gali konsoliduoti arba suskaldyti visuomenę. Tokį požiūrį patvirtina A. Szpocińskiego teiginys, kad viešoji atmintis tai specifiška valstybės kultūros forma, kuri perduoda reikšmingą turinį visuomenei¹¹⁹. Viešoji atmintis yra palaikoma atminties laikmenų ir viešomis praktikomis. Viešosios praktikos yra reikalingos, nes jos padeda išsaugoti praeities liudijimus (praeities liudininkai nėra amžini ir jiems išnykus būtų sunku atkurti atmintį). Atminties perkėlimas į viešąsias praktikas yra būtinas veiksmas, siekiant išsaugoti istorijos (atminties) tęstinumą ir legitimumą. Tokį pastebėjimą galima pagrįsti P. Connertono teigimu, kad viešoji atmintis yra performatyvi ir pasireiškia per atminties ritualus, anot jo, ritualizuota atmintis buvo būdinga ne tik senovės civilizacijoms, bet ir nūdienos visuomenėms, kurios skiria didelį dėmesį performatyvumui¹²⁰. Viešąją atmintį sudaro simboliai, herojai, ritualai, vertybės bei pastovumas:

1. Simboliai – žodžiai, gestai, vaizdiniai bei daiktai, turintys ypatingą reikšmę išsaugant atmintį. Pvz., kalba, žargonas, šukuosena, logotipas, vėliava. Per bendrus simbolius individas tampa bendros atminties dalininkas ir prisijungia prie kolektyvinio tapatumo¹²¹;

¹¹⁸FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. Kultūrinės atminties mediacijos tyrimai: teorinės ir praktinės problemos. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6, p. 140–141. KLESSMANN, Christoph. Istorijos politika ir kolektyvinis atminimas: sąvokos, problemos ir istoriniai pavyzdžiai. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011, p. 29. RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012. CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Warszawa 2012. WEEKS, R. Theodore. *Vilnius Between Nations: 1795-2000*. Illinois 2015.

¹¹⁹SZPOCIŃSKI, A. II wojna światowa w komunikacji społecznej. In: *Międzycodziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci i wyborach społeczeństwa polskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 55.

¹²⁰CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Warszawa 2012, s. 49–50; ESPOSITO, Elena. Zapomnienie społeczne z perspektywy teorii systemów. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 362.

¹²¹Plačiau apie simbolių reikšmę atminties studijose: ASSMANN, Aleida. *Przestrzeń pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*. In: *Pamięć zbiorowa i*

2. Herojai – politykai, istorinės asmenybės, kultūros veikėjai, legendinės asmenybės, kurie dėl savo bruožų tampa sektini (pvz. patriotiškumo, atsidavimo, etc.) pavyzdžiai;
3. Ritualai – ceremonijos, sakraliniai veiksmai jungia kolektyvą. Diskursas tampa irgi savotiškas ritualas, priklausomai nuo to, kaip ir kodėl naudojama kalba¹²²;
4. Vertybės – polinkis priimti sprendimus, remiantis teigiamų ar neigiamų jausmų vektoriais. Vertybės perimamos nuolatinų praktikų metu. Vertybės įprasmina dabartį, kurią sąlygoja praeitis;
5. Pastovumas – tai reguliarus simbolių, herojų bei ritualų kartojimas. Tai ne tik veikimas kolektyvo kartu, bet ir komunikacija, kai per viešąsias praktikas kuriama kolektyvinė atmintis. Per atminties komunikacijas vykdoma edukacinė veikla, nes individai supažindinami su asmenybėmis, kurios gali būti sektini pavyzdžiai nūdienoje. Atmintis kaip ir kultūra nėra individų paveldima. Individai ir kolektyvai konstruoja savo atmintį tik per nuolatinę komunikaciją tarp kolektyvo narių. Jeigu nutrūks komunikacija kaip nuolatinis veiksmas, nutrūks ir atminties perdavimo procesas. Pastovumas leidžia išsaugoti bei kurti kolektyvinį tapatumą nepriklausomai nuo individų egzistencinio laikinumo.

Atsižvelgiant į išvardytus viešosios atminties elementus, galima kalbėti apie viešosios atminties lauką, kuris yra daugiasluoksnis ir formuojamas instituciniu lygmeniu. Šiuo atveju simboliai tai yra atminties laikmenos, kurios suteikia prasmę praeities didvyriams ir jų puoselėtoms vertybėms per komemoracinius ritualus. Pastovumas, suvokiamas kaip reguliarus komemoracinis aktas, kuris kartojasi ir taip įtvirtina visuomenėje viešąją atmintį, bet pagrindą sudaro simboliai, t. y. atminties laikmenos, kurios įrodo, kad kažkas tikrai vyko. Herojai bei vertybės be laikmenų atrodo

kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 126.

¹²²ASSMANN, Jan. *Kulturapamięci.* In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka.* Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 82–89; SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach.* Warszawa 2011, s. 85; CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwo pamięta.* Warszawa 2012, s. 50; ESPOSITO, Elena. *Zapomnienie społeczne z perspektywy teorii systemów.* In: *(Kon)teksty pamięci: antologia.* Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 365.

efemeriskai, nepagrįstai. Tokį požiūrį taip pat patvirtina ir kiti mokslininkai. Anot P.T. Kwiatkowskio, viešojo atmintis kuriama pasitelkus švietimą, žiniasklaidą, valstybines institucijas (tyrimų institutus, universitetus, muziejus, etc.), per gatvių pavadinimus, paminklus ir atmintinų dienų įstatymus¹²³. Remiantis B. Szacka¹²⁴, galima išskirti kelias institucines grupes formuojančias viešąją atmintį. Viešosios atminties komunikacijos procese dalyvauja keturios institucinės grupės:

1. Subjektai, veikiantys tarptautiniu lygmeniu (tarptautinės organizacijos, kariniai blokai, korporacijos);
2. Valstybinio lygio institucijos ir savivaldybės (lokalaus) lygmens institucijos, kurios kontroliuoja švietimą, viešojoje erdvėje vykstančius minėjimus bei atmintinų dienų įstatymą;
3. Įvairios visuomeninės organizacijos, nevyriausybinės organizacijos, draugijos, religinės ir tikėjimo bendruomenės, žiniasklaidą;
4. Giminė, šeima - šeimoje saugoma bei formuojama kolektyvinė atmintis, kuri yra palaikoma per saugomas atminties laikmenas (nuotraukas, dienoraščius)¹²⁵.

Galima šias viešąją atmintį institucionalizuojančias institucijas suskirstyti į makro ir mikro lygmenis. Pirmu atveju kalbame apie makro viešosios atminties lygmenį. Euroatlantinė integracija, valstybės orientavimasis į Vakarų demokratijas nulėmė, kad išryškinami tie praeities elementai, kurie įrodo, kad Lietuva visada buvo Vakarų demokratijų lauke. Makro lygmenyje primetamas bendraeuropinis kovos už demokratijos išsaugojimą naratyvas bei vertybinė orientacija. Todėl šiame fone antru atveju valstybinės institucijos bei žiniasklaidos priemonės formuoja valstybės viešąją atmintį, kuri atitinka makro lygmenyje suformuotą naratyvą. Šiuos teiginius papildo ir praplečia 47 puslapyje esančios schemos, parodo kaip instituciškai suformuojamos viešojo ir kolektyvinė atmintys. Praeities visuomenės paliko atminties laikmenas (paveldą) iš kurių valstybinės institucijos veikiamos

¹²³KWIATKOWSKI, T. P. Wprowadzenie. Doświadczenie II wojnyświatowej w badaniachsocjologicznych. In: *Międzycodziennością a wielkąhistorią: drugawojnaświatowa w pamięcizbiorowejspołeczeństwapolskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 13–14.

¹²⁴SZACKA, B. II wojnaświatowa w pamięci rodzinnej. In: *Międzycodziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięcizbiorowejspołeczeństwapolskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 81–88.

¹²⁵SZACKA, B. II wojnaświatowa w pamięci rodzinnej. In: *Międzycodziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięcizbiorowejspołeczeństwapolskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 81–88.

politinių organizacijų bei medijų atrenka tas laikmenas, kurios reikalingos tam, kad galima būtų kurti bendrą pilietinį tapatumą valstybiniu mastu. Atrenkamos tokios laikmenos per kurias galima išlaikyti vientisą viešosios atminties naratyvą.

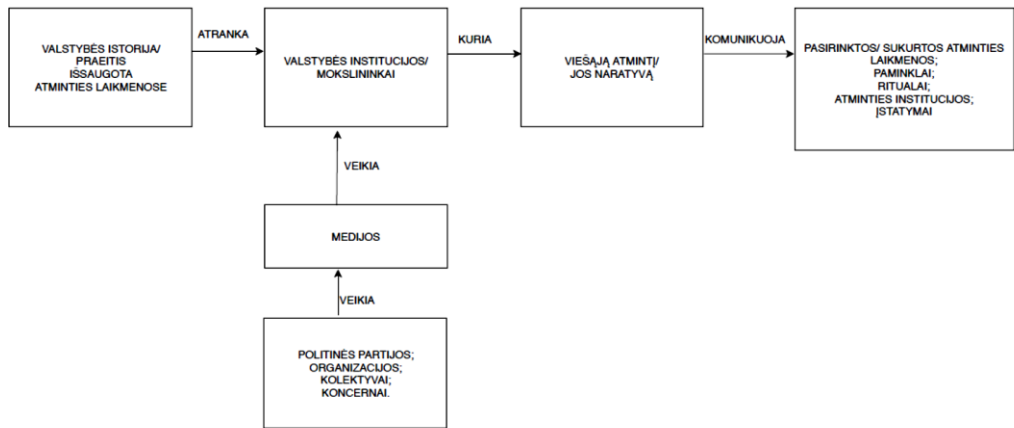
Laikmenų atranką vykdo mokslininkai, politikai, bet galutinis atminties naratyvas priklausys nuo medijų, kurios irgi selektyviai atrinks, interpretuos ir komunikuos atminties naratyvą. Institucijų atrinktos atminties laikmenos reikalaus didesnių interpretacinių visuomenės pastangų tam, kad suprastų kuriamą atminties naratyvą. Tuo tarpu medijos pateiks paruoštą naratyvą, kurio nereikės interpretuoti, todėl lengviau bus įsisavinamas visuomenės. Politikai per medijas gali sukurti sau palankų viešosios atminties naratyvą, kuris būtų susietas, pavyzdžiui, su partijos naratyvu. Viešosios atminties lauke veikianti šeimos kolektyvinė atmintis irgi yra veikiamą medijų ir jų primetamų didžiųjų naratyvų¹²⁶. Šeimos kolektyvinę atmintį formuoja šeimos narių atsiminimai bei šeimoje saugomos atminties laikmenos (nuotraukos, dienoraščiai, etc.). Viešosios atminties lauke funkcionuojantis individas saugo ir iškomunikuoja kolektyvinę atmintį, bet tuo pat metu kaip viešosios atminties objektas yra veikiamas viešosios atminties ir medijų naratyvų. Kolektyvinė atmintis, kuri formuojasi kasdieninės komunikacijos metu yra stipriai susijusi su kasdieniais individų (kolektyvinės atminties saugotojų) patyrimais. Kolektyvuose, per kuriuos vyksta individo komunikacija su makropasauliu, formuojasi atminties turinys, kuris lyderių dėka yra iškomunikuojamas visiems kolektyvo nariams. Svarbiausia grupe yra laikytina šeima, kurioje įvyksta pirminė individo socializacija, o nuomonių lyderiai gali būti tėvai arba seneliai, artimi giminaičiai. Remiantis šeimoje įgyta atmintimi, individas vertina ją supančią sociokultūrinę aplinką. Per tėvų ir senelių bei šeimoje saugomas atminties laikmenas (reliktus) šeimos kolektyvinė atmintis išlieka, bet veikiamą viešosios atminties ir medijų naratyvų – kolektyvinė atmintis keičiasi.

Apibendrinant šio poskyrio medžiagą, galima formuoti teiginį, kad individuali, kolektyvinė bei viešoji atmintys yra tarpusavyje susijusios, išlieka pastovioje interakcijoje. Atmintis yra susijusi su tapatybės konstravimo procesu, nes padeda lokalizuoti individus kolektyvuose, o kolektyvus –dar

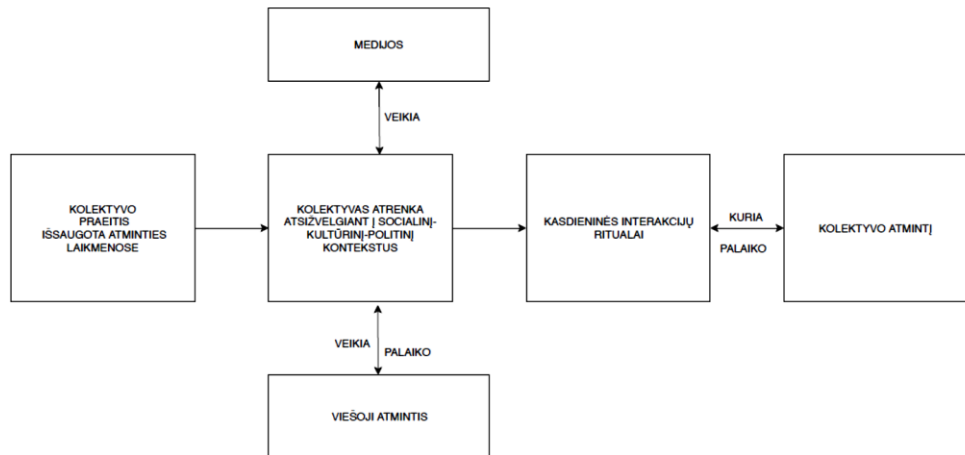
¹²⁶KWIATKOWSKI, T. P. Wprowadzenie. Doświadczenie II wojny światowej w badaniach socjologicznych. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 30–31; SZACKA, B. II wojna światowa w pamięci rodzinnej. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 82, 86.

platesnėse laiko ir erdvės ribose. Individualios atmintys sukuria kolektyvinę atmintį, kuri suteikia prasmę individualioms atmintims. Kolektyvinė atmintis gali tapti viešąja atmintimi, jeigu kolektyvas turės politikų ir žiniasklaidos priemonių paramą. Viešoji atmintis, būdama įteisinta įstatymiškai, dominuoja, suteikia prasmę visuomenei makro lygmeniu. Komunikuojama ne tik per atminties laikmenas, bet ir žiniasklaidos priemonėmis – medijomis. Viešoji atmintis įtvirtinta įstatymais tai aukščiausia atminties forma, kuri turi priemones veikti individualias ir kolektyvines sąmones. Kolektyvinė ir viešoji atmintys suteikia kolektyvui ir visuomenei realybės suvokimo mechanizmą, teigiamas ir neigiamas įvykių, objektų konotacijas. Viena vertus, bet kuri atminties forma suteikia prasmę realybei, pagrindžia veiksmus ir nurodo sektinus pavyzdžius. Kita vertus, atmintis suteikia ne tik pastovumą, bet tuo pačiu tai gali būti permainų šaltinis. Todėl, kad bet kuris naujas judėjimas bandys legitimuotis praeities elementais – tikrais arba fiktyviais.

VIEŠOJI ATMINTIS

KOLEKTYVO ATMINTIS

1.3.2. Užmarštis kaip atminties elementas

Atmintis (individuali, kolektyvinė, viešoji) yra selektyvi. Kolektyvo ar institucijų ir žiniasklaidos formuojamas atminties naratyvas paremtas atminties laikmenomis nulemia, kad tam tikra praeities dalis užmirštama. Užmarštį galima apibūdinti kaip bet kurios atminties formavimo pasekmę. Formuojant atmintį atsižvelgiama į dabarties poreikius. Per šį procesą dalis informacijos apie praeitį tampa nebenaudojama, o nesuderinamos su atminties naratyvu atminties laikmenos pašalinamos arba išstumiamos iš viešųjų erdvių. M. Golka¹²⁷ šį procesą įvardija kaip „informacijos užmigdymą“, P. Ricoeurui¹²⁸ tai atminties prioritetų sukeitimas. E. Esposito¹²⁹ įvardija užmarštį kaip paradoksą, nes reikia atsiminti apie užmarštį. Pagal L. Nijakowskį¹³⁰, šis procesas suteikia teigiamą reikšmę kiekvienam tautos, kolektyvo ar grupės veiksmui. Nors paminėti autoriai, skirtingai suvokia užmaršties veikimą, bet jie visi nurodo, kad užmaršties procesas yra neatsiejamas nuo atminties (kolektyvinės ar institucinės viešosios) formavimo proceso. Todėl galima teigti, kad konstruojant atmintį elgiamasi selektyviai, atsirenkama ką prisiminti, ką užmiršti, nes užmarštis tai savirefleksija, praeities ir dabarties konfrontacija atsižvelgiant į vidinius individų ar visuomenių poreikius. Užmaršties turinį nulemia kontekstas, kuriame formuojama atmintis. H. Welzer¹³¹ nustatė, kad kolektyvinės atminties užmarštį sąlygoja viešoji atmintis, institucijų ir medijų komunikuojamas turinys, kuriamos ar saugomos atminties laikmenos. Viešosios atminties atveju, užmarštį lemia tarptautinis kontekstas, valstybės istorija.

P. Ricoeuras¹³² remdamasis psichoanalizės teorija perkėlė į kolektyvinį lygmenį individo psichoanalitines kategorijas: išstūmimas iš

¹²⁷ GOLKA, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa 2009.

¹²⁸ RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012, s. 661.

¹²⁹ ESPOSITO, Elena. Zapomnienie społeczne z perspektywy teorii systemów. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 361–362, 365.

¹³⁰ NIJAKOWSKI, M. L. Kiedy krwawa plama staje się białą. Polityka pamięci związana z masakrami w XX wieku. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCINSKI, A. Warszawa 2009, s. 171–188.

¹³¹ WELZER, Harald. MOLLER, Sabine. TSCHUGGNALL, Karoline. „Dziadek nie był nazistą“. Narodowy socjalizm i Holokaust w pamięcirodzinnej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009.

¹³² RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012, s. 548.

sąmonės, atmintis-kartojimas, atmintis-prisiminimas, atminties perteklius, atminties darbas. P. Ricoeuro teigimu, kiekviena visuomenė sprendžia lygiai tokias pat problemas kaip ir individai¹³³. Visuomenė vadovaujama gerovės, integralumo, tapatybės siekiniais užmiršta apie tuos istorijos elementus, kurie trukdo sukurti vientisą naratyvą. P. Ricoeuras¹³⁴ išskyrė pasyviąją ir aktyviąją užmirštį. Pasyvioji užmarštis remiasi nemotyvuotu (nesąmoningu) kontakto vengimu su pertekliniu atminties turiniu. Aktyvioji užmirštis tai yra sąmoningas, tikslingas veiksmas siekiant išvengti susidūrimo su pertekliniu atminties turiniu. Antruoju atveju, politinės valdžios institucijos kuria sau palankų viešosios atminties naratyvą, siekdamos legalizuoti esamą santvarką arba konsoliduoti visuomenę.

A. Assmann¹³⁵ viešojoje atmintyje išskiria dvi atminties išraiškas: funkcionalią ir saugomąją. Funkcionalioji atmintis tai viešoji atmintis prieinama visiems ir palaikoma instituciškai. Jos funkcija - legalizuoti esamą tvarką, nes kiekviena valdžia privalo turėti kilmę. Naudojant funkcionalią atmintį prieš tai sekę režimai yra delegalizuojami ir kuriamas bendras tapatumas. Saugomos atminties funkcija paslėpti visus atminties elementus, kurie yra nereikalingi, netinkami naudojimui dabartiniame socialiniame kontekste. Saugoma atmintis - tai savotiška saugykla, kurios turiniu, esant reikalui, galima pasinaudoti. A. Assmann, panašiai kaip P. Ricoeuras¹³⁶, išskiria aktyviąją ir pasyviąją užmarštį. Kaip teigia A. Assmann, aktyvioji užmarštis tai negrįžtamas procesas. Pasyvioji užmarštis yra lengvoji užmaršties forma, t. y. atmintis dingsta neskiriant jai dėmesio, bet gali būti ir sugrąžinta. Atmintis prarandama ilgą laiką neperkeliant jos į funkcionalią išraišką¹³⁷. Tokį A. Assmann požiūrį galima kvestionuoti, nes išlieka atminties laikmenos, kurių dėka kolektyvas gali atkurti atmintį ar bent jau ilgą laiką saugoti.

Komunikacinio veiksmo teorijos kontekste aktyvioji užmarštis yra strateginis veiksmas, nes siekiama atsiriboti nuo perteklinės atminties.

¹³³ RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012, s. 590.

¹³⁴ RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012, s. 590–591.

¹³⁵ ASSMANN, Aleida. Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 325.

¹³⁶ RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012, s. 590–591.

¹³⁷ ASSMANN, Aleida. Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ–WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 323–349.

Atmintis yra selektywi ir jos turinys priklauso nuo komunikacijos. P. Kwiatkowski¹³⁸ teigia, kad viešojoje atmintyje užmarštis lemia, kad:

1. skriaudos, kurias padarė etninė dauguma etninei mažumai, pamiršamos, neegzistuoja viešojoje atmintyje, siekiant išsaugoti, pvz., daugumos kovų ir kančių naratyvo vientisumą;
2. dėl viešosios atminties selektyvumo atsiranda disonansas tarp viešosios atminties ir individualių atminčių;
3. dalis visuomenės susitapatina su viešąja atmintimi¹³⁹.

Užmarštis - tai nevienareikšmis reiškinys, nulemtas dabarties poreikių. Atmintis konsoliduoja kolektyvą remdamasi atminties laikmenomis, komemoraciniais aktais, bendrų realybės suvokimu ir priešprieša su kitais kolektyvais. Kadangi atmintis konsoliduoja kolektyvą, tuo pačiu ji atriboja kolektyvą nuo kitų kolektyvų. Skirtingų kolektyvų skirtingos atmintys priveda prie konflikto, bet konfliktas suvokiamas kaip atminčių nesuderinamumas. Todėl užmarštis gali būti suvokiama kaip kolektyvo savisaugos priemonė.

P. Connerton¹⁴⁰ tirdamas kolektyvinę bei individualiąją atmintį išskyrė septynis užmaršties tipus, kurie skirtingai veikia kiekvieną atminties formą:

1. Represinė užmarštis – užmaršties forma, būdinga totalitariniams režimams, bet pasireiškianti ir demokratinėse santvarkose. Ši užmaršties forma yra reguliuojama ir primetama visuomenei per politinius sprendimus, siekiant pašalinti iš atminties viską, kas netinka naujam atminties naratyvui ir primena praeitį, buvusius režimus, etc;
2. Priverstinė užmarštis – procesas, reguliuojamas politiniais sprendimais, bet atitinkantis visų visuomenės socialinių – kultūrinių grupių interesus. Kadangi ši užmaršties forma vykdoma atsižvelgiant į visuomenės lūkesčius, todėl

¹³⁸ KWIATKOWSKI, T. Piotr. Wprowadzenie. Doświadczenie II wojny światowej w badaniach socjologicznych. In: *Międzycodziennością a wielką historią: drugą wojnę światową w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 18; CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwo pamięta*. Warszawa 2012, s. 52.

¹³⁹ KWIATKOWSKI, T. Piotr. Wprowadzenie. Doświadczenie II wojny światowej w badaniach socjologicznych. In: *Międzycodziennością a wielką historią: drugą wojnę światową w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 18; CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwo pamięta*. Warszawa 2012, s. 52.

¹⁴⁰ CONNERTON, Paul. Siedem rodzajów niepamięci. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 344.

visuomenė ją priima ir jai pritaria. Tai užmaršties forma priimta per konsensuą.

3. Sąmoninga užmarštis, siekiant sukurti naują tapatumą. Šiuo atveju užmirštami tie praeities fragmentai, kurie gali sutrukdyti individams kurti naują tapatumą, realizuoti įvairius siekinius. Užmarštis - tai dalis proceso, kurioje, remiantis tuo ką atsimename ir ką sąmoningai pamiršome, yra kuriama nauja atmintis;
4. Struktūrinė amnezija – prisimenama tik tai, kas visuomenėje yra aktualu arba reikšminga. Neaktualūs ir nereikšmingi praeities momentai yra pamirštami;
5. Archyvizacija – informacija apie praeitį saugoma atminties laikmenose gali būti laikinai užmiršta, bet, esant reikalui, ji gali būti vėl „ištraukta“ ir prisiminta;
6. Senėjimas – informacija, kuri prarado aktualumą, tapo nereikalinga, tokia informacija yra atmetama ir ją galima pamiršti;
7. Gėdinga tylą – šioje ne užmaršties, o veikiau esant nutylėjimui reikšmingą vaidmenį turi politiniai interesai, kurie nebūtinai turi pasireikšti atvirais politiniais sprendimais. Ši forma pasireiškia bendru visuomenės elgesiu – gėdingų ir skaudžių praeities momentų nutylėjimu, bet ne jų užmiršimu¹⁴¹.

Šios užmaršties taksonomijos nereikėtų vertinti kaip galutinės, nes tai tik raginimas giliau susimąstyti apie užmaršties fenomeną, jo sąsajas su viešąja atmintimi, atminties laikmenomis¹⁴². Pristatyti septyni užmaršties tipai turi skirtingus aktorius, skirtingas funkcijas ir komunikuoja skirtingas vertybes. Galima manyti, jog pirmojo ir antrojo užmaršties tipo aktoriai yra valdžia, savivaldos institucijos. Lokaliais atvejais tai galėtų būti rekonstrukcinės grupės, muziejų kuratoriai, parodų organizatoriai. Trečiuoju ir ketvirtuoju atveju galėtų būti individai, šeimos, giminės. Penktojo tipo – tai galėtų būti giminės, kolektyvai, visuomenės ar kultūrinės grupės. Šeštame tipe aktoriai būtų individai arba lokaliai bendruomenės. Paskutinio tipo atveju galima būtų kalbėti apie visuomenę, kuri nutyli praeities klaidas, bet jų nepamiršta.

¹⁴¹ CONNERTON, Paul. Siedem rodzajów niepamięci. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 344–355.

¹⁴² CONNERTON, Paul. Siedem rodzajów niepamięci. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 357.

Analizuoiant užmaršties procesą, galima paminėti ir A. Assmann¹⁴³, kuri, nagrinėdama Niurnbergo tribunolo protokolus, išskyrė penkias užmaršties strategijas:

1. Kompensacijos strategija. Jai būdingas kaltės prisiėmimas įrodant, jog nuosava kaltė yra menkavertė palyginus su kitų kaltėmis;
2. Eksternalizacijos strategija, kuriai būdinga permesti kaltę kitiems, pvz., naciams. Buvo teigiama, jog holokaustą vokiečiai vykdė nacių verčiami, todėl kalti naciai;
3. Atskyrimo strategija. Tai strategija, kuria yra atsiribojama nuo tam tikros veiklos, kuri gali būti siejama su traumine atmintimi. Naciams atėjus į valdžią Vokietijoje 1933 m. prasidėjo žydų atskyrimas nuo visuomenės. Įstatymiškai įvirtinus antisemitizmą, laipsniškai atsirado empatijos stoka žydų tautai. Vykęs holokaustas daliai visuomenės atrodė kaip teisėtas veiksmas;
4. Nutylėjimo strategija. Nutylėtas įvykis palaipsniui išnyksta iš viešosios erdvės kaip nereikšmingas. Nustojus kalbėti apie įvykį, jis užmiršamas;
5. Sukeitimo strategija, kurios esmė yra akcentuoti tik tuos įvykius, kurie padeda išsaugoti garbę, t. y. į pirmą planą yra keliami tik tokie įvykiai, kurie skatina pasididžiavimą savo tauta, o faktai, kurie gali pakenkti tautos įvaizdžiui, nutylimi.¹⁴⁴

Šios strategijos parodo, kad užmarštis tai sąmoningas strateginis procesas, o strategijomis remiamasi tam, kad konsoliduotą kolektyvą, kuris siekia kažkurį praeities epizodą užmiršti. Tam tikras atminties turinys yra pašalinamas, papildomas svetimais pasakojimais, bet priderinamas prie individo ar kolektyvo socialinio statuso. Užmarštis - tai suplanuotas reiškinys, kuris realizuojamas remiantis apibrėžtais mechanizmais. Anot M. Saryusz-Wolska¹⁴⁵, M. Golko¹⁴⁶, kolektyvai, išgyvenę trauminę patirtį, siekdami

¹⁴³ ASSMANN, Aleida. Pięć strategii wypierania ze świadomości. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 132.

¹⁴⁴ ASSMANN, Aleida. Pięć strategii wypierania ze świadomości. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 131–139.

¹⁴⁵ SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 73.

¹⁴⁶ GOLKA, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa 2009, s. 170.

susigyventi su ta patirtimi pasakoja apie ją tol, kol jų trauminė patirtis netampa institucinės viešosios atminties dalimi. Atmintis komunikuojama vienu individų kitiems, o vėliau perimama institucijų tampa viešosios atminties dalimi. Tuo tarpu individai, komunikuodami savo atmintį, atsikrato ja, perkelia ją į užmarštį, nes nebeprivalo visuomenei priminti apie tragediją.

Užmarštis yra kolektyvinės atminties formavimo proceso dalimi. Kolektyvai patys nusprendžia ką prisimins, o ko neprisimins. Užmarštis reikalinga tam, kad galima būtų sukurti vientisą naratyvą. Užmarštis kiekviename atminties lygmenyje taikoma kaip mechanizmas (kolektyvinis ar viešasis lygmenys). Būdingas užmaršties bruožas yra siekis išteisinti visuomenę. Kita vertus, neatmetama galimybė priimti kaltę, siekti susitaikymo tam, kad nusikaltimai būtų pamiršti visų konflikto narių bendru susitarimu. Užmarštis tai komunikacinis veiksmas, kuris gali padėti pasiekti susitarimą. Instituciškai formuojant viešąją atmintį neapsieinama be užmaršties strategijos, nes ne visi praeities elementai yra reikalingi nūdienoje. Kita vertus, iš kolektyvinės atminties savaime išsitrina tie praeities momentai, kurių nepalaiko dabartinė kolektyvo patirtis arba jie nėra komunikuojami atminties laikmenų pagalba. Kolektyvinė atmintis, t. y. praeities interpretacija yra paremta atmintimi ir užmarštimi. Kolektyvinė atmintis tai kultūrinis fenomenas pasireiškiantis ne tik simbolinėmis praeities reprezentacijomis, bet ir komunikacijos procesu, per kurį yra perduodamos reikšmės, vertybės. Šis procesas yra kontroliuojamas įstatymais, institucijomis ir paties kolektyvo.

1.4. Atmintys komunikacinio veiksmo aspektu

Komunikacijos ir atminties ryšys pristatomas J. Habermaso komunikacinio veiksmo teorijos kontekste. J. Habermaso teorijoje visuomenė iškelia ir realizuoja savo tikslus remdamasi konsensusu, kuris yra priimtinas visoms socialinėms grupėms, kurios sudaro visuomenę. J. Habermaso konsensusas pasiekiamas nevaržomas komunikacijos, t. y. tokios komunikacijos metu, kurios neveikia tokie išoriniai veiksniai kaip spaudimas, prievarta, šantažas¹⁴⁷. Analizuojant Lietuvos viešąją atmintį per komunikacinio veiksmo prizmę yra daroma prielaida, jog Lietuvos piliečiai susiduria su viešąja atmintimi, kuri buvo suformuota per politinius sprendimus, o šie savo ruožtu buvo pasiekti politinių jėgų konsensuso

¹⁴⁷ HABERMAS, Jurgen. *Teoria działania komunikacyjnego*. t. 1. Warszawa 1999, s. 476–483.

sąlygomis. Taip suformuota viešoji atmintis apima visų socialinių grupių, sudarančių visuomenę atmintis, o tame tarpe ir tautinių bendruomenių.

Klausimai susiję su šiuolaikine Lietuvos viešąja atmintimi tai dalis viešosios diskusijos, kurioje ieškoma atsakymų į klausimus: kas joje yra, kas ir kodėl turėtų atsirasti, kas yra perteklinio? Šioje diskusijoje dalyvauja ne tik politikai, bet taip pat mokslininkai, visuomeninkai, publicistai, rašytojai, menininkai, etc. – visi, kurie turi specializuotų žinių bei sugeba pasinaudoti galimybėmis, kurias suteikia naujos medijos. Vieni šios diskusijos dalyviai akcentuoja atminties laikmenų reikšmę, kurie suteikia jų remiamai atminčiai autentiškumo, pagrįstumo ir leidžia užvaldyti simbolinę erdvę. Kiti savo ruožtu priešinasi naujų atminimo lentų atsiradimui, savo poziciją argumentuodami tuo, jog lentos, paminklai, etc. turi menką didaktinę vertę ir siūlo alternatyvą – viešas paskaitas, pristatymus, parodas, performansus. Šiuos teiginius pagrindžia debatai dėl paminklų Petrui Cvirkai, Salomėjai Nėriai ateities, taip pat diskusijos dėl Lietuvos piliečių dalyvavimo ir jų vaidmens vykdant holokaustą Lietuvoje per Antrąją pasaulinį karą¹⁴⁸. Lietuvos viešojoje atmintyje dominuoja kovos dėl valstybingumo naratyvas, kuriame akcentuojama kova už valstybės nepriklausomybę, jos teritorinį vientisumą. Naratyvas formuojamas institucijų bei medijų. Pagal A. Assmann naujų paminklų priešininkai siūlo „išvėdinti“ atminties kultūrą ir pereiti prie naujų

¹⁴⁸PLIKŪNĖ, Dalia. Siūlo viešąsias erdves išvalyti nuo Petro Cvirkos, Salomėjos Nėries - ir dar daugiau. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/siulo-viesasias-erdves-isvalyti-nuo-petro-cvirkos-salomejos-neries-ir-dar-daugiau.d?id=76535819>; UŽURKA, Jonas. Per daug viešoje erdvėje minimi šie vardai – tai mūsų valstybės duobkasiai. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/piliietis/voxpopuli/per-daug-viesojoje-erdveje-minimi-sie-vardai-tai-musu-valstybes-duobkasiai.d?id=76517405>; Nerija Putinaitė: nereikia nuimti sovietinių paminklų. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/veidai/kultura/nerija-putinaite-nereikia-nuimti-sovietiniu-paminklų.d?id=76567323>; JACKEVIČIUS, Mindaugas. Apsilankė Vanagaitės paskaitoje JAV: jaučiausi, tarytum kažkas prievartauja mūsų šalį. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apsilanke-vanagaites-paskaitoje-jav-jauciausi-tarytum-kazkas-prievartauja-musu-sali.d?id=76580657>; LAPĖNIENĖ, Joana. Sovietiniai paminklai – ginklas Rusijos rankose. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sovietiniai-paminklai-ginklas-rusijos-rankose.d?id=76601235>; BRUŽAS, Rimas. Egidijus Aleksandravičius apie ginčus dėl paminklų: nežinau, iš kur tiek beprotybės ir kvailybės. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017 [žiūrėta 2018 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/veidai/kultura/egidijus-aleksandravicius-apie-gincus-del-paminklų-nezinau-is-kur-tiek-beprotybes-ir-kvailybes.d?id=76888287>.

užduočių susijusių su praeities įveikimu ir jos konstravimu¹⁴⁹. Vasilijus Safronovas teigia, kad visą laiką egzistuos prielaidos skirtingoms atminties interpretacijoms, tuo labiau, jog vis dar yra gyvi praeities įvykių liudininkai¹⁵⁰.

Prielaidos išlikti įvairioms praeities interpretacijoms yra, bet ne visada įvairios kolektyvinės atmintys gali atsirasti viena šalia kitos instituciniame ir įstatyminiame lygmenyse dėl skirtingų patirčių ir ideologinių nuostatų. Lietuvos visuomenė ypatingai jautriai reaguoja į diskusijas apie įvairius pasipriešinimo judėjimus veikusius Lietuvos teritorijoje nuo 1939 m. iki 1953 m. Taip yra todėl, jog prisiminimai apie šiuos įvykius vis dar gyvi, nes yra gyvi tų įvykių tiesioginiai dalyviai - liudininkai, taip pat ir dėl to, kad šio laikotarpio įvykiai palietė didžiąją tuometinės Lietuvos visuomenės dalį. A. Nikžentaitis įsitikinęs, jog Lietuvoje praeities suvokimas ir atminties naratyvas yra priklausomas nuo valstybinių institucijų, kurios formuoja viešąją atmintį¹⁵¹. Toks Lietuvos institucijų vaidmuo viešosios atminties konstravimo procese, J. Habermaso teorijos kontekste neatliepia visos visuomenės interesų. Kita vertus, neįmanoma atliepti visų suinteresuotų grupių interesus, bet galima sukurti erdvę debatams. Parlamentas, Vyriausybė, savivaldos institucijos turėtų sukurti sąlygas, kurios leistų viešojoje atmintyje koegzistuoti įvairioms kolektyvinėms atmintims. Viešoji atmintis yra formuojama ir niekada neatsiranda atsitiktinai – ji yra kažkieno suformuota ir kažkam priklauso.¹⁵²

Analizuojant Lietuvos atmintinų dienų įstatymą¹⁵³ galima pastebėti, kad šiuolaikinėje Lietuvos viešojoje atmintyje dominuoja tautinis Lietuvos valstybingumo ir lietuvių tautos martirologijos naratyvas. Todėl už viešosios

¹⁴⁹ ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyce, popularności i adekwatności terminu „pamięć”. In: *Między historią a pamięcią: antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2011, s. 13.

¹⁵⁰ SAFRONOVAS, Vasilijus. Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011, p. 337.

¹⁵¹ NIKŽENTAITIS, Alvydas. XX a. diktatūrų laikotarpis Lietuvos gyventojų atminties kultūroje: dominuojanti ir diskriminuojama atmintis. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011, p. 395.

¹⁵² WYLEGAŁA, Anna. *Przesiedlenia a pamięć: studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej galicji i polskich „Ziem odzyskanych”*. Toruń 2014, s. 85–87.

¹⁵³ Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymas. *Teisės aktų registras* [interaktyvus], [žiūrėta 2018 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.D570962773F8/QIQZezyIFQ>.

atminties lauko lieka atmintis apie lenkų ginkluotą pasipriešinimą totalitariniams režimams veikusių Lietuvos teritorijoje nuo 1939 m. iki 1953 m. Aptariant šiuolaikinį Lietuvos viešosios atminties naratyvą, turima omenyje tokia atminties kultūros forma, kuriai svarbi iš esmės lietuvių praeitis. Politikai, kurie yra atsakingi už šio naratyvo įteisinimą, formavo jį remdamiesi savo politinės jėgos kolektyvine atmintimi, vertybėmis¹⁵⁴. Tokiu būdu tam tikros politinės jėgos atmintis per įstatymus tapo viešąja atmintimi. Konkrečios atminties iškėlimas į viešosios atminties lygmenį nesudaro galimybių konstruktyviai diskutuoti dėl turinio.

Viešojo atmintis gali susidėti iš skirtingų kolektyvinių atminčių nors tos pačios šalies piliečiai praeityje galėjo būti skirtingose kovojančiose pusėse¹⁵⁵. Kita vertus, per valstybinius minėjimus komunikuojamos vertybės pasižymi universalumu: demokratiškumu, patriotizmu, pilietiškumu. Tai leidžia kolektyvams, kurių vertybės yra identiškos, atrasti savo vietą bendrame viešosios atminties naratyve.

Viešojo atmintis tai terpė dialogui, kuriame dalyvauja įvairios kolektyvinės atmintys, kurios galėtų pretenduoti tapti viešosios atminties dalimi. A. Assmann teigimu praeities negalima traktuoti kaip „mirusios“, bet reikia suprasti, jog ji gyva ir veikia nūdienos visuomenėje¹⁵⁶. Viešojo atmintis nors yra vientisa, bet šalia jos egzistuoja įvairios kolektyvinės atmintys. Taip yra todėl, kad:

1. Sovietų Sąjungos ir socialistinio bloko žlugimas. Atsiradusios naujos tautinės valstybės pradėjo kurti savo tautinį tapatumą remdamosi asmenine istorine patirtimi, bet atsigręžus į praeitį iškilo seni etniniai konfliktai, kurie nebuvo išspręsti iki sovietinės okupacijos pradžios;

¹⁵⁴ SAFRONOVAS, Vasilijus. Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011, p. 338.

¹⁵⁵ POMIAN, Krzysztof. Padalyta atmintis: atminties vietos Europoje, kaip politinis ir kultūrinis reiškinys. *Literatūra ir menas* [interaktyvus]. 2014-04-18, nr. 3470 [žiūrėta 2017 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/2014-04-18-nr-3470/1692-kultura-pl/2653-krzysztof-pomian-padalyta-atmintis-atminties-vietos-europoje-kaip-politinis-ir-kulturinis-reiskinys>; KWIATKOWSKI, T. P. Wprowadzenie. Doświadczenie II wojny światowej w badaniach socjologicznych. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010, s. 12.

¹⁵⁶ ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyce, popularności i adekwatności terminu „pamięć”. In: *Między historią a pamięcią: antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2011, s. 13.

2. Dabarties revizija remiantis senais, neišspręstais konfliktais. Pradėjus analizuoti dabartį prasidėjo diskusijos, kuriose ieškota atsakymo į klausimą: kas anuomet buvo auka, o kas - skriaudikas. Debatai dėl praeities parodė, jog egzistuoja įvairūs požiūriai į tuos pačius įvykius. Trauminė atmintis sudarė diskomfortą ir įtampą tarp kaimyninių tautų, o tai nulėmė tolesnius jų santykius bei tarpusavio požiūrius.
3. Skriaudos, kurias patyrė bendruomenė, tapo visuomenę konsoliduojančiu veiksniu, veiksmingu įrankiu siekiant valdžios, nes skriaudos primena apie priešą egzistavimą, kurį sunaikinti gali tik tam tikra politinė jėga. Sunkusis paveldas politinėms jėgoms tapo savotišku šūkiu, padedančiu sutelkti potencialius rinkėjus, rėmėjus¹⁵⁷.

Socializmo laikotarpiu tarpukario laikotarpio bei Antrojo pasaulinio karo metais vykę lietuvių – lenkų konfliktai nebuvo pamiršti, bet egzistavo socialistinės ideologijos rėmuose arba už oficialaus diskurso ribų. Žlugus socialistinei sistemai senieji konfliktai iškilo į viešumą ir tapo viešųjų diskusijų dalis. Sisteminiai pokyčiai (1989-1991 m. m. laikotarpis, perėjimas nuo socialistinės santvarkos prie demokratinės) sudarė galimybes viešajame diskurse atsirasti įvairiems požiūriams į tuos pačius istorijos įvykius. Atmintis tapo reikšmingas įrankis, kuris buvo pasitelktas konsoliduoti visuomenę, bet kai buvo pradėta kalbėti ne apie patirtas skriaudas, o apie padarytus nusikaltimus, trauminė atmintis nulemdavo vienos bendruomenės santykį su kitomis bendruomenėmis¹⁵⁸. Atmintis tapo savotišku instrumentu, kuris buvo naudojamas siekiant pateisinti politinių jėgų materialinius ir simbolinius siekinius, dažnai neatsižvelgiant į faktą, jog visuomenės yra heterogeniškos. Visuomenė susideda iš grupių turinčių skirtingas atmintis, kurios sunkiai tarpusavyje suderinamos dėl slegiančios trauminės atminties. Siekiant legitimizuoti tautines valstybes atsirasdavo nauji ritualai, minėjimai,

¹⁵⁷KWIATKOWSKI, T. Piotr. Czy lata III Rzeczypospolitej były „czasem pamięci”? In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCINŃSKI, Andrzej. Warszawa 2009, s. 126–128; HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa 1969, s. 423–424.

¹⁵⁸SIRUTAVIČIUS, Vladas. Istorijos politika ir Lietuvos–Lenkijos draugiškų santykių bei gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis. In: *„Lenkiškasis“ istorijos veiksny Lietuvos politikoje*. SIRUTAVIČIUS, Vladas. LOPATA, Raimundas. Vilnius 2011, p. 12–42; ŽILINSKIENĖ, Laima. Įvadas. In: *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014, p. 9.

prasidėdavo intensyvūs muziejų steigimo procesai, bet šie veiksmai neprisidėjo prie suderinimo atminčių, kurias slegia trauminės patirtis. Buvo kuriamas vienos tautos atminties naratyvas, kaip opozicijai kitai atminčiai. Atsižvelgiant į tai, atminčių konfliktai atrodo sunkiai išsprendžiami. Apibūdinant šią situaciją Rasos Čepaitienės žodžiais, galima sakyti, jog susiduriama su pertekline martirologija, kurioje kalta lieka visuomet tik viena pusė¹⁵⁹.

Atmintis ir tautiniai mitai dažnai yra išnaudojami primetant arba įtvirtinant ideologijas. Geras pavyzdys galėtų būti legenda apie Tadažą Blindą, kuri XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje buvo išnaudojama nacionalistinės ideologijos atstovų, tuo tarpu socializmo laikotarpiu (nuo XX a. 6 dešimtmečio iki XX a. 9 dešimtmečio) ta pati legenda puikiai pasitarnavo įtvirtinant klasių kovos paradigmą.¹⁶⁰ Aleida Assmann nurodo naują viešosios atminties tendenciją, kurioje yra svarbi atsakomybė, priskiriama už padarytas skriaudas ir empatija kitų tautų martirologijos atžvilgiu, tokiu būdu praeities klaidoms suteikiama didaktinė vertė¹⁶¹.

J. Habermaso komunikacinio veiksmo teorijos kontekste, subjektai galintys veikti ir komunikuoti (pvz., politikai) siekdami bendro tikslo (pvz., visuomenės konsolidavimo) per komunikaciją turėtų susitarti dėl konsensuso, t. y. viešosios atminties turinio¹⁶². Vieno turinio primetimas visiems dialogo dalyviams nesiderina su J. Habermaso teorinėmis prielaidomis, nes primestas turinys negali būti priimtas visų dialogo dalyvių.

Pagal M. Halbwachsa atmintis dėl pastovaus atkūrimo keičiasi, nes rekonstravimo metu, t. y. per minėjimus, ritualus, praeitis susiduria su dabartimi, kuri suteikia praeičiai naujos reikšmės¹⁶³. Per komunikaciją atminties turinys pritaikomas prie sociokultūrinės aplinkos, kurioje atmintis yra rekonstruojama. Atmintis tai ne tik istorija, bet rekonstruota praeitis ir ji yra rekonstruojama kasdieninių interakcijų metu. Apibendrinant galima teigti,

¹⁵⁹ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius 2005, p. 299.

¹⁶⁰BALKELIS, Tomas. Tado Blindos mitas. In: *Kultūrologija 17*. Sud. REPŠIENĖ, Rita. Vilnius 2009, p. 77–93; TRILUPAITYTĖ, Skaidra. Medijų kultūra ar „atminties transformacijos“? Žaliojo tilto atvejis ir kiti paminklai. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud. GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011, p. 84–85.

¹⁶¹ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyce, popularności i adekwatności terminu „pamięć”. In: *Między historią a pamięcią: antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2011, s. 15.

¹⁶²HABERMAS, Jürgen. *Działanie komunikacyjne i detranscendentalizacja rozumu*. Warszawa 2004, s. 23.

¹⁶³HALBWACHS, Maurice. *Společne ramy paměti*. Warszawa 1969, s. 424–429.

jog kolektyvai atsižvelgdami į savo poreikius sprendžia ir dėl savo atminties turinio. Besikeičianti kasdienybė ir sociokultūrinė aplinka veikia atmintį. Tai yra nuolatinis procesas, kuriame dalyvauja individai, kolektyvai. Lemiamas vaidmuo tenka viešojo diskurso konstruotojams: makro lygmenyje - organizacijų lyderiams (politinių, visuomeninių), žurnalistams, mikro - mokytojams, seneliams, tėvams arba draugams.¹⁶⁴

Atmintis leidžia pajusti visuomenei istorijos tęstinumą, bendrą pilietinę tapatybę. Pagal Henryką Samsonowicz, atmintis - tai individų ir įvairių kolektyvų pagrindas, kuris nulemia dabarties suvokimą¹⁶⁵. Atmintyje išsaugomi tik tie momentai, kurie yra svarbūs siekiant išsaugoti bendrą tapatumą, tai įrodo, kad atmintis tai selektyvus reiškiny. A. Assmann perspėja, jog atminties selektyvumas gali būti atminčių konflikto priežastis, nes iš praeities gali būti imami tik tokie momentai, kurie skatina pasididžiavimą savo kolektyvu, tuo tarpu gėdingi momentai gali būti slepiami.¹⁶⁶ Atminties selektyvumas taip gali daryti įspūdį, jog atmintis susideda iš įvairių, padrikų momentų, kurie nesijungia į bendrą visumą. Kiekvienas iš šių atskirų elementų turi savo vertę, kurią galima pamatyti rekonstruojant praeitį, bet bendrą vertę atskiriems elementams suteikia atminties naratyvas¹⁶⁷. Lietuvos viešosios atminties atveju bendru naratyvu jungiančiu visus elementus į visumą yra Lietuvos valstybingumo ir tautos martirologijos naratyvas. Atmintis kaip kultūrinis reiškiny būtų priimta visos visuomenės tada, jei atitiktų visų grupių lūkesčius. Tautinis viešosios atminties naratyvas stabdo konsoliduotos, daugiakultūrinės, tolerantiškos visuomenės kūrimo procesą.

Kolektyvinė atminties interpretacija kaip socialinis reiškiny yra būdingas kiekvienai tautai. Šio proceso metu yra kuriami istorijos vertinimai, kurie leidžia spręsti, pvz., aktualias politines problemas. Lanksti atminties politika leidžia panaudoti viešąją atmintį siekiant įvairių tikslų, pvz., kurti bendrą tapatumą, pateisinti esamą politinį režimą, etc. Pavyzdžiui, Lietuvoje

¹⁶⁴ POCIŪNIENĖ, Liudvika. Paminklai neturėtų meluoti. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-19 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą:<https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/liudvika-pociuniene-paminklai-neturetu-meluoti.d?id=76622551>.

¹⁶⁵ SAMSONOWICZ, Henryk. Ar egzistuoja bendra Europos atmintis? In: *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015, p. 23.

¹⁶⁶ ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyce, popularności i adekwatności terminu „pamięć”. In: *Między historią a pamięcią: antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2011, s. 12.

¹⁶⁷ GOLKA, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa 2009, s. 168.

viešajai atminčiai lankstumo galėtų suteikti toks Lietuvos santykių su Lenkija naratyvas, kuris apimtų įvairias kolektyvines atmintis, kaip pvz., bendros lietuvių ir lenkų kovos prieš sovietinius okupantus laikotarpyje nuo 1944 m. iki 1956 m. Žiniasklaidoje sutinkami pavieniai atvejai kai bandoma pristatyti bendrą lietuvių ir lenkų kovą prieš sovietus, bet kol kas tai nėra sisteminiai veiksmai¹⁶⁸. Jeigu viešoje atmintyje pradėtų dominuoti bendros kovos naratyvas, būtų ne tik sudarytos galimybės viešojoje atmintyje atsirasti atminčiai apie lenkų ginkluotą pagrindį, bet susidarytų galimybės kurti bendrą istorinį naratyvą remiantis bendromis atminties laikmenomis: bendrų kovų vietų įprasminimus, paminklų, atminimo lentų įrengimus, naratyvo konstravimui pasitelkiant pasakojimui tinkamas vaizdo medijas – filmus, serialus.

Apibendrinant galima teigti, kad komunikacinis veiksmas - tai veiksmas, paremtas abipusiu pasitikėjimu, tolerancija, komunikacijos dalyviai tiki, jog pranešėjas sako tiesą ir nesiekia manipuliuoti, nori pasiekti susitarimą¹⁶⁹. Pasitikėjimas įgyjamas per dialogą, kai pristatant argumentus, siekinius ir galimą sprendimą, kuris tenkintų visas dialogo puses. Viešojoje atmintyje sprendimas tenkinantis visas dialogo puses galėtų būti naratyvas apimantis įvairias kolektyvines atmintis. Argumentuotas yra A. Assmann perspėjimas nesusikaupti ties praeitimi kaip skriaudų istorija, o ieškoti pozityvių praeities elementų, kurie padėtų rasti susitarimą dabartyje ir pagerinti tarptautinius ir tarpvalstybinius santykius¹⁷⁰. Viešoji atmintis formuojama pasitelkiant institucijas ir teisę, kurios panaudoja praeities įvykius formuojant, pagrindžiant dabartinę politiką. Vykdomosios valdžios

¹⁶⁸ SAVUKYNAS, Virginijus. „Istorijos detektyvai“ atskleidžia: tie, kuriuos laikėme priešais, II pasaulinio karo metu buvo vieninteliai mūsų draugai. *Delfi.lt* [interaktyvus]. 2018-03-04, [žiūrėta 2018 m. kovo 11 d.]. Prieiga <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/istorijos-detektyvai-atskleidzia-tie-kuriuos-laikeme-priesais-ii-pasaulinio-karo-metu-buvo-vieninteliai-musu-draugai.d?id=77326455>; PRALEIKA, Aidanas. Armija Krajova ir Lietuva: sunkūs žingsniai į susitaikymą. *Lietuvos žinios*. [interaktyvus]. 2018-03-04, [žiūrėta 2018 m. kovo 11 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.lzinios.lt/lzinios/Lietuva/armija-krajowa-ir-lietuva-sunkus-zingsniai-i-susitaikyma/260977>; SALDŽIŪNAS, Vaidas. Ginklo broliai: pamiršti partizanai, kurie kartu su lietuviais kėlė siaubą Krekliui. *Delfi.lt* [interaktyvus]. 2017-02-25, [žiūrėta 2018 m. kovo 11 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/medijos-karas-propaganda/ginklo-broliai-pamirsti-partizanai-kurie-kartu-su-lietuviais-kele-siauba-krekliai.d?id=73863912>.

¹⁶⁹ HABERMAS, Jurgen. *Działanie komunikacyjne i detranscendentalizacja rozumu*. Warszawa 2004, s. 23.

¹⁷⁰ ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyce, popularności i adekwatności terminu „pamięć”. In: *Między historią a pamięcią: antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2011, s. 13.

institucijoms į šį procesą įtraukus ir istorijos mokslą, galima pagrįsti realybę. Išraiškingiausiu elementu išlieka įvairūs minėjimai, jubiliejai, etc., per kuriuos vyksta ritualai susiejantys praeitį su dabartimi ir ateitimi. Iš vienos pusės visi valstybiniai minėjimai pabrėžia viešosios atminties monolitiškumą, parodo, kad joje nėra vietos kitoms atmintims. Tuo pačiu per ritualus komunikuojamos universalios vertybės, kurios turėtų atliepti įvairių atminties kolektyvų lūkesčius. Viešoji atmintis ir jos naratyvas tai dinamiška konstrukcija, kuri priklauso nuo politinių sprendimų.

2. MEDIJŲ IR ATMINTIES LAIKMENŲ POVEIKIS KOLEKTYVINEI ATMINČIAI

Praeities sureikšminimas dabartyje sutapatina skirtingas visuomenes. Praeitis nūdienoje pasireiškia poreikiu įamžinti konkrečius įvykius, asmenis, dramatiškus epizodus, kurie buvo reikšmingi, bet gali likti pamiršti ir dėl šių dviejų priežasčių juos siekiama įamžinti. Skirtingi kolektyvai daro tą patį – įvairiais būdais siekia išsaugoti atmintį. Ši tendencija pasireiškia tokiais veiksmais, kaip paminklų statymas, atmintinų lentų atidengimas, kapų paieška, rastų svarbių asmenybių palaikų perlaidojimais, atmintinų datų minėjimas, etc. Dalis įamžinimo procedūrų yra inicijuojamos valstybinių institucijų, dalis vyksta visuomeninių organizacijų, komitetų, draugijų iniciatyva. Šiuos teiginius pagrindžia Tony Judt¹⁷¹ ir Klas Karlsson¹⁷², kurie teigia, kad įamžinimo procesai Europoje sutapatina skirtingas valstybes ir kultūras, nes iš esmės jos yra panašios ir turi tuos pačius tikslus: įamžinti, išsaugoti, legitimuoti santvarką ir pagrįsti dabartį, o bet kokia atmintis, kuri yra kažkieno sukurta, palaikoma per medijas bei matomomis atminties išraiškomis – atminties laikmenomis. Analizuojant bet kokią atminties formą, reikia aptarti komunikacinius kanalus ir atminties išsaugojimo būdus.

Atmintis komunikuojama pasitelkiant komunikacinį kanalą - mediją. Žodis medija reiškia komunikacijos priemonę arba kanalą – informacijos siuntėjo ir gavėjo tarpininką, turinti savo informacijos kodavimo ir sklaidos sistemą¹⁷³. Medijos perėjo evoliuciją nuo rašto atsiradimo iki skaitmeninių technologijų, kurią galima apibūdinti kaip perėjimą nuo centralizuotos sistemos prie decentralizuotos ir erdvinės integracijos atsisakymo¹⁷⁴. Kitaip tariant, siųsti ir pasiekti pranešimus gali kiekvienas turintis prieigą prie informacinių technologijų. Informacinės technologijos leidžia kiekvienam individui įsitraukti į komunikacijos procesą, kvestionuoti

¹⁷¹ JUDT, Tony. „Lieux de memorie“. Places of Memory of Pierre Nora. Who's Places? Whos's Memory?. *Ab Imperio*, 2004, 1, p. 44–46.

¹⁷² KARLSSON, Klas, Goran. The uses of History and the Third Wave of Europaenization. In: *Europeana Memory? Contested Histories and politics of Remembrance*. PAKIER, Małgorzata. STRATH, Bo. Oxford 2010, s. 38–55.

¹⁷³ Kokia reikšmė vartojamas žodis „medija“, „medijos“? *Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Konsultacijų bankas*. [interaktyvus]. 2020-03-04, [žiūrėta 2020 m. kovo 04 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/12563-medija-medijos>

¹⁷⁴ ЛУМАН, Никлас. *Медиа коммуникации*. Москва 2005, с. 147.

autoritetus ir pan¹⁷⁵. XX a. viduryje nuomones, naratyvus formavo institucijos arba visuomenės autoritetai, kurie turėjo prieigą prie leidybos institucijų, o vėliau prie radijo. Tuo tarpu šiandien nuomonę galima formuoti daug greičiau ir lengviau pasitelkus naująsias medijas: televiziją, internetą, socialinius tinklus.

Atminties komunikacijos atveju medijos yra atminties laikmenos (matomos atminties išraiškos reikalaujančios didesnių interpretacinių gebėjimų: paminklai, archyvai, dokumentai, nuotraukos) ir masinės komunikacijos medijos (ypatingai naujosios medijos: televizija, internetas, kompiuteriniai žaidimai, filmai, etc.). Vengiant painiavos masinės komunikacijos medijos bus įvardijamos kaip naujosios medijos, o tokie komunikaciniai kanalai kaip paminklai, archyvai, dokumentai, kolektyvai ir individai, nuotraukos, etc. bus vadinami atminties laikmenomis. Atminties laikmenos sąvoka, reikšmė atminties komunikacijoje detaliau bus aptarta disertacijos 2.2. dalyje. Verta pridurti, kad naujosios medijos šiandien vaidina svarbų vaidmenį komunikacijos procese dėl savo prieinamumo, įtraukimo, vizualumo, etc. Šioje darbo dalyje bus analizuojamas atminties komunikacijos procesas, atminties laikmenos konceptas ir skirtumas su atminties vietų konceptu.

2.1. Atminties komunikacija ir medijos

Veiksmai susiję su lenkų ginkluoto pogrindžio atminties išsaugojimu Lietuvoje inicijuojamos visuomeninių organizacijų, tokių kaip AK veteranų klubų arba Lietuvos lenkų sąjungos iniciatyva, retais atvejais, (pvz., paminklas kapitonui Janui Borysewicz) savivaldos institucijų. Visuomeninių organizacijos iniciatyvos tai nepriverstinio noro atsiminti išraiška, siekis apsaugoti nuo užmaršties organizacijoms svarbius momentus. M. Halbwachs¹⁷⁶ rašė apie atminties ir vietos sąsajas, bet tuo metu (XX a. pradžioje) jis turėjo omenyje gebėjimą prisiminti, kada ir kokiomis aplinkybėmis įvyko prisimenamas praeities epizodas.

Analizuojant atminties komunikaciją, reikia atkreipti dėmesį į tris veiksnys, nulemiančius atminties iškilimą/sunykimą. Pirmasis veiksnys – kolektyvinių atminčių išsaugojimo procesas, kuriame dalyvauja įvairūs veikėjai: etninės bendruomenės, draugijos, klubai. Jie stengiasi ne tik išsaugoti savo kolektyvinę atmintį, bet ir pagrįsti savo egzistavimą, užimti simbolinę

¹⁷⁵ ЛУМАН, Никлас. Медиа коммуникации. Москва 2005, с. 148.

¹⁷⁶ HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamieci*. Warszawa 1969, s. 172–216.

erdvę. Antrasis veiksnys - valstybinių institucijų kuriama viešoji atmintis. Valstybinės institucijos, kurdamos viešąją atmintį, parenka atminties laikmenas, kurios padėtų iškomunikuoti viešosios atminties naratyvą. Per valstybines institucijas veikia politinė valdžia, kuri siekia legitimuoti savo sprendimus, politinius nutarimus remdamasi istorine patirtimi, tikslingai parinkdama atminties laikmenas, kurios siejasi su jų politiniais tikslais. Politinės valdžios įveda naują laiko suvokimą ir naikina senojo režimo paminklus, nes taip galima pakeisti senąją tvarką. Kalendoriaus ir paminklų svarbą šiame procese pabrėžė P. Connerton¹⁷⁷. Politinės jėgos pristato savo istorijos interpretavimą ne tik vardan pripažinimo, bet greičiau siekdamos pateisinti savo politinius veiksmus visuomenėje.¹⁷⁸ Trečias veiksnys tai naujų medijų vaidmuo atminties formavimo ir komunikacijos procesuose. Šis komunikacinis kanalas yra lengvai prieinamas, įtraukiantis, tad iš esmės jis yra svarbus analizuojant atminties komunikaciją. 1.2. darbo dalyje buvo aptarta viešoji erdvė, kuri atsiranda per žiniasklaidą, bet viešojoje erdvėje yra lengva manipuliuoti. Visuomenės nariai joje tik pasyvūs stebėtojai ir vartotojai, todėl jiems galima primesti vienokius ar kitokius naratyvus.

Marshallas McLuhanas teigė, kad yra karštos medijos, kurios reiškia pasyvų publikos dalyvavimą ir yra vėsios medijos, kurios reiškia aktyvų dalyvavimą bei interpretaciją¹⁷⁹. Atsižvelgiant į tokį padalijimą, galima teigti, kad karštosios medijos tai yra tokios medijos kaip kinas, internetas, YouTube, TV serialai, žiniasklaidos priemonės, t. y. tokie komunikaciniai kanalai, kurie nereikalauja didelių interpretacinių pastangų tam, kad suprastų ir priimtų jų komunikuojamą naratyvą. Tuo tarpu atminties laikmenos tokios kaip paminklai, pastatai, kapai ir kitos praeities laikmenos – tai vėsios medijos, nes tam, kad galima būtų suprasti jų komunikuojamą naratyvą reikia daugiau interpretacinių pastangų. Vėsios medijos ir jų komunikuojamas naratyvas atkuriamas komemoraciniais ritualais per minėjimus ir pan.

Atminties tyrimuose medijos bei atminties laikmenos – tai atminties komunikaciniai kanalai. Atmintis formuojasi per komunikaciją, komunikacija vyksta tiesiogiai arba naudojant tam tikrus komunikacinius kanalus. M. Halbwachsas¹⁸⁰ kurdamas atminties rėmų teoriją neatkreipė dėmesio į komunikacinių kanalų reikšmę, bet tuo metu tai jau buvo sociologų

¹⁷⁷ CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Warszawa 2012, s. 94–105.

¹⁷⁸ CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Warszawa 2012, s. 39–41, 44, 56.

¹⁷⁹ McLUHAN, Marshall. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*. Vilnius 2003, p. 40.

¹⁸⁰ McQUAIL, Denis. *Teoria komunikowania masowego*. Warszawa 2012, s. 128–130.

susidomėjimo objektas. XX a. pradžioje pradėjo sparčiai nykti tiesioginė komunikacija šeimoje, bažnyčioje, visuomenėje. Praeities žinojimas visada buvo paremtas atminties laikmenomis – ankstyvose bendruomenėse tai buvo kalba ir raštas, tuo tarpu šiandien tai jau yra ir spauda, radijas, televizija, internetas¹⁸¹. Tiesioginę komunikaciją pakeitė masinė komunikacija, o praeitis per masines medijas tapo kasdienybės dalis. Karštosiose medijose (televizija, internetas), kolektyvinės atminties ir tapatumo formavimo procesuose gali dalyvauti ne tik politikai, mokslo pasaulio atstovai, bet ir įvairios bendruomenės¹⁸². Karštosios medijos tai techninis komunikacijos būdas pasižymintis vizualumu, įtraukimu ir jos pateikia praeities interpretaciją, kurią galima lengvai priimti.

Karštųjų medijų išpopuliarėjimas sukėlė permainas atminties komunikacijoje. Anot Davido Grosso¹⁸³, galima išskirti tris esmines permainas. Pirmoji permaina susijusi su tuo, kad atminties komunikacija orientuojasi į dabartį, komunikuojamuose pranešimuose akcentuojama tik tokia praeities informacija, kuri yra reikšminga dabartyje. Kitaip tariant, karštosios medijos įrėmina praeitį dabartyje. Antroji permaina susijusi su tuo, kad karštosios medijos nustumia į šalį tokius interpretacinius rėmus kaip religija ir kultūra, netgi diskredituoja šiuos rėmus kaip nepatikimus, subjektyvius. Trečia permaina siejasi su komunikuojamu turiniu, kuris yra fragmentiškas, nenuoseklus, bet apeliuojantis į jausmus, todėl patrauklus gavėjui¹⁸⁴. Šioje vietoje tikslinga papildyti D. Grosso pastebėjimą, kad karštosios medijos leidžia neturėti tiesioginio kontakto su vėsiomis medijomis – atminties laikmenomis (paminklais, kolektyvais, etc.) – galima būti nutolusiam, bet tuo pat metu priklausyti kolektyvui, jo atminčiai. Tai yra karštųjų medijų privalumas vėsiųjų atžvilgiu. Praplečiant šiuos teiginius

¹⁸¹ ERL, Astrid. Literatura jako medium pamięci zbiorowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 214.

¹⁸² On Media Memory: Editors' Introduction. In: *On Media Memory*. Ed.: NEIGER, Motti. MEYERS, Oren. ZANDBERG, Eyal. Palgrave 2011, p. 10.

¹⁸³ GROSS, David. *Lost Time: On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture*. Amherst 2000, p. 123–125.

¹⁸⁴ GROSS, David. *Lost Time: On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture*. Amherst 2000, p. 125.

remiantis A. Erll¹⁸⁵, P. Connerton¹⁸⁶, L. Žilinskienės¹⁸⁷ pastebėjimais, galima teigti, kad praeities komunikacijoje karštos medijos vykdo kelias funkcijas:

1. kaupia pranešimus, simbolius, tekstus reikšmingus kolektyvams;
2. sukuria galimybę cirkuluoti, t. y. pasiekti numatomus pranešimo gavėjus;
3. padeda atkurti atmintį nepriklausomai nuo vietos ir neiškreipiant jos (t. y. semantinio triukšmo sumažinimo tikimybė).

Karštos arba naujosios medijos suteikia didelei visuomenės daliai greitą prieigą prie praeities įvykių, leidžia tapti įvykių dalyviais. Per naująsias medijas praeitis tapo ne tik prieinama, bet ir labiau apčiuopiama, lengviau sujungiama į bendrus ir suprantamus naratyvus. Naujosios medijos leidžia diferencijuotai žiūrėti į praeitį, pvz., per jas išpopuliarėjo šeimų/giminių susidomėjimas genealogija. Todėl praeitis tapo ne tik komunikuojamu turiniu, bet taip pat per medijas tapo pagrindu savarankiškomis praeities paieškomis tiems, kurie nėra praeities specialistai. Anot A. Erll¹⁸⁸, naujosios medijos tai tarpininkai tarp kolektyvinės atminties, atminties laikmenų ir individų. Tik paskelbti interviu arba publikuoti atsiminimai tampa kolektyvinės atminties dalis¹⁸⁹. Per karštųjų medijų prasmę įgauna tokios atminties laikmenos kaip archyvai į kuriuos vis daugiau ateina žmonių, kurie nori pažinti savo giminės praeitį. Naujosios medijos suteikė terpę reikštis ir mažiems naratyvams, per juos nereikšmingos atminties laikmenos įgauna naują prasmę, yra iš naujo atrandamos. Per naująsias medijas lokalus paveldas, lokali atminti gali įgauti regioninę, valstybinę arba tarpvalstybinę reikšmę. Naujos medijos sukūrė

¹⁸⁵ ERL, Astrid. Literatura jako medium pamięci zbiorowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 214–247.

¹⁸⁶ CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Warszawa 2012, s. 146.

¹⁸⁷ ŽILINSKIENĖ, Laima. Sovietmečio atminties diskursai masinėse medijose. In: *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014, p. 63.

¹⁸⁸ ERL, Astrid. Literatura jako medium pamięci zbiorowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 214.

¹⁸⁹ ERL, Astrid. Literatura jako medium pamięci zbiorowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009, s. 215.

naują erdvę kolektyviniams atsiminimams¹⁹⁰. Per naująsias medijas žiniasklaida gali vaidinti reikšmingą vaidmenį išskeldama kolektyvinę atmintį ir sudaro jai sąlygas tapti viešąja atmintimi¹⁹¹. Žiniasklaidos pirmaeilis vaidmuo turi ir neigiamos įtakos – dėl komunikuojamų skirtingų naratyvų, formuojami skirtingi kolektyviniai identitetai.

Naująsias medijas galima apibūdinti mnemotechnikos sąvoka - audiovizualinės priemonės, padedančios išsaugoti ir perduoti vaizdus, garsus¹⁹². Šiuo klausimu rašė R. Repšienė¹⁹³, O. Žukauskienė¹⁹⁴, E. Kalmre¹⁹⁵, M. Srayusz-Wolska¹⁹⁶. Anot šių autorių, mnemotechnika yra ne tik patirties, atminties įrašas, sukurta audiovizualine technika, bet ir ilgalaikė atmintis, kurią galima perduoti iš kartos į kartą, galima kurti naują atminties naratyvą paremtą vizualumu bei garsu. Vizualumu, garsu paremtas institucijų arba kolektyvų sudarytas naratyvas lengviau suprantamas, o dėl to yra veiksmingesnis perduodant atmintį. Siekiant, kad atmintis būtų perduota, yra būtinas konkretus naratyvas¹⁹⁷. Mnemotechnikos pavyzdžiai galėtų būti kinas, televizijos serialai, fotografijos, kompiuteriniai žaidimai, virtualūs muziejai ir pan. – tai kas suteikia autentiško patyrimo jausmą, įtraukia¹⁹⁸. Mnemotechnikos sąvoka reiškia įsiminimo ir atsiminimo būdų sistemą, kurios

¹⁹⁰ On Media Memory: Editors' Introduction. In: *On Media Memory*. Ed.: NEIGER, Motti. MEYERS, Oren. ZANDBERG, Eyal. Palgrave 2011, p. 11.

¹⁹¹ TRILUPAITYTĖ, Skaidra. Medijų kultūra ar „atminties transformacijos“? Žaliojo tilto atvejis ir kiti paminklai. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud.: GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011

¹⁹² VIDAUSKYTĖ, Lina. Bernard'o Stieglerio šiuolaikinės audiovizualinės atminties kritika. In: *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6, p. 158–162; GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. Kultūrinė atmintis, kultūrinis kapitalas ir vizualumas. *Logos*, 2015, 84, p. 69–72.

¹⁹³ REPŠIENĖ, Rita. Atmintis populiariojo kultūroje: televizijos iššūkiai kino industrijai. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6, p. 60, 63.

¹⁹⁴ ŽUKAUSKIENĖ, Odeta. Kinas ir daugialypis atminties diskursas. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6, p. 41, 43, 54.

¹⁹⁵ KALMRE, Eda. Apie fotografijų reikšmę kultūrinės atminties ir prisiminimų kontekste. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6, p. 75–76, 84.

¹⁹⁶ SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 113.

¹⁹⁷ SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 115.

¹⁹⁸ On Media Memory: Editors' Introduction. In: *On Media Memory*. Ed.: NEIGER, Motti. MEYERS, Oren. ZANDBERG, Eyal. Palgrave 2011, p. 11.

pagrindas yra vizualumas¹⁹⁹. Naujųjų medijų galimybės leidžia kurti įvairius tapatumus, vienas individas gali priklausyti keliems kolektyvams net neišeidamas už savo kambario ribų.

Greita naujųjų medijų raida paveikė atminties laikmenų funkcionavimą – jos tapo lengviau prieinamos, o tuo pačiu ir jų kuriami bei palaikomi naratyvai. Naujųjų medijų kuriamos praeities interpretacijos, naratyvai yra priklausomi nuo socialinio, politinio konteksto. Naujosios medijos keičia atminties saugojimo ir komunikavimo būdus. Naujosios medijos ne tik leidžia ilgam laikui išsaugoti buvusių kartų patirtį, bet ir skatina domėjimąsi praeitimi. Per karštąsias medijas iš naujo atrandamos tokios laikmenos kaip archyvai. Naujosios medijos gali padėti atkurti atmintį, tuomet kai neliks svarbiausios atminties laikmenos – paties kolektyvo.

Atminties laikmenos, kurių interpretacija yra išsaugota ir iškomunikauta karštųjų medijų, gali įgauti visiškai kitokią reikšmę, negu jai buvo suteikta sukuriant atminties laikmeną. Karštosios medijos leidžia interpretuoti praeitį ir kurti naujus naratyvus – tokius, kokie atliepia vienokio ar kitokio kolektyvo siekinius. Naujos medijos siekdamos pagrįsti skleidžiamą naratyvą pasitelkia atminties laikmenas.

2.2. Atminties laikmenos konceptas

P. Nora²⁰⁰ yra atminties vietos sąvokos autorius ir ši sąvoka jam reiškė sudaiktintą arba įvietintą atmintį, o atminties sudaiktinimo procesą jis laikė tikslingu. Sąvokos autorius tikslingumą suvokė kaip siekį turintį tikslą išsaugoti, perduoti atmintį apie įvykius, žmones, etc. Atminties vietos sąvoka neturi konkretaus apibrėžimo, apima ne tik topografines vietas, bet ir daiktus, objektus, etc., o pagal pavadinimą siejama labiau su topografiniais elementais. Atminties vietos tam, kad būtų laikomos atminties vietomis, turi įvykdyti

¹⁹⁹Mnemotechnika žodžio reikšmė. *Žodžiai.lt* [interaktyvus]. 2018-01-02, [žiūrėta 2018 m. sausio 2 d.]. Prieiga per internetą:<http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Mnemotechnika&wid=12952>; JAMPOLSKIS, Michailas. Retro ir atminties konstravimas. *Aplinkeliai* [interaktyvus]. 2015-02-01, [žiūrėta 2018 m. sausio 2 d.]. Prieiga per internetą:<http://aplinkkeliai.lt/vertimai/retro-ir-atminties-konstravimas/>; SZPOCINSKI, Andrzej. Wizualizacja pamięci społecznej. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCINSKI, Andrzej. Warszawa 2009, s.228.

²⁰⁰NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 7.

materialumo, simboliškumo ir funkcionalumo sąlygas, o prasmę joms suteikia ritualas²⁰¹.

K. Kończal²⁰² bei Georg Kreis²⁰³ teigė, jog atminties vietų (lieux de memoire) sąvoka yra viena iš populiariausių, plačiausiai taikomų ir, anot jų, apie atminties vietas rašo įvairiomis progomis. Analizuojant paties P. Nora koncepciją galima pastebėti, jog paties atminties vietų koncepto apibrėžimas yra ganėtinai aptakus, perpildytas metaforomis ir, norint suprasti apibrėžimą, reikia atsižvelgti į paties koncepto dinamiškumą²⁰⁴. Apibendrinant P. Nora įžvalgas, galima teigti, kad siekiant apsaugoti prancūzų tautinę atmintį nuo sunykimo, P. Nora atliko savotišką atminties inventorizaciją. Koncepto autorius kaip atminties vietas suvokė istorines ir mitines asmenybes, įvykius, institucijas, paminklus, meno kūrinius, kraštovaizdžio elementus – objektus ir daiktus, aplink kuriuos galėtų kurtis kolektyvo atmintis²⁰⁵. Tai fenomenai esantys kolektyvinėje sąmonėje, kurie padeda kurti grupės tapatumą, yra bendro tapatumo pamatas²⁰⁶.

Kitaip tariant, atminties vietos - tai materialus arba mitinis vienetas, kurį žmonių pastangos arba laikas pavertė simboliškai paveldo dalimi ir kuri negali būti užmiršta. Atsižvelgiant į tai, atminties vietos gali būti pristatomos ir suvokiamos kaip praeities relikvai, praeities reprezentacijos, kurių pavidalu galėjo išlikti kolektyvinė atmintis. Atminties vietos gali atsirasti ir egzistuoti dėl suvokimo, jog savaiminės atminties nėra, atmintį reikia kurti ir palaikyti. Atmintį reikia kurti steigiant archyvus, muziejus, minint įvairias sukaktis, atmintinas ir šventines datas, ir kaip tik visi šie dalykai paliudija, jog atmintis neatsiranda savaime. Atminties vietos būtų beprasmės, jeigu ne būtinybė apsaugoti atmintį nuo užmaršties, užvaldyti simboliškai erdvę, pagrįsti politinius siekius, pagrįsti materialias pretenzijas.

²⁰¹NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 9–10.

²⁰²KOŃCZAŁ, Kornelia. *Lieux de memoire, Erinnerungsorte, miejsce pamięci. O pewnym konceptie i jego europejskim sukcesie*. In: *Dialog. Deutsch-polinisches Magazin. Magazyn polsko-niemiecki*. Nr. 101 (2012), s. 20–22. KOŃCZAŁ, Kornelia. Wprowadzenie. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 9–13.

²⁰³KREIS, Georg. Pierre Nora – lepsze zrozumienie i krytyka. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 373.

²⁰⁴NORA, Pierre. Czas pamięci. *Res Publica Nowa*. 2010, nr. 10; NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009.

²⁰⁵NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, s. 4.

²⁰⁶NORA, Pierre. Czas pamięci. *Res Publica Nowa*. 2010, nr. 10, s. 134–137.

E. Francois ir H. Schulze siūlo atminties vietų sąvoką suvokti ne kaip analitinį apibrėžimą, bet kaip metaforą²⁰⁷. Svarbiausia šio koncepto esmė – lokalizuoti, įvietinti atmintį taip padarant ją labiau matomą ir suprantamą. Manoma, jog tokia šios sąvokos interpretavime nėra nieko blogo, nes kaip tik dėl neapibrėžtumo ši sąvoka susilaukė populiarumo, stimuliuodama naujas atminties tyrimų kryptis. Šios sąvokos apibrėžimo aptakumas, nekonkretumas leido pritaikyti ją įvairiose disciplinose, kur vykdomi atminties (kuri apibrėžiama irgi įvairiai: kultūrinė, viešoji, kolektyvinė) tyrimai. Disertacijoje atminties vietų konceptas bus suvokiamas kaip specifinė atminties laikmenos dalis susijusi su konkrečia geografine vieta.

Atminties vietos sąvoka nėra vienintelis būdas apibūdinti sudaiktintą arba įvietintą atmintį. J. Assmannas²⁰⁸ rašė apie kultūrinius kūrinius kaip atrامينius taškus (*fixed points*), kurie palaiko kultūrinę atmintį. Marcin Kula darbe „Istorinės atminties laikmenos“²⁰⁹ (Nośniki pamięci historycznej) nagrinėja atminties išsaugojimo galimybes nesusiekindamas atminties vietų sąvokos, A. Szpociński „Atminties laikmenos, atminties vietos“ (Nośniki pamięci, miejsca pamięci)²¹⁰, M. Golko „Viešoji atmintis ir jos implantai“ (Pamięć społeczna i jej implanty)²¹¹ bei K. L. Klein „Apie atminties atsiradimą istorijos diskurse“ (O pojawieniu się pamięci w dyskursie historycznym)²¹² darbuose nagrinėjama atminties kultūra ir jos raiška irgi nesusiekindamas atminties vietų koncepto. Minėti autoriai nepateikė atminties laikmenos koncepto apibrėžimo, bet jų pateikti pavyzdžiai, leidžia daryti prielaidą, kad atminties laikmenos – tai daiktai, veiksmai, kurie ne tik stimuliuoja atmintį, bet ir perduoda tam tikras vertybes ir idėjas.

Atmintį (kolektyvinę ar viešąją) per komunikaciją palaiko atminties laikmenos – matomos viešosios atminties išraiškos. Požiūris, kad atminties

²⁰⁷FRANCOIS, Etienne, SCHULZE, Hagen. Niemieckie miejsca pamięci – wprowadzenie. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red.KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 183.

²⁰⁸ ASSMANN, Jan. CZAPLICKA, John. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 1995, nr. 65, p. 129. JSTOR [interaktyvus]. 1995 [žiūrėta 2019 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą:

https://www.academia.edu/1411583/Collective_memory_and_cultural_identity ;

ASSMANN, Jan. Pamięć kulturowa. *Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość*. Warszawa 2008, s. 35–36.

²⁰⁹KULA, Marcin. *Nośniki pamięci historycznej*. Warszawa 2002.

²¹⁰SZPOCIŃSKI, Andrzej. Nośniki pamięci, miejsca pamięci. *Sensus Historiae*, 2014/4, vol. XVII.

²¹¹GOLKA, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa 2009.

²¹²KLEIN, Kerwin, L. O pojawieniu się pamięci w dyskursie historycznym. *Konteksty*, 2003, nr. 3–4.

komunikacija yra neatsiejama nuo daiktų ir veiksmų, paremtas P. Connerton²¹³, R. Čepaitienės²¹⁴, B. Szackos²¹⁵, Z. Manžuch²¹⁶, O. Žukauskienės²¹⁷, Zofia Sawaniewska-Mochowa²¹⁸ pastebėjimais. Šie autoriai teigia, kad atmintis yra susieta su vietomis, objektais ar institucijomis. M. Saryusz–Wolska²¹⁹ atminties vietų idėjos atsiradimą sieja su antikos laikais, kai buvo populiarus mnemotechninis menas, t. y. gebėjimas susieti daiktą, individą su konkrečia vieta, kur jis buvo. Pristatyti autoriai išplėtė (arba konkrečiau apibūdino) Maurice Halbwachso²²⁰ socialinių rėmų teoriją bei P. Nora²²¹ atminties vietų konceptą, bet jie (išskyrus P. Connertoną) neatkreipė dėmesio į J. Assmanno atraminis taškus palaikančius kultūrinę atmintį. Prie šių autorių galima priskirti ir K. Pomian²²², kuris, nors ir labai aptakiai, bet apibrėžė atminties laikmenos konceptą, pagal kurį viskas: nuo mažiausio daikto iki atmintinų dienų, institucijų - gali būti laikoma atminties laikmena.

²¹³ CONNERTON, Paul. *Jakspoleczeństwopamiętają*. Warszawa 2012, s. 44–45.

²¹⁴ ČEPATIENTIĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius 2005.

²¹⁵ SZACKA, Barbara. II wojna światowa w pamięci rodzinnej. In: *Między codziennością a wielką historią*. Gdańsk–Warszawa 2010.

²¹⁶ MANŽUCH, Zinaida. Atminties institucijos: saugyklos, teatrai, lobynai ar duomenų bazės? *Knygotyra*, 2008, 51.

²¹⁷ ŽUKAUSKIENĖ, Odeta. Nacionalinės atminties meditacija šiuolaikiniame mene ir Kęstučio Grigaliūno kūryboje, In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud.: GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011.

²¹⁸ SAWANIEWSKA-MOCHOWA, Zofia. Tożsamość narodowa i kulturowa rodzin ziemiańskich na Litwie w świetle narracji biograficznych. In: *Tożsamość na styku kultur 2*. Sud. MASOJC, Irena. SOKOŁOWSKA, Henryka. Vilnius 2011.

²¹⁹ SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 75.

²²⁰ HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa 1969.

²²¹ NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 2.

²²² POMIAN, Krzysztof. Padalyta atmintis: atminties vietos Europoje, kaip politinis ir kultūrinis reiškinys. *Literatūra ir menas* [interaktyvus]. 2014-04-18. ²²² TRILUPAITYTĖ, Skaidra. Medijų kultūra ar „atminties transformacijos“? Žaliojo tilto atvejis ir kiti paminklai. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud.: GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011

-18, nr. 3470 [žiūrėta 2017 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą:

<http://literaturairmenas.lt/2014-04-18-nr-3470/1692-kultura-pl/2653-krzysztof-pomian-padalyta-atmintis-atminties-vietos-europoje-kaip-politinis-ir-kultuvinis-reiskiny>;

MALICKI, Krzysztof. Upamiętnianie przeszłości jako źródło konfliktów w przestrzeni symbolicznej regionu podkarpackiego. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCINSKI, Andrzej. Warszawa 2009, s. 47–48.

Viena vertus, galima analizuoti tokius reiškinius kaip atminties kultūra, kolektyvinė atmintis, dialogas su praeitimi, praeities pažinimas netaikant (arba nesureikšminant) atminties vietų sąvokos. Tai parodo, kad atminties vietos nėra vienintelis konceptas, kuris apibūdina daiktus, objektus, reiškinius palaikančius ir komunikuojančius bet kokią atminties formą. Atsižvelgiant į tai, galima pritaikyti atminties laikmenos konceptą. Kita vertus, atminties vietų konceptas, iš vienos pusės, gali būti suvokiama tiesiogine prasme – kaip vieta, kur kažkas turėjo įvykti²²³. P. Nora įvesdamas atminties vietų konceptą turėjo omenyje platesnį suvokimą, pvz., įvairias atminties raiškos formas.

Atminties laikmena – tai atminties komunikacijos pagrindas suteikiantis konstruojamam atminties naratyvui autentiškumo, t. y. įrodantis, kad komunikuojama praeitis tikrai vyko. Atminties laikmenos sunaikinimas gali pasitarnauti užmaršties procesui. Atminties laikmenos gali būti atminčių konfliktų priežastis, nes vieta (kaip atminties laikmena) gali būti susijusi su keliais kolektyvais, kurie su laikmena sies skirtingus naratyvus, kurie pagrindžia kolektyvo egzistavimą. Šiuo klausimu rašė: Jamesas Wertschas²²⁴, K. Malicki²²⁵, Timothy Snyder²²⁶, Theodore R. Weeks²²⁷, M. Saryusz-Wolska²²⁸, Traba²²⁹. Įvardyti autoriai analizavo ne tik simbolinės erdvės sąsajas su atmintimi, taip pat įpaminklinimo arba simbolinio „užvaldymo“ aspektus. Remiantis jų darbais atminties vietą galima apibūdinti kaip atminties laikmeną, į kurią gali reikšti pretenzijas net keli kolektyvai, kurių atmintys tarpusavyje konkuruoja.

²²³NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 2.

²²⁴ WERTSCH, James. Collective memory and narrative templates. *Social Research*, 2008, 75(1), p. 133–156.

²²⁵MALICKI, Krzysztof. Upamiętnianie przeszłości jako źródło konfliktów w przestrzeni symbolicznej regionu podkarpackiego. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Warszawa 2009. Taip pat: GUBAŁA, Joanna. Zróżnicowanie podejść badawczych w dziedzinie socjologicznych badań pamięci zbiorowej – wyższość metod jakościowych nad ilościowymi? *Palimpsest: czasopismo socjologiczne*, 2012, 2.

²²⁶SNYDER, Timothy. *Tautų rekonstrukcija: Lenkija, Ukraina, Lietuva, Baltarusija 1569-1999*. Vilnius 2003.

²²⁷WEEKS, R. Theodore. *Vilnius Between Nations: 1795-2000*. Illinois 2015.

²²⁸SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 75.

²²⁹TRABA, Robert. Atminties vieta kultūrinės reprodukcijos procese. In: *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015, p. 116.

Antano Andrijausko²³⁰ ir Rimanto Miknio²³¹ tyrimuose paviršutiniškai paliečiamos atminties, atminties laikmenų ir tautiškumo sąajos. Paminėtų autorių darbuose liko neatskleista, kaip atminties laikmenos keičia atminties naratyvą, neatskleistos sąajos tarp atminties naratyvo ir atminties laikmenų specifiškumo, t. y. savo forma ir turiniu skirtingos laikmenos skirtingai formuoja atmintį, nes gali būti skirtingai suvokiamos. Neatsakytas taip pat klausimas kiek viešoji atmintis gali prisidėti formuodama pilietinę visuomenę, atsižvelgdama į tautinius skirtumus. Įtraukimas į viešąją atmintį kolektyvinės atmintis, kurios komunikuoja demokratines vertybes sudarytų sąlygas konsoliduoti visuomenę.

Remiantis aukščiau pristatytais darbais, atminties laikmenas galima įvardyti kaip kiekvieną praeities elementą, kuris šiandien gali paliudyti apie praeitį, kuris skatina prisiminti praeitį ir praeities vaizdinių įsivaizdavimą. Atminties laikmenos savyje išsaugo informaciją, tam tikrą turinį, kuris per komunikaciją išlaisvinamas. Atminties laikmena tai reikšminga medija per kurią vykdoma atminties komunikacija – ji padeda sutelkti visuomenę ar jos dalį tam, kad galima būtų atkurti ir perduoti atmintį. Atminties laikmenos sąvokos pranašumas lyginant ją su atminties vietos sąvoka yra atminties išsaugojimo aspekto sureikšminimas. Žodžio „laikmena“ sąjasa su skaitmenine galimybe išsaugoti informaciją, suteikia atminties laikmenos sąvokai pranašumą atminties vietos koncepto atžvilgiu. Konceptas ugdo suvokimą, jog objektai, reiškiniai, veiksmai išsaugo savyje atmintį, kurią išlaisvina ritualai. Atminties laikmenomis pabrėžiama objekto arba veiksmo galimybė išsaugoti ir perduoti atmintį.

Platus atminties laikmenų spektras: daiktai, institucijos, kalendorius, pasakojimai, publikuoti atsiminimai – viskas atlieka skirtingas funkcijas viešosios ir kolektyvinės atminties formavimo, palaikymo procese. Dažnai minimos šios atminties laikmenų funkcijos: pagrįsti istorinį tęstinumą (jungti praeitį ir dabartį, išsaugoti kolektyvinį tapatumą, perduoti vertybes/idėjas, pagrįsti kolektyvo siekinius). Laikmenos suteikia tikrumo jausmą, savotiškai patvirtina jog įvykiai ar asmenybės tikrai buvo. Individai yra nuolatos apsupti įvairių atminties laikmenų, bet jos įgauna prasmę ir

²³⁰ ANDRIJAUSKAS, Antanas. Istorinės atminties virsmai ir medijos: vertybių hierarchijos konfliktas. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud.: GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011.

²³¹ MIKNYS, Rimantas. XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės Vilniaus miesto asmenys, įvykiai ir reiškiniai, kaip miesto istorinės kultūros formavimosi veiksnys: problemos apibrėžimas. In: *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud.: NIKŽENTAITIS, Alvydas. RAGAUSKAS, Aivaras. Vilnius 2004.

prabyla tik per komunikaciją. Ritualo, t. y. komunikacijos metu, atskleidžiamos atminties laikmenoje saugomos vertybės, kurios gali būti sakralizuotos, jeigu atitinka tuo metu vyraujančias politines – socialines nuostatas. Ritualas, kaip komunikacijos forma, suteikia simbolinę prasmę atminties laikmenai, bendruomenės komunikacija su laikmena padeda išlaikyti bendrą tapatumą. Atminties laikmenos panaudojimas, kaip ir kolektyvinė atmintis, priklauso nuo dabarties poreikių.

Atminties laikmenos - tai istorinės kultūros²³² elementai, turima omenyje platų lauką, kuriame jos funkcionuoja, jų sąveiką su praeitimi, kolektyvais, viešąja atmintimi. Atminties laikmenų reikšmė atminčiai priklauso nuo jų poveikio. Netgi trivialis laikmenos sudaro materialių ir nematerialių laikmenų grandinę, kuri, pvz., padeda išlaikyti visuomenės tapatumą²³³. Atmintis išlieka dėl socialinių interakcijų, kurios yra neatsiejamos nuo kalendoriaus bei institucijų, kurios kuria ir keičia kalendorių. Vieni komemoraciniai renginiai yra kalendoriuje, kiti komemoraciniai renginiai nėra įtraukti į kalendorių, bet jie vyksta reguliariai ir dėl savo reguliarumo ir kolektyvo pastangų gali tapti kalendoriaus dalimi. Praeities žinojimas kyla iš socialinių interakcijų (t. y. komunikacijos) ir yra jų palaikomas. Visuomenė/kolektyvas privalo turėti specialias procedūras, t. y. ritualus leidžiančias palaikyti kolektyvo socialinę tikrovę ir užtikrinti balansą tarp instituciškai apibrėžiamos/kuriamos/palaikomos objektyvios tikrovės ir individo/kolektyvo sąmonės suvokiamos subjektyvios tikrovės. Reikšmingos datos suteikia prasmę ir sakralumo ritualams per kuriuos atkurama ir komunikuojama atmintis. Reikia atkreipti dėmesį, kad ritualų tikslas atkurti praeitį dabartyje. Ritualai, apeigos yra atliekamos tik tam tikru laiku bei tam tikroje vietoje ir padeda palaikyti atmintį nepriklausomai nuo to, ar kalbame apie viešąją, ar kolektyvinę atmintį. Tai savotiška iniciacija tiems, kurie nepriklausė kolektyvui, bet norėtų tapti kolektyvo nariai. Siekiant išsaugoti legitimotą tvarką, svarbu iš naujo patvirtinti kolektyvinių simbolių, vaizdinių tikrumą ir galią. Nuolatiniai komemoraciniai ritualai padeda išsaugoti kolektyvinę/viešąją atmintį. Archyvinių rinkinių, atsiminimų publikavimas tai irgi savotiškas ritualas.

M. Golka²³⁴ siūlė atminties laikmenas suskirstyti į tris kategorijas:

²³²Turima omenyje visuomenės santykių su praeitimi.

²³³FRANCOIS, Etienne, SCHULZE, Hagen. Niemieckie miejsca pamięci – wprowadzenie. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red.KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014, s. 181, 183.

²³⁴GOLKA, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa 2009, s. 69.

1. Techniniai atminties išsaugojimo būdai (raštas, nuotraukos, paveikslai, etc.);
2. Atminties išsaugojimo institucijos (archyvai, bibliotekos, etc.);
3. Minėjimai (valstybinės šventės, atmintinos dienos, reikšmingos datos, etc.).

Aukščiau pateiktas skirstymas, tinkamas atvejams, kai analizuojami įvykiai, kurių liudininkų/tiesioginių dalyvių nebėra. Pateiktas skirstymas neapima gyvų liudininkų. Kategorijose turėtų išsiskirti ir komunikacinis atminties laikmenų bruožas. Todėl atsižvelgdamas į aukščiau paminėtų autorių darbus, atminties laikmenos apibrėžimo platumą, atskirų laikmenų sąsajas su praeitimi, jų reikšmę atminties išsaugojimo ir komunikavimo procese, šio darbo autorius išskiria kelias atminties laikmenų kategorijas ir jų poveikį kolektyvinei/viešajai atminčiai:

1. Pirmoji kategorija apimtų laikmenas, jungiančias įvairias kartas – vieno kolektyvo istorinį tęstinumą įrodančios atminties laikmenos, kurios atsirado praeityje ir nepakitusios/menkai pakitusios pasiekė dabartį (nuotraukos, dokumentai, statiniai, karių palaidojimo vietos). Karo metais palaidotų karių kapavietės, kurios išliko iki nūdienos. Ši kategorija apima taip pat gyvus praeities liudininkus/įvykių dalyvius, jų palikuonis, kurie ne tik pagrindžia kolektyvo istorinį tęstinumą, bet gali savarankiškai komunikuoti atmintį apie įvykius, kuriuose dalyvavo arba kurių dalimi save suvokia;

2. Antroji kategorija apimtų laikmenas, primenančias apie įvykius ir išnykusius objektus, pvz., partizanų bunkerų rekonstrukcijas, specialiai įkurtus memorialus kapinėse. Šių laikmenų pagrindu galima pamirštą/prarastą praeitį atkurti. Šiai kategorijai priskirtinos laikmenos skiriasi nuo pirmosios tuo, jog nėra tęstinumo, laikmenos jau nebepriklauso tikriesiems savininkams, ryšys tarp kolektyvo ir laikmenos visiškai nutrūkęs arba buvo nutrūkęs ilgą laiką. Dėl šių priežasčių neįmanoma pilnai atkurti/rekonstruoti atminties apie praeitį;

3. Trečiajai kategorijai priskiriami daiktai, objektai ir vietos, susijusios su trauminėmis kolektyvo patirtimis – žudynių, kalinimų, kankinimo, tremties vietos. Trauminės patirtys sąlygoja specifinę atmintį, pasižyminčią galimybe supriešinti įvairias socialines grupes, paveikti valstybės užsienio politiką. Atsižvelgiant į tai atminties laikmenos siejamos su trauminėmis patirtimis išskiriamos kaip atskira kategorija;

4. Ketvirtąją kategoriją sudaro atminties dienos, valstybinės šventės, kurios sudaro sąlygas vykti atminties ritualams/apeigoms. Šias laikmenas kuria valstybinės institucijos ir patys kolektyvai siekdami įamžinti

reikšmingas datas/dienas. Atminties ritualai, tokie kaip minėjimai, sudaro galimybę visuomenėms ir kolektyvams komunikuoti atmintį, pabrėžti savo priklausomybę vienokiems ar kitokiems atminties naratyvams;

Laikmenų priklausomybė vienai ar kitai kategorijai nėra galutinė, bet kintanti atsižvelgiant į dabartyje vykstančius politinius, socialinius ir kultūrinius procesus. Visų įvardintų kategorijų laikmenos leidžia ne tik atkurti praeitį, bet taip pat turi simbolinę reikšmę, kuriant ir palaikant kolektyvo tapatumą. Skirtingų kategorijų atminties laikmenos skirtingai veikia kolektyvus ir apibrėžia jų santykį su praeitimi, skirtingai padeda palaikyti atminties naratyvą. Apibendrinant galima teigti, kad per atminties laikmenas ir ritualus perduodamas praeties suvokimas yra sukurtas (todėl neobjektyvus), nes atminties laikmena priklauso kuriam nors kolektyvui, kuris atmintį interpretuoja savaip, išryškindamas jam aktualius aspektus. Atminties laikmenos savininkas perduos savo požiūrį į praeitį, kuris nulemtas kolektyvo praeties išgyvenimų, siekinių bei dabarties socialinio-kultūrinio konteksto. Atminties laikmenos - tai pamatinė sąlyga išlikti kolektyvinei atminčiai. Viešojo/kolektyvinė atmintis yra išsaugoma per atminties laikmenas, per ritualus komunikuodama saugomą atmintį. Atmintis yra neatsiejama nuo laikmenų ir ritualų per kuriuos subjektyvi atmintis yra iškomunikuojama.

A. Szpociński²³⁵ ir M. Golko²³⁶ vadovaudamiesi P. Nora²³⁷ atminties vietų konceptu, atkreipė dėmesį į atminties laikmenų tikslingumą ir atskyrė tikslines atminties laikmenas nuo netikslinių. Tikslinės atminties laikmenos - tai tokios laikmenos, kurios buvo tikslingai sukurtos siekiant išsaugoti ir perduoti viešąją atmintį. Šių laikmenų kūrimo procese esminis vaidmuo atitenka valstybinėms institucijoms, draugijoms, bendrijoms, etc. Netikslinės atminties laikmenos - tai įvairūs objektai ir reiškiniai, atsiradę nesiekiant komunikuoti atminties, bet tam tikrose situacijose šie objektai ar reiškiniai perduoda atmintį. Kitaip tariant, vienos laikmenos sukurtos tam, kad perduotų reikšmes, kitiems objektams atminties išsaugojimo ir perdavimo funkcija buvo priskirta vėliau, nes tai nebuvo jų pirminė funkcija. Palankiai susiklosčius aplinkybėms tokie daiktai ir objektai tapo atminties laikmenomis. Tokias laikmenas galima būtų įvardyti kaip savaimines.

²³⁵ SZPOCIŃSKI, Andrzej. Nośniki pamięci, miejsca pamięci. *Sensus Historiae*, 2014/4, vol. XVII, s. 19.

²³⁶ GOLKA, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa 2009, rozdział V.

²³⁷ NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 6;

2.2.1. Tikslinės laikmenos

Tikslinė laikmena kaip sąvoka apima įvairius daiktus ir veiksmus, kurie buvo sukurti tikslingai siekiant juos įamžinti, apsaugoti nuo užmaršties²³⁸. Atsižvelgiant į tokį šios sąvokos aiškinimą tikslingomis atminties laikmenomis galima būtų laikyti gatvėvardžius, paminklus, atmintinas lentas ant pastatų, medžių, akmenų, etc., kitaip tariant, viską, kas buvo tikslingai sukurta priminti apie praeitį dabartyje ir ateityje (jeigu laikmenos išliktų). Pagal P. Connortoną²³⁹ tai medijos irgi galėtų būti suvokiamos kaip tikslinės atminties laikmenos, nes įrašas medijose dažniausiai būna tikslingas ir tik retais atvejais kažkas yra įrašoma atsitiktinai. Todėl kaip tikslines atminties laikmenas galima įvardyti įvairias institucijas, kurių veiklos tikslas išsaugoti bei perduoti atmintį ir žinias apie praeitį: bibliotekos, archyvai, muziejai, etc. Tikslinėmis laikmenomis galima vadinti įvykdytus ir vykdomus mokslinius tyrimus, mokslo populiarinimo darbus ir kūrybinius darbus, skirtus praeities įvykiams ar asmenybėms. Kadangi tikslinės atminties laikmenos apima tokį platų spektrą, galima teigti, jog tikslinių atminties laikmenų kiekis sparčiai auga kartu su besikeičiančia, augančia visuomene ir visais pokyčiais, kurie vyksta joje. P. Nora²⁴⁰ straipsnyje „Tarp atminties ir istorijos. Lieux de memoire“ (Między pamięcią i historię. Lieux de memoire) apie atminties vietas ir jų gausęjimą atkreipę dėmesį į sąsajas tarp besikeičiančios visuomenės ir atminties vietų:

*[...] istorijos pagreitis: pabandykime suprasti šios frazės prasmę remiantis metafora. Vis greitejantis dabarties slydimas į istorinę praeitį ir bendras suvokimas, jog viskas turi pranykti – tai nuorodos, jog pusiausvyra yra prarasta*²⁴¹.

Analizuojant šią citatą, galima teigti, kad kintantis gyvenimo tempas nėra vienintelė priežastis dėl kurios vienokių ar kitokių atminties laikmenų (kadangi šioje dalyje kalbame apie atminties laikmenas nuoseklumo ir aiškumo dėlei taikomas šis terminas) iškėlimas/kūrimas tapo aiškiu visuomeniniu aktyvumu. Cituotą fragmentą, Lietuvos viešosios atminties kontekste, galima suvokti kaip bandymą greitai pakeisti komunistinę praeitį

²³⁸SZPOCIŃSKI, Andrzej. Nošniki pamięci, miejsca pamięci. *Sensus Historiae*, 2014/4, vol. XVII.

²³⁹CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętaję*. Warszawa 2012, s. 146.

²⁴⁰NORA, Pierre. Między pamięcią i historię. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 4.

²⁴¹NORA, Pierre. Między pamięcią i historię. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 4.

nauju kolektyviniu tapatumu. Per šį procesą buvo suteikiamos naujos semiotinės vertės objektams, reiškiniams, žmonėms. Šis procesas trunka ir dabar, pvz., diskusijos dėl Petro Cvirkos ar Salomėjos Nėries paminklų. Kuriamos naujos atminties laikmenos, kurių tikslas komunikuoti naują kolektyvinį tapatumą. Kolektyvinis tapatumas yra priklausomas nuo atminties laikmenų.

Kitas veiksnys, skatinantis atminties laikmenų kūrimą, yra noras pažymėti ne tik kolektyvo buvimą apibrėžtoje erdvėje, bet ir noras užvaldyti tą simbolinę erdvę²⁴². Nuo erdvės užvaldymo neatsiejamas yra siekis nuvertinti kitus kolektyvus, kurie galėtų pretenduoti į buvimą šioje erdvėje, atimti iš jų teisę palikti pėdsaką²⁴³. Analizuojant šiuos teiginius, galima daryti prielaidą, kad toks siekis būtinai atveda socialines grupes, kolektyvus pretenduojančius į vieną ar kitą erdvę prie pasipriešinimo sprendimams užurpuoti erdvę. Tokios situacijos gali tapti „karų“ dėl paminklų pagrindu. „Karų“ dėl paminklų grėsmė gali atsirasti keičiantis politinei santvarkai arba tankiai etninių bendruomenių apgyvendintose teritorijose. Keičiantis politinei santvarkai gali būti griauamos senojo režimo laikmenos ir statomos/kuriamos naujos. Tuo tarpu tankiai etninių bendruomenių apgyvendintose teritorijose gali būti iškeltos laikmenos, kurios prieštaraus vyraujančiam atminties naratyvui, kurio šalininkai gali reikalauti pašalinti prieštaraujančias laikmenas.

Ginčai dėl atminties laikmenų pačioje visuomenėje žadina emocijas, skirtingai negu diskusijos dėl praeities reprezentacijų, vykstančių akademinėse bendruomenėse ir mokslinių žurnalų puslapiuose. Tokį visuomenės susidomėjimą A. Szpociński²⁴⁴ linkęs aiškinti tuo, jog paminklo pastatymas yra labiau suprantamas kaip viešas „pasisakymas“ ir liečiantis plačiąją visuomenę, negu akademinė diskusija vykstanti iš esmės akademinėje bendruomenėje.

Kitas veiksnys, skatinantis ginčus dėl simbolinio erdvės užvaldymo, yra visuomenės heterogeniškumas. Toks pavyzdys galėtų būti Rytų Lietuva, kurioje nemažą gyventojų dalį sudaro lenkų tautybės Lietuvos piliečiai. Šiame regione vienos ar kitos tautybės piliečiai siekia simboliškai užvaldyti vieną ar kitą erdvę, pašalinti kitų kolektyvo pėdsakus iš tų erdvių,

²⁴² MALICKI, Krzysztof. Upamiętnianie przeszłości jako źródło konfliktów w przestrzeni symbolicznej regionu podkarpackiego. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCIŃSKI, Andrzej. Warszawa 2009, s. 51.

²⁴³ SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 138.

²⁴⁴ SZPOCIŃSKI, Andrzej. Nośniki pamięci, miejsca pamięci. *Sensus Historiae*, 2014/4, vol. XVII, s. 19, 20.

vykdyti atminimo apeigas tose vietose. Kol kas Lietuvoje tokios erdvės ir konfliktai dėl jų „užvaldymo“ nesusilaukė mokslininkų dėmesio, skirtingai negu kaimyninėje Lenkijoje.²⁴⁵ Paminklų statymo politika bei ypatybės Rytų Lietuvos regione kol lieka netyrinėta, nors šiame regione gausu atminties laikmenų susijusių su Armijos Krajovos veikla.

2.2.2. Savaiminės atminties laikmenos

Pagal A. Szpociński²⁴⁶, savaiminės atminties laikmenos (arba netikslingos atminties laikmenos) - tai įvairūs daiktai ir veiksmai, kurie tik tam tikrose situacijose veikia kaip atminties dirgikliai, skatinantys prisiminti vienokį ar kitokį praeities įvykį. Nors pagal pirminę savo paskirtį tokie daiktai ir veiksmai neturi komunikacinės intencijos – liudyti apie praeitį. Viešosios atminties požiūriu kiekvienas artefaktas kilęs iš praeities turi simbolinę reikšmę ir interakcijos su juo tikslas galėtų būti suprasti tą simbolinę reikšmę. Kitaip tariant, savaiminės atminties laikmenos aktyvuojamos atsitiktinai, kai jos atrandamos arba atsiranda galimybės suprasti jų perteikiamą reikšmę. Todėl (atsižvelgiant į konkretaus komunikacinio tikslo trūkumą) savaiminės atminties laikmenos dažnai yra tik nereikšmingos praeities liekanos, skirtingai negu tikslinės atminties laikmenos, kurios sukurtos turint konkrečias intencijas²⁴⁷. Komunikacinės intencijos buvimas/užprogramavimas (ženklų atveju) ir jos trūkumas (požymių atveju) lemia tai, kad savaiminės atminties laikmenos veikia visiškai skirtingai negu tikslinės atminties laikmenos.

Savaiminės atminties laikmenos tam, kad taptų atminties laikmenomis, reikalauja didesnių interpretacinių pastangų. Tikslinės atminties laikmenos tampa laikmenomis tą akimirka, kai yra sukuriamos, tuo tarpu savaiminės atminties laikmenos reikalauja tam tikro įvado, t. y. privalo būti kieno nors atrastos ir pristatytos kaip laikmena. Kol niekas nepradės įvadinių procedūrų, tol savaiminės atminties laikmenos liks nebyliais praeities liudytojais ir neperteiks jokių reikšmių. Anot A. Szpociński²⁴⁸, įvadinis

²⁴⁵*Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktu*. Red. SZPOCIŃSKI, Andrzej. Warszawa 2009; WRÓBLEWSKI, Piotr. *Mobilizacja i konflikt etniczny. Miejsca święte mniejszości narodowych w Polsce*. Warszawa 2007.

²⁴⁶SZPOCIŃSKI, Andrzej. Nośniki pamięci, miejsca pamięci. *Sensus Historiae*, 2014/4, vol. XVII, s. 19, 20.

²⁴⁷*Wartość, dzieło, sens; szkice z filozofii kultury artystycznej*. Red. KMITA, Jerzy. Warszawa 1975.

²⁴⁸SZPOCIŃSKI, Andrzej. Nośniki pamięci, miejsca pamięci. *Sensus Historiae*, 2014/4, vol. XVII, s. 19, 20.

procesas priklausys nuo jausmų, ypatingos nuotaikos to, kuris gali atpažinti daiktuose ar veiksmuose atminties laikmenas. Tad savaiminių atminties laikmenų atsiradime esminis momentas yra ritualas per kurį atmintis saugoma atminties laikmenoje iškomunikuojama.

Pasak P. Nora²⁴⁹, susidomėjimas nereikšmingais daiktais, jų sureikšminimas rodo, kad erdvė „suistorinama“ ir jos turinys komunikuojamas visuomenei. Tai reiškia, kad savaiminės atminties laikmenos vaidina svarų vaidmenį kuriant lokaliają atmintį – t. y. individualiąją; šeimos/giminės atmintį, regiono etninės grupės. Viena vertus, susiduriama su situacijomis, kai kažkoks daiktas, veiksmas, gestas ar sprendimas išprovokuoja atminties komunikaciją. Kita vertus, reikia turėti omenyje, kad atminties laikmenos ne tik stimuliuoja atmintį apie praeitį, bet taip pat gali veikti ir atvirkščiai – gali skatinti užmaršties procesą arba sąmoningą nutylėjimą.

Apibendrinant galima teigti, jog savaiminės atminties laikmenos tai įvairaus tipo praeities elementai, kurie tik atsiradus tinkamoms aplinkybėms pradedami suvokti kaip tam tikri praeities liudytojai. Kaip tinkamas aplinkybės galima įvardyti vykdomus praeities tyrimus, pasakojimo apie praeitį kūrimas, tai situacijos, kai įvairūs elementai pradeda stimuliuoti pasakojimo apie praeitį kūrimą. Savaiminių atminties laikmenų vaidmenį gali atlikti įvairūs dokumentai, meno kūriniai, pastatai, kasdieninio naudojimo daiktai, t. y. daiktai, kurie iki tol atrodė visiškai beverčiai (istoriniu, meniniu požiūriu).

XXI a. pastebimas susidomėjimas kasdienio gyvenimo, buities elementais²⁵⁰. Turima omenyje tokius daiktus/objektus, kurie gali atrodyti nereikšmingi, pvz., aprangos elementai, namų apyvokos daiktai, šovinių tūtelės, etc. Tokius daiktus galima apibūdinti kaip beverčius artefaktus²⁵¹. Taikant beverčio artefakto terminą turima omenyje daiktus, kurie neturi meninės ar istorinės vertės.

Praeities paminklai, kurie atrodo neturintys vertės irgi sugeba perteikti kasdienio individų gyvenimo patirtis. Taip yra todėl, kad kaip tik prieš didžiulę vertę nublanksta kasdienis gyvenimas, pasimeta pagrindinė tų paminklų idėja – paliudyti apie būtį. Tuo tarpu kalbant apie paminklus, kurie neturi meninės ir istorinės vertės, būties paliudijimo funkcija yra ryški ir nurodanti į istorinį kasdienio gyvenimo tęstinumą. Tai vienintelė šio nereikšmingo paminklo vertė – liudyti apie kasdieninį gyvenimą. Šios savybės

²⁴⁹NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009, 4.

²⁵⁰ CHWEDORUK, Rafał. *Polityk historyczna*. Warszawa 2018, s. 54.

²⁵¹ CHWEDORUK, Rafał. *Polityk historyczna*. Warszawa 2018, s. 55.

nurodo į tam tikrą savaiminių atminties laikmenų pranašumą tikslinių atminties laikmenų atžvilgiu. Galima teigti, jog savaiminės atminties laikmenos pasižymi autentiškumu, kurio trūksta tikslinėms atminties laikmenoms.

2.3. Dialoginis viešosios atminties naratyvas

Vietos visada atlieka svarbų vaidmenį atminties atkūrimo procese. Šiame kontekste vietos netgi tampa „šventomis“ ir kiekviena iš tokių vietų vaidina savo vaidmenį viešosios atminties hierarchijoje²⁵². Įdomu tai, jog tos pačios vietos, kurios vienam kolektyvui gyvybiškai svarbios ir užima svarbią poziciją kolektyvinės atminties hierarchijoje, kitam kolektyvui gali turėti visiškai kitokią reikšmę. Kitaip tariant, įmanomos tokios dichotomijos kaip pergalė – pralaimėjimas, pasididžiavimas – gėda. Vienam kolektyvui tokios vietos yra svarbios kuriant tapatumą, o kitam (nors vieta yra susijusi su kolektyvo praeitimi) nereikšminga, ją stengiamasi palikti „užmarštyje“²⁵³.

Anot I. Šutinienės²⁵⁴ tautinio naratyvo įtaka identitetui priklauso ir nuo jo raiškos kasdienybėje formų. Tarp šių formų, greta ritualų yra simboliniai domenai, priklausančys tam tikroms grupėms. Anot Krzysztofo Malickio²⁵⁵, siekiant išlaikyti įtaką simboliniame domene, būtina kurti matomus kolektyvo ženklus – paminklus. Todėl pagrįstai galima teigti, jog kolektyvinė atmintis yra priklausoma nuo atminties laikmenų bei ritualų. Per ritualą iškomunikuojamas atminties laikmenoje saugomas atminties naratyvas.

²⁵²ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008, p. 12.

²⁵³ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008, p. 12.

²⁵⁴ŠUTINIENĖ, Irena. Istorinės atminties ir etninių grupių identitetas. In: *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016, p. 79.

²⁵⁵MALICKI, Krzysztof. Upamiętnianie przeszłości jako źródło konfliktów w przestrzeni symbolicznej regionu podkarpackiego. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCIŃSKI, Andrzej. Warszawa 2009, s. 51.

Kalbant apie atminčių konfliktą bei dialogą, atminties laikmenų ir atminties vietų kontekste pastebima, jog visos diskusijos iš esmės yra suredukuotos iki ginčo dėl įamžinimo. Kita vertus, įamžinimas tai ne tik atminties išsaugojimas, bet ir tam tikros vietos priskyrimas konkrečiam kolektyvui. Priskirtos vietos tampa simboliniais kolektyvo domenais. Atminties vietos ir atminties laikmenos apibūdina tam tikros grupės simbolinį viešpatavimą tam tikroje teritorijoje, susijusioje su kolektyvu.

Christophas Klessmannas²⁵⁶ analizavo kaip istorinės patirtys ir kolektyviniai atsiminimai atsispindi paminkluose, muziejuose, etc. Jis pabrėžė valstybės vaidmenį sudarant sąlygas koegzistuoti įvairioms atmintims. Tokios įžvalgos siejasi su disertacijoje svarstoma tema ar viešojoje atmintyje gali koegzistuoti (jeigu gali, tai kokiomis sąlygomis) atmintys apie skirtingus ginkluotus pasipriešinimo judėjimus. K. Malickis²⁵⁷, analizuodamas daugiakultūrinio regiono atmintį, pabrėžė, kad civilių aukų įamžinimas nekelia kontroversijų.

Daugiakultūrinis regionas pasižymi daugiasluoksne atmintimi, kurioje susipina įvairių etninių grupių atmintys, neretai turinčios priešingus požiūrius į praeities įvykius. Priešingi požiūriai sukelia ginčus ir kiekviena ginčo pusė, siekdama įteisinti savo atmintį bando remtis valdžios institucijomis. Valdžios institucijos tikslingai veikiančios viešosios atminties formavimo procese, atsižvelgdamos į palaikomą viešosios atminties naratyvą, visuomenės susidomėjimą atminčių konfliktu bei galima nauda, gali suteikti paramą vienai ar kitai konflikto pusei arba tapti savotišku mediatoriumi konflikte.

Atmintis apie praeitį vienija kolektyvą, bet tuo pat metu gali susipriešinti su kitais kolektyvais, turinčiais priešingą praeities viziją. Atminčių konfliktai gali turėti kelis esminius bruožus. Pirmas būtų susijęs su atminties laikmenomis, nes skirtingi kolektyvai gali skirtingai interpretuoti vienokią arba kitokią atminties laikmeną. Atminties laikmenos suvokimas priklauso nuo politinio konteksto, viešosios atminties naratyvo. Antras bruožas būtų siejamas su praityje vykusiais konfliktais, kurių nepavyko išspręsti ir dėl kurių nepavyko taikiai susitarti. Tokie konfliktai gali

²⁵⁶KLESSMANN, Christoph. Istorijos politika ir kolektyvinis atminimas: sąvokos, problemos ir istoriniai pavyzdžiai. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011.

²⁵⁷MALICKI, Krzysztof. Upamiętnianie przeszłości jako źródło konfliktów w przestrzeni symbolicznej regionu podkarpackiego. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCIŃSKI, Andrzej. Warszawa 2009, s. 53–55.

atsinaujinti, jeigu nėra diskusijos tarp buvusių kariaujančių pusių. Tokias diskusijas gali inicijuoti politikai, jų sprendimai.

Politikai sprendžia kokios atminties laikmenos turėtų būti panaikintos (pvz., sovietinių karių atmintį pagerbiančios paminklai, paminklai ir lentos kolaborantams), pastatytos (Lukiškių aikštės atvejis)²⁵⁸. Tokio tipo iniciatyvos kaip paminklas Johnui Lennonui, Frankui Zappai ar bandymai pavadinti mokyklą Juzefo Pilsudskio vardu rodo, jog galimos įvairios visuomeninės iniciatyvos, per kurias bandoma viešojoje atmintyje įtvirtinti nebūtinai su Vilniumi susijusias asmenybes²⁵⁹. Taip pat šios iniciatyvos

²⁵⁸ AŽUBALIS, Audronius. KASČIŪNAS, Laurynas. Siūlome būdą, kaip Lietuvoje galutinai atsisveikinti su komunistiniais simboliais. *Delfi.lt* [interaktyvus]. 2017-12-06 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą:

<https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/audronius-azubalis-laurynas-kasciunas-siulome-buda-kaip-lietuvoje-galutinai-atsisveikinti-su-komunistiniais-simboliais.d?id=76552439>; PLIKŪNĖ, Dalia. Seime gimsta iniciatyva įstatymu

įpareigoti Lukiškių aikštėje pastatyti Vytį. *Delfi.lt* [interaktyvus]. 2017-12-06 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per

internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seime-gimsta-iniciatyva-istatymu-ipareigoti-lukiskiu-aiksteje-pastatyti-vyti.d?id=76565433>; PLIKŪNĖ, Dalia.

Iniciatyvą įpareigoti įstatymu Lukiškių aikštėje pastatyti Vytį palaikė 41 parlamentaras. *Delfi.lt* [interaktyvus]. 2017-12-08 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.].

Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/iniciatyva-ipareigoti-istatymu-lukiskiu-aiksteje-pastatyti-vyti-palaike-41-parlamentaras.d?id=76576465>;

Sovietiniai paminklai ir memorialai: 10 Lietuvos vietų, kur jie vis dar stovi.

15min.lt [interaktyvus]. 2017-12-08 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/sovietiniai-paminklai-ir-memorialai-10-lietuvos-vietu-kur-jie-vis-dar-stovi-56-892038>;

TRILUPAITYTĖ, Skaidra. Medijų kultūra ar „atminties transformacijos“? Žaliojo tilto atvejis ir kiti paminklai. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud. GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011, p. 84–85. Taip

pat: POMIAN, Krzysztof. Padalyta atmintis: atminties vietos Europoje, kaip politinis ir kultūrinis reiškinys. *Literatūra ir menas* [interaktyvus]. 2014-04-18, nr. 3470

[žiūrėta 2017 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/2014-04-18-nr-3470/1692-kultura-pl/2653-krzysztof-pomian-padalyta-atmintis-atminties-vietos-europoje-kaip-politinis-ir-kulturinis-reiskinys>.

²⁵⁹ Kaip Saulius Paukštys ir kompanija paminklą Frankui Zappai statė. *Irytas.lt* [interaktyvus]. 2017-11-26 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per

internetą: <https://kultura.irytas.lt/daile/2017/11/26/news/kaip-saulius-paukstys-ir-kompanija-paminkla-frankui-zappai-state-3680901/>; SVĖRYTĖ, Monika. Vilniuje

iškilmingai atidengtas paminklas „The Beatles“ lyderiui Johnui Lennonui. *15min.lt* [interaktyvus]. 2015-05-21 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą:

<https://www.15min.lt/vardai/naujiena/lietuva/vilniuje-iskilmingai-atidengtas-paminklas-the-beatles-lyderiui-johnui-lennonui-1050-504701>; Mikutavičius

paminklą sostinėje statytų AC/DC, Užkalnis lėšas atiduotų šviesoforams taisyti. *Delfi.lt* [interaktyvus]. 2017-12-08 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per

internetą: <https://www.delfi.lt/veidai/kultura/mikutavicius-paminkla-sostineje->

parodo, jog yra nemažai veiksmų siekiančių įvietinti praeitį nepriklausomai nuo vietos, kurioje iš tikro vyko praeitis. Atminties laikmenos paminklų forma gali atsirasti vietose, kurios nebūtinai siejasi su įamžinama asmenybe/įvykiu/laikotarpiu, nes šios laikmenos orientuotos ne tik į praeitį, bet labiau į ateitį, siekiant, jog praeitis išliktų ateityje²⁶⁰.

Lyginant esamas atminties laikmenas ir jų komunikuojamus naratyvus su Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymu, Lietuvos Respublikos darbo kodekso 123 straipsniu, Valstybės istorinės atminties komisijos sprendimais, LR Seimo nutarimais ir Prezidento dekretais (pvz., dėl apdovanojimo, laipsnių suteikimo po mirties, etc.) matomas disonansas tarp institucinės viešosios atminties bei įvairių kolektyvų komunikuojamomis atmintimis. Visuomeninės iniciatyvos skiriasi nuo politinių sprendimų. Dialogas tarp skirtingų, kartais net konkuruojančių kolektyvinių atminčių išspręstų šią problemą ir leistų išgryninti naują viešosios atminties naratyvą.²⁶¹ Dialogas ir kiti aktai, komunikacinio veiksmo teorijos kontekste - tai būdas pasiekti susitarimą ir užbaigti atminčių konfliktą. A. Szpociński atminčių konflikto sprendimą matė dialoge, jis nurodė du dialogo bruožus. Pirmasis bruožas tai galimo sprendimo siūlymas, o antras bruožas tai siūlomo sprendimo argumentų patikimumas²⁶². Kitaip tariant, A. Szpociński siūlo į atminčių dialogą žiūrėti per komunikacinio veiksmo teorijos prizmę, nes tik dialogas gali padėti išspręsti sudėtingus atminčių konfliktus, dialogas galėtų būti viešosios atminties konstravimo pamatas. Pasitelkus komunikacinį veiksma kaip viešosios atminties pagrindą atsirastų galimybė įvairiems kolektyvams dalyvauti viešosios atminties kūrimo procese. Šiuos A. Szpociński ir J. Habermaso siūlymus galima komentuoti ir išplėsti remiantis A. Assmann, anot kurios, nereikia susitelkti tik į praeityje padarytas skriaudas,

statytu-acdc-uzkalis-lesas-atiduotu-sviesoforams-taisyti.d?id=76590321;

ADAMOWICZ, Honorata. Zwrócić szkole na Lipówce imię marszałka Piłsudskiego. *Kurier Wileński*[interaktyvus]. 2017-11-28 [žiūrėta 2018 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą:<http://kurierwilenski.lt/2017/11/28/zwrocic-szkole-na-lipowce-imie-marszalka-pilsudskiego/>.

²⁶⁰SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011, s. 143.

²⁶¹NIKŽENTAITIS, Alvydas. XX a. diktatūrų laikotarpis Lietuvos gyventojų atminties kultūroje: dominuojanti ir diskriminuojama atmintis. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011, p. 390.

²⁶²SZPOCIŃSKI, Andrzej. Wizualizacja pamięci społecznej. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCIŃSKI, Andrzej. Warszawa 2009, s. 232.

verta žiūrėti į ateities perspektyvą, nes per atmintį galima transformuoti visuomenes, keisti valstybes iš autoritarinių į demokratines.²⁶³ Taip autorė pristatė dialoginio prisiminimo koncepciją, naują viešosios atminties formavimo būdą, kai įtraukiama atmintis apie tuos, kuriems buvo daroma skriauda, kurie buvo pamiršti ar laikomi nereikšmingais. Galima teigti, jog, remiantis A Assmann, dialoginis prisiminimas - tai ne tik kažko įtraukimas į atmintį, bet visų pirma – tai atsakomybės ugdymas.

A. Assmann apibūdino dialoginio prisiminimo sąvoką kaip dviejų (arba daugiau) valstybių (kurias praeityje siejo bendras konfliktas) politiką, pagal kurią kitos tautos trauminės patirtys tampa kitos valstybės viešosios atminties dalimi²⁶⁴. Kritinis požiūris į praeitį gali tapti pagrindu vystant tarpkultūrinę komunikaciją. Kaip pavyzdys galėtų būti lietuvių ir lenkų ginkluotų pasipriešinimo atminčių atstovai. 2004 m. rugsėjo 2 d. įvyko Lietuvos vietinės rinktinės ir Armijos Krajovos karių susitaikymas²⁶⁵. Buvo sutikta su teiginiu, jog per karą abi pusės padarė klaidų, pagerbė vieni kitų aukas.

Toks bandymas sutaikyti kariaujančias puses, tarptautiniame kontekste, nėra unikalus. 2004 m. Ispanijoje bandyta sutaikyti „Mėlynosios divizijos“ (divizijos kariai per Antrąjį pasaulinio karą kovojo kartu su vokiečiais Rytų fronte) karius kovojusios generolo Philippe Leclerc kariuomenėje prieš vokiečius Vakarų fronte²⁶⁶. 2018 m. Juodkalnijoje buvo bandoma sutaikyti Antrojo pasaulinio karo metais kovojusius partizanus ir bendradarbiavusius su naciais²⁶⁷.

²⁶³ ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyce, popularności i adekwatności terminu „pamięć”. In: *Między historią a pamięcią: antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2011, s. 14–15.

²⁶⁴ ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyce, popularności i adekwatności terminu „pamięć”. In: *Między historią a pamięcią: antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2011, s. 10, 19.

²⁶⁵ Po 60 metų susitaikė lietuvių ir lenkų veteranai. *Delfi.lt*[interaktyvus], 2004-09-02, [žiūrėta 2020 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/po-60-metu-susitaike-lietuviu-ir-lenku-veteranai.d?id=5039172>

²⁶⁶ BLAKELEY, Georgina. Politics as usual? The trials and Tribulations of the Law of Historical Memory in Spain. *Entelequia. Revista Interdisciplinar*, 2008, 7, p. 15. [interaktyvus], [žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: https://revistaentelequia.wordpress.com/2008/09/04/politics-as-usual-the-trials-and-tribulations-of-the-law-of-historical-memory-in-spain/?iframe=true&theme_preview=true;

²⁶⁷ Crna Gora: Uskoro Deklaracija o pomirenju četnika i partizana. *Standard.rs* [interaktyvus], 2018-01-05 [žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą:

Dialoginis prisiminimas įmanomas tada, kai pripažįstamas faktas, kad kiekviena tauta turi teisę į nuosavą praeities interpretaciją, jeigu iš tos praeities interpretacijos neišbraukiamos skriaudos padarytos kitoms tautoms. Siekiant dialoginio prisiminimo, reikšmingą vaidmenį galėtų suvaidinti politikai, kurie siektų bendros atminties formavimo, t. y. ruošų atitinkamus susitarimus, įstatymų pakeitimus²⁶⁸. Vadovaujantis J. Habermaso teorija susitarimas būtų pasiektas tada, kai sukuriamos sąlygos nevaržomam dialogui²⁶⁹. Šią J. Habermaso mintį galima išplėtoti remiantis Krzysztofo Pomianu, kuris siūlo politikams nepradėti jokių veiksmų, kurie galėtų paskatinti konflikto atsinaujinimą, sukurti istorikams, menininkams, rašytojams, kūrėjams sąlygas ieškoti atsakymo į klausimą – kas anuomet įvyko?²⁷⁰ Remiantis faktais per meninį performansą galima konflikto puses pristatyti kaip lygias, turėjusias savo tikslus, bet netinkamai jas realizuojant prieita prie tragedijos. Atminties kultūra, kuri vadovaujasi etinėmis normomis ir įtraukia savo smurto aukas į viešąją atmintį - tai naujas reiškiny, bet idėja įamžinti ne tik nuosavas skriaudas tampa vis populiarsnė. A. Assmann teigimu buvusioje socialistinio bloko, Sovietų Sąjungos erdvėje, tautinės martirologijos manija yra suprantama, nes patirčių atmintis yra gyva, tokiu būdu yra pristatoma tai, kas buvo tabu sovietinės okupacijos metais ir tik žlugus okupaciniams režimams galėjo tapti viešojo diskurso dalimi²⁷¹. Marian Golka pažymėjo, jog tautinio naratyvo atstovai mėgsta žodį – atmintis, kuriems ji reiškia patirtas skriaudas dėl kurių kaltininkai privalo būti nubausti²⁷².

Nors Lietuvos viešojo atmintis tapo atvira žydų Antrojo pasaulinio karo patirtims, bet vis dar lieka uždara Vilniaus krašto lenkams, kurių seneliai ar tėvai, būdami Lenkijos piliečiai kartu su lietuviais kovojo prieš totalitarinius režimus, o šiandien jie bei jų palikuonys gyvena Lietuvoje ir yra Lietuvos

https://www.standard.rs/2018/01/05/crna-gora-uskoro-deklaracija-o-pomirenju-cetnika-i-partizana/?ns_abc=latin

²⁶⁸ WIGURA, Karolina. *Wina narodów*. Gdańsk–Warszawa 2011, s. 17. 52–63.

²⁶⁹ HABERMAS, Jurgen. *Teoria działania komunikacyjnego*. t. 1. Warszawa 1999, s. 472–475.

²⁷⁰ POMIAN, Krzysztof. Padalyta atmintis: atminties vietos Europoje, kaip politinis ir kultūrinis reiškinys. *Literatūra ir menas* [interaktyvus]. 2014-04-18, nr. 3470 [žiūrėta 2017 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/2014-04-18-nr-3470/1692-kultura-pl/2653-krzysztof-pomian-padalyta-atmintis-atminties-vietos-europoje-kaip-politinis-ir-kulturinis-reiskiny>.

²⁷¹ ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyce, popularności i adekwatności terminu „pamięć”. In: *Między historią a pamięcią: antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2011, s. 18–19.

²⁷² GOLKA, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa 2009, s. 168.

piliečiai. Viešojo atmintis neturėtų būti paremta vien tik tautiniu naratyvu. Tautinė retorika kaip visuomenės konsolidavimo būdas yra pagrįsta priklausomybe konkrečiai tautai, neskatina dialogo. Jeigu viešojo atmintis yra paremta nacionalizmu, toks požiūris negali padėti išspręsti atminčių konflikto. Politinis sprendimas įtraukti į atmintinų dienų įstatymą laikmenas susijusias su bendromis pokario lietuvių ir lenkų partizanų patirtimis, tikėtina sukurtų palankias sąlygas vystyti dialoginiams prisiminimui. Dialoginės atminties laikmenos - tai galimybė viešojoje atmintyje atsirasti diskriminuojamų grupių atminčiai. Prie atminties laikmenų priskirtini tiek materialūs daiktai (paminklai, įrankiai, nuotraukos, gamtos ir kraštovaizdžio elementai, etc.), tiek nematerialūs elementai (pavadinimai, legendos, vardai, pavardės, etc.), taip pat atminties laikmenomis gali būti ir įvykiai (eisenos, susirinkimai, šokiai, etc.). Kitaip tariant, atminties laikmenas galima suvokti kaip viską, kas supa žmones ir stimuliuoja atmintį. Vienos laikmenos buvo sukurtos tikslingai, kitos tapo savaiminėmis laikmenomis per papildomus interpretacinius veiksmus. Svarbiausia atminties laikmena galima laikyti patį kolektyvą su kurio praeitimi siejama atmintis bei konkrečios laikmenos. Nelikus kolektyvui nesumažėja galimybė išsaugoti, perduoti atmintį. Per naująsias medijas išlieka galimybė atkurti atmintį nesant kolektyvui. Pasitelkiant medijų interpretacines galimybes galima keisti atminties laikmenų prasmes, kurti naujus naratyvus. Naujosios medijos suteikia bet kokiai atminčiai lankstumo, todėl dialoginės atminties atveju naujosios medijos gali sukurti naują viešosios atminties naratyvą, atvira kitoms atmintims. Naujųjų medijų kuriami naratyvai gali paveikti kolektyvines atmintis, jų raišką, santykį su kitomis atmintimis. Naujosios medijos nulemia kolektyvinių atminčių kaitą.

3. MEDIJŲ IR ATMINTIES LAIKMENŲ POVEIKIO ARMIJOS KRAJOVOS KOLEKTYVINEI ATMINČIAI TYRIMAS

3.1. Tyrimo metodologijos ir duomenų rinkimo proceso pristatymas

Tyrimai apie Lietuvos lenkų kolektyvinį tapatumą, jų istorinę atmintį Lietuvoje jau buvo atliekami. 2010 – 2013 m. vyko tyrimas, per kurį buvo analizuojamos Rytų Lenkijos bei besiribojančių kaimyninių valstybių regionų jaunimo tarpkultūrinės kompetencijos. Šiame tyrime Jerzy Nikitorowicz²⁷³ iškėlė klausimą – kokius praeities elementus komunikuoti tam, kad galima būtų sukurti bendrą pilietinį tapatumą daugiakultūrinėje visuomenėje. Akcentuojama, kad daugiakultūrinėje visuomenėje bendro tapatumo pagrindas galėtų būti lokalus-teritorinis tapatumas su kuriuo yra siejamos bendros įvairių kolektyvų patirtys. Panašius tyrimus Lietuvoje 2013 m. atliko Bogusław Gruzewski²⁷⁴ ir Alicja Malewska²⁷⁵. Per šiuos tyrimus nebuvo analizuojamas santykis tarp Lietuvos lenkų kolektyvinės atminties, medijų bei atminties laikmenų.

2014 m. Gediminas Kazėnas, Adas Jokubauskas, Inga Gaižauskaitė, Romualdas Kacevičius ir Aistė Visockaitė²⁷⁶ publikavo Lietuvos lenkų tautinės mažumos tapatumo tyrimo rezultatus. Tyrime orientuotasi į tautinio tapatumo raidos analizę. Minėtame tyrime Lietuvos lenkų kolektyvinės atminties ir bet kokios jos formos išraiška nebuvo nagrinėjama. Atliekant tyrimą buvo derinti kokybinis ir kiekybinis metodai, gautus duomenis papildant įžvalgomis gautomis atlikus medijų turinio analizę. Kokybinis tyrimas buvo paremtas tiesioginiais individualiais giluminiais interviu pagal

²⁷³NIKITOROWICZ, Jerzy. Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych. Wprowadzenie w realizowaną problematykę. In: *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych*. Red. MAKARUK, Katarzyna. Warszawa 2013, s. 4–12.

²⁷⁴GRUŻEWSKI, Bogusław. Tożsamość etniczna Polaków na współczesnej Litwie oraz Polska i Polacy w ocenie litewskiej społeczności. *Rocznik SNPL*, t. 13-14, s. 46–60.

²⁷⁵MALEWSKA, Alicja. Problematyka tożsamości – rozważania teoretyczne w kontekście badań nad Polakami na Wileńszczyźnie. *Rocznik SNPL*, t. 13-14, s. 75–96.

²⁷⁶ *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Red. KAZĖNAS, Gediminas. Vilnius 2014.

iš anksto parengtą klausimyną, kuris buvo koreguojamas per interviu.²⁷⁷ Kiekybinio tyrimo anketa buvo sudaryta remiantis gautais kokybinio tyrimo metu duomenimis, o gauti duomenys buvo papildyti išvalgomis gautomis atlikus žiniasklaidos turinio analizę²⁷⁸. Tyrimo metu nenustatyta ar Lietuvos lenko tapatumui turi reikšmės atmintis apie AK.

2015 m. grupė Lietuvos ir Lenkijos studentų atliko tyrimą apie Lietuvos ir Lenkijos jaunų žmonių pilietiškumą „Socialiai angažuoti pasakojimai apie jaunų Lietuvos ir Lenkijos piliečių pilietiškumą“²⁷⁹. Šio tyrimo kontekste Marcelina Jakimowicz ir Ilona Lučinska²⁸⁰ analizavo atmintį šeimų, kurios pokario metais iš Vilniaus išsikraustė į Vroclavą, taip pat kelių šeimų iš Vilniaus, kurios sutiko dalyvauti tyrime. Duomenys buvo renkami taikant kokybinį tyrimo metodą – giluminį interviu. Remiantis informantų atsakymais, buvo analizuotos kelių kartų atmintys. Nustatyta, kad šeimos atminties komunikacijos procese atminties laikmenos turi reikšmę – nuotraukos, patys šeimos nariai. Tuo tarpu medijų poveikis jų šeimų atmintims nebuvo aptartas. Tyrimo metu nebuvo analizuojama AK kolektyvinės atminties raiška. Informantų pasakojime buvo prisiminimų apie pasipriešinimo dalyvius (nedetalizuota ar lietuvius, ar lenkus), kuriuose partizanai buvo įvardyti kaip banditai.

2012 – 2014 m. Irena Šutinienė²⁸¹ atliko tyrimą apie tautinio tapatumo raišką Rytų Lietuvoje. Per tyrimą nustatyta, kad atmintis apie AK daliai šio Lietuvos regionų gyventojų turi reikšmę, nors dėl įvairių patirčių, požiūriai į AK skiriasi, bet tai yra jų atminties dalis. Atliekamas tyrimas skiriasi nuo paminėtų, nes buvo analizuojamas AK kolektyvinės atminties poveikis Lietuvos lenkų tapatumui.

Disertacijos įvade aptarti esminiai tyrimai skirti AK istorijos analizei. Tuo tarpu empirinio tyrimo įvade pristatyti tyrimai parodo, kad Lietuvos lenkų tautinės mažumos kolektyvinė atmintis yra tyrinėjama

²⁷⁷ *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Red. KAZĖNAS, Gediminas. Vilnius 2014, p. 23.

²⁷⁸ *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Red. KAZĖNAS, Gediminas. Vilnius 2014, p. 29.

²⁷⁹ *Zaangażowane narracje o obywatelskości młodych mieszkańców Litwy i Polski*. Red. JAKIMOWICZ, Marcelina. SIKORA, Mateusz. Bydgoszcz 2016.

²⁸⁰ JAKIMOWICZ, Marcelina. LUČINSKA, Ilona. *Pamięć odziedziczona – Wileńszczyzna w opowieściach rodzinnych młodych obywateli Litwy i Polski*. In: *Zaangażowane narracje o obywatelskości młodych mieszkańców Litwy i Polski*. Red. JAKIMOWICZ, Marcelina. SIKORA, Mateusz. Bydgoszcz 2016.

²⁸¹ *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016.

atskiris aspektais. Minėtų tyrimų autoriai rėmėsi ne tik moksline literatūra, publikuotais šaltiniais, bet taip pat atlikto informantų apklausas – kiekybines ir kokybines. Tokiu būdu surinkta medžiaga leido gauti išsamesnius tyrimų rezultatus. Lenkų tautinė mažuma Lietuvoje tyrinėjama sociologiniu bei kultūriniu aspektais. Remiantis atliktais tyrimais teigtina, kad Lietuvos lenkų tautinei mažumai kalba, praeitis bei tradicijos yra svarbiausi tautinio tapatumo elementai. Trūksta tyrimų, kuriuose analizuojama lenkų pasipriešinimo judėjimo kolektyvinė atmintis, jos turinys bei komunikacija, medijų poveikis atminčiai, santykis su atminties laikmenomis. Atsižvelgiant į tai buvo formuluojamas šio darbo empirinio tyrimo tikslas, klausimynai, tyrimo imtis.

Empirinio tyrimo tikslas

- Nustatyti medijų ir atminties laikmenų reikšmę išsaugant ir komunikuojant XX a. vidurio sukurtą Armijos Krajovos kolektyvinę atmintį.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atliekant dokumentų ir istoriografijos analizę, nustatyti medijas ir atminties laikmenas, kurias pasitelkiant XX a. viduryje buvo formuojamas AK įvaizdis;
2. Išanalizavus XX a. vidurio atminties laikmenose išsaugotą informaciją apie "Kmicic" brigadą, nustatyti kaip keitėsi naratyvas apie šį dalinį;
3. Nustatyti medijų bei atminties laikmenų vaidmenį išsaugant ir plėtojant AK įvaizdį AK dalyvių, jų šeimos narių, bendraminčių kolektyve;
4. Nustatyti komunikacinius veiksnius, kuriančius, išsaugančius, įtvirtinančius ir keičiančius naratyvą apie AK kolektyvinėje ir viešojoje atmintyje XXI a. pradžioje.

Tyrimo metodika

2014 m. pasirodė Dalios Leinartės, Laimos Žilinskienės, Sigitos Kraniauskienės, Irenos Šutinienės ir Irenos Gečienės kolektyvinė monografija²⁸², kurioje buvo pateikti 2010-2011 m. surinktų biografinių pasakojimų analizės duomenys. Remiantis atlikto tyrimo koncepcija ir aptarus rezultatus, galima buvo sukurti nuosavą tyrimo dizainą, kurio pagrindą sudaro medijų poveikis kolektyvinei atminčiai ir kolektyvinės atminties raiškos

²⁸²LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijoje*. Vilnius 2014.

individualiuose prisiminimuose analizė. Autobiografiniai pasakojimai perteikia ne tik individo atmintį apie kasdienybę, bet ir kolektyvo atmintį, nes individualūs atsiminimai tai kolektyvinių prisiminimų raiškos terpė (medija)²⁸³. Minėtame tyrime pabrėžtas masinių medijų vaidmuo praplečiant, iškreipiant arba kuriant atmintį²⁸⁴. Disertacijoje tai padės atskleisti kolektyvo santykį su naratyvu, kurį formavo AK Vilniaus apygardos informacijos ir propagandos skyrius (toliau bus taikomas BIP trumpinys, nuo Biuro Informacijai Propagandai). Individualių ir kolektyvinių atsiminimų santykis taip pat buvo analizuojamas 2015 m. pasirodžiusiame L. Žilinskiienės²⁸⁵ straipsnyje apie šeimos atmintį, kuriame, be kita ko, buvo atkreiptas dėmesys į komemoracines praktikas komunikuojant atmintį. Kuriant tyrimo metodiką taip pat pasiremta 2014 m. publikuotu A. Wylegała²⁸⁶ tyrimu, kuriame atkreiptas dėmesys į atminties laikmenų poveikį kolektyvinės atminties transformacijai.

Istoriografinė analizė – metodo pagrindimas

Siekiant realizuoti numatytus tikslą ir uždavinius, empiriniam tyrimui atlikti, buvo pasirinktas istoriografinis dokumentų apie Vilniaus AK tyrimo metodas. Istoriografijos, archyvinių dokumentų bei publikuotų prisiminimų lyginamoji analizė atlikta siekiant nustatyti kaip tuometinių medijų (radijas, spauda) sukurtas naratyvas paveikė AK kolektyvinės atminties turinį, jos formavimosi procesą. Kolektyvo rašytinis paveldas tai veiksnyס padedantis išlaikyti bendrą kolektyvinį tapatumą. Sikorskio²⁸⁷, Pilsudskio institutų²⁸⁸ bei Torunės universiteto²⁸⁹ mokslininkai – tyrėjai renka lenkų, išsibarsčiusių po pasaulį, rašytinį – dokumentinį - vizualinį paveldą,

²⁸³ ŽILINSKIENĖ, Laima. Įvadas. In: *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*.

LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita.

ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014, p. 11–18.

²⁸⁴ ŽILINSKIENĖ, Laima. Sovietmečio diskursai masinėse medijose. In:

Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose. LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014, p. 62–64.

²⁸⁵ ŽILINSKIENĖ, Laima. Šeimos atmintis. In: *Šeiminiai pokyčiai atvirų Europos sienų ir globalaus mobilumo akivaizdoje: resursai, procesai ir praktikos*. Sud.:

JUOZELIŪNIENĖ, Irena. SEYMOUR, Julie. Vilnius 2015, p. 93–112.

²⁸⁶ WYLEGAŁA, Anna. *Przesiedlenia a pamięć: studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej galicji i polskich „Ziem odzyskanych”*. Toruń 2014, s. 85–94.

²⁸⁷ Instytut Polski i muzeum im. Gen. Sikorskiego [interaktyvus][2019-07-21], prieiga per internetą: http://www.pism.co.uk/index_pl.htm

²⁸⁸ Józef Pilsudski Institute of America [interaktyvus][2019-07-21], prieiga per internetą: <http://www.pilsudski.org/pl/o-nas/misja-i-dzialalnosc>

²⁸⁹ Archiwum emigracji [interaktyvus][2019-07-21], prieiga per internetą: https://www.bu.umk.pl/Archiwum_Emigracji/

siekdami ne tik jį išsaugoti, bet ir padaryti prieinamą mokslininkams. Lietuvoje ši veikla kol kas nėra vykdoma sistemingai, jeigu toks paveldas užsienyje yra renkamas, tai daugiau pavienių mokslininkų iniciatyva, vykdant mokslinius tyrimus arba artėjant įvairiems minėjimams. Šių faktų kontekste paminėtinas Lietuvos centrinio valstybės archyvo „Bernardinų“ fondas, kuriame saugomi Armijos Krajovos BIP apie padėtį krašte, propagandinę, karinę veiklas.²⁹⁰ Fondas yra turtingas savo medžiaga, bet kol kas, atrodo, nesusilaukia didelio dėmesio mokslininkų, pvz., kaupiančių lenkų, gyvenančių kitose valstybėse, archyvus. Nors kitų valstybių archyvuose saugomi dokumentai susiję su AK veikla susilaukė publikacijų, iki šiol pasirodė 6 tomai Armija Krajova dokumentuose (*Armia Krajowa w dokumentach*)²⁹¹. Nuo 2015 m. leidinys yra perleidžiamas, pasirodė papildytas pirmasis tomas, bet kol kas be „Bernardinų“ fondo dokumentų.

1995 m. vasario 18 d. po šiukšlių sluoksniu restauratoriai surado dėžę su AK Vilniaus apygardos dokumentais. 1995 m. vasario 28 d. restauravimo darbų vykdytojas perdavė dokumentus ne į archyvą, o seimo nariams Romualdui Ozolui ir Juozui Dringeliui. 1995 m. kovo 2 – 6 d. Seime, dalyvaujant LCVA darbuotojui ir Lietuvos vaizdo ir garso archyvo restauracijos skyriaus vedėjui, šie dokumentai buvo išimti iš dėžės, apvalyti, išlyginti, suformuoti į 102 aplankus.²⁹² 1995 m. balandžio 25 d. šie dokumentai buvo perduoti į LCVA, o pradėti tvarkyti archyvarų tik birželio mėnesį. Didžioji dauguma dokumentų lenkų kalba, bet pasitaiko pavienių dokumentų lietuvių, rusų bei baltarusių kalbomis. Tada ir buvo galutinai suformuluotos bylos, sudarytas apyrašas. Tarp rastų dokumentų buvo įsakymai dėl karinių laipsnių suteikimo, karių apmokymo, karinių veiksmų derinimo, AK BIP darbo organizavimo direktyvos, vidaus saugumo užtikrinimo dokumentai, informacinių diversijų organizavimo nuorodos, etc. Visi išlikę įskaitomi dokumentai buvo mikrofilmuoti ir 1996 m. tapo prieinami LCVA skaitytojams. Nors po fondo paviešinimo praėjo 23 metai, bet paties fondo turinys vis dar mažai žinomas tarp istorikų. Tokią situaciją galėjo lemti faktas, jog fonde yra saugoma labai mažai dokumentų susijusių su karinėmis AK operacijomis, kas iš esmės dažniausiai domina istorikus. Tuo tarpu dokumentai pristatantys padėtį krašte nebūtinai yra įdomūs ir iš pirmo žvilgsnio vertingi. Matyt, tai galėtų būti viena iš priežasčių, kodėl institucijos ieškančios lenkų paveldo ir siekiančios jį ne tik išsaugoti, bet ir padaryti prieinamą plačiai visuomenei suskaitmeninant jį ir įkeliant į viešai prieinamą

²⁹⁰ Armijos krajovos Vilniaus apygarda. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 1 – 110.

²⁹¹ *Armia Krajowa w dokumentach*. t. 1 – 6. Londyn 1970– 1989.

²⁹² Armijos krajovos Vilniaus apygarda. LCVA, f. R-601, ap. 1, pratarmė p. 2–4.

platformą. Toks dokumentų fondas papildytų anksčiau surinktą informaciją, nes laikotarpyje nuo 1970 iki 1989 m. buvo išleistas 6 tomų dokumentų rinkinys, skirtas Lenkų ginkluoto pasipriešinimo veiklai. Verta atkreipti dėmesį į tai, jog 6 tomas - tai yra naujai atrastų dokumentų XX a. pabaigoje papildymas.

Dokumentai kaip atminties laikmenos nekinta, bet jų interpretavimas yra priklausomas nuo konteksto. „Bernardinų“ fondo atvejis yra įdomus disertacinio tyrimo kontekste. 2.1. darbo dalyje teigiama, kad medijos padeda formuoti atmintį, jomis galima iškomunikuoti atminties naratyvą, medijų naratyvai veikia atmintį, taip pat per medijas iš naujo atrandamos tokios laikmenos kaip archyvai. „Bernardinų“ fondo dokumentų analizė padės atskleisti kokį naratyvą formavo AK BIP. Fondo dokumentai lieka neįtraukti į kolektyvinės atminties tyrimų lauką (atminties formavimas, komunikacija). Nustačius kokį naratyvą formavo AK BIP, galima bus nustatyti naratyvo santykį su AK kolektyvine atmintimi. Santykis bus atskleistas analizuojant surinktus pagrindžio dalyvių bei jų šeimų narių pasakojimus ir lyginant gautus atsakymus su per istoriografinį tyrimą gautais duomenimis. Kolektyvinės atminties tyrimuose svarbi yra individualioji atmintis, kuri atsiskleidžia per pasakojamąją istoriją arba giluminius interviu. Todėl atliekant tyrimą buvo taikomas kokybinis tyrimo metodas – giluminis interviu. Gauti duomenys bus analizuojami teorinės dalies bei istoriografinio tyrimo kontekste. Už tyrimo ribų liko žiniasklaida ir jos formuojami naratyvai, nes ši tema buvo aptarta empirinio tyrimo įvade pristatytose studijose.

Giluminis interviu – metodo pagrindimas

Remiantis 88–89 puslapiuose aptarta moksline literatūra, empirinis tyrimas papildytas giluminio interviu metu surinkta medžiaga. Per giluminį interviu buvo surinkti ir išanalizuoti išsamūs informantų atsakymai/pasakojimai, kurie leido per individų prizmę, nustatyti kolektyvinio tapatumo bruožus, ryšį su įvairiomis atminties laikmenomis, istoriografija bei AK BIP suformuotu naratyvu²⁹³. Pasirinktas metodas tai ne faktų ieškojimas, o interpretacinis įvykis, kuriame informantai turi sutraukti savo tam tikrus gyvenimo momentus iki trumpų pasakojimų. Sutraukdamas savo gyvenimą, informantas beveik sąmoningai arba instinktyviai atrenka ką ir kaip papasakoti. Interviu tai praeities atkūrimas nūdienoje, bet tokios praeities, kuri

²⁹³ Pagal: TELEŠIENĖ, Audronė. Interviu metodai. In: *Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su Nvivo ir Text analysis suite*. [interaktyvus][2019-07-21], prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/NVivo/nvivo.html&course_file=nvivo_III_3_2_2.html

išliko informanto atmintyje. Šis aktas yra nulemtas trijų veiksmų, t. y. nuo dabarties informanto padėties (kaip jis gyvena, kokia jo padėtis visuomenėje arba jos dalyje), nuo praeities (kas vyko ir kodėl), nuo dabartinio daugumos požiūrio į praeitį, kurioje gyveno informantas arba apie kurią jis žino. Interviu dažnai taikomi naratyviniuose, pagrįstosios teorijos tyrimuose, nes leidžia tirti ne tik pasisakymų turinį, bet ir tai, kaip viskas yra pasakoma²⁹⁴. Derinant šiuos skirtingus kokybinius tyrimo metodus – giluminį interviu, dokumentų analizę buvo siekiama gauti kuo išsamesnius duomenis.

Atliekant tyrimą buvo susidurta su kliūtimis. Tyrimui pasirinkta tema yra aktuali, viešojoje erdvėje Armija Krajova neretai yra pristatoma Dubingių žudynių kontekste, todėl tai skatino nepasitikėjimą²⁹⁵. Informantai atmetinai atsakinėjo į pateiktus klausimus, nepateikdami išsamesnio paaiškinimo. Keli informantai atsisakė bendrauti, motyvuodami savo sprendimą nepagrįstai argumentais²⁹⁶. Nenoras išsamiai atsakinėti išryškėjo aptariant klausimus susijusius su lietuvių – lenkų santykiais, požiūriu į lietuviškas valdžios institucijas.

Informantų imties sudarymas

Duomenys kokybiniam tyrimui buvo renkami 2018 – 2019 m. Buvo atlikta keturiolika struktūruotų, išsamių, giluminių interviu su lenkų pagrindžio veteranais, jų šeimų nariais, veteranų klubo nariais bei ekspertais. Dvylika interviu buvo įrašomi į diktofoną ir vėliau paruošiami teksto formatu, tuo tarpu dviejų informantų atsakymai buvo atsiųsti elektronine forma. Informantų skaičių lėmė empirinio tyrimo tikslas bei pasirinktas kokybinis tyrimo metodas – giluminis interviu, kada analizuojami išsamūs informantų pasakojimai. Tai didelių laiko sąnaudų reikalaujantis metodas. Vidutiniškai

²⁹⁴ TELEŠIENĖ, Audronė. Interviu metodai. In: *Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su Nvivo ir Text analysis suite*. [interaktyvus][2019-07-21], prieiga per internetą:

http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/NVivo/nvivo.html&course_file=nvivo_III_3_2_2.html

²⁹⁵ Informantai dalyvavę AK arba AK veteranų klubo veikloje, praeityje susidūrė su neigiamu požiūriu į savo veiklą iš valdžios institucijų, medių, įvairių visuomenės grupių pusės.

²⁹⁶ Neva perspėjimu iš lenkiškų institucijų dėl rengiamų provokacijų. Tokią poziciją pateikė Stefan Sawicki ir 2019 m spalio mėn. miręs Bogumił Stolarczyk. Šių asmenų atsisakymas duoti interviu, gali būti motyvuotas tuo, kad nei vienas iš šių įvardytų asmenų nebuvo tikrasis AK narys. Šie asmenys prisijungė prie AK veteranų klubo 1989 m. Dabar jie nešioja Lenkijos kariuomenės uniformas, turi karininkų antpečius, bet iš tikro jie nėra karininkai, niekada netarnavo AK gretuose ir pagal savo amžių jie tik buvo gimę, kuomet Vilniaus krašte aktyviai veikė AK. Šiandien jie susikūrė AK karininkų įvaizdį ir matyt baimė prarasti Lietuvos lenkų visuomenės pagarbą bei Lenkijos Respublikos finansinę paramą nulėmė sprendimą atsisakyti duoti interviu.

vienas interviu vyko apie valandą ir tai prilygsta 14 – 16 puslapių mašinraščio. Tokio interviu transkribavimas užtrunka iki 5 valandų. Interviu vyko lenkų ir lietuvių kalbomis. Siekiant įgauti pasitikėjimą tikslinėje grupėje, t. y. AK veteranų ir tarp jų šeimos narių, šio darbo autorius laikotarpyje nuo 2016-02-14 iki 2019-07-13 reguliariai dalyvaudavo įvairiuose minėjimuose skirtuose AK veiklai pagerbti, kuriuose neformaliai susitikinėjo su veteranais, jų šeimos nariais, klubo rėmėjais. Tuo metu buvo likę trys tikrieji AK nariai, kurių amžius buvo 89, 90 ir 92 metai (vienas iš jų jau mirė). Vėliau buvo apklausiami jų vaikai bei anūkai, kurie sutiko dalyvauti tyrime. Vienas rėmėjas sutiko būti informantas, kai buvo kreiptasi į AK veteranų klubo valdybą su prašymu talkinti renkant tyrimo duomenis. Per interviu su veteranais buvo siekiama nustatyti jų santykį su krašto praeitimi, AK atminties laikmenomis, valstybinėmis šventėmis. Panašūs klausimai buvo pateikiami jų šeimų nariams. Visi interviu vyko informantų pasirinktose vietose: namuose, darbovietėse, restorane. Gavus informantų sutikimą interviu buvo įrašomas į diktofoną, tik du interviu buvo atlikti elektronine forma dėl informantų fizinio nepasiekiamumo – tyrimo metu jų nebuvo Lietuvoje²⁹⁷.

Atrenkant ekspertus kokybiniam tyrimui, kaip kriterijus buvo pasirinktas istorikų įdirbis tyrinėjant AK veiklą Lietuvoje. Atsižvelgiant į tai buvo atrinkti du istorikai, kurie išleido monografijas apie Vilniaus AK – Jarosław Wołkonowski²⁹⁸; Arūnas Bubnys²⁹⁹. Atliekant interviu su ekspertais, buvo siekiama išsiaiškinti jų požiūrį į AK kolektyvinės atminties santykį su Lietuvos viešąja atmintimi.

Interviu klausimyno sudarymas

Kuriant kokybinio tyrimo klausimyną, buvo remiamasi ne tik teorine darbo dalimi, bet ir atsižvelgta į atliktus panašius tyrimus paminėtus 88–89 psl. Archyvinių dokumentų bei istoriografijos analizė leido atskleisti santykį tarp atminties laikmenų bei kolektyvinės atminties. Interviu vyko pagal iš anksto sudarytą struktūruotą klausimyną.³⁰⁰ Vykdamas tyrimą ir atsižvelgiant į informantų angažuotumo skirtumus, buvo sudaryti keli skirtingi klausimynai. Vienas klausimynas ekspertams, t. y. istorikams, kurie Lietuvoje nagrinėjo AK veiklą ir šiuo klausimu išleido monografijas, vienas klausimynas AK veteranams, vienas klausimynas AK veteranų ir rėmėjų

²⁹⁷ Šie informantai negyvena Lietuvoje, jie yra Lenkijos Respublikos piliečiai.

²⁹⁸ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996.

²⁹⁹ BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pagrindis 1939-1945 m.* Vilnius 2015.

³⁰⁰ Žr. priedą

klubo nariams bei klausimynas šeimos nariams. Toks klausimynų įvairumas buvo sąlygotas ne tik informantų angažuotumo skirtumu, bet taip pat ir atsižvelgiant į empirinės medžiagos rinkimo metu iškilusius poreikius patikslinti, pakeisti, papildyti klausimus siekiant gauti kuo įdomesnę empirinę medžiagą. Sudaryti klausimynai skiriasi klausimais, klausimų formuluotėmis, bet visus anketų klausimus galima suskirstyti į tris temas:

1. Kolektyvo atmintis;
2. Šeimos atminties santykis su krašto istorija ir atminties laikmenomis;
3. Visuomenės požiūris į atmintį apie AK ir jos atminties laikmenas.

Toks pasirinkimas buvo sąlygotas tyrime numatyto tikslo ir uždavinių.

Grįžtant prie kolektyvinės atminties tyrimo, reikia pabrėžti, jog per tyrimą nustatyta, kad fondas bei jo turinys lenkų pagrindžio dalyviams bei jų šeimų nariams nėra žinomas. Jų pasakojime dominuoja karinės praeities motyvai, sovietinės okupacijos laikotarpyje išgyventi trėmimai ir baimė dėl savo šeimos atsižvelgiant į priklausomybę lenkų pagrindžiui karo metais, taip pat galimybė viešai įamžinti ir pagerbti savo kovos draugus, minėjimai kapinėse (Rasų, Skurbutėnuose, Pavilnyje, etc.), retais atvejais buvo kalbama apie vieną, kitą pasirodžiusią knygą. Apie archyvinę medžiagą buvo girdėję, bet plačiau komentuoti negalėjo.

Minėto fondo dokumentų turinio palyginimas su išlikusiais pagrindžio dalyvių bei jų šeimų narių atsiminimais parodo tikrąjį AK BIP informacinės komunikacinės veiklos poveikį ir pasekmes.

Tyrimo dizainas

Empirinis tyrimas buvo vykdomas keliais etapais. Pirmajame etape taikant istoriografinį tyrimo metodą buvo išanalizuota istoriografija apie AK veiklą Rytų Lietuvoje. Veikla buvo analizuojama AK propagandos komunikacijos kontekste, fokusuojant dėmesį į propagandinės veiklos mastą, komunikuotą naratyvą. Pagrindinė užduotis buvo nustatyti kokį naratyvą komunikavo AK BIP. Tyrimas buvo atliekamas remiantis prielaida, kad karo metais AK BIP sukurtas naratyvas tapo AK kolektyvinės atminties naratyvo pagrindu. Kitame etape buvo aptariami giluminiai interviu, siekiant nustatyti ar AK BIP sukurtas ir iškomunikuotas naratyvas tapo AK kolektyvinės atminties naratyvu. Siekiant įgauti pasitikėjimą tikslinėje grupėje, t. y. AK veteranų ir tarp jų šeimos narių, šio darbo autorius laikotarpyje nuo 2016-02-14 iki 2019-07-13 reguliariai dalyvavo įvairiuose minėjimuose skirtuose AK veiklai pagerbti, kuriuose neformaliai susitiko su veteranais, jų šeimos nariais,

klubo rėmėjais. Giluminiai interviu buvo renkami 2018–2019 metais. Analizuojant giluminio interviu metu surinktus duomenis buvo siekiama nustatyti AK atminties santykį su atminties laikmenomis ir medijų poveikį kolektyvinei atminčiai. Tyrimas buvo atliekamas remiantis prielaida, kad AK BIP sukurtas naratyvas tapo AK kolektyvinės atminties pagrindu, bet dėl medijų poveikio ir atminties laikmenų selekcijos AK atmintis keičiasi, t. y., redukuojasi, dalis praeities tampa užmaršties dalimi. Tyrimo apibendrinime detaliai aptarti tyrimo metu nustatyti AK kolektyvinės atminties kaitos komunikaciniai veiksniai.

Armijos Krajovos kolektyvinės atminties ir jos komunikacijos tyrimas apima platų reiškinių ir objektų spektrą. AK kolektyvinę atmintį galima tirti pasitelkus istoriografinį tyrimo metodą pritaikant jį Lietuvos, Lenkijos archyvuose saugomiems dokumentams analizuoti, bet šio tyrimo kontekste yra aktualus tik LCVA saugomas "Bernardinų" fondas ir jame sukaupiti dokumentai, kurių analizė leidžia atskleisti numatytą tyrimo tikslą.

Galima analizuoti nacistinės okupacijos laikotarpio leistą Lietuvoje spaudą. Šios spaudos turinio analizė padėtų išryškinti tuometinės žiniasklaidos požiūrį į Rytų Lietuvoje vykstančius procesus. Pasitelkiant kokybinę turinio analizę galima tirti lietuvių pagrindinės spaudos turinį ir tokiu būdu atskleisti formuotą naratyvą apie lenkus, lenkų pagrindines organizacijas, bet analizuojant minėtus reiškinius, būtų atskleistas tuometinis kontekstas, kuris nėra labai reikšmingas šiam tyrimui. Svarbiau yra atskleisti kaip pati lenkų pagrindinė organizacija save pristatė, kokį kūrė apie save naratyvą, savo įvaizdį visuomenėje. Koks šio kuriamo naratyvo santykis su kolektyvine atmintimi. Empiriniame tyrime apsiribota iki siekio nustatyti medijų ir atminties laikmenų reikšmę išsaugant ir komunikuojant XX a. viduryje sukurtą Armijos Krajovos kolektyvinę atmintį.

3.2. AK BIP komunikotas naratyvas kaip AK narių kolektyvinės atminties pagrindas

1939 – 1950 m. Rytų Lietuvoje veikė organizuotas lenkiškas ginkluotas pasipriešinimo judėjimas, plačiau žinomas kaip Armija Krajova. AK buvo centralizuota, kadrinių karininkų sukurta organizacija, kurios tikslas buvo kova už valstybės nepriklausomybę.

Istorikai, publicistai³⁰¹ kalbėdami apie Armiją Krajovą, linkę aptarti ją kaip kovinę organizaciją akcentuodami, pvz., Varšuvos sukilimą, mūšį prie Mūrinės Ašmenėlės, siekį užimti Vilnių realizuojant „Aušros vartų“ planą, etc. Mažai akcentuojamas faktas, kad tai buvo ne tik karinė, bet ir politinė organizacija, kuri pasitelkdama medijas visuomenei komunikavo savo idėjas, politines vizijas, doktriną siekdama konkrečių tikslų. AK vadovybė vykdė pagrindinį informacinį karą naudodamasi prieinamomis priemonėmis. Siekiant AK veiklos ir skleidžiamos informacijos nuoseklumo buvo įkurtas BIP. Sąvoka informacinis karas apibūdina veiksmų visumą, kurių imtasi, norint pasiekti informacijos pranašumo, t. y. nuo informacijos skleidimo iki fizinio poveikio priešo infrastruktūrai³⁰². Tuo tarpu sąvoka propaganda reiškia sąmoningą, metodišką ir nuoseklų asmenų įtikinėjimą ugdant mąstymą, tapatybę arba elgsenos formas.³⁰³ Šių sąvokų pristatymas būtinas siekiant suprasti BIP veiklos mastą. BIP veikloje neapsiribota tik tapatumų ugdymu. Buvo norima, okupacijos ir pogrindžio sąlygomis prieinamomis priemonėmis, pasiekti informacijos pranašumą ir ilgalaikės naudos ugdant visuomenės kolektyvinį tapatumą.³⁰⁴ Palyginimui tuo metu (t. y. 1939 – 1944 m.) III Reiche, JAV, Sovietų Sąjungoje, Didžiojoje Britanijoje veikė biurai, įstaigos

³⁰¹ LADA, Wojciech. *Bandyci z Armii Krajowej: ile jest prawdy w czarnej legendzie polskiego podziemia?* Kraków 2018. BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: Lenkų pogrindis 1939–1945 m.* Vilnius 2015; KRAJEWSKI, Kazimierz. *Na straconych posterunkach: Armia Krajowa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej.* Kraków 2015; NIWIŃSKI, Piotr. *Okręg Wileński w latach 1944–1948.* Warszawa-Kraków 2014; ZYCHOWICZ, Piotr. *Opcja niemiecka: czyli jak polscy antykomuniści próbowali porozumieć się z III Rzeszą.* Poznań 2014; ZYCHOWICZ, Piotr. *Oblęd '44: czyli jak Polacy zrobili prezent Stalinowi, wywołując Powstanie Warszawskie.* Poznań 2013; WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945.* Warszawa 1996.

³⁰² MARTYŠIUS, Mantas. *[ne]akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą.* Vilnius 2010, p. 28.

³⁰³ MARTYŠIUS, Mantas. *[ne]akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą.* Vilnius 2010, p. 176.

³⁰⁴ Šis teiginys plačiau bus aptartas tolesnėje darbo dalyje.

atsakingos už informacijos paruošimą, skleidimą, prieigos prie informacijos apribojimą.³⁰⁵ Skirtingai nuo šių šalių įsteigtų biurų ir ministerijų AK BIP veikė pagrindžio sąlygomis, komunikavo informaciją ir dezinformaciją, taip pat taikė fizinio poveikio priemonės trikdydami okupanto komunikacijos kanalus. Pavyzdžiui, buvo apribojamos okupanto galimybės skleisti informaciją naikinant telegrafų stulpus, leidyklas, etc.³⁰⁶

Propaganda kaip terminas ir tuo labiau kaip reiškinys dažnai turi neigiamas konotacijas, nes laikoma minkštąja galia padedančia paveikti visuomenę. Viena vertus, propagandos terminas gali būti suvokiamas siaurąja prasme kaip politinės komunikacijos būdas, kuriuo siekiama kontroliuoti informaciją tam, kad galima būtų kurti palankų įvaizdį.³⁰⁷ Kita vertus, terminas propaganda pristato kur kas platesnį reiškinį – tikslingą ir ilgalaikį informacijos skleidimą siekiant pakeisti visuomenės arba jos dalies elgseną³⁰⁸. Propagandinę veiklą, atsižvelgiant į užsibrėžtus tikslus ir numatomus rezultatus, galima suskirstyti į kelis lygmenis: mikro; mezo; makro³⁰⁹. Propaganda mikro lygmenyje yra mažiau veiksminga, nes bandoma sukelti visuomenėje trumpalaikes emocijas pasitelkiant demonstracijas arba vienkartinį leidinių, pvz., atšaukimus. Kitaip tariant, bandoma paveikti tik mažos visuomenės dalies požiūrį.³¹⁰ Mikro lygmens propagandinės veiklos poveikis yra trumpalaikis. Propaganda mezo lygmenyje pasižymi reguliarumu, t. y. informacija komuniuojama nuolat, siekiant pakeisti visuomenės arba jos dalies elgseną, nuostatas, pasaulėžiūrą. Komuniuojama informacija yra nuosekli, ruošiamą ir vykdomą konkrečios institucijos atsakingos už paruošimą ir skleidimą³¹¹. Mezo lygmens propagandinė veikla

³⁰⁵ Plačiau šiais klausimais rašė: KRÓL, Cezary, Eugeniusz. *W poszukiwaniu modelu propagandy totalnej*. Lublin 2015, s. 17–45; MARTYŚIUS, Mantas. *[ne]akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą*. Vilnius 2010, p. 194–227.

³⁰⁶ Toliau bus apie tai rašoma plačiau.

³⁰⁷ WOŁOSZYN, Witold, Jacek. Wstęp. In: *Propaganda w systemach demokratycznych i niedemokratycznych*. Lublin 2015, s. 8.

³⁰⁸ WOŁOSZYN, Witold, Jacek. Wstęp. In: *Propaganda w systemach demokratycznych i niedemokratycznych*. Lublin 2015, s. 7. Taip pat: URBANIAK, Artur. *Rola elementów werbalnych i niewerbalnych w komunikacji politycznej końca XX i początku XXI wieku na podstawie analizy wybranych wystąpień medialnych polskich polityków*. Poznań 2014, s. 199.

³⁰⁹ KRÓL, Cezary, Eugeniusz. W poszukiwaniu modelu propagandy totalnej. In: *Propaganda w systemach demokratycznych i niedemokratycznych*. Lublin 2015, s. 20.

³¹⁰ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996, s. 23.

³¹¹ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996, s. 24.

gali sukelti padarinius – kuriam laikui pakeisti visuomenės požiūrį, t. y. kol vyksta komunikacinis procesas. Propaganda makro lygmenyje pasižymi ne tik ilgalaikiškumu, bet ir veikimo mastu, pasitelkiamos taip pat fizinio poveikio priemonės, bandoma apimti didelį arealą, pagrindžio atveju visą okupuotą šalį³¹². Makro lygmens propagandinės veiklos poveikis gali būti ilgalaikis, t. y. iškomunikuoti naratyvai cirkuliuos visuomenėje. Propagandos kategorizavimas reikalingas tam, kad galima būtų nustatyti ar AK BIP komunikuotas naratyvas gali veikti AK kolektyvinę atmintį.

3.2.1. Pradinis lenkų pagrindžio formavimosi ir informacinės veiklos etapas

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją, o rugsėjo 17 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lenkijos rytines žemes, tame tarpe ir Vilnių. Raudonoji Armija įžengė į Vilnių rugsėjo 18 d. ir pasiliko mieste iki oficialaus Vilniaus perdavimo Lietuvai. Miesto perdavimo sutartis buvo pasirašyta spalio 10 d., o 28 d. į Vilnių įžengė Lietuvos kariuomenė. Tuo metu pasirodė pirmieji pagrindiniai atsisaukimai, kuriuose visuomenė buvo raginama paminėti Visų šventųjų dieną, bet ši akcija neturėjo politinių konotacijų.³¹³

Lenkijai netekus valstybingumo, 1939 m. spalio mėn. Prancūzijos mieste Angers pradėjo kurtis Lenkijos egzilinė vyriausybė. 1939 m. lapkričio 15 d. Lenkijos egzilinės vyriausybės vadovas (tuo metu jau veikusios Paryžiuje) generolas Władysław Sikorski įsakymo Nr. 4 V-oje dalyje pavedė pradėti informacinio biuletenio leidybą. Šis egzilinės vyriausybės leidinys oro keliu turėjo pasiekti okupuotą Lenkiją.³¹⁴ Įsakyme nedetalizuota, kokių tikslų bus leidžiamas biuletėnis, bet galima prielaida, kad buvo siekiama Lenkijos gyventojams suteikti informacijos apie tarptautinę padėtį, sąjungininkų ketinimus, situaciją frontuose ir okupuotame krašte. Egzilinė vyriausybė tuo pat metu svarstė galimybę vykdyti propagandą prieš vokiečius. Verta pridurti, kad vyriausybė tik 1942 m. rugsėjo 11 d. nutarė, jog propagandos vykdymas Lenkijoje ir jos turinys bus nulemtas egzilinės vyriausybės vykdomos

³¹²Pagal: KRÓL, Cezary, Eugeniusz. W poszukiwaniu modelu propagandy totalnej. In: *Propaganda w systemach demokratycznych i niedemokratycznych*. Lublin 2015, s. 20.

³¹³HUCHLA, Marcin. *Żołnierze i kombatancki Zrzeszenia WiN*, Wrocław 2010, s. 7–13, 17–22.

³¹⁴*Armia Krajowa w Dokumentach 1939 – 1945*. Tom 1, wrzesień 1939 – czerwiec 1941. Red. PEŁCZYŃSKI, Tadeusz. Londyn 1970, s. 8, 78.

politikos.³¹⁵ Remiantis tuo, galima teigti kad egzilinė vyriausybė siekė suteikti okupuoto krašto gyventojams kuo tikslesnę bei išsamesnę informaciją tam, kad palaikytų visuomenėje pasipriešinimo ryžtą. Taip pat buvo siekiama išlaikyti nuoseklumą tarp egzilinės vyriausybės politikos bei komunikuojamos informacijos. Taip egzilinė vyriausybė užsitikrino monopolį informacijos sklaidimo lauke, kas leido formuoti reikalingą visuomenės požiūrį ir laikyseną.

Prasidėjus okupacijai, prasidėjo ir lenkų pagrindžio kūrimosi procesas. Besikuriantis lenkų pagrindis nebuvo vienalytis: jį sudarė įvairios organizacijos, kurios kūrėsi iš prieškarinių politinių partijų, judėjimų (socialistai, pilsudskininkai, tautiniai demokratai, etc.). Vienos jų turėjo egzilinės vyriausybės direktyvas, kitos kūrėsi savaime, bet kiekviena iš jų savo veiklą pradėdavo išleisdama atsišaukimą arba laikraštį³¹⁶. Tokio leidinio tikslas dažniausiai buvo pranešti apie savo veiklą ir siekį atkurti Lenkijos nepriklausomybę. Tokių leidinių tiražas buvo ganėtinai menkas, tad ir poveikis nebuvo reikšmingas. Dauguma pavienių leidinių pasirodė laikotarpyje nuo 1939 m. spalio iki 1940 m. pradžios, kol vyko pagrindžio centralizacijos procesas³¹⁷. Tai buvo prastos kokybės leidiniai, jų tiražas siekdavo iki 100 egzempliorių ir jie nebuvo reguliarūs. Juose buvo pateikiama aktuali informacija, pvz., kad egzilinė vyriausybė kūrė lenkų kariuomenę, kuri turėjo kovoti greta Vakarų sąjungininkų. Buvo pateikiama informacija iš užsienio radijo stočių.

Tarp tokių leidinių, pasirodžiusių Vilniuje, galime paminėti nepriklausomybės kovotojų sąjungos biuletinį, laisvų lenkų lygos (Liga Wolnych Polaków - LWP) laikraštį „Už jūsų ir mūsų laisvę“, kovojančios Lenkijos organizacijos (Organizacja Polski Walczącej – OPW) „Lenkų informacijos biuletenis“, liaudies akcija leido leidinius „Lenkijos rytojus“ ir

³¹⁵ GRABOWSKI, Waldemar. Ulotki lotnicze nad Polską 1939–1945. *Biuletyn informacyjny* AK, 2013, 3 (275), s. 60–63.

³¹⁶ SZOSTAKOWSKI, Józef. *Między wolnością a zniewoleniem: prasa w języku polskim na Litwie w okresie od września 1939 do 1964 roku*. Wilno – Warszawa 2004, s. 99–124. Taip pat: WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996, s. 14. Kunigas K. Kucharskis apskaičiavo, kad 1939 m. rudeni buvusioje Vilniaus vaivadijoje veikė apie 40 įvairių organizacijų. Žr. plačiau: ŻURAWSKI, Jacek. Początek S. Z. P. w Wilnie. *Wiano: Trybuna akowców wileńskich*, 2001, 2/135, s. 12.

³¹⁷ TOMASZEWSKI, Longin. *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939-1945*. Warszawa 2010, s. 185.

„...kol dar gyvename“³¹⁸. „Lenkijos rytojaus“ redakcijai vadovavo kunigas dr. Henryk Hlebowicz, kurio bute buvo spausdinamas šis dviejų puslapių laikraštukas. Savo leidinyje jie kritikavo Sovietų Sąjungą, sovietinį gyvenimą ir teigė, jog sovietai vadovaujasi tik melu, teroru ir badu.³¹⁹

OPW turėjo savo propagandos skyrių, kuris buvo atsakingas ne tik už nelegalios spaudos platinimą, bet taip pat ir už radijo transliacijų organizavimą. OPW radijo stotis vadinosi „Laisvė“ (Wolność). Įvyko trys radijo transliacijos iš kurių pirmoji buvo gruodžio 15 d. 19 val. Pranešime buvo kalbama, kad Vilnius visada išliks lenkiškas miestas. Antroje laidoje, kuri įvyko tarp gruodžio 15 ir 23 d. vilniečiai buvo raginami nesirinkti Lietuvos pilietybės, trečios programos metu gruodžio 23 d. tas pats raginimas buvo pakartotas. 1939/1940 m. sandūroje Lietuvos valstybės saugumo policija likvidavo pačią organizaciją, todėl daugiau neįvyko radijo transliacijų. LWP laikraščio tiražas siekė iki 400 egzempliorių, o už jo leidybą buvo atsakinga redaktorių kolegija. Propagandos skyrių, taip pat turėjo vyriausybės komisariatas (Komisariat Rządu – KR) ir jungtinis lenkiškų organizacijų komitetas (Zjednoczony Komitet Organizacji Polskich), bet nėra tikslesnių žinių ar šios organizacijos užsiminėjo reguliaria leidyba.³²⁰

Apibendrinant tada pasirodžiusių laikraščių turinį, galima teigti, jog juose tauta buvo raginama nenusiminti, nes ateityje bus atkurta nepriklausoma Lenkija. Spauldėtoje sklaidytos ir federalistinės idėjos. Teigta, jog tam, kad nepasikartotų 1939 m. rugsėjo tragedija būtina sukurti valstybių federaciją, kuri būtų pajėgi apsiginti nuo Sovietų Sąjungos ir Vokietijos. Neturėjo raginimų nebendradarbiauti su naujais krašto šeiminkais ir pasyviai priešintis. Reikėtų pridurti, jog pagrindžio spauldėtoje lietuviai nebuvo įvardijami kaip priešai, o tik kaip laikini krašto šeiminkai su kuriais reikėtų stengtis sugyventi taikiai. Per spauldą gyventojai buvo užtikrinami, jog vyriausybė nepripažįsta Vilniaus perdavimo Lietuvai fakto. Tai buvo atsakas į lietuvių Vilniuje vykdomą propagandą, kurios tikslas buvo įtikinti

³¹⁸ ŻURAWSKI, Jacek, A. Prasa konspiracyjna w Wilnie i Okręgu Wileńskim w latach 1939-1945: okres wrzesień 1939 – czerwiec 1941. *Niepodległość i Pamięć* [interaktyvus]. 2011, nr. 2, s. 55–65 [žiūrėta 2016 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://bazhum.muzhp.pl/autor/%C5%BBurawski/Jacek%20A./>

³¹⁹ KOKOCINSKI, Antoni. Prasa Akowska poza BIP-em. *Wiano*, 1997, 7–8/92–93, p. 2.

³²⁰ BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: 1939–1945 m.* Vilnius 2015, p. 27, 29, 31, 64, 65. Taip pat: WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945.* Warszawa 1996, s. 26.

gyventojus, jog Vilnius visais laikais priklausė Lietuvai, o vietiniai gyventojai yra nutautėję lietuviai³²¹.

Kiek kitaip šiame kontekste atrodė lenkų tautininkų spauda. Jų organizacijos leido laikraščius „I narsiųjų Lenkiją“ (Ku Polsce Chrobrych), „Lenkijos balsas“ (Głos Polski), „Wszechpolak“, „Tautininkas“ (Narodowiec), „Kovojanti tauta“ (Naród Walczący), „Aukso ragas“ (Złoty Róg), „Jaunimas kovoje“ (Młodzież w walce). Šiuos leidinius išskyrė tai, jog juose buvo aštriai pasisakoma ne tik prieš Sovietų Sąjungą, bet ir prieš Lietuvą, lietuvius. Gyventojai buvo raginami išlaikyti rimtį, neiekvoti jėgų ir nekelti be reikalo riausių.³²² Išvardyti laikraščiai nors nepasižymėjo dideliu tiražu, bet savo turiniu buvo antilietuviški.

Tikėtina, kad menkas tiražas ir nežymus numerių skaičius buvo nulemtas fakto, kad padrikai atsirandančios pagrindinės organizacijos neturėjo pakankamos materialinės bazės vykdyti masinę nelegalios spaudos leidybą. Kita vertus, galima prielaida, kad stigo konspiracinio darbo patirties. Taigi leidinių įvairovė parodo, kad netrūko entuziazmo pasyviai priešintis okupacijai. Taip pat buvo formuojamos bent dalies visuomenės požiūris į okupaciją, buvo ugdomas bendras besipriešinančios tautos įvaizdis. Viena vertus, įvardyti veiklos rezultatai leidžia teigti, kad lenkų pagrindis pradiniam savo veiklos etape propagandą vykdė mikro lygmenyje ir jos poveikis negalėjo būti žymus. Kita vertus, tikėtina, kad pagrindinę užduotį atliko, t. y. informavo visuomenę, kad Vilniaus krašte veikia pagrindinės lenkiškos organizacijos.

3.2.2. AK Vilniaus apygardos BIP sukūrimo tikslingumas

1939 m. rudenį chaotiškai besikuriantis pagrindis palaipsniui pradėjo konsoliduotis į vienalytę karinę–politinę struktūrą. 1939 m. gruodžio 28 d. įvyko Vilniaus pagrindžio organizacijų (aukščiau įvardytų) atstovų susitikimas, kuriame buvo nutarta susijungti su Taryba Lenkijos pergalei (toliau – SZP, Służba Zwycięstwu Polski). SZP susikūrė rudenį Vilniuje ir

³²¹ Pranešimai apie Vilniaus krašto istoriją, jo prijungimo reikšmę. Informacijos apie krašto kaimų gyventojų nuotaikas. Statistinės žinios apie Lietuvos prekybą. Vilniaus krašto ekonominiai biuletiniai. Miestų, valsčių, dvarų bei palivarkų sąrašai. LCVA, f. 317, ap. 1, b. 17, l. 117–118. Žr. priedą nr. 1, p. 25.

³²² BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: 1939–1945 m.* Vilnius 2015, p. 65–72.

leido savo laikraštį „Lenkijos žinios“ (Wiadomości Polskie).³²³ Apygardos komendantu išrinktas papulkininkis Nikodem Sulik.

Susitikime buvo nutarta konsoliduoti lenkų pogrindį, o taip pat pradėti leisti bendrą laikraštį „Kovojuanti Lenkija“ (Polska w Walce). Atsakingu redaktoriumi paskirtas majoras, buvęs senatorius Władysław Kamiński, kuris buvo propagandos ir leidybos skyriaus prie Vaivadijos vadovybės vedėjas, jam talkino jėzuitas Kazimierz Kucharski. Prie leidinio leidimo/redagavimo prisidėjo: dr. Stanisław Wawrzyńczyk, Czesław Zgorzelski, Eugeniusz Gulczyński, Stefan Bratkowski, mjr. Jerzy Dobrzański, prof. Szczepan Szczeniowski.³²⁴ Centralizavus visas konspiracines organizacijas, vilniškės SZP komendantas papulk. N. Sulik kreipėsi į egzilinę vyriausybę, siekdamas gauti leidimą leidybai bei finansinę paramą. Komandanto nuomone, naujų krašto šeimininkų vykdoma stipri propagandinė veikla galėjo neigiamai paveikti visuomenę.³²⁵

SZP mėnraščio tiražas išaugo nuo 200 egzempliorių 1940 m. iki 3000 egzempliorių 1941 metais. Laikraštis buvo platinamas ne tik Vilniuje ir Vilniaus krašte, bet ir visoje Lietuvoje. Per šį mėnraštį gyventojai buvo informuojami apie padėtį krašte, galėjo sužinoti apie situaciją karo frontuose, taip pat buvo rašoma apie padėtį vokiečių okupuotoje Lenkijoje. Laikraštyje buvo pateikiami egzilinės vyriausybės nutarimai. Visuomenė buvo raginama prisidėti prie pasyvaus pasipriešinimo padėdami platinti leidinį, netikėti sovietų propaganda. Taip pat nepritrūkdavo straipsnių raginančių neatsisakyti savo tautinio tapatumo, ginti kalbą ir lenkų kultūrą Vilniaus krašte. Laikraštyje pasirodydavo straipsniai, kuriuose autoriai aptardavo pokarinės Lenkijos politinę sanklodą ir likimą. Laikraščio redakcija taip pat platino ir atsišaukimus, kuriuose demaskavo sovietų tikslus, ragindavo remti besikuriantį lenkų pogrindį.³²⁶

³²³ SZOSTAKOWSKI, Józef. *Między wolnością a zniewoleniem: prasa w języku polskim na Litwie w okresie od września 1939 do 1964 roku*. Wilno – Warszawa 2004, s. 101.

³²⁴ ŻURAWSKI, Jacek, A. Prasa konspiracyjna w Wilnie i Okręgu Wileńskim w latach 1939-1945: okres wrzesień 1939 – czerwiec 1941. *Niepodległość i Pamięć* [interaktyvus]. 2011, nr. 2, s. 71–72 [žiūrėta 2019 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://bazhum.muzhp.pl/autor/%C5%BBurawski/Jacek%20A./>

³²⁵ *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*. Londyn, Studium Polski Podziemnej, 1989, t. 6, s. 95.

³²⁶ ŻURAWSKI, Jacek, A. Prasa konspiracyjna w Wilnie i Okręgu Wileńskim w latach 1939-1945: okres wrzesień 1939 – czerwiec 1941. *Niepodległość i Pamięć* [interaktyvus]. 2011, nr. 2, s. 70–76 [žiūrėta 2019 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://bazhum.muzhp.pl/autor/%C5%BBurawski/Jacek%20A./>. Taip pat:

Šio leidinio pasirodymas leidžia teigti apie sisteminės propagandos vykdymo pradžią, kurios tikslas buvo palaikyti lenkų tautinį tapatumą, suteikti informacijos apie karo įvykius, raginti nebendradarbiauti su naujais krašto šeimininkais ir paskatinti remti SZP. Tai buvo atsvara okupantų propagandai. „Kovojančios Lenkijos“ esminiu tikslu galime įvardyti lenkų kovos dvasios ir tikėjimo Lenkijos pergale palaikymu. Sava propaganda tapo ne tik pasyvaus pasipriešinimo forma, bet ir priemonė per kurią buvo formuojamas ir palaikomas kolektyvinis tapatumas.

Egzilinės vyriausybės ir lenkų pagrindžio spauda tapo atsvara priešo platinamai propagandai. Per nelegalią spaudą gyventojai gaudavo informacijos apie padėtį okupuotame krašte ir sužinodavo apie tarptautinius įvykius. Nelegali spauda tapo pagrindinis komunikacijos kanalas tarp egzilinės vyriausybės, krašto gyventojų ir pagrindžio. Nors veikė skirtingos organizacijos (iki konsolidacijos), bet jų skleidžiamos idėjos buvo panašios. Tai buvo komunikacija, kurios tikslas buvo pateikti išsamią ir pagrįstą informaciją okupuoto krašto gyventojams.

Per nelegalią spaudą buvo siekiama palaikyti tikėjimą, jog po karo atgims demokratinė Lenkija su nepakitusiomis sienomis. Per šį komunikacinį kanalą pagrindis bandė užsitikrinti visuomenės palaikymą ir materialinę paramą. Taip pat siekta demaskuoti naujųjų krašto šeimininkų siekius ir politiką. Laikotarpiu iki pagrindžio konsolidacijos, propaganda buvo vykdoma mikro lygmenyje. Laikraščiai nebuvo leidžiami reguliariai ir trūko vienybės. Vienoms organizacijoms priešai buvo tik sovietai, kitoms sovietai ir lietuviai. Tokio tipo propagandinė veikla nebuvo veiksminga, nes sukeldavo tik emocijas, bet neskatino konkrečių veiksmų. Centralizavus pagrindį, propaganda palaipsniui perėjo į mezo lygmenį. Pradėta reguliariai leisti pagrindžio laikraštį už kurio leidybą buvo atsakingas propagandos skyrius, o komunikuojamų pranešimų turinys buvo formuojamas atsižvelgiant į vyriausybės vykdomą politiką.

SZP vadovybė suvokė, kad sėkminga pagrindžio veikla bus įmanoma tik turint visuomenės paramą per kurią galima užsitikrinti vykdomą ilgalaikę ir reguliarią propagandą. Propagandos tikslas buvo parodyti gyventojams kovos prasmingumą, įtikinti remti pagrindininkus bei netikėti priešų skleidžiama informacija. Todėl 1939 m. gruodžio 28 d. konferencijos metu buvo įkurtas VI-sis SZP skyrius atsakingas už informacinę – propagandinę veiklą BIP. Nors oficialiai Vilniaus apygardoje BIP kaip centralizuota struktūra atsirado, kiek vėliau, bet siekiant išvengti painiavos,

propagandos ir informacijos VI-asis skyrius bus nuosekliai vadinamas BIP. Propaganda iš mikro lygmens buvo perkelta į mezo lygmenį.

Pirmasis SZP Vilniaus apygardos komendantas N. Sulik savo pavaduotoją senatorių W. Kamiński paskyrė vadovauti BIP. W. Kamiński turėjo sukurti propagandos ir spaudos skyrių bei atskirą skyrių atsakingą už spaudos platinimą. Iki 1941 m. pradžios pavyko įrengti nuosavą spaustuve, kurioje buvo leidžiami atsišaukimai ir laikraščiai. Svarbų vaidmenį formuojant propagandos turinį turėjo Vaivadijos politinių partijų taryba, kuri buvo patariamasis SZP komendanto organas. 1941 m. balandžio mėn. buvo suimta apygardos vadovybė bei W. Kamiński, todėl trumpam buvo paralyžiuota apygardos bei BIP veikla³²⁷.

Vilniaus apygardos atstovas J. Dobrzański 1941 m. vasarą Varšuvoje susitiko su Ginkluotosios kovos sąjungos (ZWZ – Związek Walki Zbrojnej, 1939-1940 metų sandūroje SZP buvo pervadinta į ZWZ) BIP vadovu pulkininku Jan Rzepecki. Susitikime J. Dobrzański buvo paragintas Vilniuje atkurti Vilniaus BIP, kurio tikslai koreliuotų su centrinio BIP tikslais. ZWZ BIP tikslai buvo:

1. Palaikyti visuomenėje tikėjimą, jog Lenkijos valstybė atgims;
2. Palaikyti karių pilietiškumą;
3. Skleisti kontrapropagandą priešų per platinamą informaciją.

Tikslus buvo norima pasiekti šiais metodais:

1. Teikiant informaciją apie padėtį frontuose ir krašte, tarptautinius santykius pabrėžiant Lenkijos egzilinės vyriausybės ir kariuomenės veiklą;
2. Informuojant apie egzilinės vyriausybės nutarimus ir darbą;
3. Aptariant politinius tautos ir tautinių mažumų reikalus.
4. Persekiojant lenkus, kurie bendradarbiavo su priešų ir skelbiant Specialaus karinio teismo nuosprendžius išdavikams bei priešų agentams;
5. Registruojant priešų nusikaltimus žydams ir lenkams;
6. Informuojant ZWZ vadovybę apie visuomenės požiūrį į karą, esamą padėtį, priešų terorą bei ZWZ veiklą;
7. Rengiant raportus apie padėtį apygardose;
8. Vykdamas akcijas „N“ ir „R“, t. y. propagandinę diversiją. „N“ – prieš vokiečius, „R“ – prieš rusus³²⁸.

³²⁷ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996, s. 28–29, 58, 68.

³²⁸ N – nuo žodžio niemcy – vokiečiai, r – nuo žodžio rosjanie – rusai.

Šią informaciją J. Dobrzański įteikė naujam Vilniaus apygardos komendantui Aleksander Krzyżanowski, (po papulk. N. Sulik suėmimo, komendantu buvo paskirtas jo pavaduotojas A. Krzyżanowski). Tada apygardoje jau veikė BIP skyrius, kuriam po W. Kamiński ir vadovybės suėmimo, naujasis komendantas paskyrė vadovauti Zygmunt Andruszkiewicz. 1941 m. rudenį įvyksta pokyčiai. Zygmunt Andruszkiewicz liko vadovauti informacijos rinkimo biurui, tuo tarpu J. Dobrzański tapo atsakingas už propagandinę veiklą. Kitaip tariant, informacinis biuras ruošė raportus vadovybei ir J. Dobrzański vadovaujamam biurui, kuris ją pateikdavo visuomenei.³²⁹ Iki 1941 m. pabaigos galutinai susiformavo Vilniaus ZWZ apygardos BIP skyrius, kurį 1941 m. pabaigoje sudarė du poskyriai, kurių vadovai tiesiogiai atsiskaitydavo komendantui:

1. Informacijos rinkimo;
2. Propagandos skleidimo.

Šiuo laikotarpiu nebuvo galutinai apibrėžti leidybos ir informacijos rinkimo bei sklaidos būdai, nebuvo sukurtas propagandinės diversijos poskyris³³⁰. Išanalizavus istoriografiją ir prieinamus laikotarpio dokumentus, galima teigti, jog BIP organizacinė struktūra laipsniškai kito iki 1943 m. rudens.

Žymesni pokyčiai BIP struktūroje įvyko 1942 m. 1942 - 07-15 pasirodė pirmasis „Nepriklausomybės“ (Niepodległość) numeris. Tai buvo naujas AK laikraštis (1942 m. vasario 14 d. ZWZ buvo pervadinta į Armiją Krajovą), kuris pasirodydavo kartą per dvi savaites. Jo apimtis siekė nuo 6 iki 12 puslapių. Iki 1945 m. sausio mėn. pasirodė 49 numeriai. Buvo paruoštas jubiliejinis 50-asis numeris, bet 1945 m. sausį AK buvo likviduota, tad

³²⁹ ŻURAWSKI, Jacek, A. Prasa konspiracyjna w Wilnie i Okręgu Wileńskim w latach 1939-1945: okres czerwiec 1941 – czerwiec 1945. *Niepodległość i Pamięć* [interaktyvus]. 2012, nr. 19/1-4 (37-40), s. 106–107 [žiūrėta 2019 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://bazhum.muzhp.pl/autor/%C5%BBurawski/Jacek%20A./>

. WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996, s. 86. Taip pat: *Kiałka Stanisław: legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*. Red. MALINOWSKI, Leszek, Jan. Bydgoszcz 2000, s. 484.

³³⁰ „D“, „N“, „P“ grupių veiklos ataskaitos. 1943.08.26 – 1944.03.05. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 23, l. 1–15. „D“, „N“ grupių diversijų organizavimo instrukcijos. 1943.10.01 – 1944.01.03. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 14, l. 1–7. WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996, s. 102–104. Taip pat: *Kiałka Stanisław: legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*. Red. MALINOWSKI, Leszek, Jan. Bydgoszcz 2000, s. 484–489.

laikraštis nepasirodė³³¹. „Nepriklausomybė“ buvo leidžiama pagrindinėje spaustuvėje „Farba F“, kuri veikė Vilniuje Polocko g. Jai vadovavo Roman Pławski. Nuo 1943 m. birželio 10 d. laikraštis jau vadinosi „Nepriklausomybė: Vilniaus krašto laikraštis“, o jo tiražas siekė iki 3000 egzempliorių per mėnesį.³³² Spaustuvę įrengta dėka Stanisław Kiałka, kuris atvežė iš Varšuvos į Vilnių spausdinimo mašiną bei kitą įrangą reikalingą spaustuvės funkcionavimui³³³.

Nuo 1942 m. liepos laikraščio vyriausiojo redaktoriaus pareigas ėjo J. Dobrzański. Redaktoriai buvo: Jerzy Wroński (nuo 1943 m. jį pakeitė Eugeniusz Gulczyński) ir Zofia Dunin-Borkowska (vėliau ją pakeitė Maria Sadowska). Bendradarbiavo su redkolegija prof. Witold Staniewicz, prof. Marian Morelowski, prof. Ludwik Chmaj, prof. Szczepan Szczeniowski, dr. Stanisław Stoma bei mokytojas Lucjan Krawiec. Iki 1943 m. laikraščio redakcija buvo įsikūrusi Vilniuje, prof. Mykolo Riomerio bute L. Stuokos-Gucevičiaus ir Liejyklos gatvių sankryžoje. Šis butas buvo saugiausia vieta redakcijai, nes prof. M. Riomeris buvo žymus bei gerbiamas žmogus ir policija netikrino jo buto. Profesoriumi grįžus į Vilnių redakcija persikėlė į Pavasario g. esančią vilą. 1943 m. gegužės mėnesį buvo sulaikytas Z. Andruszkiewicz. Apygardos komendantas išnaudojo šią situaciją ir VI-me skyriuje įvykdė pertvarkymus. Antoni Kokociński buvo paskirtas BIP vadovu, sekretoriumi tapo Konstanty Syrewicz, o padėjėja Helena Obezińska. Tuo laiku A. Krzyżanowski, J. Dobrzański ir A. Kokociński sudarė laikraščio „Nepriklausomybė“ redkolegiją³³⁴. Generolo Stefan Rowecki raporte egzilinei vyriausybei už šį laikotarpį buvo pažymėta, kad Vilniaus apygardoje intensyviai ir sėkmingai vykdoma propagandinė veikla.

Laikraščio straipsniuose buvo pabrėžiama, kad vyriausybė nesutinka su sienų pokyčiais įvykusiais 1939 m. rugsėjį, buvo deklaruojamas noras tęsti kovą prieš vokiečių režimą. Laikraštyje AK karys buvo pristatomas

³³¹ BRZOZOWSKI, Zygmunt, Szczęsny. *Litwa – Wilno 1915–1945*. Paryž 1987, s. 102.

³³² SZOSTAKOWSKI, Józef. *Między wolnością a zniewoleniem: prasa w języku polskim na Litwie w okresie od września 1939 do 1964 roku*. Wilno – Warszawa 2004, s. 114.

³³³ *Kiałka Stanisław: legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*. Red. MALINOWSKI, Leszek, Jan. Bydgoszcz 2000, s. 101.

³³⁴ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996, s. 104. Taip pat: ŻURAWSKI, Jacek, A. *Prasa konspiracyjna w Wilnie i Okręgu Wileńskim w latach 1939-1945: okres czerwiec 1941 – czerwiec 1945. Niepodległość i Pamięć* [interaktyvus]. 2012, nr. 19/1-4 (37-40), s. 109 [žiūrėta 2019 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://bazhum.muzhp.pl/autor/%C5%BBurawski/Jacek%20A./>

vokiečių kareivių, lietuvių policininkų ir sovietų partizanų kontekste, kaip nuskriaustų gyventojų gynėjas. Straipsniai buvo patriotinio turinio. Taip pat pabrėžtinai buvo pristatomas Lenkijos egzilinės vyriausybės autoritetas tarptautinėje arenoje, siekiant sustiprinti pasitikėjimą vyriausybe ir jos pajėgomis krašte AK. Leidinyje buvo skelbiami žmonių vardai, kurie paaugojo pinigų laikraščio leidybai, bei vardai ir pavardės tų, kurie nusižengė įstatymui ir specialaus karinio teismo sprendimu buvo nubausti mirties bausme. Nepritrūkdavo straipsnių skirtų istoriniams įvykiams, pvz., 1794 m., 1830/1831 m. ir 1863/1864 m. sukilimams, paminėti.³³⁵ Laikraščio turinio analizė leidžia teigti, kad per istoriją nebuvo siekiama parodyti, jog lenkų tauta amžiais kovojo. Tikslas buvo kitoks, įtikinti, kad sunkiomis akimirkomis, nežiūrint į politinius skirtumus, tauta tampa vieninga, bet ir kovojanti dėl valstybės. Propagandos tikslas buvo konsoliduoti visuomenę ir sukurti bendrą tapatumą.

Informacijos rinkimas BIP buvo labai kruopščiai organizuotas. Duomenys buvo renkami sistemiškai nuo žemiausios valsčiaus grandies, perduodant į apskrities skyrių, kur buvo sisteminami ir perduodami į apygardos BIP skyrių. Iš ten susisteminta sintezė patekdavo į komendanto rankas, Varšuvą ir Londoną. Informacija buvo renkama atsižvelgiant į pasiūlytą BIP vadovybės klausimyną. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas tautiniams santykiams, krašto tautų padėčiai, kitų tautų pagrindinėms organizacijoms ir koks jų požiūris į AK. Koks buvo kitų tautų požiūris į lenkus ir AK. Atkreipiamas dėmesys kiek buvo naudinga vykdoma propagandinė veikla. Taip pat reikalauta atkreipti dėmesį į vokiečių ir kitų tautų atstovų veiklą per okupaciją. Turima omenyje ar vykdomos represijos: kokio pobūdžio, kas vadovavo, kas vykdė? Taip pat įsakyta kiekvieną teroro, apiplėšimo, žudynių atvejį dokumentuoti ir paremti liudininkų apklausos protokolais.³³⁶ Šių instrukcijų buvimas leidžia daryti prielaidą, kad BIP parengti raportai buvo išsamūs ir sąlyginai objektyvūs.

Remiantis šių raportų turiniu buvo ruošiami straipsniai pagrindinei spaudai. Kita vertus, būtinai reikia pabrėžti faktą, jog BIP labai glaudžiai bendradarbiavo su civilinės administracijos pagrindiniu informacijos ir spaudos skyriumi (lenkiškai: Wydział Informacji i Propagandy Delegatury

³³⁵ „Niepodległość“ Nr. 6/10 ir Nr. 8 Vilniaus krašto leidinyse. 1944.02.15 – 1944.06.15. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 92, l. 1 – 4. Taip pat: „D“, „N“, „P“ grupių veiklos ataskaitos. 1943.08.26 – 1944.03.05. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 23, l. 3. Taip pat: Niepodległość: Organ Ziemi Wileńskiej. Wilno. 1942-1944. R. 3, Nr. 1(35)-2/3(36/37). LMAVBSPS.

³³⁶ Potvarkis dėl BIP pranešimų apie politinę, ekonominę ir kultūrinę padėtį rašymo. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 1–3, l. 1–3.

Rządu, toliau – WIP). BIP ryšininkas perduodavo WIP parengtus raportus. WIP turimomis žiniomis papildytų raportų galutiniai variantai iškeliavo į Varšuvą, o iš ten į Londoną arba tiesiogiai į Londoną. Vokiečiai propagandinę lenkų veiklą vertino lygiaverčiai su ginkluotu pasipriešinimu, todėl jeigu sulaikytas asmuo turėjo pagrindžio laikraštį, atsišaukimus ar biuletinį, būdavo sušaudomas. BIP leido vienkartinius leidinius, kuriuose buvo analizuojami lietuvių, lenkų ir baltarusių santykiai.³³⁷ Paminėtina, jog WIP BIP spaustuvėje leido savo laikraštį „AGIN“, bet jo turinys iš esmės buvo panašus į „Nepriklausomybės“.³³⁸

Tyrimas ir vertinimas kaip priimama propaganda, šių rezultatų perdavimas suinteresuotoms žinyboms liudija apie tai, jog BIP-o vadovybė nebuvo abejinga ar jų vykdoma veikla yra sėkminga. Propagandinių akcijų autoriai negali būti abejingi veiksnui. Tai reiškia, kad institucijos vadovybė buvo suinteresuota rinkti ir vertinti duomenis apie propagandos percepciją.³³⁹

1943 m. Vilniaus krašte pasirodė pirmieji ginkluoti AK daliniai, kurių tikslas buvo ginti vietinius gyventojus nuo sovietinių partizanų savivalės. BIP vadovybė numatė AK dalinių panaudojimą propagandiniais tikslais. Buvo laikomasi nuomonės, jog AK kariai gali ne tik kovoti, treniruotis, bet ir skleisti propagandą tarp vietinių gyventojų. Jų skleidžiamos propagandos tikslas buvo kelti Lenkijos valstybės bei jos ginkluotųjų pajėgų, t. y. AK prestižą. Demonstruojant kovinę AK galią, buvo siekiama drąsinti gyventojus bei raginti juos paremti rūbais, pinigais, maistu, ginklais, taip pat teikti informaciją. BIP skleidamas per lenkų partizanus propagandą siekė, kad visuomenėje paplistų Lenkijos egzilinės vyriausybės nuostatos, kad būtų demaskuotas sovietų skleidžiamos propagandos nelogiškumas bei melagingumas.³⁴⁰ BIP naudojosi AK partizanais dėl to, kad pagrindžio leidiniai negalėjo pasiekti visų gyventojų, ypač tų, kurie gyveno kaimuose.

³³⁷ Tomaszewski, L. *Współdziałanie Okręgowej Delegatury Rządu i stronnictw politycznych z Armią Krajową w walce o wyzwolenie Wileńszczyzny. 1944 na Wileńszczyźnie*, Warszawa 1996, s. 26, 29. Taip pat: KOKOCIŃSKI, Antoni. *Tajne drukarnie. Wiano*, 1997, 1/36, p. 1–3.

³³⁸ „Jednością Siłni“ Nr. 5, 6, 7, 9 leidinys. 1944.04.05 – 1944.06.29. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 96, l. 3–38.

³³⁹ KRÓL, Eugeniusz, Cezary. In: *W poszukiwaniu modelu propagandy totalnej*. Red. WOŁOSZYN, Witold, Jacek. Lublin 2015, s. 17–22.

³⁴⁰ Direktyvos dėl BIP organizavimo, struktūros ir veiklos. Agitacinio propagandinio darbo instrukcijų projektai. 1944.02.22 – 1944.03.01. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 9, l. 7.

Tam, kad AK partizanai įgautų gyventojų pasitikėjimą buvo įsakyta palaikyti pavyzdinę tvarką bei drausmę būryje, taip pat išlaikyti gerus santykius su gyventojais. Įsakyta nevykdyti savavališkų teismų, ginti gyventojus nuo sovietinių bandų ir nerinkti pyliavų. Planuojama –vykdyti specialias propagandines akcijas, per kurias partizanai platintų atsišaukimus ir rengtų politines paskaitas. Išlikusiuose šaltiniuose nėra žinių ar tokios paskaitos vyko.

BIP vadovybė formavo ir per AK partizanus komunikavo naratyvą, kurį sudarė šios idėjos:

1. Po karo atsikurs demokratinė Lenkija, kurioje visi turės lygias galimybes ir bus užtikrintos pilietinės teisės;

2. Pokarinės Lenkijos užsienio politikos kartinį akmenį sudarys tvirta sąjunga su Didžiąja Britanija bei JAV. Lenkijos bendradarbiavimas su kitomis Vakarų Europos šalimis bus pagrįstas taikos siekais bei bendromis vertybėmis;

3. Diplomatiniai santykiai su Sovietų Sąjunga bus užmegzti tik pastarajai išreiškus tokį norą. Lenkijos vyriausybė yra pasiruošusi bendradarbiauti su artėjančia Raudonąja Armija ir sieks, kad sovietų vadovybė pripažintų Lenkijos rytinių sienų neliečiamumą;

4. Lenkų tauta pasiryžusi kovoti iki pat galo su vokiečių imperizmu;

5. Po karo, tam, kad būtų užtikrinta ilgalaikė taika ir jėgų pusiausvyra yra būtina sukurti Vidurio Europos šalių federaciją;

6. Naujoje Lenkijos visų tautinių mažumų atstovams bus užtikrintos pilietinės teisės, taip pat teisė vystyti kultūrinę bei ekonominę veiklą;

7. Lietuva norėdama išlikti savarankiška ir nepriklausoma turės palaikyti gerus kaimyninius santykius su Lenkija, kitaip taps Sovietų Sąjungos integralia dalimi;

8. Visi, kurie bendradarbiavo su vokiečiais, po karo turės argumentuotai paaiškinti savo veiklos motyvus, kitaip bus teisiama kaip valstybės išdavikai.³⁴¹

Lyginant šio dokumento turinį su partizanų prisiminimais³⁴² galima teigti, kad BIP-o propaganda buvo veiksminga, nes gyventojai noriai

³⁴¹ Direktyvos dėl BIP organizavimo, struktūros ir veiklos. Agitacinio propagandinio darbo instrukcijų projektai. 1944.02.22 – 1944.03.01. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 9, l. 8–10.

³⁴² BANASIKOWSKI, Edmund. *Na zew Ziemi Wileńskiej*. Warszawa-Paryž 1987, s. 13–146. *I Wileńska Brygada AK „Juranda”: Relacje żołnierzy, wspomnienia dowódców*. Red. MALINOWSKI, Leszek, Jan. Warszawa – Kraków 2014, s. 338.

paremdavo AK dalinius. Partizanai savo prisiminimuose aprašė gyventojų suteiktą maisto, samanės bei šiltų rūbų paramą. Taip pat išliko prisiminimų apie tai, jog krašto gyventojai labai palankiai vertino AK dalinių buvimą krašte. Prisiminimų autoriai prabrėžia, jog gyventojai labiausiai bijodavo sovietinių bandų, o AK dalinių buvimas jų kaime suteikdavo saugumo jausmą. AK dalinių vadai bandė atsižvelgti į gyventojų prašymus ir bent iš dalies juos patenkinti, kaip buvo padaryta Žukonių kaime, Švenčionių rajone. Kaimo seniūnas paprašė apšaudyti Santakoje (Neries ir Žeimenos upių santaka) esančius vokiečių bunkerius, nes juose esanti vokiška įgula terorizuodavo vietinius gyventojus³⁴³.

Išanalizavus prieinamus šaltinius ir istoriografiją galima daryti išvadą, kad BIP vadovybė komunikavo informaciją naudodama įvairias medijas – ne tik laikraščius, atsišaukimus. Laikraščius ir kitokio pobūdžio spaudą buvo galima lengvai platinti mieste, tuo tarpu už Vilniaus miesto ribų buvo sudėtinga pasiekti didesnę dalį lenkiškos visuomenės. BIP komunikacijai naudojo kaip medija partizanus, kurie nuolatos palaikė ryšį su vietiniais gyventojais. Krašto gyventojai pasitikėjo AK kariais, nes jie apgindavo juos nuo nacių administracijos ar policijos savivalės bei sovietinių partizanų. Kadangi AK propaganda buvo skleidžiama ne tik tiesiogiai per BIP-ą, t. y. per pagrindžio spaudą, bet ir per partizaninius dalinius, galima teigti, kad propaganda įgavo makro lygmens bruožus. Informacija buvo komunikuojama per kelias institucijas. Tokios propagandinės komunikacijos poveikis buvo ilgalaikis. Propagandos turinys per įvairias medijas galėjo pasiekti didelę visuomenės dalį. Informacija galėjo cirkuliuoti ir vėliau. BIP propaganda formavo naratyvą apie AK kaip stiprią organizaciją, kuri apgins Vilniaus krašto gyventojus. Buvo aiškiai suformuluota ir komunikuojama mintis, kad nebus kolektyvinės atsakomybės už bendradarbiavimą su okupantais ir kiekvienas toks atvejis bus svarstomas individualiai. Taip pat buvo kuriamas ir komunikuojamas naratyvas, kad po karo bus atkurta stipri Lenkija, o jos administracinį ir karinį pagrindą sudarys Egzilinė vyriausybė, antinacinės koalicijos sudėtyje kovojanti Lenkijos kariuomenė ir AK. Šiame naratyve buvo formuojamas Lietuvos ir lietuvių įvaizdis kaip neatsiejamų Lenkijos sąjungininkų įvaizdis. Kadangi lietuvių ir lenkų santykiai ir jų analizė sudaro labai didelę „Bernardinų“ fondo dalį, todėl AK BIP

BOHDANOWICZ „Czortek”, Janusz. *Brygada „Wilhelma”: oddziały partyzanckie „Żuka” i „Gozdawy”*. Gdańsk 1998, s. 33.

³⁴³ I Wileńska *Brygada AK „Juranda”: Relacje żołnierzy, wspomnienia dowódców*. Red. MALINOWSKI, Leszek, Jan. Warszawa – Kraków 2014, s. 340.

formuojamame naratyve formuojamas lietuvių ir Lietuvos įvaizdis bus išanalizuoti atskiroje disertacijos 3.2.4 dalyje.

3.2.3. Propagandinė diversija

Vyriausiasis AK komendantas generolas S. Rowecki 1942 m. balandį susitiko su Vilniaus apygardos komendantu. Susitikime buvo aptartas propagandinės diversijos prieš vokiečius organizavimo Vilniaus apygardoje klausimas.³⁴⁴ Apygardos komendantas vadovaudamasis AK Vyriausiojo vado nurodymais bandė sukurti propagandinės diversijos skyrių. Šiuo tikslu susitiko su Zygmund Brzozowski, kuris studijavo Austrijos sostinėje Vienoje, tad gerai mokėjo vokiečių kalbą. A. Krzyżanowski pasiūlė Z. Brzozowski vadovauti skyriui, kuris platintų išleistus vokiečių kalba laiškus ir atsišaukimus vokiečių karių gretose, bet susitarimo pasiekti nepavyko, todėl skyriaus kūrimas užsitęsė³⁴⁵.

1943 m. vasario 13 d. raporte vyriausybei, generolas S. Rowecki pranešė apie propagandinės diversijos prieš vokiečius – skyriaus „N“ sėkmingą veiklą. Periodiškai buvo leidžiami leidiniai vokiečių kalba, taip pat vykdomos specialiosios akcijos³⁴⁶. Šio BIP skyriaus veikla pasižymėjo tuo, kad propaganda tarp vokiečių buvo skleidžiama ne lenkų pogrindžio, bet vokiško antinacinio pogrindžio vardu. Tokia idėja gimė tarp egzilinės vyriausybės narių dar 1940 m. pradžioje. Buvo svarstoma galimybė iš lėktuvo virš Bavarijos miestų išmėtyti skrajutes, kuriose vokiečiai būtų raginami nesikelti į Lenkiją. Raporte nurodoma, kad tarp vokiečių platinamų leidinių turinys yra patriotinis, bet priešiškas karo ir nacių režimui. Visą laiką buvo pabrėžiama, kad vokiečiai karą pralaimėjo ir tik laiko klausimas, kada nacių režimas galutinai žlugs. Buvo leidžiami laikraščiai, atsišaukimai, informaciniai biuleteniai.³⁴⁷ Antinaciniai leidiniai buvo siunčiami paštu, slapta įmetami į pašto dėžutes arba buvo išmėtomi vokiškų institucijų ir įmonių

³⁴⁴ BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: 1939–1945 m.* Vilnius 2015, p. 289.

³⁴⁵ BRZOZOWSKI, Zygmunt, Szczęsny. *Litwa – Wilno 1915–1945.* Paryž 1987, s. 100.

³⁴⁶ *Armia Krajowa w Dokumentach 1939 – 1945.* Tom 2, czerwiec 1941 – kwiecień 1943. Red. PEŁCZYŃSKI, Tadeusz. Londyn 1973, s. 439.

³⁴⁷ *Armia Krajowa w Dokumentach 1939 – 1945.* Tom 6, uzupełnienie. Red. IRANEK-OSMECKI, Kazimierz. Londyn 1989, s. 231–236, 297–301. Taip pat: GRABOWSKI, Waldemar. *Ulotki lotnicze nad Polską 1939–1945. Biuletyn informacyjny AK*, 2013, 3 (275), s. 61.

teritorijose³⁴⁸. Sudėtinga nustatyti ar tokio pobūdžio veikla buvo veiksminga, bet buvo naudojami įvairūs kanalai siekiant pasiekti vokiečių karius ir paveikti jų moralę, požiūrį į karą, etc.

S. Kiałka savo prisiminimuose nurodė, kad propagandinės diversijos reikalai pajudėjo po apsilankymo Varšuvoje 1943 m. kovo mėn. kur susitiko su BIP propagandinės diversijos atstovais iš kurių gavo tikslias instrukcijas, kaip veikiama šioje srityje. Vyriausioji vadovybė, atsižvelgdama į Vilniaus specifiką, siūlė informacinę diversiją vykdyti ne tik tarp vokiečių, bet taip pat tarp lietuvių ir baltarusių.³⁴⁹ Pagal „Bernardinų“ fondo dokumentus, Vilniaus apygardoje jau nuo 1942 m. balandžio mėn. veikė savarankiška BIP grupė „Barsuki“, kurios tikslas buvo aprūpinti BIP-ą ir dokumentų klastojimo biurą švariais dokumentų blankais. Taip pat teigiama, kad grupės „Barsuki“ sukūrimo datą, reikia laikyti faktine „N“ skyriaus įkūrimo data.³⁵⁰ Naujai įsteigtam BIP skyriui vadovavo Stanisław Turski ir Julian Szwed. J. Wołkonowski įsitikinęs, jog diversinės propagandos skyrius egzistavo trumpai, nes J. Szwed žuvo, o didesnė skyriaus narių dalis 1944 m. pavasarį buvo suimti.³⁵¹

1943 m. spalio 1 d. išleistoje „N“ skyriaus instrukcijoje, buvo nurodyta, kad svarbu sukurti informatorių tinklą iš gerai pažįstamų ir patikimų žmonių, dirbančių įvairiausiose įmonėse. Buvo numatyta tokius informatorius įtraukti į skyriaus veiklą, juos prisaikdinant. Šiems nariams vadovybė planavo teikti instrukcijas per verbuotojus.³⁵²

Skyrius „N“ 1943 m. lapkritį buvo pertvarkytas ir pervadintas į skyrių „D“ (iš lenkiško žodžio – dywersja). Naujo skyriaus veikla neapsiribojo tik antihitlerinės propagandos skleidimu tarp vokiečių. Atsižvelgus į AK Vyriausios vadovybės nurodymus skyriaus veikla apėmė propagacinę diversiją prieš lietuvius, baltarusius ir rusus. Taigi naują skyrių „D“ sudarė

³⁴⁸ *Armia Krajowa w Dokumentach 1939 – 1945*. Tom 6, uzupełnienie. Red. IRANEK-OSMECKI, Kazimierz. Londyn 1989, s. 231–236, 297–301. Taip pat: GRABOWSKI, Waldemar. *Ulotki lotnicze nad Polską 1939–1945*. *Biuletyn informacyjny AK*, 2013, 3 (275), s. 61.

³⁴⁹ *Kiałka Stanisław: legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane*. Red. MALINOWSKI, Leszek, Jan. Bydgoszcz 2000, s. 487–488.

³⁵⁰ „D“, „N“, „P“ grupių veiklos ataskaitos. 1943.08.26 – 1944.03.05. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 23, l. 7.

³⁵¹ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996, s. 104. Taip pat: BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: 1939–1945 m.* Vilnius 2015, p. 289.

³⁵² „D“, „N“ grupių diversijų organizavimo instrukcijos. 1943.10.01 – 1944.01.03. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 14, l. 1.

poskyriai: „N“ (prieš vokiečius), „L“ (prieš lietuvius), „B“ (prieš baltarusius) ir „R“ (prieš rusus). Minėti poskyriai dirbo remdamiesi techninių grupių „Barsuki“, „Krety“, „Wyżły“ ir „Żbiki“ darbu.³⁵³

„L“ poskyrio veiklą sudarė:

1. Spaudos platinimas. Reikalauta ruošti ir platinti įvairias propagandines brošiūras lietuvių bei lenkų kalbomis. Brošiūrose pabrėžti nusikaltimus, kuriuos lietuviai įvykdė per karą. Buvo siūloma komunikuoti informaciją lietuvių pagrindininkų vardu, kad Lietuva ir lietuviai išsilaikys tik tada, jeigu išliks sąjungoje su Lenkija. Siekta leisti įvairius atsisaukimus, kuriuose lietuviai būtų raginami kovoti prieš bolševikus bei vokiečius kartu su lenkais;
2. Žodinė agitacija. Buvo įsakyta platinti žodinę agitaciją, jog vokiečiai arba artėjantys bolševikai vykdys lietuvių tautos genocidą, taip siekdami įbauginti lietuvius ir paskatinti juos bendradarbiauti su lenkais, kurie garantuotų lietuvių tautos išlikimą. Taip pat siūlyta skleisti informaciją, kad artėjant frontui daug lietuvių paliko Vilnių;
3. Dezorganizacija. Įstaigoms, įmonėms, karinių lietuvių dalinių vadovybei telegrafu, telefonu arba paštu siųsti suklaidotus įsakymus, nurodymus bei potvarkius. Legalioje lietuvių ir vokiečių spaudoje skelbti fiktyvią informaciją apie pareigūnų mirtį, nušalinimą, įmonių likvidavimą ir pan. taip įvedant sumaištį įstaigose.
4. Aferos. Platinti padirbtus orderius, įsakymus maisto, telefonų, uniformų, anglies, medienos, popieriaus išdavimui iš lietuviškų ir vokiškų įstaigų sandėlių. Gestapo vardu vykdyti revizijas lietuvių įmonėse ir konfiskuoti jų turtą;
5. Veikla lietuvių vardu. Vokiečių įmonėse ir įstaigose vykdyti diversijas paliekant nuorodas į tai, kad šį darbą padarė lietuviai. Rašyti antisovietinius ir antihitlerinius šūkius ant pastatų sienų, tvorų ar durų lietuvių kalba. Leisti lietuvių kalba įvairius atsisaukimus, kuriuose lietuviai būtų raginami kenkti vokiečiams bei sovietams;
6. Žvalgybinė/diversinė veikla. Infiltruoti agentus į lietuvių pagrindį siekiant išsiaiškinti organizacijos struktūrą, veiklos

³⁵³ „D“, „N“, „P“ grupių veiklos ataskaitos. 1943.08.26 – 1944.03.05. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 23, l. 1.

tikslą ir pan. Organizacijų viduje vykdyti kenkėjišką veiklą, siekiant sumažinti lietuvių pasitikėjimą savu pagrindžiu;

7. Registro kūrimas. Registruoti visus lietuvius, kurie pasižymi žiaurumu bei persekioja lenkus. Žymėti faktus apie žiaurų lietuvių prižiūrėtojų, tyrėjų, policininkų elgesį kalėjimuose ir per tardymą;
8. Polonofiliška veikla. Lietuvių polonofilų gretose stiprinti norą bendradarbiauti su lenkais, lenkų pagrindžiu ir pan.³⁵⁴

Labai panašiai atrodė „N“ poskyrio veikla, tik vietoje 8 veiklos kryptių buvo 6. Nuo 1 iki 4 punkto veikla buvo identiška, tuo tarpu 5 punkte buvo numatyta vykdyti sabotažą, t. y. vokiečių įmonėse mažinti darbo našumą, kelti sumaištį geležinkelio darbotvarkėje ir pan. 6 punkte numatyta diversija, t. y. griauti elektros, apšvietimo, telegrafo stulpus, iš įmonių ir įstaigų konfiskuoti telefono aparatus, rašymo mašinėles ir pan.³⁵⁵

Neišliko kitų poskyrių veiklos aprašų, bet galima spėti, kad ir jų veiklos kryptys turėjo būti panašios. Buvo minėta, kad visi poskyriai veikė remdamiesi techninių grupių darbu, todėl tikslinga būtų aptarti, kokio pobūdžio veiklą vykdė techninės grupės: „Borsuki“, „Krety“, „Wyžly“ ir „Żbiki“. Reikia pridurti, kad iki 1943 m. lapkričio veikė grupės „Gołębie“ ir „Korniki“, bet lapkričio viduryje „Gołębie“ ir „Krety“ grupės buvo sujungtos į vieną, pavadinimu „Krety“. Tuo tarpu grupė „Korniki“ buvo likviduota ir jos funkcijas perėmė grupė „Borsuki“. Visos šios grupės turėjo savo vadovybę, biudžetą ir specialias užduotis.

„**Borsuki**“ – kaip buvo paminėta, aprūpindavo BIP vadovybę ir dokumentų klastojimo biurą švariais dokumentų blankais, stebėjo vokiečių naudojamus dokumentus ir gaudavo jų pavyzdžius, rengimo instrukcijas. Redagavo ir platino informacinį biuletenį. Ši grupė pagal savo darbo specifiką BIP dokumentacijoje įvardijama kaip pagrindinis žinių apie dokumentaciją šaltinis nuo kurio priklausė BIP ir dokumentų klastojimo biuras.

„**Krety**“ - šios grupės nariai buvo atsakingi už aprūpinimą. Medžiagos buvo gaunamos per aferas. Taip pat platino pagrindžio spaudą (iki 1943 m. lapkričio už tai buvo atsakinga grupė „Gołębie“), vykdė smulkia diversiją (konfiskuodavo telefonus, perkirpdavo elektros arba telegrafo kabelius ir pan.) ir spausdino mažo tiražo propagandinius leidinius. Sukūrė ir pildė specialią kartoteką apie vokiečių įmones bei įstaigas. Reikalui esant,

³⁵⁴ „D“, „N“ grupių diversijų organizavimo instrukcijos. 1943.10.01 – 1944.01.03. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 14, l. 5.

³⁵⁵ „D“, „N“ grupių diversijų organizavimo instrukcijos. 1943.10.01 – 1944.01.03. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 14, l. 6.

norėdami apsirūpinti reikiamomis medžiagomis naudojo ginklus, t. y. užgrobdavo įmonių ir gamyklų sandėlius. Laikotarpyje nuo 1943 m. sausio iki rugpjūčio grupė išleido 2000 plakatų, kuriuose nurodė, kad pakeistas komendanto laikas, sukvieta vokiškų įmonių direktorius į fiktyvų pasitarimą nacionalsocialistų (toliau – NSDAP) partijos rūmuose, suorganizuotos fikcinės Gestapo revizijos. Karinio sandėlio viršininkas buvo nusiųstas į Pabradę atsiimti pramanytų avių ir šieno arkliams. Vokiškos įmonės gavo fiktyvius pakvietimus atsiimti iš stoties stambias siuntas iš Reicho, taip pat į vokiškas įmones bei institucijas grupė nusiuntė kontrolierius ir pan.

„**Wyżły**“ – ši grupė buvo atsakinga už informacijos surinkimą ir apdorojimą. Jos darbas rėmėsi ne tik vokiškų laikraščių skaitymu, bet ir informatorių bei korespondentų tinklo darbu įvairiose įstaigose. Juos domino centrinių institucijų darbas, įvairių tautybių veikla okupacijos metu, aktuali informacija apie okupacinės valdžios planus, nelegalių organizacijų veikla. Grupė surado vokiečių kontržvalgybos būstinę Vilniuje ir nustatė pavardes lenkų, kurie bendradarbiavo su kontržvalgyba. Išsiaiškino lietuvių policininkų pavardes ir adresus.

„**Żbiki**“ – smulki diversija vokiečių ir lietuvių įstaigose: telefonų konfiskavimas, kabelių perpjovimas ir pan. Ši grupė buvo atsakinga už kitų grupių apsaugą (pridengdavo arba prisidėdavo prie ginkluotų užpuolimų), svarbios korespondencijos pernešimą, ginklų taisymą.³⁵⁶ Esminis grupės darbas buvo kitų grupių ginkluota apsauga.

BIP neapsiribojo tik lenkiškosios visuomenės švietimu apie padėtį frontuose ir krašte. Buvo visokeriopai veikama siekiant pakenkti priešui. Vykdamą kryptingą sabotazą buvo sukurtas skyrius „N“, kuris po reformų pervadintas į „D“ ir apėmė platų veiksmų spektrą. Pagrindinė veikla buvo vokiško pogrindžio vardu antihitlerinės propagandos skleidimas, siekiant palaužti vokiečių kovos dvasią ir demoralizuoti karius. Taip pat buvo vykdoma dezinformacija siunčiant/skelbiant fiktyvius potvarkius. „D“ skyrius buvo padalytas į poskyrius atsakingus už propagandos skleidimą tarp skirtingų tautų, o poskyrių darbas rėmėsi techninėmis grupėmis, kurios buvo atsakingos už įvairias veiklos kryptis: spaudą, sabotazą, dokumentų parūpinimą ir pan. Nagrinėjant išlikusius AK dokumentus bei istoriografiją išryškėjo, kad „D“

³⁵⁶ „D“, „N“, „P“ grupių veiklos ataskaitos. 1943.08.26 – 1944.03.05. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 23, l. 1–2, 4–7. Tai pat: „D“, „N“ grupių diversijų organizavimo instrukcijos. 1943.10.01 – 1944.01.03. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 14. l. 7. BIP-o vadovas A. Kokocinskis savo prisiminimuose aprašo „N“ skyriaus aferą, kai su padirbtais orderiais pavyko gauti BIP spaustuvei reikalingos įrangos vokiečių įmonėje. Žr. plačiau: KOKOCIŃSKI, Antoni. Farba – T. *Wiano*, 1997, 2/87, s. 7–9.

skyriaus veikla buvo rezultatyvi ir sukeldavo nemažai sumaišties administracijoje, lietuvių ir vokiečių įmonėse, paralyžiuodama okupacinės administracijos veiklą. Šių skyrių veikla įrodymas, kad AK BIP propaganda pasiekė makro lygmenį, todėl jos poveikis galėjo būti ilgalaikis.

3.2.4. Lenkų ir lietuvių unijos idėja kaip AK BIP naratyvo dalis

Kalbant apie pokarines vizijas neišvengiamai tenka sugrįžti atgal prie lietuvių ir lenkų santykių Antrojo Pasaulinio karo pradžioje³⁵⁷. 1939 m. spalio mėn. pasirašoma Lietuvos ir SSRS sutartis, pagal kurią Vilnius sugražintas Lietuvai. Lenkijos vyriausybė reaguodama į tai, 1939 m. spalio 18 d. visoms vyriausybėms palaikančioms su ja santykius, taip pat Tautų sąjungai, išsiuntė protesto notą dėl Vilniaus užėmimo.³⁵⁸ Lenkijos diplomatai, išreikšdami savo pasipiktinimą, išvyko iš Kauno, nors tokių direktyvų nebuvo gavę iš egzilinės vyriausybės, taip nutraukdami Lietuvos – Lenkijos diplomatinius santykius. Lenkijos egzilinės vyriausybės užsienio reikalų ministras August Zaleski bandė taisyti padėtį ir 1939 m. spalio 31 d. susitiko su Lietuvos pasiuntiniu Paryžiuje Petru Klimu. Diplomatai kalbėjo, kad yra būtina išsaugoti diplomatinius santykius. P. Klimas akcentavo, jog bendradarbiavimas yra būtinas tam, kad ateityje galima būtų sukurti naują pokarinę Vidurio Rytų Europą galinčią priešintis kitų valstybių imperialistiniams siekiams. Diplomatai sutarė, kad į Lietuvą kaip neoficialus Lenkijos atstovas galės atvykti Adam Żółtowski³⁵⁹. Tai parodo, kad Lenkijos egzilinė vyriausybė siekė bendradarbiavimo su Lietuva (arba bent jau iki karinio status quo išsaugojimo) lyg ir nepaisant Vilniaus valstybinės priklausomybės problemos. Tuo tarpu lietuviai irgi galėjo pradėti bendradarbiauti, nes tarpusavio santykių jau nebeapsunkino teritorinis ginčas. Nors lenkų egzilinė vyriausybė komunikuodama su pogrindžiu nesutiko su

³⁵⁷ KRAUJELIS, Ramojus. Lietuvos ir Lenkijos vieta vakarų pokarinėse vizijose 1941 – 1943 m. *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis*. Vilnius, VUL, 2009, p. 255.

³⁵⁸ TARKA, Krzysztof. *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939 – 1945*. Opole, UO, 1998, s. 20.

³⁵⁹ TARKA, Krzysztof. Lietuva Lenkijos vyriausybės politikoje Antrojo pasaulinio karo metais. *Lietuva antrajame pasauliniame kare*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. LAURINVIČIUS, Česlovas. Vilnius 2007, p. 117 – 118; TARKA, Krzysztof. *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939 – 1945*. Opole 1998, s. 22 – 23.

jokiais teritoriniais pakeitimais, įvykusiais po 1939 m. rugsėjo 1 dienos³⁶⁰. Kitas nemažiau reikšmingas aspektas, dėl kurio ieškota bendradarbiavimo su lietuviais, tai egzilinės vyriausybės pokarinės Vidurio Rytų Europos vizija. Lenkai šio regiono valstybes (Lenkiją, Lietuvą, Čekoslovakiją, Vengriją, Jugoslaviją, Rumuniją) po karo matė, kaip regioninį bloką (arba federaciją) tarp Baltijos ir Adrijus jūrų. Šis blokas, anot lenkų politikų, ne tik apribotų Vokietijos įtaką šiame regione, bet kartu su bendra Anglijos, Prancūzijos ir Lenkijos karine sąjunga užtikrintų ilgalaikę jėgų pusiausvyrą Europoje.³⁶¹

AK BIP dokumentuose³⁶² aptinkami keturi Lietuvos ir Lenkijos pokario santykių raidos scenarijai. Populiariausia buvo federacinė abiejų valstybių vizija, kuri buvo grindžiama istorine tradicija. Buvo stengiamasi pabrėžti, jog Lietuvos priešiškas nusistatymas Lenkijos atžvilgiu neatnešė naudos nei vienai, nei kitai pusei, nes jeigu Lietuva būtų atsisakiusi antilenkiško nusistatymo, tuomet būtų buvusi galimybė sukurti stiprią karinę sąjungą, kuri galėtų pasipriešinti Rytų ir Vakarų kaimynų imperialistiniams siekiams³⁶³. Propagandinių tekstų autoriai pabrėždavo Lenkijos – Lietuvos unijų nuo 1385 m. istorinę reikšmę ir abipusę naudą. Tokio pobūdžio pranešimuose buvo pabrėžiama, jog nuo Krėvos unijos laikų Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė gavo tokias naudas: krikštą, europinę kultūrą, politines institucijas, etc. Nebuvo nutylima ir neigiama unijos pasekmė - tai, kad prasidėjo LDK bajorų ir kultūros polonizacija. Anot pagrindininkų, tai buvo neišvengiama, nes lenkų kultūra buvo aukštesniame civilizaciniame lygmenyje.³⁶⁴ Buvo komunikuojamas naratyvas, kad po karo Lietuva galės vystytis tik būdama federacijoje su Lenkija, t. y. pasirinkusi XIV a. kelią. Kita, mažiau populiori pokarinės Lietuvos vizija aptinkama AK dokumentuose - tai

³⁶⁰ *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*. t. 6, red. Iranek-Osmecki K., Londyn, Studium Polski Podziemnej, 1989, s. 68 - 71.

³⁶¹ TARKA, Krzysztof. *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rzędu Polskiego na uchodźstwie 1939 – 1945*. Opole 1998, s. 26 -31.

³⁶² D“, „N“, „P“ grupių veiklos ataskaitos. 1943.08.26 – 1944.03.05. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 23; „D“, „N“ grupių diversijų organizavimo instrukcijos. 1943.10.01 – 1944.01.03. LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 14; Lietuvių – lenkų santykių apžvalgos. 1943-08. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 33; Lietuvių, baltarusių, lenkų spaudos apžvalgos, 1943 m. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 39; Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos analizė apie lenkų politinius teiginius Vilniaus ir Vilniaus krašto klausimu. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 41; „Lietuva vakar, šiandien ir rytoj“, „Niepodległość“ laikraščio priedas, 1943 m. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 88; Lietuvių tautinių, politinių problemų istorinė apžvalga. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 29;

³⁶³ MITKIEWICZ-ŻÓŁTEK, Leon. *Wspomnienia kowieńskie: 1938–1939*. Warszawa 1989, s. 54–56.

³⁶⁴ Lietuvių – lenkų santykių apžvalgos. 1943-08. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 33, l. 20;

Lietuvos aneksija, numatanti lietuviams, kaip specifiniam etnografiniam regionui, kultūrinę autonomiją. Labai retai buvo siūloma po karo lietuvių – lenkų santykius palikti tokius, kokie buvo iki 1939 m. rugsėjo 1 d. arba buvo siūlomas aiškiau neapibrėžtas diplomatinis sprendimas dėl Vilniaus krašto.³⁶⁵ Šios dvi idėjos nebuvo plačiau pristatytos AK dokumentuose, todėl bus susitelkta ties federacijos ir aneksijos idėjų analize.

Federacinė Lietuvos ir Lenkijos pokarinė vizija tapo dažnu BIP pranešimų motyvu³⁶⁶. Šioje vizijoje Lietuva ir Lenkija buvo pristatomos kaip lygiateisės partnerės, kurios bendromis pastangomis realizuotų „Trečios Europos“ koncepciją³⁶⁷ - jos karščiausias šalininkas iki karo buvo Lenkijos užsienio reikalų ministras Józef Beck. Šioje koncepcijoje buvo numatoma Lietuvos teritorijoje sukurti specialią civilinę valdybą, kuri užtikrintų lietuviams ir lenkams lygias teises. Vilniaus valstybinės priklausomybės klausimas nebuvo liečiamas, panašiai kaip ir pasirašant Suvalkų sutartį 1920 m. Pagrindinis akcentas, kodėl verta sukurti federaciją buvo paaiškinimas, jog tik bendra Lietuvos ir Lenkijos federacija gali užtikrinti ilgalaikį šių valstybių būvį.³⁶⁸

Argumentai, kuriuos naudojo federalistai, buvo paprasti. Visų pirma, buvo akcentuojama, jog per 1385 m. uniją LDK nesulaukė Prūsų likimo. Todėl, anot pogrindininkų, kainą kurią teko sumokėti, turima omenyje polonizaciją, nebuvo tokia ir didelė. Antra, per Liublino uniją 1569 m. LDK kartu su Lenkija įveikė Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę ir išsaugojo Livoniją. Trečia, šalia nepriklausomos Lenkijos visada egzistavo nepriklausoma Lietuva – Lenkijai netekus valstybingumo, Lietuva jį irgi prarado. Ketvirtas argumentas buvo teiginys, kad Lenkijai laimėjus pergalės mūšį dėl Varšuvos 1920 m. Lietuva išsaugojo savo valstybingumą. 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir bolševikinės Rusijos sutartys buvo laikinas sovietinės

³⁶⁵Lietuvių – lenkų santykių apžvalgos. 1943-08. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 33, l. 20; TARKA, Krzysztof. *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939 – 1945*. Opole 1998, s. 39;

³⁶⁶ Žr. priedą nr. 4. Psł. 168.

³⁶⁷ Lenkijos užsienio politikai vadovavęs ministras Józef Beck, atsižvelgdamas į Vokietijos stiprėjimą, bandė tvirtinti Lenkijos pozicijas. Jis sukūrė „Trečiosios Europos“ koncepciją, pagal kurią Švedija, Suomija, Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Vengrija, Rumunija, Jugoslavija ir Bulgarija turėjo sudaryti stiprų karinį bloką. Šios karinės sąjungos tikslas turėjo būti galimybė pasipriešinti numatomai agresijai ne tik iš Vokietijos, bet ir SSRS pusės (pagal: MITKIEWICZ-ŻÓŁTEK, Leon. *Wspomnienia kowieńskie: 1938–1939*. Warszawa 1989, s. 54–56.)

³⁶⁸Lietuvių, baltarusių, lenkų spaudos apžvalgos, 1943 m. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 39, l. 28; Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos analizė apie lenkų politinius teiginius Vilniaus ir Vilniaus krašto klausimu. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 41, l. 10.

valdžios taktinis sprendimas labiau reikalingas dėl karo su Lenkija, nes jeigu sovietai laimėtų Varšuvoje, Lietuvos okupacija prasidėtų ne 1940 m. o 1920 metais. Penktas argumentas, naudotas lenkų pagrindininkų, buvo teiginys, jog lenkai yra geranoriški ir pamirš faktą, kad kai įvyko ketvirtasis valstybės padalijimas Lietuva tuo pasinaudojo prisijungdama Vilnių ir pradėjo Vilniaus krašto lenkų persekiojimą. Paskutinis pagrindininkų argumentas buvo tas, kad III Reichas greitai žlugs, o tai reiškia, jog Vidurio Europos regione stipriai padidės sovietų įtaka ir noras prisijunti šį regioną, todėl norint išsaugoti valstybingumą Lietuvai būtina susijunti su Lenkija.³⁶⁹ Tokie argumentai buvo pasitelkiami reklamuojant hipotetinę Lietuvos ir Lenkijos pokarinę federaciją. BIP siekdamas prisidėti prie šios politinės vizijos realizavimo, stengėsi tarp lietuvių kurti pozityvų Lenkijos ir lenkų įvaizdį. Tarp lietuvių buvo bandoma skleisti polonofiliškas idėjas tam, kad būtų lengviau įtikinti lietuvius palaikyti federacijos idėją.

Kita pokarinės Lietuvos vizija sutinkama BIP dokumentuose numatė Lietuvos aneksiją, t. y. prijungimą prie Lenkijos. Anot šios vizijos šalininkų, lietuviai buvo per daug antilenkiški, todėl neturi teisės turėti nuosavos valstybės. Antros koncepcijos šalininkai teigė, kad neapykanta lenkams užvaldė visą lietuvių visuomenę ir niekas nepasikeistų netgi ir tada, jeigu Lenkija atsisakytų pretenzijų ne tik į Vilnių, bet atiduotų Lietuvai Varšuvą ir Krokuvą, o taip pat padėtų užimti Kijevą ir Odesą.³⁷⁰ Lietuviai buvo kaltinami politiniu nenuovokumu ir negebėjimu elgtis šaltakraujiškai sudėtingais politiniais momentais. Dėl šių priežasčių buvo numatoma įjungti Lietuvą į Lenkijos valstybę paliekant lietuviams kultūrinę ir ūkinę autonomiją. Turėtų būti užtikrinta: teisė į žemės nuosavybę, miestiečiams darbo vietos, teisė laisvai kalbėti lietuvių kalba, kuri būtų naudojama ir administracijoje. Tai AK manymu buvo vienintelis būdas, kuris sąlygotų Lenkijos išlikimą tarptautinėje arenoje, nes nepriklausoma Lietuva tik trukdytų Lenkijai sukurti stiprią sąjungą prieš sovietus ir vokiečius.³⁷¹ Šios idėjos šalininkai buvo

³⁶⁹ Lietuvių – lenkų santykių apžvalgos. 1943-08. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 33, l. 22; „Lietuva vakar, šiandien ir rytoj“, „Niepodległość“ laikraščio priedas, 1943 m. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 88, l. 4 ap.

³⁷⁰ Lietuvių tautinių, politinių problemų istorinė apžvalga. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 29, l. 21.

³⁷¹ Lietuvių tautinių, politinių problemų istorinė apžvalga. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 29, l. 20–25. Tikslinga yra pridurti, jog pvz. baltarusių atžvilgiu, lenkų pagrindžio retorika nebuvo tokia radikali kaip lietuvių atžvilgiu. Pagal: Politinės padėties Ašmenos apskrityje ir Naugarduko vaivadijos Baranovičiuose apžvalgos. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 27; KRAJEWSKI, Kazimierz. *Na ziemi Nowogródzkiej: „Nów” – Nowogródzki okręg Armii Krajowej*. Warszawa 1997, s. 24, 26; Baltarusijos

įsitikinę, jog kalbos ir žemės reformos pasiektų rezultatų užtikrinimas būtų pakankamas, kad būtų išlaikytas lietuvių lojalumas naujai valstybei. Dėl Lenkijos nesėkmių buvo kaltinami prieškarinės Lenkijos ir egzilinės vyriausybės politikai, kurie vardan federacijos su Lietuva buvo linę nuolaidžiauti lietuviams, kurie, anot pagrindininkų, nėra verti lenkų malonės. Aneksijos šalininkai buvo įsitikinę, jog tik toks sprendimas išspręs užsitęsusi nuo 1920 m. lietuvių ir lenkų konfliktą³⁷². Netgi daugiau, buvo teigiama, kad visa rytinių Lenkijos žemių visuomenė nekenčia lietuviybės ir laukia Lietuvos inkorporavimo į Lenkijos sudėtį, o dėl Vilniaus nesiruošia diskutuoti, nes miestas besąlygiškai priklauso Lenkijai.³⁷³

Pagrindininkų manymu, tai būtų buvęs lemiamas veiksnys į kurį reikėtų atsižvelgti baigiantis karui ir priimti atitinkamus sprendimus. Lietuviai prarado šaltakraujiškumą ir politinį realizmą, todėl Lietuva turėtų tapti Lenkijos dalimi, kur jai būtų užtikrintos tam tikros teisės. Kaip jau buvo minėta šio darbo įvade, lietuvių nepriklausomybės siekiai buvo vertinami kaip priešiški Lenkijai valstybių inspiracijos. Nuolaidos Lietuvai tik įtvirtintų nuomonę apie silpną Lenkiją.³⁷⁴

AK vadovybė siūlė, kad norint sukurti lietuvių visuomenėje palankią lenkams nuomonę, reikia daugiau propagandos lietuvių kalba. Siekiant greičiau įsitvirtinti po karo Lietuvoje, būtina Lietuvos teritorijoje Kaune užimti kuo daugiau reikšmingų postų įmonėse ir administracijoje, tuo labiau, kad tai tapo įmanoma, kai dauguma lietuvių pareigūnų ir valdininkų išvyko į Vilnių.³⁷⁵ Verta pridurti, jog šios koncepcijos turėjo savo šalininkų bei priešininkų tarp egzilinės vyriausybės narių. Šalininkų teigimu Lietuva geriausiai vystėsi būdama sąjungoje su Lenkija, tuo tarpu priešininkai teigė, kad Lietuvos įjungimas į Lenkijos sudėtį nepadėtų išspręsti tautinių mažumų klausimo, o tik pagilintų šią problemą.³⁷⁶ Lietuviai savo ruožtu taip pat matė

problemų ir kaimo gyventojų intelektualinio lygio apžvalga. *LCVA*, f. R-601, ap. 1. b. 32, l. 1–12.).

³⁷² Lietuvių tautinių, politinių problemų istorinė apžvalga. *LCVA*, f. R-601, ap. 1, b. 29, l. 23, 24, 25; Lietuvių, baltarusių, lenkų spaudos apžvalgos, 1943 m. *LCVA*, f. R-601, ap. 1, b. 39, l. 30; „Lietuva vakar, šiandien ir rytoj“, „Niepodległość“ laikraščio priedas, 1943 m. *LCVA*, f. R-601, ap. 1, b. 88, l. 3;

³⁷³ Sprawy narodowościowe oraz prześladowania i masowe zbrodnie na polskim terytorium pod okupacją niemiecką i sowiecką. 1943. *IPN BU*, 1836/44, s. 9–10.

³⁷⁴ Vokiečių, rusų, lenkų padėties prieškarinės Lenkijos Rytinėse žemėse apžvalga. 1943-10-23. *LCVA*, f. R-601, ap. 1. b. 28, l. 10.

³⁷⁵ *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*. t. 1, wrzesień 1939-czerwiec 1941, red. Czarnocka H., Londyn, Studium Polski Podziemnej, 1970, s. 462 - 463;

³⁷⁶ Tarka, K. *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939 – 1945*. Opole, UO, 1998, s. 67.

bendradarbiavimo su lenkais galimybes, bet tik su sąlyga, kad Vilnius ir Vilniaus kraštas būtų besąlygiškai atiduoti Lietuvai.³⁷⁷

Anot lenkų pagrindininkų, lenkų ir lietuvių santykiai – tai fenomenas Europos istorijos kontekste. Dvi tautos ir nepriklausomos valstybės nuo XIV a. palaipsniui artėjo, kol galiausiai XVI a. suartėjo, sukūrė bendrą Lietuvos ir Lenkijos valstybę, kuri egzistavo beveik tris šimtmečius. XX a. pradžioje lenkų ir lietuvių tautos susipriešino, tad nepajėgė priimti bendro sprendimo. BIP propagandininkai dalinai realizuodami egzilinės vyriausybės politiką stengėsi žodžiais ir istoriniais argumentais paskatinti lietuvius sukurti federaciją kartu su lenkais. Federacinė idėja buvo dominuojanti BIP komunikuojamame naratyve. Idėjos pagrindimui buvo pasitelkiami istoriniai argumentai apie LDK ir Lenkijos bendros valstybės galybę, taip pat buvo pasitelkiami pavyzdžiai iš XX a. istorijos. Per federalistinės idėjos prizmę buvo formuojamas teigiamas lietuvių, kaip sąjungininkų, įvaizdis. Lietuviai buvo pristatomi teigiamu kontekstu. Šovinininėje vizijoje lietuviai buvo pristatomi kaip priešai, kurie prisidėjo prie Lenkijos okupacijos ir lenkų persekiojimo. Dėl šių priežasčių lietuviams buvo kuriamas aneksijos scenarijus. Abi šios idėjos buvo BIP komunikamos lygiagrečiai. Lenkų pagrindžio propagandos komunikacija perėjo metamorfozę nuo mikro, vėliau mezo, o vėlesniame etape, t. y. nuo 1944 m. pradžios prie makro lygmens. Abejų versijų egzistavimas parodo, kad komunikuojamas turinys nebuvo iki galo nuoseklus ir nekoreliavo su Lenkijos egzilinės vyriausybės požiūriu į Lietuvą ir lietuvius. Egzilinė vyriausybė ieškojo susitarimo arba iki karinio status quo išsaugojimo galimybių.

BIP komunikojamas naratyvas galėjo stipriai paveikti kolektyvinę numatomos auditorijos sąmonę, suvokimą apie lietuvių ir lenkų santykius. Tikėtina, kad analizuojant publikuotus ir nepublikuotus prisiminimus, informantų atsakymus bus susidurta su požiūriais į lietuvių – lenkų santykius, paveiktais BIP suformuluotais ir ilgą laiką komunikuotais pranešimais. Antrojo pasaulinio karo baigtis, antinacinės koalicijos konferencijų sprendimai visas šias vizijas perbraukė, o lietuvių ir lenkų nesutarimus paliko neišspręstus.

³⁷⁷ Lietuvių – lenkų santykių apžvalgos. 1943-08. LCVA, f. R-601, ap. 1, b. 33, l. 7.

3.3. Atminties apie pirmąjį lenkišką „Kmicic“

dalinį formavimo atvejo analizė

Analizuojant lenkų pagrindžio dalyvių, jų šeimų bei veteranų klubo narių atsakymus siekiant nustatyti AK kolektyvinės atminties santykį su viešąja atmintimi, reikia atkreipti dėmesį į publikuotus prisiminimus apie AK partizanus, veikusius per Antrąjį pasaulinį karą Rytų Lietuvoje. Šiame darbo skyriuje analizuojami atsiminimai apie pirmąją AK partizaninę brigadą, kuri susiformavo, veikė bei buvo likviduota 1943 metais. Šioje darbo dalyje bus analizuojamos pirmos kategorijos atminties laikmenos. Pirmoji kategorija apima laikmenas, jungiančias įvairias kartas – vieno kolektyvo istorinį tęstinumą įrodančias atminties laikmenas, kurios atsirado praeityje ir nepakitusios/menkai pakitusios pasiekė dabartį (nuotraukos, dokumentai, statiniai, etc.). Taigi kalbama apie AK veteranų klubus ir jų istorinį tęstinumą liudijančius dokumentus. Šioje darbo dalyje buvo remtasi išlikusiais dokumentais, publikuotais prisiminimais, t. y. elementais, kurie priskiriami prie pirmos kategorijos atminties laikmenų. Papildomai buvo panaudoti informantų – ekspertų atsakymai bei kita tyrimo metu sukaupta medžiaga³⁷⁸. Šis atvejis yra vertas aptarimo, todėl, kad jis neegzistuoja kolektyvinėje atmintyje apie AK.

3.3.1. „Kmicic“ AK brigados veiklos istorija

Pirmoji Vilniaus apygardos AK partizaninė brigada buvo įkurta 1943 m. pavasarį leitenanto Antoni Burzyński „Kmicic“, kuris iki tol ėjo AK Vilniaus apygardos Vilniaus miesto karinės įgulos adjutanto pareigas. Projekto idėja atsirado 1942 m. viduryje, bet dėl AK Vilniaus apygardos vadovybės abejonių ar verta formuoti partizaninę brigadą, toks projektas pradėtas realizuoti 1943 metais. Vadovybė abejones argumentavo tuo, kad partizaninės brigados atsiradimas gali atnešti nereikalingų aukų AK narių ir civilių gyventojų tarpe. Leidimas formuoti brigadą buvo suteiktas 1943 m. pradžioje, bet su sąlyga, kad „Kmicic“ nenaudos AK ar kitokios lenkiškos karinės atributikos, vykdydama karinius veiksmus, nevartos lenkų kalbos.

³⁷⁸ Darbo autorius laikotarpyje nuo 2016-02-14 iki 2019-07-13 dalyvavo įvairiuose minėjimuose skirtuose AK veteranams, jų šeimoms bei klubo nariams. Tyrimo metu nepavyko gauti Fiodor Markov giminaitės pasakojimo, nes informantė atsisakė atsakyti į klausimus susijusius su šiuo tyrimu. Jos atsisakymas buvo argumentuotas tuo, jog anot jos AK kariai bendradarbiavo su vokiečiais, todėl jos giminaičio veiksmai laikomi pateisinti ir nėra reikalo jų aptarinėti plačiau.

Taip siekta apsaugoti lenkų tautybės gyventojus nuo galimų represijų. 1943 m. kovo 23 d. „Kmicie“ „savarankiška“ partizaninė brigada formaliai pradėjo savo veiklą Pastovių ir Švenčionių pavių areale. Kovinis brigados krikštas įvyko 1943 m. balandžio 15 d. kai buvo užpulta Gelednės geležinkelio sustojimo karinė įgula. Nuo balandžio iki rugpjūčio „Kmicie“ brigada įvykdė nemažiau 12 įvairiausių kovinių operacijų, karių skaičius nuo 10 išaugo beveik iki 300. Paskutinė kovinė operacija nukreipta prieš vokiečius ir baltarusių policininkus įvyko Žodiškyje rugpjūčio 14 – 15 dienomis.³⁷⁹

„Kmicie“ formuodamas partizaninę brigadą bei vykdydamas karines operacijas Švenčionių ir Pastovių pavietuose, aktyviai bendradarbiavo su sovietinių partizanų junginiu, kuriam vadovavo Fiodor Markov. „Kmicie“ ir F. Markov pažintys siekė ikikarinius laikus. Viena vertus, bendradarbiavo, nes buvo seniai pažįstamas su sovietinių partizanų vadu. Kita vertus, „Kmicie“ buvo įsitikinęs, jog sovietiniai partizanai tai vieninteliai lenkų sąjungininkai Vilniaus krašte, nes Vakarų sąjungininkai yra per daug nutolę, todėl negalintys suteikti realios pagalbos Vilniaus apygardos AK. Vietiniai gyventojai buvo linkę bendradarbiauti su lenkų partizanais, kurie vengdavo vagysčių iš vietinių ūkių, nebuvo prievartos prieš vietinius gyventojus, ko dažniausiai nesidrovėdavo sovietiniai partizanai. F. Markov nevertino „Kmicie“ kaip rimto konkurento, nes lenkiškoje brigadoje turėjo savo šnipų ir puikiai žinojo šiuos aspektus: lenkų partizanų palankumą sovietams, lenkų ginkluotę, narių skaičių, brigados dienotvarkę, etc. Kitaip tariant, sovietinių partizanų vadas suvokė, kad lenkų brigados, kurios politinė priklausomybė neapibrėžta, aprūpinimas prastas ir negali kelti grėsmės sovietiniam junginiui. Buvo prielaidų skatinti „Kmicie“ prisijungti su visa brigada prie sovietų. F. Markovo požiūris į „Kmicie“ pasikeitė, kai pastarasis pradėjo afišuotis kaip Vilniaus apygardos AK partizaninės brigados vadas. Tai tapo pagrindinė priežastis nulėmusi tolesnį „Kmicie“ partizaninės brigados likimą, t. y. jos likvidavimą 1943 m. rugpjūčio 26 d., kuriame, beje, dalyvavo lietuvių komunistas Jonas Vildžiūnas. Sovietams įvykdyti likvidavimo akciją buvo sąlyginai lengva, nes dėl glaudaus bendradarbiavimo ir veikiančių šnipų buvo žinoma dalinio dienotvarkė, o abiejų dalinių bazės buvo įsikūrusios šalia Naručio ežero. Lenkai buvo užklupti valant ginklus, t. y. tada, kai jais pasinaudoti neįmanoma. „Kmicie“ ir apie 50 kitų karių buvo sušaudyti, už jų likimą buvo atsakingas minėtas J. Vildžiūnas, sprendžiantis kuriuos partizanus dar galima perauklėti, o kurių nebepakeisi. Daliai buvusių partizanų buvo leista grįžti namo, o iš likusių, beveik šimto partizanų, sovietai suformavo komunistinei

³⁷⁹ KRAJEWSKI, Kazimierz. *Na straconych posterunkach: Armia Krajowa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Kraków 2015, s. 381–387.

lenkų vyriausybei Maskvoje pavaldų partizanų būrį, kuriam vadovavo Wincenty Mroczkowski „Zapora“ (buvęs prieškario Lenkijos kariuomenės karininkas tarnavęs Naujoje Vilnioje). Pasitaikius progai „Zapora“ ir jo vadovaujamas būrys perėjo į AK brigadą, kurią iš „Kmicic“ dalinio likučių formavo Zymund Szendzielarz „Łupaszko“. Sovietai keršydami už išdavystę 30 iš likusių lenkų sušaudė, taip pat nužudė apie 50 civilių gyventojų, kurie buvo įtariami bendradarbiavimu su „Kmicic“ AK brigada³⁸⁰.

3.3.2. Naratyvų apie „Kmicic“ brigadą lyginamoji analizė

„Kmicic“ AK brigados istoriją išsamiai, remiantis archyvine medžiaga, prieinamais dalyvių atsiminimais savo monografijoje aprašė istorikas Jarosław Wołkonowski³⁸¹, kurio sukurta naratyvą atkartojo, nežymiai papildydami naujai atrastais duomenimis, kiti autoriai: Kazimierz Krajewski³⁸², Zygmund Boradyn³⁸³, Arūnas Bubnys.³⁸⁴ K. Krajewski, Z. Boradyn iš esmės rėmėsi Baltarusijos archyvuose saugoma medžiaga, tuo tarpu A. Bubnys didžiąja dalimi rėmėsi Lietuvos archyvuose saugomais dokumentais. Nepaisant skirtingų šaltinių iš jų monografijų galima išskirti panašius bruožus.

1. AK brigada pradėjo veiklą 1943 m. pavasarį;
2. AK brigadai vadovavo buvęs Lenkijos kariuomenės karininkas Antoni Burzyński, kuris pasirinko slapyvardį „Kmicic“;
3. AK brigada veikė Pastovio ir Švenčionių pavietuose, kur turėjo užtikrintą vietos gyventojų paramą;
4. „Kmicic“ bendradarbiavo su komunistu F. Markov, kurį pažinojo iki karo bei buvo įsitikinęs, jog tai vienintelis jo sąjungininkas Vilniaus krašte;

³⁸⁰ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*. Warszawa 1996, s. 122–132; BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pogrindis 1939 – 1945 m.* Vilnius 2015, p. 350–355.

³⁸¹ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*. Warszawa 1996, s. 40, 67, 122–132, 140.

³⁸² KRAJEWSKI, Kazimierz. Na straconych posterunkach: Armia Krajowa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. Kraków 2015, s. 168, 169, 187, 188, 305, 311, 326, 381–387, 391.

³⁸³ BORADYN, Zygmunt. Niemen: rzeka niezgody. Łódź 1999, s. 290, 293.

³⁸⁴ BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pogrindis 1939 – 1945 m.* Vilnius 2015, p. 78, 191, 232, 235, 350–355, 451.

5. F. Markov likvidavo „Kmicic“ AK brigadą 1943 m. rugpjūčio 26 d. sušaudydamas „Kmicic“ štabo karininkus ir dar nuo 80 iki 130 karių bei civilių, susijusių su pirmąją AK brigada veikusia Vilniaus krašte.

Šie panašumai sąlygoti naratyvo, kurį primetė J. Wołkonowski, kaip pirmasis mokslininkas, išsamiai pristatęs visos AK Vilniaus apygardos veiklos istoriją nuo 1939 m. iki 1945 metų. Pavyzdžiui, iš dokumentų, kuriais rėmėsi Z. Boradyn (pateikti monografijoje kaip priedai), „Kmicic“ AK brigados likvidavimo data nėra aiški. Pagal tuos duomenis F. Markov 1943 m. rugpjūčio 21 d. gavo iš vadovybės įsakymą nuginkluoti AK brigadą. 1943 m. rugpjūčio 30 d. F. Markov raportavo, jog AK brigada nuginkluota, apsieita be aukų, tuo tarpu lenkų partizanų nuginklavimo operacijoje dalyvavęs kito sovietinio junginio vadas rugsėjo 2 d. pranešė apie lenkų nuginklavimą.³⁸⁵ Nei viename iš minėtų tarnybinių pranešimų konkreti likvidavimo data bei aukų skaičius nenurodomas.

J. Wołkonowski pristatydamas pirmąją AK brigadą Vilniaus krašte rėmėsi Zdzisław Szyłyko publikuotais atsiminimais, Lidijos Lwow–Eberle pasakojimu bei F. Markov paliktais tarnybiniais dokumentais saugomais Baltarusijoje, buvusiame Baltarusijos komunistinės partijos archyve Minske.³⁸⁶ Per interviu J. Wołkonowski taip apibūdino įvairias egzistuojančias versijas apie „Kmicic“ brigados veiklą bei likvidavimą:

„Kmicico“ brigados reikalai jau seniausiai yra išspręsti. 1992 m. partiniame archyve Minske (tuomet dar nebuvo Lukašenkos ir visi archyvai buvo laisvai prieinami) suradau F. Markov tarnybinių pranešimų vadovybei Maskvoje apie „Kmicico“ dalinio likvidavimą. Raporte išsamiai aprašyta kaip ir kada buvo likviduotas lenkų dalinys. Ten rašoma, jog 1943 m. rugpjūčio 26 d. sovietinio dalinio vadovybė pasikvietė pas save lenkų dalinio vadovybę, atseit į pasitarimą, ten juos nuginklavo, vėliau apsupo lenkų dalinio stovyklavietę ir paėmė į nelaisvę apie 200 karių [...]

Man visas šis reikalas yra pakankamai aiškus, kita vertus yra įvairių prisiminimų, pvz., Lidijos Lwow-Eberle, kuri tada tarnavo pas „Kmicic“, buvo nuginkluota ir tardoma. Bet atsižvelgiant į jos rusišką kilmę, bei faktą, jog buvo gydytoja, paleista į laisvę.“³⁸⁷

J. Wołkonowski argumentuotai pristatė savo požiūrį apie pirmosios AK brigados veiklą ir likvidavimą. Subjektyvia šio darbo autoriaus nuomone,

³⁸⁵ BORADYN, Zygmunt. Niemen: rzeka niezgody. Łódź 1999, s. 293–294.

³⁸⁶ WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*. Warszawa 1996, s. 122–132.

³⁸⁷ Interviu su Jarosław Wołkonowski [rankraštis] 2018-05-08.

manytina, kad negalima visiškai pasitikėti sovietų saugumiečių tarnybiniais pranešimais. Sovietų saugumiečių dokumentai galėjo būti sudaryti nebūtinai atsižvelgiant į faktinę situaciją. Juk tikėtina, kad galėjo būti įsakymas kuo greičiau likviduoti AK brigadą, todėl F. Markov, siekdamas išsaugoti reputaciją vadovybės akyse, raporte pateiktus duomenis pakoregavo taip, kaip jam buvo naudinga. Todėl šiuo atveju, nereikėtų visiškai pasitikėti sovietinio saugumo dokumentais, kurie nebūtinai atspindi faktinę situaciją.

Kiti J. Wołkonowski naudoti šaltiniai tai „Kmicic“ AK brigados narių prisiminimai, kurie pasirodė praėjus daugiau nei keturiasdešimt metų po pristatytų įvykių. Atsižvelgiant į šį faktą tikėtina, jog galėjo atsirasti netikslumų. Kaip pavyzdys galėtų pasitarnauti Tadeusz Ginko publikuoti atsiminimai, kuriuose jis aprašo savo kaip gydytojo, dirbusio Svyrių apylinkėse, karo ir tremties patirtis.³⁸⁸ T. Ginko dirbo apylinkėse, kuriose 1943 m. kovo mėn. pradėjo veikti „Kmicic“ partizaninė brigada. Įvardytas autorius rašė, jog minėtas dalinys Svyrių ir Naručio ežero apylinkėse veikė 1941 m. Taip pat jis painiojo kitų AK brigadų atsiradimo, veikimo laikotarpius. Tokia painiava atsirado dėl to, kad atsiminimai buvo surašyti keliasdešimt metų po aprašomų įvykių, jų autorius vėliau (t. y. po aprašomų įvykių) neturėjo jokio kontakto su žmonėmis, kuriuos minėjo savo atsiminimuose.³⁸⁹ Kitaip tariant, nutrūkus jo kontaktui su kolektyvu, iškrypo/pasikeitė jo atmintis apie kolektyvines patirtis: datos, žmonės, įvykiai, etc. Kitas pavyzdys, tiesiogiai susijęs su „Kmicic“ AK brigada, tai Jan Nagrabiecki prisiminimai³⁹⁰, kurie pirmą kartą buvo publikuoti Lenkijoje 1989 metais³⁹¹ ir to paties autoriaus tarnybinis pranešimas AK Vilniaus apygardos vadovybei parašytas 1943 m. rudenį.³⁹²

J. Nagrabiecki pateikė kiek kitokias dalinio veikimo ir likvidavimo aplinkybes, palyginus su Zdzisław Szyłeyk atsiminimais, kurie, beje, pasirodė

³⁸⁸ GINKO, Tadeusz. *Wspomnienia 1939 – 1946*. Bydgoszcz 2009, s. 60.

³⁸⁹ GINKO, Tadeusz. *Wspomnienia 1939 – 1946*. Bydgoszcz 2009, s. 23. Beje T. Ginko įvardytas AK karininkas „Roland“ Jan Morelewski, kuris atvyko paimti gydytoją galinti suteikti pagalbą sužeistiems AK kariams, savo publikuotuose atsiminimuose visiškai neužsimena apie T. Ginko, kuris teigia, kad po to atveju daug akrtu bendradarbiavo su minėtu „Roland“. MORELEWSKI, Jan. *Pokolenie akowskie*. Bydgoszcz 1995.

³⁹⁰ Interviu su Jarosław Wołkonowski, 2018-05-08, į klausimą ar žinimo jam J. Nagrabiecki prisiminimai ar raportas buvo gautas neigiamas atsakymas

³⁹¹ NAGRABIECKI, Jan. *Idąc na hasło: zapiski partyzanta*. Warszawa 1997.

³⁹² Viano“ pranešimai „Kongui“ apie tautinius, religinius santykius, politinę, ekonominę bei kultūrinę padėtį, spaudą, radijo informacijas Vilniaus apygardoje (prieduose yra apžvelgiami lediniai), LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 52, l. 204–206.

1992 m. Anglijoje³⁹³ ir kuriais plačiai rėmėsi J. Wołkonowski, A. Bubnys. Z. Szyłeyko rašydamas atsiminimus³⁹⁴ pasinaudojo tuo, kas jau buvo publikuota, t. y. J. Nagrabieckio prisiminimais, kuriuos nurodė naudotos literatūros sąrašė. Z. Szyłeyko rašė, kad kai vyko likvidavimo operacija jis sirgo ir buvo už dalinio stovyklos ribų, kaime Skok, gerokai nutolusiame nuo partizanų bazės buvusios prie Naručio ežero. Todėl dalinio likvidavimo smulkmenas galėjo pateikti pasinaudodamas J. Nagrabiecki prisiminimais, kuris tiesiogiai dalyvavo likvidavime. Todėl J. Nagrabiecki ir Z. Szyłeyko atvejuose sutampa dalinio likvidavimo data ir kitos mažiau reikšmingos aplinkybės. Publikuotų prisiminimų kontekste labai įdomiai atrodo J. Nagrabiecki tarnybinis pranešimas vadovybei, kuris buvo sudarytas po Kmicic brigados likvidavimo³⁹⁵. Tarnybinį pranešimą pasirašė „Wandal“, tai buvo J. Nagrabiecki slapyvardis. Šis dokumentas saugomas LCVA tarp kitų „bernardinų“ fondo dokumentų, šis tarnybinis pranešimas nėra nežinomas nei J. Wołkonowski, nei A. Bubniui. Palyginus dokumentą su publikuotais atsiminimais, galima išsiskirti kelis esminius dalykus ir skirtumus:

1. Data. Publikuotuose atsiminimuose ir istoriografijoje likvidavimo data nurodoma 1943 m. rugpjūčio 26 d. – praėjus 11 dienų po susirėmimo Žodiškyje. Tarnybiniame pranešime figūruoja 1943 m. rugsėjo 15 dienos data;
2. Išdavikai. Publikuotuose atsiminimuose bei istoriografijoje nėra pamatymų, kad kuris nors lenkų partizanas galėjo išduoti saviškius, pvz., nurodydamas kas vyks lenkų bazėje numatytą likvidavimo dieną, t. y. kad konkrečią valandą bus valomi ginklai. Tarnybiniame pranešime nurodoma, jog po suėmimo kelis partizanus iš karto paleido: jie nebuvo tardomi, leista pasilikti ginklus ir galėjo laisvai vaikščioti sovietinėje bazėje;
3. Santykis su aprašomais įvykiais. Z. Szyłeyko per likvidavimą nebuvo AK brigadoje, bet jo prisiminimuose aiškiai jaučiama frustracija dėl to, kas įvyko. Tuo tarpu J. Nagrabiecki prisiminimuose svarsto, kad F. Markov galėjo būti teisingas ir jo veiksmai dėl „Kmicic“ brigados visiškai pagrįsti ir logiški.

³⁹³ SZYŁEYKO, Zdzisław. *Lepsza strona czasu*. Londyn 1992.

³⁹⁴ Ne dienoraštį, bet atsiminimus surašytus būnant pensijoje emigracijoje.

³⁹⁵ Viano“ pranešimai „Kongui“ apie tautinius, religinius santykius, politinę, ekonominę bei kultūrinę padėtį, spaudą, radijo informacijas Vilniaus apygardoje (prieduose yra apžvelgiami lediniai), LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 52, l. 204–206.

Tarnybinio pranešimo turinys nurodo siekį kerštauti už kovos draugų sušaudymą.³⁹⁶

J. Nagrabiecki publikuotuose atsiminimuose pateikiama visiškai kitokia įvykių versija, negu jo paties sudarytame raporte vadovybei iš karto po įvykių³⁹⁷. Tikėtina, jog tam tikrą poveikį įvykių suvokimui ir pristatymui turėjo tai, jog J. Nagrabiecki simpatizavo komunistams, tarnavo komunistinėse partizaniniuose daliniuose iki perėjimo pas „Kmicicą“ ir po lenkiškos brigados likvidavimo.³⁹⁸ Vėliau vėl sugrįžęs į lenkišką partizaninę brigadą vadovaujama Gracjan Fróg ne kartą viešai abejojo ar tikrai sovietai be priežasties sunaikino „Kmicic“ AK brigadą, kelė versiją, jog gal „Kmicic“ pats kaltas dėl visų įvykių, etc.³⁹⁹ Raporte nėra jokių užuominų apie tarnybą sovietiniuose partizaniniuose daliniuose, taip pat teigiama, jog AK vadovybė Vilniuje buvo iškart informuota apie įvykius prie Naručio ežero⁴⁰⁰. J. Nagrabiecki savo prisiminimuose rašė, jog 1943 m. rudenį vokiečiai kartu su kolaborantais Naručio ežero apylinkėse vykdė karinę operaciją nukreipta prieš sovietinius partizanus, tada jam ir pavyko pasprukti iš sovietinio junginio.⁴⁰¹ Ta pati vokiečių karinė operacija minima ir tarnybiniame J. Nagrabiecki pranešime, kuriame teigiama, jog vokiečiai pradėjo karinę operaciją, nes jis (J. Nagrabiecki) kartu su lenkų pagrindininkais parašė laišką vokiečių karinei vadovybei, kuriame nurodė tikslias sovietinio junginio prie Naručio ežero koordinatas⁴⁰².

³⁹⁶ Viano“ pranešimai „Kongui“ apie tautinius, religinius santykius, politinę, ekonominę bei kultūrinę padėtį, spaudą, radijo informacijas Vilniaus apygardoje (prieduose yra apžvelgiami lediniai), LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 52, l. 204–206; SZYŁEYKO, Zdzisław. *Lepsza strona czasu*. Londyn 1992, s. 128–149 ; NAGRABIECKI, Jan. *Idąc na hasło: zapiski partyzanta*. Warszawa 1997, s. 49–54.

³⁹⁷ NAGRABIECKI, Jan. *Idąc na hasło: zapiski partyzanta*. Warszawa 1997, s. 28–55. Raporto turinys J. Wołkonowski irgi nežinomas, nors jis teigė, jog su visais „Bernardinų“ fondo dokumentais susipažinęs. Interviu su Jarosław Wołkonowski, 2018-05-08.

³⁹⁸ NAGRABIECKI, Jan. *Idąc na hasło: zapiski partyzanta*. Warszawa 1997, s. 54–56.

³⁹⁹ NAGRABIECKI, Jan. *Idąc na hasło: zapiski partyzanta*. Warszawa 1997, s. 90–125.

⁴⁰⁰ Viano“ pranešimai „Kongui“ apie tautinius, religinius santykius, politinę, ekonominę bei kultūrinę padėtį, spaudą, radijo informacijas Vilniaus apygardoje (prieduose yra apžvelgiami lediniai), LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 52, l. 204–206.

⁴⁰¹ NAGRABIECKI, Jan. *Idąc na hasło: zapiski partyzanta*. Warszawa 1997, s. 54–56.

⁴⁰² Viano“ pranešimai „Kongui“ apie tautinius, religinius santykius, politinę, ekonominę bei kultūrinę padėtį, spaudą, radijo informacijas Vilniaus apygardoje (prieduose yra apžvelgiami lediniai), LCVA, f. R-601, ap. 1. b. 52, l. 205–206.

Tarnybiniame pranešime ir publikuotuose atsiminimuose pateiktos įvykių versijos skiriasi, nors jų autorius buvo vienas ir tas pats asmuo – Jan Nagrabiecki „Wandal“. Galima spėti, kad tarnybiniame pranešime tikslingai nusišlėptos sąsajos su sovietiniais partizanais, siekiant apsaugoti nuo galimų įtarimų išdavystė. Pristatyti publikuoti atsiminimai, raportas bei istoriografija pateikia visiškai skirtingus to paties įvykio scenarijus, kuriame iš esmės sutampa tik aktoriai, tuo tarpu įvykių eiga, aplinkybės visiškai skirtingos.

1987 m. Paryžiuje pasirodė Edmundo Banasikowski⁴⁰³ „Jež“ atsiminimai, kuriuose jis be savo asmeninių patyrimų, taip pat aprašė įvykius apie kuriuos jam pasakojo kiti pagrindžio dalyviai. Tarp įvairių Vilniškės AK veiklos peripetijų, aprašė pirmosios AK partizaninės brigados veiklos aplinkybes. E. Banasikowski⁴⁰⁴ nurodė, jog „Kmicic“ bendradarbiavimas su F. Markov baigėsi, kai pastarasis sužinojo, kad „Kmicic“ vadovaujama brigada priklauso AK, brigadoje skleidžiama antikomunistinė propaganda, palaikoma nuomonė, jog tai sovietai išžudė lenkų karininkus Katynėje. E. Banasikowski⁴⁰⁵ rašė, kad AK brigados likvidavimas įvyko pakvietus „Kmicic“ su brigados štabu į sovietų stovyklą atšvęsti vėliavos įteikimą. Nenurodyta tiksli įvykių data, bet parašyta, jog viskas vyko ankstyvą rudenį,⁴⁰⁶ tad galima spėti, kad turimas omenyje rugsėjo mėnuo. Patikimumo rugsėjo mėn. versijai suteikia AK Vyriausiojo komendanto raportas egzilinei vyriausybei, kuris buvo išsiųstas 1943 m. rugpjūčio 31 dieną.⁴⁰⁷ Minėtame raporte egzilinei vyriausybei perduota, jog AK Vilniaus apygardoje veikė du partizaniniai daliniai, o sovietai siūlė bendradarbiauti, bet nėra jokios kalbos apie tiesioginį sovietų – lenkų konfliktą.

3.3.3. Nutylėjimo reikšmė kuriant atmintį apie „Kmicic“ brigadą

Šiandien neabejotinai dominuoja įvykių versija, kurią pateikė savo monografijoje J. Wołkonowski, kuris iš esmės rėmėsi Baltarusijos

⁴⁰³ BANASIKOWSKI, Edmund. *Na zew ziemi Wileńskiej*. Warszawa – Paryž 1990, s. 70–71.

⁴⁰⁴ BANASIKOWSKI, Edmund. *Na zew ziemi Wileńskiej*. Warszawa – Paryž 1990, s. 70.

⁴⁰⁵ BANASIKOWSKI, Edmund. *Na zew ziemi Wileńskiej*. Warszawa – Paryž 1990, s. 71.

⁴⁰⁶ BANASIKOWSKI, Edmund. *Na zew ziemi Wileńskiej*. Warszawa – Paryž 1990, s. 71.

⁴⁰⁷ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, t. III, kwiecień 1943 – lipiec 1944*. Red. CZARNOCKA, Halina. GARLIŃSKI, Józef. IRANEK-OSMECKI, Kazimierz. OTOCKI, Włodzimierz. PEŁCZYŃSKI, Tadeusz. Londyn 1976, s. 124.

komunistinės partijos Centrinio komiteto dokumentais. J. Wołkonowski teigė, jog šiandien patikrinti tų dokumentų autentiškumo nėra galimybės, nes Aleksandro Lukašenkos diktatūros sąlygomis archyvas yra neprieinamas.⁴⁰⁸ Įsivyravo naratyvas, kurį primetė J. Wołkonowski, nes tai yra savotiškas konsensusas apie kurį kalba J. Habermasas savo komunikacinio veiksmo teorijoje. Buvo siekiama nustatyti įvykių eigą, kaltininkus, didvyrius, datas. J. Wołkonowski pasiūlė geriausiai argumentuotą versiją, kuri tiko tiek mokslininkams, tiek buvusiems pagrindžio dalyviams siekusiems įamžinti „Kmicic“ dalinio istoriją. Įdomu tai, jog iš esmės šiandien „Kmicic“ partizanų brigados istorija, atmintis apie ją neturi jokios reikšmės kolektyviniam tapatumui. Liepos 13 d. Vilniaus r. Kraučiuų kaime vyko septyniasdešimt penktosios „Aušros Vartų“ karinės operacijos ir mūsų ties Kraučiuais metinės. Per iškilmingą minėjimą buvo pagerbta Vilniaus ir Naugarduko AK apygardų partizaninių dalinių dalyvavusių ir nedalyvavusių „Aušros Vartų“ operacijoje, atmintis. Jų tarpe „Kmicic“ brigada nebuvo paminėta, lygiai taip pat nebuvo minima 2018 m., 2017 m. ir 2016 m. minėjimuose, kuriuose dalyvavo šio darbo autorius. Sudėtinga yra atsakyti, kodėl į AK partizaninių dalinių pagerbimo ceremoniją neįtraukiama „Kmicic“ brigada. Lygiai taip pat apie „Kmicic“ brigadą nekalba ir pagrindžio dalyviai. Kai reikėdavo pristatyti žinias apie veikusį pagrindį, buvo kalbama apie jiems artimesnius įvykius arba apie tuos, kurie yra plačiau nušviesti istoriografijoje bei medijose.

Apibendrinant istorikų vaidmenį kuriant žinias apie AK (atskiras jos dalis, etc.) galima daryti prielaidą, kad istorikų pasirinktos temos nebuvo atsitiktinės. Analizuojamos temos buvo aktualios tuometinėje visuomenėje, atkūrus nepriklausomybę buvo didžiulis susidomėjimas AK veikla Rytinėje Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. Tuometiniuose, t. y. XX a. dešimtmečio darbuose neliečiamos kontraversiškos temos, sudėtingi klausimai pristatomi abstrakčiai vengiant sudėtingų aiškinimų ir nepatogių išvadų. J. Wołkonowski tuomet buvo AK klubo narys, vienas iš jo įkūrėjų, todėl neatsitiktinai AK veiklą pristatė pozityviai. Galima prielaida, kad kolektyviniai išgyvenimai, kolektyvinis elgesys, kuris buvo nekritiškai, be abejonių priimamas ilgalaikėje perspektyvoje tapo pagrindine organizacijos praeities vertinimo prizme. Istoriko santykis su kolektyvine atmintimi apie AK, nubrėžė jo tyrimo perspektyvas, tuo tarpu jo tyrimas, kaip pirmasis tokio pobūdžio, primetė naratyvą tolesniems tyrimams. Nubrėžė žinojimo apie AK visuomenėje ribas. Todėl galima teigti, jog įvykiai neįvyksta, bet yra sukuriami. „Kmicic“ AK brigados atvejis - tai pavyzdys kaip buvo kuriama istorija, kai tam tikri

⁴⁰⁸ Interviu su Jarosław Wołkonowski, [rankraštis] 2018-05-08.

nesuderinami faktai buvo nutylėti. Nutylėjimas buvo reikalingas tam, kad galima būtų sukurti vientisą naratyvą. Naratyvas yra kuriamas remiantis nutylėjimais tam, kad atskleistų praeitį, kuri nėra žinoma. Kitaip tariant neįmanoma apsieiti be nutylėjimo. Atmintis yra selektyvi. Atminties transformacija įvyksta tada, kai yra pradėdama rinkti medžiaga, t. y. naratyvai, kuriuos atrinka ir interpretuoja mokslininkas.

Faktas tampa įvykiu tik tada, kai tam tikros grupės atkreipia į jį savo dėmesį, kai suteikia jam reikšmę ir pradeda apie jį kalbėti, rašyti ir jis pradėdamas atsiminti. Tai nereiškia, jog įvykiai tai išimtinai tik konstrukcijos, nes įvykio pamatas yra faktas, t. y. realus veiksmas. Tik aprašytas ir visuomenei pristatytas faktas tampa reikšmingas įvykis. Taip atsitiko ir su „Kmicic“ AK brigada, apie kurią iki J. Wołkonowski monografijos nebuvo kalbama, todėl jo pasiūlytas naratyvas „prigijo“ visuomenėje ir kolektyve. Kita vertus, atmintis apie „Kmicic“ brigadą nedomina kolektyvo nei Lenkijos valstybės institucijų, nes kol kas Rytų Lietuvoje neįamžinta nei viena vieta susijusi su „Kmicic“ AK brigada, pvz., buvęs Gelednės geležinkelio sustojimas esantis Švenčionių rajone prie pat valstybinės sienos.⁴⁰⁹ Toks įamžinimas negalėtų kelti kontraversijų, nes šiam daliniui neteko kovoti prieš lietuvius tarnavusiems vokiečiams. Juk Gelednės geležinkelio sustojimas jau senai demontuotas, nebevykdo savo esminės funkcijos, todėl lengviau adaptuojamas simbolinėms reikšmėms. Tokį samprotavimą pagrindžia ir Arūno Bubnio teiginiai išsakyti interviu metu:

*Aš manau, kad jeigu pradėtų nuo lengvesnio, tai galima būtų išrinkti AK kovų su sovietais datas, kurios tikrai nesukeltų visuomenėje pasipriešinimo, sakykim (...)to pirmo Kmicico būrio sunaikinimo data. Daugiau apie neutralius įvykius kur mažiau yra lietuvių ir lenkų susitikimų.*⁴¹⁰

Atminties laikmenos - tai socialinio ir politinio gyvenimo dalis, kurios suteikia reikšmės įvairiems veiksams. Atminties problematika dominuoja socialiniuose moksluose. Kita vertus, suinteresuotumas atmintimi padidėjo dar XIX w., kai per komemoracinius ritualus buvo apimami realūs ir įsivaizduojami anuometinių valstybių arealai, praeities įvykiai, atradimai, etc. Visi reikšmingi įvykiai tėra kažkieno kūriniai, sukurti tik tam, kad galėtų pagrįsti dabartį taip kaip tai yra patogu kolektyvui, politiniam elitui arba valstybių vadovams. „Kmicic“ brigados atvejis parodė, jog joks faktas nėra visiškai prarandamas. Jeigu faktas dabar nėra aktualizuotas, naudojamas – tai nereiškia, jog taip bus visą laiką. Kiekvienas faktas gali tapti atminties dalimi,

⁴⁰⁹ Žr. priedą *Atminties laikmenų, kurios susijusios su lenkų pagrindžiu veikusių Lietuvoje 1939 – 1945 m., sąrašas.*

⁴¹⁰ Interviu su Arūnu Bubniu [rankraštis] 2018-06-18.

nors ir blankus, primirštas, nereikšmingas, sudėtingas, bet iš esmės visus faktus galima pritaikyti. Atmintis apie „Kmicic“ AK brigadą nėra įdomi, nors dabartiniame geopolitiniame kontekste galėtų rasti savo pritaikomumą kuriant žinojimą apie AK Rytų Lietuvoje.

3.4. Atminties laikmenų, susijusių su lenkų pogrindžiu veikusių Lietuvoje 1939 – 1945 m., sąsajos su kolektyvine atmintimi

Atmintis apie praeitį siejasi su kolektyvais (grupėmis, visuomenėmis, tautomis, etc.), kurie organizuoja atminties komunikaciją – komemoracinius renginius. Antroje darbo dalyje buvo aptarta, kad atmintis komunuojama arba formuojama pasitelkiant medijas bei atminties laikmenas, kurios suteikia pagrįstumo formuojamam atminties naratyvui. Kolektyvai tai pagrindinės atminties laikmenos, kurios per komunikaciją perduoda savosios praeities naratyvą. Socialinis pasaulis, kuriame funkcionuoja individas - tai kolektyvinių atminčių rinkinys. Kiekvienos kolektyvinės atminties komunikacinė specifika ir išplitimo arealas yra skirtingi, priklausantys nuo paties kolektyvo dydžio, pvz.: šeima, darbovietė, AK veteranų klubas, etc. Kiekvienas atminties kolektyvas turi sąsają su konkrečia vieta arba vietove, nepriklausomai ar tai virtualūs kolektyvai, ar kartų kolektyvai, kuriuos jungia išgyvenimų bendrumas, bendras įvykis, bendra kilmė ir bendra vietovė. 2.2. darbo dalyje buvo aptarta, kad atminties vieta tai specifinė atminties laikmenos dalis susijusi su geografine vieta. Šioje darbo dalyje bus analizuojama kaip lokalumo aspektas, konkreti vieta kaip atminties laikmena, padeda kolektyvui kurti santykį su praeitimi. Informantai, kurie pateikė atsakymus tarpusavyje yra susiję tik tuo, jog visi priklauso arba yra netiesiogiai (kaip giminaičiai) susiję su AK veteranų klubais veikiančiais Lietuvoje. Pagal savo ryšį su AK informantai tarpusavyje nėra susiję, t. y. jie netarnavo tose pačiose pogrindžio struktūrose ir būdami pogrindžio nariai nepažinojo vienas kito.

Lokalumas apibūdinamas kaip besiskiriantis nuo nacionalizmo, kuris turi homogenizavimo galią, jam būdinga kultūrų ir jų raiškos formų, tautinių tapatumų, socialinių ryšių įvairovė ir sudėtingumas, skirtingos istorijos ir laiko sampratos. Lokali, kasdienėje komunikacijoje perduodama atmintis yra palankesnė reikšti daugiakultūriškoms patirtims: ji yra lankstesnė,

įvairesnė.⁴¹¹ Kitaip tariant, peržengianti grupių ribas ir joje yra svarbesni ne politiniai, o vertybiniai kriterijai.

Lenkų pagrindžio narius veikusius Lietuvoje – visus sieja konkrečios atminties laikmenos bei bendra patirtis įgyta būnant AK, t. y. jos pagrindinėse struktūrose arba būnant veteranų klubo nariais. Šie elementai leidžia susitapatinti ir suvokti save kaip bendro kolektyvo sudėtinę dalį net nebuvus tikruoju AK nariu, t. y. nekovojus Antrojo pasaulinio karo metais. Vilniaus apygardos Armijos Krajovos kolektyvas pagal savo pavadinimą siejasi su konkrečiu arealu – Vilniaus kraštu. Tai jiems savotiškas gimtasis kraštas, nors dabar Vilniaus krašte gyvena maža dalis AK narių ir jų šeimų, nes didžioji dalis pokario metais persikėlė į Lenkiją. Kolektyvo nariai susirenka Vilniaus krašte tik per minėjimus. Daugiausia veteranų ir jų šeimų narių pritraukiantis renginys tai Vilniaus išlaisvinimo karinės operacijos „Aušros Vartai“ (liepos 6–13 dienomis) metinių minėjimai, kuriuos organizuoja Lenkijos Respublikos ambasada bei Lietuvos lenkų sąjunga. Tada susirenkama pagerbti žuvusių arba vėliau mirusių kovos draugų Vilniuje Rasų kapinėse Vilniuje ir per didžiausią karinę operaciją vykusio mūšio vietoje Kriaučiuose. Retais atvejais, kaip pvz., 2019 m. minint „Aušros Vartų“ septyniasdešimt penktąsias metines (arba 2014 m. minint septyniasdešimtąsias metines), gausus veteranų, jų palikuonių bei AK klubo narių būrys lankė karių kapus Vilniuje: Rasų, Pavilnio kapinėse, Kalvarijoje. Delegacija lankėsi Bagušių kaime (Vilniaus rajonas, kelias Rudamina – Turgeliai), kur sovietų saugumas 1944 m. liepos 18 d. suėmė AK karininkus. Taip pat komemoraciniai renginiai vyko Skurbutėnuose.

Vykdam tyrimą informantai buvo klausiami, kokios vietos jiems kaip pagrindžio dalyviams arba pagrindžio dalyvių šeimos nariams yra svarbios. Vietos susijusios su atminties kolektyvu, skirtingai nuo likusio pasaulio, suvokiamos kitaip. Kolektyvo nariai jose pastebi daug simbolinių reiškinių, sentimentalių smulkmenų, kurias tik jie supranta, nes tie elementai siejasi tik su jų kolektyvo patirtimis, o neretai tik pavienių kolektyvo narių patirtimis, apie kurias kiti nariai nežino. Anot Annos Brzozowska (gyvena Lenkijoje), kurios tėvas priklausė lenkų pagrindžio skyriui veikusiam Naujosios Vilnios apylinkėse:

Man vieta yra svarbi, esu emociškai prisirišusi prie tos vietos. Ne dėl bazės, kuri ten buvo, o dėl tėvo, kuris ten gyveno (...). Ten net akmenys turi

⁴¹¹ ŠUTINIENĖ, Irena. Istorinės atminties ir etninių grupių identitetas. In: *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016, p. 79.

*reikšmę (...) Važiuoju ten kiekvienais metais tam, kad sužinočiau ką nors naujo*⁴¹².

Kita pašnekovė Bożena Kisiel (gyvena Lenkijoje), kurios tėvas Witold Kisiel vadovavo XXIII AK Breslaujos brigadai, teigė:

*Atmintyje įstrigo tėvo pasakojimai apie kalėjimą Lvove (...), Lukiškių kalėjimą Vilniuje. (...) kažkodėl šios vietos primena tėtą*⁴¹³.

Pašnekovių įvardytos vietos atrodo savaime prasmingos ir reikalaujančios įamžinimo, nes anot jų, tai yra atminties laikmenos, kurios gali priminti kitiems apie traumines jų šeimos bei ir lenkų pagrindžio patirtis. Laikmenos savaime yra nebylios tiems, kurie nėra kolektyvo nariai, tad tik per ritualus jos galėtų prabilti. Kita vertus, šioms pašnekovėms svarbiausios yra laikmenos, kurios siejasi su šeimos praeitimi ir su pasipriešinimo judėjimu.

*Važiuoju ten atsižvelgdama į tos vietos sąsajas su šeima, svarbiausia su šeima, nors tėvo priklausymas AK man taip pat reikšmingas.*⁴¹⁴

Pagrindžio dalyviams Edward Klonowski, Zygmund Kulicki bei Stanisław Poźniak kaip svarbiausios vietos susijusios su lenkų pagrindžiu Lietuvoje yra Vilniaus Rasų, Kalvarijų ir Pavilnio kapinės, Kriauciūnų mūšio memorialas bei Lenkų kultūros namai esantys Vilniuje, kur pagrindžio veteranai turi savo oficialią būstinę:

E. K.: *Turime lenkų namuose savo kambarį, kurį mums padovanojo (...) taip pat visada Rasų kapinės (...) Kalvarijų kapinės*⁴¹⁵.

Z. K.: *Lenkų namuose visada, anksčiau Rasų kapinėse, dažniausiai Rasų kapinėse (...) buvau ir Krauciūnuose*⁴¹⁶.

S. P.: *Dažniausia Rasų kapinėse (...) liepos 13 važiuojame į Krauciūnus, taip pat padedame vainikus Kalvarijų kapinėse*⁴¹⁷.

Lietuvoje yra 72 vietovės tiesiogiai arba netiesiogiai (paminklai, memorialai skirti okupantų teroro aukoms, trėmimams atminti) susijusios su AK atmintimi ir beveik visos jos yra Rytų Lietuvoje. Čia turima omenyje tik vietovės, t. y. kaimus, miestelius ir miestus, kuriose aptinkamos laikmenos galinčios komunikuoti atmintį apie lenkų pagrindį veikusį Lietuvoje per Antrąjį pasaulinį karą. Atsižvelgiant į tai, kad vienoje vietovėje yra kelios arba net keliolika laikmenų, skaičius padidėja iki 115 skirtingų laikmenų, kurios pagal 2.2. darbo dalyje pateiktą klasifikaciją priklauso pirmajai (77) ir antrajai

⁴¹² Interviu su A. Brzozowska-Oszczyk [rankraštis] 2019-05-07.

⁴¹³ Interviu su B. Kisiel [rankraštis] 2019-07-05.

⁴¹⁴ Interviu su A. Brzozowska-Oszczyk [rankraštis] 2019-05-07.

⁴¹⁵ Interviu su E. Klonowski [rankraštis] 2018-05-04.

⁴¹⁶ Interviu su Z. Kulicki [rankraštis] 2018-04-30.

⁴¹⁷ Interviu su S. Poźniak [rankraštis] 2018-05-09.

(36) atminties laikmenų kategorijoms.⁴¹⁸ Pabrėžtina, kad šiuo atveju antros kategorijos laikmenos tai rastų ir perlaidotų AK karių antkapiniai paminklai bei atminimo lentos.

Kolektyvo santykį su praeitimi veikia tikslinės laikmenos, t. y. specialiai sukurtos tam, kad primintų apie praeitį. Analizuojant vykstančius minėjimus bei gautus informantų atsakymus, galima teigti, kad iš tokio skaičiaus reikšmingos yra tik kelios laikmenos: Skurbutėnų VII AK brigados kapinės-memorialas (pirmos kategorijos laikmena), Bagušiuose esantis paminklas sovietų suimtiems AK kariams (trečios kategorijos laikmena), Eišiškių kapinėse esančios AK kapinės-memorialas (antros kategorijos laikmena), Kalviuose esantis paminklas skirtas leitenantui Jan Borysewicz „Krysia“ (pirmos kategorijos laikmena), Vilniaus Rasų, Kalvarijų bei Pavilnio kapinėse esantys memorialai skirti žuvusiems kovoje už Vilnių 1944 m. liepos mėn. AK kariams įamžinti bei memorialas Kraučiuų mūšio vietoje (pirmos kategorijos laikmenos). Šias laikmenas puoselėja Lenkijos ambasada bei Lietuvos lenkų sąjunga, o tai reiškia, kad šios organizacijos pradeda kurti AK kolektyvinės atminties naratyvą. Visos minėtos laikmenos susijusios 1944 m. vasarą vykusiais įvykiais, todėl ir kolektyvinėje atmintyje pradeda dominuoti šis praeities epizodas. Įvairiose vietovėse reguliariai vyksta komemoraciniai ritualai, tik ten susirenka kolektyvas siekdamas atkurti praeitį. Minėtus pastebėjimus pagrindžia ir interviu su ekspertu J. Wołkonowski, kuris kalbėdamas apie atminties laikmenas pažymėjo Kraučiuų ir Bagušių vietovių svarbą.⁴¹⁹ Panašios nuomonės laikosi ir kitas ekspertas Arūnas Bubnys:

(...) „*Ostra Brama*“ ten tos vietos, kuriose vyko mūšiai ir, sakykim, jų kažkokie memorialiniai įamžinimai kažkokiomis memorialinėmis lentomis ar kryžiais ant kapų, ar dar kažkur. Tai yra svarbus dalykas, kuriuo pirmiausia čia turėtų tuo rūpintis, reiškia, Lietuvos lenkų bendruomenė, partijos ir veteranų klubas. O su parama, aš manau, kažkokia ir iš Lietuvos valstybės, ir iš Lenkijos valstybės parama turėtų būti, kažkokia informacinė ir galbūt finansinė, visokia kitokia, nu aišku, manau, kad jeigu kalbėtume apie susitaikymą, tai labai svarbu turėtų būti kažkokie bendri aukų minėjimai Glintiškėse ir Dubingiuose.⁴²⁰

Visas šias laikmenas sieja „Aušros Vartų“ karinė operacija. Šios laikmenos reikšmingos todėl, kad jomis galima remtis kuriant ir palaikant

⁴¹⁸ Žr. priedą nr. , *Atminties laikmenų, kurios susijusios su lenkų pagrindžiu veikusiu Lietuvoje 1939 – 1945 m., sąrašas*. Nurodyti skaičiai nėra galutiniai, nes vietovių atradimo procesas yra nuolatinis.

⁴¹⁹ Interviu su Jarosław Wołkonowski [rankraštis] 2018-05-08.

⁴²⁰ Interviu su Arūnu Bubniu [rankraštis] 2018-06-18.

naratyvą apie AK kaip stiprią karinę jėgą, kuri ryžosi kovoti su žymiai stipresniu priešininku dėl Vilniaus. AK kariai reguliariai vykdė įvairias karines operacijas, bet mūšis dėl Vilniaus yra vienintelė masinė karinė operacija. Kita vertus, „Aušros Vartų“ operacija savaime neturi antagonistinių ir atminčių konfrontacijos elementų, nes nebuvo kovoje prieš lietuvių dalinius, o tik prieš vokiečius, nebuvo įvykdyti karo nusikaltimai kaip pvz., Dubingiuose. Teigiama, jog Irenos Šutinienės teiginys, kad didesni renginiai Armijai Krajovai kovotojų atminimui neorganizuojami,⁴²¹ nepilnai atspindi tikrovę. Tokie renginiai organizuojami, bet tik Vilniuje ir artimesnėse vietose aplink sostinę, kur 1944 m. liepos mėn. vyko intensyvūs AK kariniai veiksmai nukreipti prieš nacius. Taip išvengiama antagonistinių ir atminčių konfrontacijos elementų. Galima sakyti, jog tokie minėjimai neprieštarauja ir dera prie Lietuvos viešosios atminties, kurioje vyrauja kovos dėl valstybingumo naratyvas. Šiuos teiginius galima patvirtinti remiantis K. Malicki⁴²², kuris teigia, kad mažumos atmintis, kuri neprieštarauja daugumos atminčiai, gali tapti viešosios atminties dalimi.

Likusios vietovės informantams nėra žinomos arba atliekamų interviu metu nenurodytos, nes laikomos nereikšmingomis. Kita vertus, „Aušros Vartų“ operacija viena iš pirmųjų susilaukė mokslininkų dėmesio.⁴²³ Atminties laikmenos, jų atsiradimas, išsaugojimas priklauso nuo kolektyvo siekinių, kaip pats kolektyvas norėtų komunikuoti savo kolektyvinę atmintį. Nėra universalių laikmenų, kurios tinka visiems, bet yra kolektyvai, kurie suteikia universalumą savo laikmenoms.⁴²⁴ Veteranų pasirinktos laikmenos yra universalios, nes vykdant komemoracinius ritualus paminėtose vietose, atkurama garbinga praeitis, t. y. prisimenama organizacijos karinė galybė ir tuo pat metu pagerbiami visi tie, kurie žuvo kovodami už savo pasaulėžiūrą.

Grįžtant prie įvardytų skaičių 72 ir 115, tai nėra atsitiktiniai skaičiai, nes tiek vietovių ir laikmenų pavyko nustatyti išanalizavus prieinamus šaltinius ir istoriografiją. Didžioji dalis vietų nustatytų istoriografijoje ir

⁴²¹ ŠUTINIENĖ, Irena. Istorinės atminties ir etninių grupių identitetas. In: *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016, p. 104.

⁴²² MALICKI, Krzysztof. Upamiętnianie przeszłości jako źródło konfliktów w przestrzeni symbolicznej regionu podkarpackiego. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCIŃSKI, Andrzej. Warszawa 2009, s. 55.

⁴²³ KORAB-ŻEBRYK, Roman. *Operacja wileńska AK*. Warszawa 1988.

⁴²⁴ ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008, p. 14.

šaltiniuose jau nebeegzistuoja: mediniai kryžiai supuvo, buvusios kapinės apaugo medžiais, todėl sunkiai randamos, dalis kapaviečių sunaikinta sovietmečiu vystant kolektyvinius ūkius, mūšio vietos neįamžintos ir pan. Prie tokių vietų galima priskirti: Jurgelionis, Bruškiškes, Daučiūnus, Družilius, Grabijolus, Gelednę, Martišiūnus, Nemenčinėlę, Senąsias Grigaičių kaimo kapines.

Analizuojant lenkų pagrindžio narių, veteranų klubo narių bei jų šeimų narių atmintis, galima teigti, kad jų visų bendra kolektyvinė atmintis siejasi su bendromis atminties laikmenomis. Dominuoja pirmos kategorijos laikmenos, kurios iš esmės siejasi su AK karių palaidojimo vietomis ir tik dviejuose atvejuose siejasi su įvykių vietomis. Jų individualios atmintys yra susijusios su skirtingomis atminties laikmenomis, kurios nebūtinai turi reikšmę visam kolektyvui. Per tą konkrečią atminties laikmeną atsirado jų tapatumas, tos laikmenos kontekste suvokiama nuosava biografija, per kurią laikmenos sąsajomis su lenkų pagrindžiu stipriai susisiejo su kolektyvu. Taip turima omenį pirmos kategorijos laikmeną – šeimos narį, kuris priklausė AK. Kalbant apie individus laikmenos yra svarbios kuriant nuosavą tapatumą ir susiejant save su kolektyvu. Kolektyvui svarbus yra pats kolektyvas kaip atminties laikmena. Išorinės laikmenos tokios kaip paminklai, atminties lentos, mūšių vietos pagrindžia kolektyvo pasaulėžiūrą. Kolektyvo nariai gali turėti tam tikras asmenines patirtis, kurios nėra kolektyvinės, bet bendros, pirmos kategorijos atminties laikmenos sujungia kolektyvo narius į visumą, suteikia jų individualiems naratyvams bendrumą.

3.5. Tapatumas ir atmintinos datos

Kolektyvinio tapatumo aspektas yra svarbus šiame tyrime. Kolektyvinis tapatumas suvokiamas kaip veiksnys, kuriuo remiantis galima paaiškinti kolektyvo veiksmų motyvus. Karas, okupacija, pagrindinė veikla, genocidas, etc. – tai buvo tautinį tapatumą veikiantys veiksniai. Veiksniai, kurie paskatino 3.2.2 disertacijos dalyje pristatyto naratyvo atsiradimą. BIP propaganda formavo naratyvą apie AK kaip stiprią organizaciją kovojusią už stiprią pokarinę Lenkiją, kurios administracinį ir karinį pagrindą sudarys Egzilinė vyriausybė, antinacinės koalicijos sudėtyje kovojanti Lenkijos kariuomenė ir AK. Įvardytame naratyve buvo nevienareikšmis Lietuvos ir lietuvių įvaizdis. Lietuviai buvo pristatomi kaip būsimi sąjungininkai ir kaip priešai. Šiuos skirtingus įvaizdžius vienijo tai, kad lietuviams buvo priskiriamas savanoriškas arba priverstinis bendradarbiavimas su lenkais.

Lietuviai buvo vaizduojami neatsiejami nuo būsimos Lenkijos. Apie šio naratyvo gyvybingumą ir veikimą nūdienoje yra rašiusi I. Šutinienė⁴²⁵, anot kurios, dalis Rytų Lietuvos gyventojų pritaria naratyvui, pagal kurį AK kariai – tai kovos už Lenkijos nepriklausomybę didvyriai. 3.2.2 darbo dalyje aptartas naratyvas buvo atviras įvairioms tautoms, jame nebuvo kolektyvinės atsakomybės už karo meto nusikaltimus. Tikėtina, kad nūdienos kitų tautų pastebėjimas, stereotipizavimas yra tampriai susijęs su Antrojo pasaulinio karo metais sukurtu naratyvu.

2.2. darbo dalyje buvo aptarta ketvirtoji atminties laikmenų kategorija, kurią sudaro atminties dienos, šventės, etc. Šias laikmenas kuria valstybinės institucijos, kolektyvai, institucijos, kurios puoselėja atmintį. Šios laikmenos sakralizuoja laiką, suteikia jam prasmę ir nurodo, kada reikia vykdyti komemoracinius ritualus. Kalendoriaus svarbą kolektyvinėje atmintyje pabrėžė ir P. Connertonas⁴²⁶, kuris teigė, kad ritualai, kurie vykdomi nuosekliai, pastoviai suteikia galimybę pajusti istorinio laiko tąsą. Minėjimų kalendorius tai kolektyvo istorijos įrodymas. Svarbiau už patį ritualą yra istorinio tęstinumo įrodymas. Todėl kalendorius yra pamatinė laikmena suteikianti ne tik autentiškumo naratyvui, bet ir suteikianti prasmę kitoms laikmenoms.

Kolektyvinė arba individuali atmintis tai tapatumo pagrindas iš kurio individai gali semtis vaizdinių apie pačius save. Individas, kuris save pristato kaip veteraną, rekonstrukcijos klubo narį ar aukštosios mokyklos absolventą, apibrėžia save bendros praeities nariu. Toje bendroje praeityje individas atranda vertybes, elgsenos pavyzdžius su kuriais susitapatina. Panašiai daro pats kolektyvas, atrasdamas praeityje pradžios „mitą“, kurį palaipsniui sakralizuoja. Atliekant tyrimą informantai buvo klausiami apie svarbias praeities datas, kurias jie linkę sureikšminti. Kitaip tariant, buvo bandoma nustatyti jų santykį su ketvirtos kategorijos atminties laikmenomis - atminties dienomis, valstybinėmis šventėmis, etc.

E. K.: *Karo pradžia* (t. y. 1939 m. rugsėjo 1 d. – aut. pastaba), *sovietinė okupacija nuo rugsėjo 17 d.*(...)⁴²⁷;

Z. K.: *tautinės šventės kaip, pvz., lapkričio 11 d.* (Lenkijos nepriklausomybės diena – aut. pastaba), *gegužės 3 d., rugpjūčio 15 d.*

⁴²⁵ ŠUTINIENĖ, Irena. Istorinės atminties ir etninių grupių identitetas. In: *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016, p. 105.

⁴²⁶ CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Warszawa 2012, s. 98–100.

⁴²⁷ Interviu su E. Klonowski [rankraštis] 2018-05-04.

(Lenkijos kariuomenės diena – aut. pastaba) (...) *šios datos svarbios nuo vaikystės, nes taip buvau auklėjamas*,⁴²⁸

S. P.: *Svarbiausios datos tai lapkričio 11, gegužės 3 ir liepos 13 (...) kuomet pasibaigė „Aušros Vartų“ operacija*⁴²⁹;

E. Sz.: *lapkričio 11 d. Lenkijos nepriklausomybės diena (...) aš gerbiu ir miniu šią dieną*⁴³⁰.

Iš pateiktų atsakymų, galima daryti prielaidą, jog lenkų pagrindžio dalyvių kolektyvinėje atmintyje yra du tokie mitai. Pirmasis tai nepriklausomos Lenkijos sukūrimas 1918 m. lapkričio 11 d., kai atsirado galimybė gyventi nepriklausomoje šalyje, kur buvo skiepijamos meilės tėvynei vertybės ir pan. Nebūtų nepriklausomybės, nebūtų dėl ko kovoti, nebūtų buvę sektinų pavyzdžių. Antrasis atsiradimo „mitas“ - tai 1939 m. rugsėjo 1 d., kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, kuris apvertė įprastą gyvenimą aukštyn kojomis. Privertė rizikuoti gyvenimu vardan tėvynės kuriant pagrindį arba prisijungiant prie pagrindžio.

Pagrindžio narių palikuonys įvardytas datas sureikšmina todėl, kad jos buvo svarbios jų tėvams, seneliams. Kitaip tariant, tos datos nėra savaime svarbios, nes stipriai siejasi su lenkų pagrindžiu, o svarbios todėl, kad jas sureikšmindavo jų protėviai, kuriems tos datos buvo svarbios dėl sąsajų su pagrindžiu.

E. K.: *Įvykiai nuo 1939 m. yra svarbūs, manau, tai ašis aplink kurią yra sukurtas šeimos atminties naratyvas*⁴³¹.

R. K.: *Vienareikšmiškai lapkričio 11 - tai tėčiui buvo svarbiausia šventė ir tas persidavė mums, manau, tai svarbi šventė*.⁴³²

Tam, kad galima būtų sukurti viešąją atmintį, kurioje yra vietos kitiems, tam, kad galima būtų kurti kolektyvinę Europos atmintį, tam reikalingas empatijos ugdymas, gebėjimo žiūrėti į įvykius platesniu regioniniu ir europiniu kontekstu. Tam, kad tai būtų pasiekta reikia puikiai išmanyti istoriją, jos faktus, netgi tuos, kurie netapo reikšmingais įvykiais ne tik platesniame, bet ir lokaliame kontekste. Kalbant apie Rytų arba Vidurio Europą reikia turėti omenyje, kad šių regionų valstybės sukūrė nuosavą civilizacinį modelį, kuris paremtas Vakarų Europos modeliu, bet išsivystė savotiškai dėl istorinių aplinkybių.

⁴²⁸ Interviu su Z. Kulicki [rankraštis] 2018-04-30.

⁴²⁹ Interviu su S. Poźniak [rankraštis] 2018-05-09.

⁴³⁰ Interviu su E. Szot [rankraštis] 2018-06-30.

⁴³¹ Interviu su R. Klonowski [rankraštis] 2019-07-01.

⁴³² Interviu su R. Kisielewska [rankraštis] 2019-07-02.

Juk iš praeities pasirenkami tik tie epizodai, kurie yra naudingi dabarčiai. Kolektyvinės atminties konstruktas yra kuriamas priklausomai nuo dabarties poreikių. Kadangi dabartis kaip reiškinys nėra stabili, todėl praeities atkūrimas irgi nėra stabilus, išbaigtas procesas, bet atviras naujiems požiūriams, iššūkiams. Atsižvelgiant į tokių požiūrį, informantai buvo klausiami apie tai, ar vertėtų į Lietuvos atmintinų dienų įstatymą įtraukti datas susijusias su lenkų pogrindžiu. Anot informantų iš Lenkijos, tas yra neįmanoma, nes Lietuvoje dominuoja siekis ištrinti lenkiškos atminties pėdsakus Lietuvoje.⁴³³ Tačiau veteranų nuomone tokios dienos atmintinų dienų kalendoriuje yra reikalingos ir prielaidos tam yra:

Z. K.: *Aišku, kad reikia (...) tai būtų kaip tik*⁴³⁴.

S. P.: (...) *galėtų ir būti, juk istorijos neištrinsi, yra kokia yra*⁴³⁵.

Nors prielaidos yra, bet kol kas nėra tokių iniciatyvų, kita vertus, abejotina ar greitai metu tokios iniciatyvos galėtų pasireikšti. Lenkiškų minėjimų įvedimas į ganėtinai homegenišką Lietuvos viešąją atmintį susilauktų pasipriešinimo, nepritrimo iš tautiškai orientuotų politinių, visuomeninių jėgų. Tokį pastebėjimą grindžia ir eksperto nuomonė, jog lietuvių politikai tokių žingsnį vertintų kaip priešingą Lietuvos interesams.⁴³⁶ Anot A. Bubnio, tokių minėjimų įtraukimas įmanomas, tik niekas nesiima tokios iniciatyvos⁴³⁷.

Kolektyvinis tapatumas gali būti paremtas idealizuotais praeities vaizdiniais, kurie sukelia pasididžiavimo jausmą nuo priklausomybės kolektyvui. Taip pat kolektyvinis tapatumas gali būti paremtas bendra traumine patirtimi, pvz., tremties išgyvenimai, holokausto išgyvenimas. Individualaus tapatumo formavimasis bent dalinai, bet yra nulemtas kolektyvo praeities. Anot Barbaros Misztal, tauta tai svarbiausias atminties kolektyvas, nes tautos būvis yra paremtas visiems nariams tinkančia praeities vizija ir patikima ateitimi.⁴³⁸ Tauta ir tautybė kaip labiausiai paplitęs kolektyvinės tapatybės reiškinys suteikia individui ir įvairiems kolektyvams praeities interpretacinius rėmus, leidžiančius suvokti praeitį ir matyti bendrą ateitį didžiojo kolektyvo, t. y. tautos rėmus. Tokį samprotavimą patvirtina ir per tyrimą gauti atsakymai:

⁴³³ Interviu su B. Kisiel [rankraštis] 2019-07-05; Interviu su A. Brzozowska-Oszczyk [rankraštis] 2019-05-07.

⁴³⁴ Interviu su Z. Kulicki [rankraštis] 2018-04-30.

⁴³⁵ Interviu su S. Poźniak [rankraštis] 2018-05-09.

⁴³⁶ Interviu su Jarosław Wołkonowski [rankraštis] 2018-05-08.

⁴³⁷ Interviu su Arūnu Bubniu [rankraštis] 2018-06-18.

⁴³⁸ MISZTAL, Barbara. *Theories of Social Remembering*. Philadelphia 2003, p. 17.

S. P.: *esu lenkas, esu gimęs prieškarinėje Lenkijoje ir visa tai liko iš vaikystės, nuo pirmos klasės visa tai liko atmintyje ir (...) širdyje, nes mums tai svarbu, net vaikystė, kurią turėjome prieškarinėje Lenkijoje*⁴³⁹.

E. K.: *ne, mes esame lenkai, kurie kovojome, todėl privalome išsaugoti tą istoriją, tai tapatumo pagrindas, mes už tai gyvenimus aukojome, to įrodymas yra mūsų kapinės Lietuvoje ir Baltarusijoje*⁴⁴⁰.

Anot informantų, buvimas lenku, nulėmė pasirinkimą tapti pasipriešinimo dalyviu. Dėl kolektyvinio tapatumo atsirado suvokimas „mes“, „jie“, „kiti“, „svetimi“, kolektyvinis tapatumas ne tik suteikė interpretavimo rėmus, bet taip pat ir elgesio normas. Perimant kolektyvinį tapatumą kartu perimamas kolektyvo naratyvas, kurį suformavo AK BIP, per kurį vertinami kiti kolektyvai. Tai atsiskleidžia analizuojant pagrindžio dalyvių ir jų šeimų narių atsakymus į pateikiamus klausimus. Iš esmės matomas skirtumas tarp dviejų organizacijų ir jų požiūrio, pvz., į lietuvius, lietuvių karines formacijas veikusias karo metais, etc. Vienai grupei atstovauja Edward Klonowski, Zygmund Kulicki, tuo tarpu kitai grupei Stanisław Poźniak, Edmund Szot. Pirmieji linkę vertinti lietuvius per 2004 m. įvykusį karinių formacijų susitaikymą bei asmenines patirtis.

E. K.: *Kai jie (t. y. Lietuvos vietinės rinktinės veteranai – aut. pastaba) kreipėsi į mus prie Adamkaus valdžios (...) dėl susitaikymo, tai padavė mums rankas (...) tai svarbi data (...) gerai mus vertina, o jeigu ne, tai čia kitų provokacijos yra*⁴⁴¹.

Z. K.: *kai buvo Adamkus gavau veterano statusą ir įvairias nuolaidas, priemokas (...) buvau reabilituotas*⁴⁴².

Kiti linkę vertinti per lietuvių bendradarbiavimą su vokiečiais ir po susitaikymo 2004 m. parodyto filmo „AK istorijos akligatvis“, prizmę.

S. P.: *aš Paulavičiui sakau (...), kodėl pone pirmininke, juk padavėme sau rankas, o jūs vėl sakote, kad mes banditai. Jis bandė teisintis, jog bus antra dalis, žinote blogai padariau, bet emocijos paėmė viršų, pasakiau, jog jie durnių šutvė, atsiprašiau ir išėjau.*⁴⁴³

E. Sz.: *Kiek žinau, lietuviai labai neigiamai vertina Armiją Krajovą (...) nors po susitaikymo gal daugiau tolerancijos, (...)bet per susitaikymą tapo aišku, jog jie nekenčia lenkų ir AK, nes pasakė (vienas iš LVR veteranų*

⁴³⁹ Interviu su S. Poźniak [rankraštis] 2018-05-09.

⁴⁴⁰ Interviu su E. Klonowski [rankraštis] 2018-05-04.

⁴⁴¹ Interviu su E. Klonowski [rankraštis] 2018-05-04.

⁴⁴² Interviu su Z. Kulicki [rankraštis] 2018-04-30.

⁴⁴³ Interviu su S. Poźniak [rankraštis] 2018-05-09.

– aut. pastaba), *jeigu jie būtų laimėję Mūrinėje Ašmenėlėje, tai jie* (AK kariai – aut. pastaba) *seniausiai žemę graužtų*.⁴⁴⁴

Suformuotame naratyve buvo skirtingi lietuvių įvaizdžiai. Pagal vieną – tai buvo lietuvių kaip lenkų sąjungininkų įvaizdis, pagal kitą – tai buvo lenkų priešų įvaizdis. Kita vertus, reikia suvokti, kad kolektyvinė atmintis nėra statiška, ji yra stipriai priklausoma nuo dabarties politinio – socialinio – kultūrinio ir geopolitinio konteksto. Todėl atsižvelgiant į šiuos veiksnius kolektyvinė atmintis gali keistis, o kartu su ja gali keistis ir kolektyviniai bei individualūs tapatumai. Gali keistis ir pats naratyvas. Kolektyvinis tapatumas, kuriamas remiantis elementais, kurie padeda palaikyti pozityvų įvaizdį. Toks pastebėjimas grindžiamas per šeimos narių apklausas gautais duomenimis:

R. K.: *Iš karto po susitaikymo niekas nepasikeitė, bet šiandien matomos pozityvios slinktyys, juk net Lietuvos kariuomenė padeda organizuoti bėgimą skirta AK karių atminčiai. Lietuvos televizija pasako teigiamą žodį apie AK ir tai įrodo, jog susitaikymas turėjo prasmės (...) einame tinkama linkme*.⁴⁴⁵

R. K.: *Tėtis dažnai pabrėždavo, jog viskas keičiasi į gerąją pusę ir tie santykiai keičiasi. Aišku, netrūksta nesusipratimų, (...) bet viskas eina geresne linkme*.⁴⁴⁶

Viena iš svarbiausių problemų šiuolaikinėje daugiakultūriškoje ir kintančioje visuomenėje yra skirtingų istorijos pasakojimų ir tautinių tapatumų sąveika bei derinimas ⁴⁴⁷. Anot P. Connerton⁴⁴⁸, kuo yra universalesni, atviresni įvairioms interpretacijoms ir praktikoms bei išreiškiantys humanistines vertybes kolektyvinės atminties simboliai, tuo lengviau suderinti įvairias kolektyvines atmintis. Svarbios kolektyvui datos atsirado laipsniškai, bet išliko tik tokios datos, kurios tinka nūdienos socialiniam – politiniam kontekstui.

Individualūs arba kolektyviniai tapatumai remiasi savo išskirtinumo ir kitiškumo suvokimu. Čia reikšmę turėjo ketvirtos kategorijos atminties laikmenos. Atmintinos dienos, minėjimai paveikė ne tik jų ir jų palikuonių atmintį, bet ir jų tapatumus. Požiūris į lietuvių, Lietuvą gali būti nulemtas naratyvo, kurį suformavo AK BIP. Nors pagrindžio dalyviai skirtingai suvokė

⁴⁴⁴ Interviu su E. Szot [rankraštis] 2018-06-30.

⁴⁴⁵ Interviu su R. Klonovski [rankraštis] 2019-07-01.

⁴⁴⁶ Interviu su R. Kiselevska [rankraštis] 2019-07-02.

⁴⁴⁷ ŠUTINIENĖ, Irena. Istorinės atminties ir etninių grupių identitetas. In: *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016, p. 80.

⁴⁴⁸ CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Warszawa 2012, s. 115.

santykius su lietuviais, valdžios požiūrį į juos, bet jų palikuoniai pastebi teigiamus pokyčius. AK viešojoje erdvėje įgauna kitokią įvaidį. Manoma, kad tai galėjo lemti euroatlantinę integraciją, taip pat dabartinę geopolitinę situaciją. Praeitis, kurios suvokimas įgyjamas per socializacijos procesą (per komunikaciją), tampa tapatumo pamatas. Kolektyvinė atmintis yra priklausoma nuo dabarties, keičiantis požiūriams, keičiasi ir atmintis. Kolektyvas sutartinai pamiršta tuos epizodus, kurie neigiamai veikia įvaidį arba reputaciją. Nesikeičia tapatumas – lenkas, pagrindžio dalyvis, dalyvio palikuonis. Požiūris į kitas tautas taip pat yra nulemtas AK BIP suformuoto naratyvo, kuriame buvo kuriamas lietuvių kaip lenkų bendrininkų įvaidis.

3.6. AK atminties kolektyvo santykis su žiniasklaidoje pateikiama informacija apie AK, Antrąjį pasaulinį karą, sovietinę okupaciją.

Kalbant apie atmintį galima analizuoti ją kaip kažką savaime suprantamo. Šis požiūris paremtas nuostata, jog individų protai išsaugo tik tą, kas yra pagrįsta individualiomis, kolektyvinėmis arba kultūrinėmis patirtimis ir tik tą, kas yra reikalinga veikiant dabartyje. Todėl kai kurie praeities elementai arba praeities aktoriai dažnai būna ignoruojami politikų, mokslininkų ir žurnalistų, kurie vykdo savotišką atminties kontrolę – ką prisiminti, o ką pamiršti, ką iškelti, o ką paslėpti. Viešoji atmintis atsiranda ritualizuojant atminties laikmenas, pasitelkiant medijas, todėl kažkokios grupės atminties neįtraukimas, nepaminėjimas, neakcentavimas prilygsta tos grupės ištrynimui ne tik iš viešosios erdvės, bet ir viešosios atminties. Viešoji atmintis kyla ne tik iš komemoracinių ritualų, ne tik iš įstatymiškai įtvirtintų datų, bet ir iš vadovėlių, knygų. Todėl kuriant viešąją atmintį ir per ją siekiant ilgalaikės naudos, reikėtų atsižvelgti į tautinių bendrijų atmintį, suteikti jai erdvės reikštis viešojoje atmintyje per įvairiausias medijas. Viešosios diskusijos ir transliuojami naratyvai gali paveikti kolektyvinę atmintį⁴⁴⁹.

⁴⁴⁹ ŽILINSKIENĖ, Laima. Sovietmečio atminties diskursai masinėse medijose. In: *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014, p. 60.

Carolyn Kitch⁴⁵⁰, L. Žilinskienė⁴⁵¹ pastebėjo, kad kolektyvinės atminties raišką lemia taip pat jos santykis su žiniasklaidoje konstruojamais naratyvais. AK kolektyvinės atminties atveju svarbų vaidmenį vaidina AK BIP karo metais suformuotas naratyvas, kuris tapo kolektyvinės AK atminties pagrindas. Naratyve buvo suformuotas požiūris į Antrąjį Pasaulinį karą, sovietus ir pan. Vykdamas tyrimą buvo klausama informantų nuomonės apie žiniasklaidos susidomėjimą Lenkų pogrindžio atmintimi. Informantai, kurie negyvena Lietuvoje pateikė neigiamus atsakymus:

B. K.: *neigiamai vertinu tą, kas pasirodo žiniasklaidoje, nes formuojami neigiami naratyvai.*⁴⁵²

A. Brz.: *neigiamai, nes šiandien ta atmintis yra per daug išnaudojama politikų.*⁴⁵³

Toks vertinimas skirtas lietuviškoms ir lenkiškoms medijoms. Anot šių informantų, formuojami naratyvai neatliepia visuomenės lūkesčių. Pateikiami iškreipti vaizdiniai, kurie yra naudingi tik politikams. Visiškai skirtinga pozicija atsispindi atsakymuose informantų gyvenančių Lietuvoje.

S. P.: *lenkiškuose rašo, o lietuviškuose nieko, o jeigu jau kažką, tai labai mažai, štai buvo maršalo 150-sios gimimo metinės, tai nedaug pasakė, o juk dėka jo buvome anuomet nepriklausomi.*⁴⁵⁴

E. Sz.: *mažai, kaip ir sakiau, lietuviška žiniasklaida rašo neigiamai, meluoja iš esmės. Nors yra kas rašo tiesą - tai Bubnys, aš remiu tą, ką kalba. Bet taip to trūksta, o juk galėtų būti Lietuvos lenkiškoje žiniasklaidoje puslapis skirtas AK veiklai, atminčiai. Bet nėra.*⁴⁵⁵

R. K.: *Tėtis sakė, jog dabar situacija eina geryn, parodoma kaip buvo iš tikrųjų. Tik tiesa užsiskaito.*⁴⁵⁶

Disertacijos autorius *a priori* laiko nuostatą, kad pasaulis suvokiamas per tam tikras taisykles, per kurias žodžiai ir veiksmai įgauna reikiamą prasmę ir leidžia individams komunikuoti, t. y. per naratyvą. Ši taisyklė galioti ir atminties komunikacijoje. Atminties komunikacija tai

⁴⁵⁰ KITCH, Carolyn. Keeping history together: the role of social memory in the nature and functions of news. *Aurora. Revista de Arte, media e politica*. 2011, 10, p. 64–70.

⁴⁵¹ ŽILINSKIENĖ, Laima. Sovietmečio atminties diskursai masinėse medijose. In: *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. LEINARTĖ, Dalia, ŽILINSKIENĖ, Laima, KRANIAUSKIENĖ, Sigita, ŠUTINIENĖ, Irena, GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014, p. 63.

⁴⁵² Interviu su B. Kiesel [rankraštis] 2019-07-05.

⁴⁵³ Interviu su A. Brzozowska-Osyczek [rankraštis] 2019-05-07.

⁴⁵⁴ Interviu su S. Poźniak [rankraštis] 2018-05-09.

⁴⁵⁵ Interviu su E. Szot [rankraštis] 2018-06-30.

⁴⁵⁶ Interviu su R. Kisielevska [rankraštis] 2019-07-02.

populiarus reiškiny, nes mūsų laikais dominuoja suinteresuotumas subjektyviais jausmais, o pasaulis suvokiamas kaip decentralizuotas reiškiny, kuriam nuoseklumą suteikia naratyvas, t. y. vyrauja požiūrių daugialypiškumas. Naratyvo dėka daugialypiškumas įgauna prasmę. Visuomenėje didėja susidomėjimas diskursu ir istorijos aktoariais. Galėtume daryti prielaidą, kad duomenų struktūros egzistuoja dėl suvokimo, jog yra atspirties taškas – suvokimo pagrindas, kuris leidžia tam tikrus duomenų rinkinius grupuoti ir vadinti struktūromis. Tuo tarpu nesant tokiam taškui viską galima suvokti sąlyginai, o diskursas tampa neapibrėžtas, netgi atsitiktinis, kuris praranda apibrėžtumą. Struktūros atsisakymas leidžia nebekalbėti apie praeitį kaip apie vientisą įvykių grandinę ir nebeieškoti jos sąsajų su dabartimi. Tokį požiūrį į diskursą apie lenkų pagrindį medijose pateikė informantai:

E. K.: *gerai, kad rašo, aš remiu, bet kokį rašymą, (...) bet gaila, kad per mažai apie tai rašo*⁴⁵⁷.

Z. K.: *būna taip, kad skaitai ir žinai tiesą, o matai, kad meluoja, rašo taip kaip kažkam patogiu. Jaučiamas melas, kita vertus, lenkiškai irgi ne ką geriau*.⁴⁵⁸

R. K.: *Formuojamas neigiamas naratyvas, daug melo (...). Prieš tokį naratyvą nereikia kovoti melu, bet tiesa (...). Reikia pasakoti tiesą, kurti teisingą naratyvą paremta faktais, o ne pramanais*.⁴⁵⁹

Dabartinė tyrimų būklė apie pagrindžio veiklą Lietuvoje leidžia teigti, kad ši tema yra kritiškai išanalizuota. Todėl diskusija apie atmintį nevyksta paremta vien emocijomis, o remiamasi faktais⁴⁶⁰. Galėtų egzistuoti dialoginio prisiminimo pagrindu sukurta viešojo atmintis, jeigu būtų priimtas suvokimas, kad racionali diskusija paremta faktais turi pirmenybę, o individo teisės yra kur kas svarbesnės negu tautos interesas. Reikia nutraukti martirologijos varžytuves, reikia gerbti kiekvieną atmintį suvokiant, pristatant skirtingų atminčių atsiradimo ir funkcionavimo aplinkybes tam, kad jas galima būtų įvietinti/išsaugoti.

Pasitaiko, jog kolektyvinės atmintys yra sustingusios, nesikeičiančios, nes kolektyvas kultivavo kankinio vaidmenį: „Mes kentėjome, kovojome, laimėjome, pralaimėjome“. Tokios pozicijos

⁴⁵⁷ Interviu su E. Klonowski [rankraštis] 2018-05-04.

⁴⁵⁸ Interviu su Z. Kulicki [rankraštis] 2018-04-30.

⁴⁵⁹ Interviu su R. Klonovski [rankraštis] 2019-07-01.

⁴⁶⁰ Remiantis: ŽILINSKIENĖ, Laima. Sovietmečio atminties diskursai masinėse medijose. In: *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014, p. 61.

kultivavimas priveda prie to, jog kolektyvas nustoja matyti savo įvykdytus nusikaltimus, kitų kolektyvų kančias. Atmintis tampa sustingusi, nesikeičianti, kolektyvas įgauna kankinio įvaizdį, o kiti tampa kankintojais arba stebėtojais. Tampa nejudančiais, sustingusiais pasirinktame naratyve, kuris neleidžia atsiverti kitų istorijoms, pastebėti kitų kančias ir pasaulėvaizdį.

Tokio pobūdžio teiginiai nors ne iki galo argumentuoti, bet atrodo gana įtikinami. Šiam požiūriui trūksta išpėjančio mechanizmo, kuris atkreiptų dėmesį į tai, jog kažkuris be galo svarbus praeities elementas prarastas, neįtrauktas ir pan. Atminties „papildymas“ atrodo neįmanomas situacijoje, kurioje nėra dirgiklių „papildymui“, o diskursas nuosekliai kontroliuojamas. Reikėtų, kad Lietuvoje prasidėtų lenkų pogrindžio atminties aktyvavimas tam, kad galima būtų kurti bendrą viešąją atmintį arba bendros viešosios atminties rėmus. Tam, kad kitos atmintys taptų viešosios atminties elementu, jos turi turėti stiprų, aiškų naratyvą, kuris bent savo vertybėmis sutaptų su viešosios atminties naratyvu. Kitaip tokia atmintis neįeis į viešąją atmintį.

Kolektyvinė atmintis tai kolektyvo prisistatymo būdas, kuris sukurtas atsižvelgiant į esamus kolektyvo iššūkius. Jeigu nesikeičia iššūkiai, nesikeičia ir kolektyvinė atmintis.⁴⁶¹ Toks atminties suvokimas priveda prie stagnacijos, kolektyvo užsidarymo kitoms atmintims.⁴⁶²

Kai kurie, atrodytų monolitiniai, kolektyvinės atminties naratyvai veikiami konfliktiškų momentų, individualių ar net alternatyvių praeities naratyvų keičiasi, ar bent jau įvardyti veiksniai tampa mokslininkų tyrimų objektai⁴⁶³. Alternatyvūs pasakojimai ir požiūriai šiandien tampa įdomūs analizuojant jų santykį su viešąją atmintimi, kaip skirtingos atmintys sąveikauja ir kaip jos keičiasi.

Reikia suprasti esminį dalyką, kad atminties atkūrimo procesas yra priklausomas nuo įvairiausių diskursų, pradedant politinių atminties aspektu

⁴⁶¹ ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008, p. 9.

⁴⁶² ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008, p. 10.

⁴⁶³ Pagal: ŽILINSKIENĖ, Laima. Sovietmečio atminties diskursai masinėse medijose. In: *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014, p. 62.

ir baigiant kultūriniu.⁴⁶⁴ Atmintis kokia ji bebūtų – tai konstruktas, kuris atsiranda per komunikaciją. Individuali atmintis per komunikaciją yra įrėminama į kolektyvinės atminties naratyvą, kuris suteikia prasmę, pagrindimą.

⁴⁶⁴ ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008, p. 10.

3.7. Kolektyvinė atmintis – realybės interpretavimo įrankis

Pristatant šią dalį galima pasakyti, kad kolektyvinė atmintis suteikia savo nariams savotišką laiko suvokimą ir galimybę per atminties naratyvą interpretuoti realybę suteikiant jai reikšmes, teigiamas arba neigiamas konotacijas vietoms, asmenybėms, etc. Kolektyvinė atmintis turinti galią suteikti prasmes, paverčia vietas, daiktus, etc. į atminties laikmenas – kurių prasmes gebės paaiškinti tik kolektyvo nariai.

B. K.: *stengiuosi viską išsaugoti kokiose nors laikmenose (popieriuose, pristatymuose) tam, kad jaunimas galėtų tuo pasinaudoti, kai jiems tai taps aktualu*⁴⁶⁵.

E. K.: *Kaip tai kam, tai mūsų jaunystė, mes kovojome ir norime išsaugoti savo atmintį istorijai (...) jaunimas turi tą turėti*⁴⁶⁶.

Viena vertus, AK kolektyvinės atminties funkcija yra perduoti atmintį apie praeitį kitiems, pagrįsti veiksmus ir jų pasekmes. Kita vertus, atmintis ne tik pagrindžia kolektyvo tęstinumą, bet taip pat yra įrankis leidžiantis keisti socialinę realybę atsižvelgiant į perduodamas vertybes.

B. K.: *Tiesa, pagarba ir pripažinimas tiems, kurie kovojo, bet nereikia pamiršti, jog ne visi veiksmai buvo garbingi, nestinga ir gėdingų momentų apie kuriuos reikia kalbėti tam, kad atmintis netaptų politikų įrankis.*⁴⁶⁷

A. Brz.: *Šiandien tai per daug išnaudojama politikų, jų žaidimuose*⁴⁶⁸.

Viena vertus, atmintis kolektyvui bei individams sudarantiems kolektyvą per komunikaciją tai istorinio tęstinumo suvokimo šaltinis. Kita vertus, tai galimybė keisti viešąją atmintį per komunikaciją, atsižvelgiant į kolektyvo poreikį ir siekį legitimuoti visuomenėje.

J. W.: *Susirinko kelių asmenų grupė ir buvome įsitikinę, kad istorija apie AK veteranus kovojusius prieš du totalitarinius režimus nieko neišmano, o jie pradžioje priešinosi vokiečių totalitarizmui, vėliau sovietams ir tai buvo priežastis verčianti įkurti AK klubą. Anksčiau tokios galimybės nebuvo, nebuvo galima pasakyti tiesos, taip kaip iš tikrųjų buvo. Tam, kad veteranai po tiek metų savo praeities slėpimo galėtų papasakoti tiesą, parodyti savo*

⁴⁶⁵ Interviu su B. Kisiel [rankraštis] 2019-07-05.

⁴⁶⁶ Interviu su E. Klonowski [rankraštis] 2018-05-04.

⁴⁶⁷ Interviu su B. Kisiel [rankraštis] 2019-07-05.

⁴⁶⁸ Interviu su A. Brzozowska-Oszyk [rankraštis] 2019-05-07.

*draugų kapus, (...) taptų pasaulinio AK veteranų klubo nariais ir tam, kad galėtų perduoti jaunimui tiesą apie praeitį*⁴⁶⁹.

Atmintis yra stipriai susijusi su tapatumo (individualaus ir kolektyvinio) kūrimo ir komunikavimo procesais. Leidžia įvietinti individą kolektyve, o kolektyvą visuomenėje, kolektyvo areale. Kolektyvinė atmintis suteikia vertybes, elgesio normas, vertybes su kuriomis individas tapatinasi. Atmintis (kaip jau buvo minėta aukščiau) remdamasi istorine patirtimi leidžia nubrėžti skirtumą tarp savo ir „kitų“ kolektyvų.

E. K.: *Jog (vokiečiai – aut. pastaba) jums (lietuviams – aut. pastaba) tiekė ginklus ir uniformas tai akivaizdu, o lenkams nieko nedavė, lenkai patys atimdavo, pvz., Mickūnų valsčiuje, buvau liudininkas kaip nuginklavo naktį ir be jokio šūvio*⁴⁷⁰.

Visuomenė tai kolektyvų visuma, kolektyvų, kurie turi visiškai skirtingus praeities įsivaizdavimus, įamžinimo ir atminimo formas. Tie skirtumai sukelia įtampą. Atmintis kolektyvams tai būtinų simbolių, elgesio normų, vertybių visuma, kuriomis kolektyvai gali remtis esant tokiam konfliktui. Konflikto pamatas dažniausiai yra skriaudos patirtos praeityje. Orumas, pasididžiavimas, noras pasiekti teisingumą, kitaip tariant, visi socialiai sukonstruoti sentimentai gali būti paaiškinti kolektyve tik remiantis kolektyvo praeitimi.

S. P.: *buvo persekiojami lietuviškos valdžios, buvo rengiami vieši, vienpusiai teismai, mūsų neprileisdavo prie tų teismų todėl, kad negalėtume kažką papasakoti apie save (...) kalbėjo ką norėjo ir mūsų nesiklausė, tokie buvo neramūs laikai*⁴⁷¹.

Atminčių konfliktai, tai yra konfliktai, kuriuose praeitis tai fonas, nes iš esmės konfliktai yra dėl požiūrio į atminties laikmenas. Vietos visada vaidina svarbų vaidmenį atminties atkūrimo procese. Šiame kontekste vietos netgi tampa „šventomis“ ir kiekviena iš tokių vietų vaidina savo vaidmenį viešosios atminties hierarchijoje⁴⁷². Įdomu tai, kad tos pačios vietos, kurios vienam kolektyvui gyvybiškai svarbios ir užima svarbiausią poziciją kolektyvinės atminties hierarchijoje, kitam kolektyvui gali turėti visiškai kitokią reikšmę. Kitaip tariant, įmanomos tokios dichotomijos kaip: pergalė – pralaimėjimas; pasididžiavimas – gėda. Vienam kolektyvui tokios vietos yra

⁴⁶⁹ Interviu su Jarosław Wołkonowski [rankraštis] 2018-05-08.

⁴⁷⁰ Interviu su E. Klonowski [rankraštis] 2018-05-04.

⁴⁷¹ Interviu su S. Poźniak [rankraštis] 2018-05-09.

⁴⁷² ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008, p. 12.

svarbios kuriant tapatumą, o kitam (nors vieta yra susijusi su kolektyvo praeitimi) nereikšminga, ją stengiamasi palikti „užmarštyje“⁴⁷³.

Tautos istorijos pasakojimo įtaka tapatumui priklauso ir nuo jo raiškos kasdienybėje formų. Tarp šių formų, greta kolektyvinių minėjimo praktikų, svarbūs yra „simboliniai kraštovaizdžiai“ – grupių gyvenamosiose teritorijose esantys simboliniai erdvės objektai. Šių objektų interpretacijos daugiakultūriškose vietovėse būna nevienareikšmės – nors paminklai, minėjimai yra kuriami siekiant įtvirtinti ar legitimuoti konkrečios grupės, ar tautinės valstybės pasakojimą – jie visada turi daugiau reikšmių, tarp jų ir kitokių, negu siekiama⁴⁷⁴.

Gali būti viena laikmena, kuri yra skirtingai suvokiama skirtingų kolektyvų, gali būti kelios tokios laikmenos ir kiekviena iš jų gali komunikuoti skirtingas vertybes, skirtingas socialines vizijas. Toks pavyzdys gali būti požiūris į Glitiškes ir Dubingius.

A. B.: *jeigu kalbant apie susitaikymą tai labai svarbu turėtų būti kažkokie bendri aukų minėjimai Glitiškėse ir Dubingiuose*.⁴⁷⁵

J. W.: *Glitiškės ir Dubingiai tai bendra tragedija (...), kuri gali sujungti*.⁴⁷⁶

Dvi vietovės, dvi atminties laikmenos tapo centrinėmis vietomis atminčių konflikte, debatuose apie lenkų pagrindžio atmintį, jos vietą. Tos dvi laikmenos nubrėžė skirtumus tarp konkuruojančių atminčių. Diskusijos, debatai leido netiesiogiai įsijungti atminčiai apie lenkų pagrindį į Lietuvos viešąją atmintį. Atmintis netiesiogiai įsijungė į viešąją atmintį per: diskusijas apie lenkų pagrindį, mokslinius tyrimus, komemoracinius minėjimus ir viešuosius teismus. Ši atmintis buvo nutylėta sovietmečiu ir per Dubingius atmintis įsiliejo į Lietuvos viešąją atmintį. Dabar dėl naratyvo apie Lietuvos partizanus, atmintis apie AK galėtų užimti neantraeilę vietą Lietuvos viešojoje atmintyje.

⁴⁷³ ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008, p. 12.

⁴⁷⁴ ŠUTINIENĖ, Irena. Istorinės atminties ir etninių grupių identitetas. In: *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016, p. 79.

⁴⁷⁵ Interviu su Arūnu Bubniu [rankraštis] 2018-06-18.

⁴⁷⁶ Interviu su Jarosław Wołkonowski [rankraštis] 2018-05-08.

A. B.: buvo 45 metų vasario mėnesį toks susitikimas lenkų ir lietuvių partizanų – (...) prie Valkininkų, galima įtraukti tai į atmintinų dienų įstatymą ir tas nesukeltų problemų.⁴⁷⁷

J. W.: Bet pavyzdžiui, žurnalistas Savukynas (...) ryžtingas, naujos kartos istorikas, kuris sugebėjo sustatyti akcentus ir parodyti kaip buvo – tai visiškai naujas požiūris.⁴⁷⁸

Kolektyvinė atmintis individams ir kolektyvams suteikia interpretacinius rėmus, leidžia suvokti realybę. Tuo pačiu atmintis jungia ne tik kolektyvo narius, bet gali sujungti/sutaikyti kitus atminčių kolektyvus. Atmintis suteikia komunikavimo pavyzdžių, bet lygiai taip pat parodo ir konfliktų pavyzdžius. Tad atmintis gali jungti ir skirti, viskas priklauso nuo kolektyvo pasirinktų vertybių. Viena vertus, atmintis tai yra tai, kas paveldima, kas yra perduodama iš kartos į kartą. Kita vertus, tai socialinė konstrukcija nulemianti individų, kolektyvų santykį su socialine aplinka. Atmintis tai normų, vertybių rinkinys leidžiantis orientuotis socialinėje realybėje. AK kolektyvinės atminties atveju interpretacinis įrankis tai naratyvas, kuris buvo sukurtas ir iškomunikuotas AK BIP.

⁴⁷⁷ Interviu su Arūnu Bubniu [rankraštis] 2018-06-18.

⁴⁷⁸ Interviu su Jarosław Wołkonowski [rankraštis] 2018-05-08.

3.8. Tyrimo rezultatų apibendrinimas

Antrojo pasaulinio karo metais 1939 – 1944 m. Rytų Lietuvoje veikė lenkų ginkluotas pasipriešinimo judėjimas, kurį abstrahuojant priimta vadinti Armija Krajova. AK buvo profesionalių karininkų bei politikų sukurtas ginkluotas pasipriešinimo judėjimas tiesiogiai pavaldus Lenkijos egzilinei vyriausybei. Egzilinė vyriausybė formaliai kontroliavo AK, bet AK vadovybė okupuotame krašte, atsižvelgdama į okupacinę realybę neretai vykdė politiką prieštaraujančią vyriausybės nuostatomis. Turima omenyje lietuvių ir lenkų tarptautinius santykius AK propagandinės veiklos kontekste. Viena vertus, naudojantis medijomis buvo bandoma paraginti lietuvius susitarti dėl bendros pokarinės vizijos – tai egzilinės vyriausybės siekinys. Kita vertus, atsižvelgiant į lietuvių kolaboravimą, pasitelkiant medijas buvo grasinama lietuviams krašto aneksija, tautos asimiliacija. AK BIP suformavo naratyvą apie stiprią Lenkiją ir jos ginkluotas pajėgas, pokarinės Lenkijos santykius su Lietuva. Įvardytame naratyve buvo nevienareikšmis Lietuvos ir lietuvių įvaizdis. Lietuviai buvo pristatomi kaip būsimi sąjungininkai ir kaip priešai. Šiuos skirtingus įvaizdžius vienijo tai, kad lietuviai buvo vaizduojami neatsiejamai nuo būsimos Lenkijos. Šis naratyvas tapo AK kolektyvinės atminties pagrindas.

Komunikacinis nenuoseklumas ir neišvengtos civilių gyventojų žudynės tarp lietuvių įtvirtino AK kaip Lietuvai priešiškos organizacijos įvaizdį. Vilniaus kraštas po karo liko Lietuvos dalimi, AK karių vienetai liko gyventi Rytų Lietuvoje. Atsikūrus nepriklausomai valstybei pradėjo formuotis Lietuvos viešoji atmintis. Viešąją atmintį suformavo, remiantis išlikusiomis atminties laikmenomis, valstybinės institucijos bendradarbiaudami su mokslininkais. Jie per medijas buvo paveikti politinių partijų, nevyriausybinių organizacijų ir pan., todėl susiformavo viešoji atmintis kurioje dominavo kovos už valstybingumą ir lietuvių tautos martirologijos naratyvai pagal kuriuos AK, tai vienareikšmiškai, buvo Lietuvos priešas. Buvo suformuota atmintis be dialoginio prisiminimo, t. y. neįtraukiant į ją kitų atminčių, kurios turi panašias vertybines nuostatas.

Karo metų patirtis šiandien įgauna naują reikšmę, nes karo dalyvių ir liudininkų skaičius nyksta, vyksta perėjimas iš tiesioginės komunikacijos su gyvais liudininkais į ritualizuotą atminties komunikaciją per atminties laikmenas ir medijas. Šis procesas turi teigiamą pusę – galima kalbėti apie traumines patirtis atsisakant emocijų. Lietuvoje šis procesas paskatino diskusijas ir naujo požiūrio – AK kaip tai Lietuvos sąjungininko – atsiradimą. Atmintis apie AK nėra institucinės Lietuvos viešosios atminties dalis. Šios dvi

skirtingos atminties formos – viešojo ir kolektyvinė atmintis – tarpusavyje sąveikauja. Kolektyvinė atmintis formuojama individų priklausančių kolektyvui, kurie veikiami institucinės viešosios atminties bei medijų, sukuria savo atminties naratyvą ir atrenka atminties laikmenas, kurios patvirtina atminties naratyvo autentiškumą. Viešojo atmintis, veikdama per medijas, negali visiškai pakeisti kolektyvinės atminties, nes kolektyvinę atmintį palaiko kasdieninė kolektyvo vidinė komunikacija bei atminties laikmenos. Kolektyvinę atmintį gali paveikti medijos ir jų formuojami didieji naratyvai. AK kolektyvinės atminties pagrindas yra karo metais AK vykdyta propagandinė veikla. Anuomet per medijas iš esmės buvo suformuotos vertybinės nuostatos (laisvė, demokratija), požiūriai į kitas tautas (rusai – priešai, lietuviai – sąjungininkai). Lygiai taip pat kolektyvinė atmintis negali pakeisti viešosios atminties, jeigu kolektyvas neturi pakankamos paramos interesų grupėse: žiniasklaidoje, politinėse partijose, etc. Todėl pirmasis ginamasis teiginys pasivertino tik iš dalies, kol AK kolektyvinės atminties atstovai neturės pakankamos paramos interesų grupėje, tol jų atmintis netaps Lietuvos viešosios atminties dalimi. Pasitvirtino tai, kad viešosios atminties pliuralizmą galima užtikrinti į jos konstravimo procesą įtraukiant atminties laikmenas, kurios yra susijusios su kolektyvinėmis atmintimis, kurių naratyvai ir komunikuojamos vertybės yra tapachios viešajai atminčiai.

AK kolektyvinė atmintis, nepaisant panašumų su Lietuvos partizanų kolektyvine atmintimi, vis dar yra už Lietuvos viešosios atminties ribų. Kaimyninėje Lenkijoje susiduriama su panašia situacija, kuomet yra kalbama apie ištremtų ukrainiečių (po Antrojo pasaulinio karo) kolektyvinę atmintį. Galima paminėti A. Wylegala⁴⁷⁹, K. Malicki⁴⁸⁰, L. Nijakowski⁴⁸¹ tyrimus. Šiuos tyrimus sieja tai, kad buvo analizuojamos trauminės atmintys, kurios nėra Lenkijos viešosios atminties dalimi. Bet tyrimuose parodyta, kad kaip kompromisas leidžiama vykdyti komemoracinius ritualus kultivuojant savas kolektyvines atmintis.

P. Nora⁴⁸² sudaręs atminties vietų sąrašus buvo įsitikinęs, kad taip išsaugojo Prancūzijos viešąją atmintį. Jis savo darbuose neatsižvelgė į medijų

⁴⁷⁹ WYLEGAŁA, Anna. *Przesiedlenia a pamięć: studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej galicji i polskich „Ziem odzyskanych”*. Toruń 2014.

⁴⁸⁰ MALICKI, Krzysztof. Upamiętnianie przeszłości jako źródło konfliktów w przestrzeni symbolicznej regionu podkarpackiego. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCIŃSKI, Andrzej. Warszawa 2009.

⁴⁸¹ NIJAKOWSKI, M. L. Kiedy krwawa plama staje się białą. Polityka pamięci związana z masakrami w XX wieku. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCIŃSKI, A. Warszawa 2009.

⁴⁸² NORA, Pierre. Czas pamięci. *Res Publica Nowa*. 2010, nr. 10, s. 139–141.

veiklą bei poveikį bet kokiai atminčiai. Viešoji atmintis bus tokia, kokią kurs ir palaikys medijos. Medijos kuriamus naratyvus parems selektyviai atrinktomis ir savaip interpretuojamomis atminties laikmenomis. Kitaip tariant, bet kokia atmintis yra priklausoma nuo medijų požiūrio į atrinktas atminties laikmenas. Pavyzdžiui, medijose galima sukurti AK kaip antilietuviškos organizacijos atmintį remiantis tik Dubingių miestelio pavyzdžiu. Dubingių miestelis kaip atminties laikmena primena apie 1944 m. birželio mėn. AK penktos brigados įvykdytas civilių gyventojų žudynes. Tokią laikmeną galima panaudoti tam, kad patvirtintum kitus egzistuojančius pasakojimus, kuriuose AK pristatoma kaip organizacija persekiojanti ir žudanti lietuvius. Šie teiginiai patvirtina antrąją ginamąją teiginį, kuriame teigiama, kad medijose pasitelkiamos atminties laikmenos, siekiant konstruojamam atminties naratyvui suteikti autentiškumo. Atminties laikmenos tai savarankiški komunikaciniai kanalai, kurie įtraukiami į medijų kuriamą naratyvą dėl medijų galimybės interpretuoti, įgauna naują reikšmę.

Atminties laikmenos konceptas medijų kontekste yra pranašesnis už P. Nora⁴⁸³ atminties vietų konceptą. Taip yra todėl, kad atminties laikmenos sąvoka nurodo į objekto, reiškinio, asmens, kolektyvo galimybę išsaugoti atmintį, kurią galima atskleisti ir komunikuoti medijų interpretacinėmis galimybėmis. Medijos priklausomai nuo socialinio, politinio ir kultūrinio konteksto interpretuos atminties laikmenas ir kurs nuosavą atminties naratyvą. Tai reiškia, kad bet kokios atminties formavimo procese reikšmę turi du dėmenys – atminties laikmenos ir medijos. Medijos atrinks atminties laikmenas, jas interpretuos ir iškomunikuos nuosavą atminties naratyvą.

Informantams kaip atminties laikmenos reikšmė turi vieta ir laikas. Vieta tai jiems savotiška erdvė, kurią galima pamatyti, ją pažinti. Vieta suteikia galimybę ja disponuoti pagal kolektyvo poreikius, joje atlikti komemoracinius ritualus. Kolektyvo nariams reikšmę turi ne abstrakčios vietovės, kuriose jiems neteko lankytis, o vietos tiesiogiai susijusios su jų gyvenimais: Rasų, Kalvarijų, Pavilnio kapinių memorialai, Skurbutėnų bažnyčia ir memorialas, Bagušių kaimas, Eišiškių kapinių AK memorialas, Kalviuose esantis paminklas bei Kraučiuų mūšio vieta. Likusios atminties laikmenos - tai vietos, kurios kolektyvui yra abstrakčios, nesusietos su jais, o reiškia ir su kolektyvu. Su įvardytomis vietomis siejasi jų gyvenimai, per komemoracinius ritualus tos laikmenos įgavo sakralinę prasmę. Tos laikmenos tai tik ritualų vietos, kurių santykis su kolektyvo praeitimi nėra

⁴⁸³ NORA, Pierre. Czas pamięci. *Res Publica Nowa*. 2010, nr. 10, s. 134–141; NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum*, 2009.

tiesioginis, tose vietose nevyko kolektyvo praeitis tiesiogine prasme. Išimtis Bagušių kaimas, kur buvo suimti AK kariai, bet nei vienas iš informantų ten nedalyvavo. Atminties laikmena, kuri tarnauja kaip komemoracinių ritualų vieta įgavo reikšmę kaip komemoracinių ritualų vieta. Todėl vietos tapo neatsiejama kolektyvo sąmonės dalimi. Apibendrinant galima teigti, kad AK kolektyvinei atminčiai didžiausią poveikį daro pirmos (95), antros (16), bei ketvirtos kategorijos atminties laikmenos. Įdomu tai, jog atlikus tyrimą nustatyta, jog tarp kolektyvo narių, jų šeimos narių bei klubo narių pastebima yra tik viena trečios kategorijos laikmena – Bagušių kaime esantis paminklas skirtas pagerbti 1944 m. liepos mėn. suimtus, nuginkluotus bei ištremtus AK karininkus. Atliekant tyrimą buvo nustatytos dar trys trečios kategorijos laikmenos, kurios kolektyvo ir jų šeimų nariams bei veteranų klubo nariams nėra reikšmingos, jie jų nelanko, neminėjo per interviu. Tarp tokių laikmenų yra Glitiškės (civilių gyventojų žudynių vieta), Turgeliai (AK karių nuginklavimo ir suėmimo vieta) bei Medininkų pilis (AK karių įkalinimo vieta 1944 m. liepos mėn.). Prie laikmenų atrankos prisidėjo ne tik pats kolektyvas, bet ir institucijos: Lenkijos ambasada Lietuvoje, Lietuvos lenkų sąjunga, Lenkijos Respublikos Tautos atminties institutas, rekonstruktorių klubai, skautai. Šios institucijos puoselėja laikmenas liudijančias apie lenkų tautos praeitį Lietuvoje, taip pat ir laikmenas susijusias su lenkų ginkluotu pogrindžiu.

Informantų pasakojime dominuoja karinės praeities motyvai, sovietinės okupacijos laikotarpiu išgyventi trėmimai ir baimė dėl savo šeimos atsižvelgiant į priklausomybę lenkų pogrindžiui karo metais. Informantams reikšmę turi galimybė viešai įamžinti ir pagerbti savo kovos draugus, tėvus. Informantai retai komentavo vieną, kitą pasirodžiusią knygą. Apie „Bernardinų“ fondą buvo girdėję, bet plačiau komentuoti negalėjo, nes ši laikmena informantams neturėjo jokios reikšmės.

Trečiasis ginamasis teiginys pasitvirtino, nes lyginant informantų atsakymus su AK BIP suformuotu naratyvu, pastebima koreliacija, ypatingai kalbant apie lenkų ir lietuvių santykius, federacines idėjas, santykius su kaimynais Rytuose. Lenkų pogrindžio dalyviai išsaugojo savyje (kaip atminties laikmenoje) anuomet AK BIP suformuotą naratyvą (akivaizdžiai, t. y. skaitant pagrindinę spaudą, dalyvaujant paskaitose/diskusijose arba neakivaizdžiai, t. y. girdint kitų diskusijas vienu ar kitu klausimu) idėjas ir atsiradus galimybėms (žlugus Sovietų Sąjungai) pradėjo komunikuoti jį. Reikia pažymėti, kad karo metais veikiantis AK BIP vienu iš informacijos skleidimo medijų buvo partizaniniai daliniai, jų kariai ir per juos buvo iškomunikuojamas suformuotas naratyvas apie stiprią Lenkiją, stiprias jos

ginkluotas pajėgas, etc., kaimo gyventojams, kuriuos spausdintas turinys retai pasiekdavo. Todėl teigtina, kad AK kolektyvinę atmintį, jos naratyvą sudaro AK BIP suformuotas ir iškomunikuotas naratyvas.

Analizuojant AK kolektyvinės atminties raidą nuo 1988-1989 m. iki nūdienos, pastebimas aiškus perėjimas nuo kartos prisimenančios karą prie pokario kartos, kuri žino apie AK tik per atminties laikmenas ir medijas. AK dalyviams mirštant keičiasi AK atminties komunikacijos proceso aktoriai. Vietoje jų atmintį komunikuoja naujieji veteranų klubo nariai, veteranų palikuonys, institucijos (Lenkijos ambasada Lietuvoje, Lietuvos lenkų sąjunga, Lenkijos Respublikos Tautos atminties institutas, etc.). Jų komunikacija yra supaprastinta, šios institucijos atsižvelgdamos į dabartį atrenka laikmenas, kurias puoselės. Todėl dalis mūsų vietų, kurios nėra kontroversiškos, nėra įamžinamos, nes suredukuotoje atmintyje tos atminties laikmenos neturi jokios prasmės. Taigi galima teigti, kad prasmę įgauna tokios laikmenos kaip Rasų, Kalvarijų, Pavilnio kapinių memorialai, Skurbutėnų bažnyčia ir memorialas, Bagušuose esantis paminklas, Eišiškių kapinių AK memorialas, Kalviuose esantis paminklas bei Kraučiučių mūsų vieta. Mirštant pagrindinio veteranams, o į klubą primenant naujus narius, kurie neturi bendros patirties AK pagrindinėje veikloje, institucijos formuos atmintį remiantis įvardytomis laikmenomis. Tokia atmintis bus labai fragmentiška ir joje dominuos tik kovos už Vilnių 1944 m. vasarą naratyvas. Tai gali privesti prie to, kad, pvz., atmintis apie „Kmicie“ brigadą ilgainiui liks tik istorijos monografijose. Kadangi sukurtas naratyvas nebuvo įtvirtintas atminties laikmenomis, dingstant atminties liudininkams, keičiasi ir atmintis.

Tai nereiškia, kad aukščiau įvardytos institucijos pradeda veikti, kurti naratyvą apie pagrindį tada, kai nebelieka gyvų liudininkų. Kaip tik temos, kurios stipriai siejasi su dabartimi, labiau pritraukia lankytojus, žiūrovus, etc. Tai yra gyvų liudininkų naratyvai labiau įdomūs visuomenei. Tada, kai atmintis apie pagrindį pereina iš komunikacinės sferos į viešąją atmintį, tada visuomenė sprendžia, kurį naratyvą apie pagrindį išsaugoti, kaip jį formuoti, kaip jį panaudoti ir kaip jį komunuoti. Kolektyvinė atmintis apie AK konstruojama per komunikacinę interakciją pasitelkiant medijas ir atminties laikmenas. Šiandien Vilniaus krašte galime kalbėti apie atminties apie lenkų pagrindžio išsaugojimo etapą. Atgimimo laikotarpiu ir pirmaisiais nepriklausomybės metais tai buvo atminties atkūrimo etapas, vėliau atminties laikmenų kūrimo ir ritualizavimo etapas. Dabar, kai jau liko tik du pagrindžio dalyviai, galima kalbėti apie atminties išsaugojimą ir komunikavimą tiems, kurie nieko nežino apie karą.

Praeities liudininkų išnykimas veikia ne tik atsiminimų komunikavimą, bet ir suvokimą apie lenkų pagrindį Vilniaus krašte ir visoje Lietuvoje. Juk šiandien institucijos, kurios komunikuoja sukaupią atmintį, komunikuoja ją ne tiesioginiams dalyviams, bet jų vaikams, anūkams ir jau dažnai proanūkiams. Todėl tų institucijų tikslinėmis grupėmis jau nėra veteranai, t. y. to laikotarpio žinovai, specialistai, bet tie, kurie nieko nežino arba žino tai tik iš pasakojimo, kuris neretais atvejais yra pamirštas. Todėl visa praeitis tampa abstrakcija, kuri yra svarbi tiek, kiek siejasi su protėvių pasakojimu. Išnykstant praeities liudininkams, institucijos praranda tuos, kurie galėjo kontroliuoti konstruojamą naratyvų turinį, jų autentiškumą, nes jie tuose naratyvuose ieškojo savo atminties pagrindimo, savo pasakojimo patvirtinimo. Taip atsiranda rizika, kad instituciškai formuojami naratyvai bus kontroliuojami politinių jėgų, lobistų, kurie gali turėti savų tikslų, o formuojamas naratyvas bus nutolęs nuo to, ką komunikavo tiesioginiai pagrindžio dalyviai. Dalyvių išnykimas reiškia perėjimą nuo tiesioginės atminties komunikacijos prie atminties kultūros, t. y. ritualizavimo visuomenei dabar svarbių momentų.

Tyrimo metu nustatyta, kad AK kolektyvinė atmintis vykdo kelias funkcijas. Pirmoji funkcija tai legitimumo funkcija. Dėl išskirtinių patirčių ir remdamiesi savo patirtimi pagrindžia savo egzistavimą. Antroji funkcija tai struktūralumo funkcija pagal kurią laikas suvokiamas kaip struktūra, kurioje yra kertiniai taškai padedantys išlaikyti kolektyvinės atminties naratyvą bei kolektyvinį tapatumą. Trečioji funkcija – pažinimo funkcija, kuri padeda atskirti savo kolektyvą nuo kitų, per šią prizmę kolektyvo nariai interpretuoja pasaulį.

Viena vertus, tiesioginių dalyvių išnykimas leidžia kalbėti plačiau apie įvykius, kuriuose jie komunikavo. Tai leidžia paliesti traumines patirtis, keblius klausimus, etc. Tuos dalykus, kurie iššaukdavo emocijas, kurios trukdydavo pamatyti plačiau aptariamą reiškinį. Tai yra dingę savo patirčių sureikšminimo trikdys arba, kitaip tariant, dingę komunikacinis triukšmas, kuris neleisdavo tinkamai komunikuoti. Kita vertus, dingus tiesioginiams dalyviams, t. y. pagrindinėms atminties laikmenoms, dingsta saugikliai, kurie neleisdavo iškraipyti jų išgyventos tikrovės, kurie neleisdavo spekuliuoti faktais ir jų išgyvenimais.

Todėl institucijos gali pradėti savaip interpretuoti likusias atminties laikmenas, privalo tinkamai pasirinkti atminties laikmenas jas ritualizuojant, nes komunikacija per atminties laikmenas reikalauja didesnių interpretacinių pastangų, tam tikro žinių bagažo tam, kad būtų galima suprasti. Kuriant pasakojimą, t. y. naratyvą apie lenkų pagrindžio veiklą Lietuvoje, reikia turėti

omenyje, kad žinojimas apie šią organizaciją visuomenėje mažėja. Kitaip tariant, šiandien pasakojama apie lenkų pagrindį veikusį Lietuvoje taip, kad būtų įmanoma suprasti, bet nebūtinai atskleidžiant visą reiškinio sudėtingumą. Veikia improvizuojama, laisvai interpretuojami faktai.

AK kolektyvinė atmintis perėjo aiškią metamorfozę. Atminties naratyvas suformuotas per Antrąjį Pasaulinį karą, sovietinės okupacijos laikotarpiu išliko nepakitęs. Atminties naratyvas negalėjo kisti, nes tuo metu jis nebuvo komunikuojamas, atminties laikmenos nebuvo puoselėjamos ir šios temos nebuvo medijose. Prasidėjus sisteminiams pokyčiams ir atsiradus galimybei nevaržomai aptarinėti praeitį viešame diskurse atsirado atmintis apie AK. Viena vertus, atmintis atsirado, nes neformaliai pradėjo veikti AK veteranų klubas, kuris pradėjo puoselėti savo atmintį ir atminties laikmenas, kurios išliko. Taip pat pradėta kurti naujas laikmenas, kurios galėjo padėti puoselėti atminties naratyvą. Kita vertus, atmintis atsirado, nes medijos susidomėjo AK veikla praeityje, pradėjo išlikusias atminties laikmenas interpretuoti ir kurti naratyvą apie AK. Medijos rėmėsi išlikusiomis atminties laikmenomis ir kūrė nuosavą naratyvą. Atminties laikmenų puoselėjimas ir medijų veikla interpretuojant atminties laikmenas, prisidėjo prie to, kad AK kolektyvinė atmintis pradėtų egzistuoti viešame diskurse. Atminties egzistavimas privedė prie to, kad buvo siekiama sutaisyti AK ir LVR ir tai atsitiko 2004 metais. Šie metai svarbūs buvo ir tuo, kad tada medijose atsirado didieji naratyvai, tokie kaip „Aušros Vartų“ operacijos ir Varšuvos sukilimo naratyvai. Šie naratyvai kūrė AK kaip galingos karinės organizacijos įvaizdį, kuri galėjo savarankiškai priešintis okupantams. Kadangi po susitaikymo neatsirado jokios atmintinos datos susijusios su šiuo įvykiu, medijose skiriama daug dėmesio 1944 m. vasaros įvykiams, o patys pagrindžio dalyviai, kurie galėjo papasakoti ir ankstesnius įvykius mirė, prasidėjo AK kolektyvinės atminties redukcija. Šiandien AK kolektyvinės atminties komunikacijoje daug dėmesio skiriama 1944 m. vasaros įvykiams, jie yra ritualizuoti, tuo tarpu ankstesni įvykiai tampa užmaršties dalimi. Šios išvalgos patvirtina ketvirtąjį ginamąjį teiginį, kuriame teigiama, kad AK kolektyvinė atmintis redukuojasi iki atminties apie 1944 m. vasaros įvykius. Tam poveikį padarė medijos, kurios komunikavo naratyvą apie 1944 m. vasaros karinius įvykius kaip labai reikšmingus Antrojo Pasaulinio karo kontekste.

IŠVADOS

1. Per komunikaciją individualios atmintys kuria kolektyvinę atmintį, kuri dėl teisinių sprendimų gali tapti viešąja atmintimi. Atmintis ir jos naratyvas – tai dinamiška konstrukcija priklausoma nuo aplinkos ir konteksto, kurioje yra atkuriamos pasirinktos atminties laikmenos.

Kolektyvas nėra svarbiausia atminties laikmena, nes per naująsias medijas galima atkurti atmintį nesant kolektyvui. Kolektyvinės ir viešosios atminties santykį galima paaiškinti per komunikacinio veiksmo prizmę. Komunikacinis veiksmas – tai veiksmas, paremtas abipusiu pasitikėjimu, tolerancija, kuriame komunikacijos dalyviai tiki, kad pranešėjas sako tiesą ir nesiekia manipuliuoti, nori pasiekti susitarimą. Pasitikėjimas įgyjamas dialogo metu. Viešosios atminties atveju sprendimas tenkinantis visas dialogo puses galėtų būti naratyvas apimantis įvairias kolektyvines atmintis. Viešoji atmintis formuojama pasitelkiant ne tik institucijas, teisę, bet taip pat medijas ir atminties laikmenas, kurioms padedant konstruojamas ir komunikuojamas atminties naratyvas. Viešoji atmintis tai konstruktas, kuris sukuriamas atsižvelgiant į vidinę valstybės socialinę, kultūrinę ir politinę situaciją bei į tarptautinį kontekstą. Išraiškingiausi elementai šiame procese išlieka įvairūs minėjimai, jubiliejai per kuriuos praeitis susiejama su dabartimi ir ateitimi. Viena vertus, visi valstybiniai minėjimai pabrėžia viešosios atminties monolitiškumą, parodo, kad joje nėra vietos kitoms atmintims. Kita vertus, per ritualus komunikuojamos universalios vertybės, kurios turėtų ir galėtų atliepti įvairių atminties kolektyvų lūkesčius. Šiame procese svarbų vaidmenį vaidina atminties laikmenos kaip naratyvo pagrindas ir medijos, kurios komunikuoja savąją atminties laikmenų interpretaciją. Interpretacija gali būti palanki tam, kad įtrauktų į viešosios atminties naratyvą kitas panašias atmintis. Taip pat per medijas politinės partijos, judėjimai ir kitos organizacijos gali primesti vienokį ar kitokį naratyvą, kuris būtų labiau palankus tik vienai organizacijai, todėl naujosios medijos turi kolektyvinių atminčių legalizavimo ir delegalizavimo galimybę. Viešosios atminties turinys ir atminties laikmenos yra priklausomos nuo politinių

sprendimų. Politiniai sprendimai galėtų lemti, kad Lietuvos viešojoje atmintyje, kurioje dominuoja kovos dėl valstybingumo ir tautos martirologijos naratyvas, atsirastų atmintis apie bendrą lietuvių ir lenkų pasipriešinimą. Toks sprendimas sudarytų sąlygas atsirasti dialoginiam viešosios atminties naratyvui. Prie dialoginio prisiminimo kūrimo gali prisidėti ir medijos, kurios gali konstruoti suvokimą apie praeitį. Persiorientuojant į dialoginį prisiminimą pripažįstamos klaidos, pastebimos jungtys. Lietuvių ir lenkų bendros rezistencinės kovos fakto įstatyminis įtvirtinimas atvertų kelią į dialoginį prisiminimą. Komunikacinis veiksmas ir dialoginis prisiminimas viešojoje atmintyje formuoja platesnį požiūrį į praeitį. Komunikacinis veiksmas sudaro sąlygas dialoginiam prisiminimui, kai vienoje institucinėje viešojoje atmintyje koegzistuoja įvairios kolektyvinės atmintys, kurios komunikuoja vienodas vertybes, pvz., tokias kaip demokratiškumas, patriotizmas, tolerancija. Dialoginis viešosios atminties naratyvas tai priešprieša nacionalistiniam naratyvui, kuriame dominuoja vienos tautos praeities interpretacija paremta politiniais sprendimais. Dialoginis prisiminimas sukurtų sąlygas kaupti socialinį kapitalą, kurti naujus socialinius ryšius, kurti vieningą pilietinę visuomenę. Dialoginis prisiminimas turi būti suvokiamas kaip procesas, kur įvairios (bet pagal komunikuojamas vertybes panašios) socialinės grupės tampa viešosios atminties bendraautorai, o tai yra vienas iš pilietinės visuomenės bruožų. Pietryčių Lietuva pasižymi daugiasluoksne atmintimi, kurioje susipina įvairių etninių grupių atmintys, neretai turinčios priešingus požiūrius į praeities įvykius.

2. Atminties formavimo ir komunikacijos procese svarbią rolę turi medijos ir atminties laikmenos. Atminties laikmenos suteikia autentiškumo medijų formuojamam ir komunikuojamam atminties naratyvui. Atminties laikmena reikalauja didelių interpretacinių pastangų tam, kad būtų galima suvokti jos pagalbą kuriamą atmintį. Atminties laikmena tai šaltoji medija, kuri reikalauja didelių auditorijos pastangų. Tuo tarpu medijos tai mažiau interpretacinių pastangų reikalaujantis atminties komunikacinis kanalas. Medijos pačios, pasiremamos subjektyviai atrinktomis atminties laikmenomis,

atsižvelgdamos į socialinį, politinį ir kultūrinį kontekstus, kuria ir komunikuoja atminties naratyvą.

Atminties laikmenos ir medijos yra svarbios tiek viešosios atminties, tiek kolektyvinės atminties formavimo procesuose. Jų vaidmuo ir svarba skiriasi. Viešosios atminties formavime yra svarbus atminties laikmenų išplėtotas aptarimas, istorijos, kurias pasakoja įvairūs kolektyvai. Todėl šiame procese medijų vaidmuo yra ryškesnis, nes jos suteikia galimybę pateikti įvairius pasakojimus. Kolektyvinei atminčiai medijos (ypač žiniasklaidai) nėra itin svarbios – jiems svarbesnės yra atminties laikmenos, jų įprasminimas ir išsaugojimas, jų pagalba kuriamas ir palaikomas kolektyvinės atminties naratyvas. Medijos gali paveikti tam tikrų laikmenų suvokimą ir interpretaciją.

3. Propagandą, kaip informacinę ir komunikacinę veiklą pagal mastą ir pasiekiamus rezultatus galima suskirstyti į kelis lygmenis - mikro; mezo; makro. Mikro lygmenyje propagandos poveikis yra trumpalaikis, sužaidžiama emocijomis siekiant vienokio ar kitokio trumpalaikio veiksmo. Mezo lygmenyje propaganda turi tikslą, siekiama pakeisti požiūrį, paskatinti tam tikrus veiksmus. Už propagandos turinį ir sklaidą yra atsakinga konkreti institucija. Propagandą makro lygmenyje galima apibūdinti kaip totalinę propagandą, kai yra kelios institucijos, kurios tikslingai komunikuoja iš anksto paruoštą naratyvą. Siekiama ilgalaikių tikslų, t. y. pakeisti visuomenės požiūrį, sukurti vertybines nuostatas. Lenkų pagrindžio propagandinė veikla vystėsi laipsniškai - nuo mikro iki makro lygmens. AK BIP skleistą propagandą makro lygmenyje sukūrė ir paskleidė naratyvą apie AK kaip stiprią organizaciją, kuri taps nepriklausomos Lenkijos kariniu ir administraciniu pagrindu. Buvo sukurtas stiprios organizacijos įvaizdis, kuris turėjo tapti pokarinės Lenkijos administracijos ir kariuomenės pagrindas. Taip skleistą informaciją sukūrė požiūrius į kitas tautas, santyki su jomis, bet per Antrąjį Pasaulinį karą sukurtas naratyvas nebuvo įtvirtintas atminties laikmenomis, naratyvą palaikė tik patys kolektyvo nariai. Todėl šiandien, kai kolektyvo nariai keičiasi, prie AK klubo jungiasi jauni žmonės kinta ir kolektyvinės atminties naratyvas, kuris yra veikiamas medijų. Naratyvas redukuojasi iki atminties apie 1944 m. vasaros įvykių.

4. AK kolektyvinė atmintis apie praeitį skiriasi nuo institucinės viešosios atminties naratyvo. Paremtas atminties laikmenomis išlaiko savo naratyvą nepakitusį, suformuota dar karo metais AK BIP komunikacinės veiklos. Mirštant praeities liudininkams atmintis apie AK tampa institucine, t. y. ją pradeda formuoti veteranų klubas (kuriame nebebus veteranų) ir institucijos (savivaldybių administracijos). 1988-1989 m. pradėjus veikti lenkų ginkluoto pasipriešinimo veteranų klubui prasidėjo naujas AK kolektyvinės atminties formavimosi procesas. Buvo atrandamos atminties laikmenos liudijančios apie AK veiklą Rytų Lietuvos regione, pagerbiamos įvairios datos susijusios su AK veikla Rytų Lietuvoje. 2004 m. pasiektas susitaikymas neįtraukė atminties apie AK į Lietuvos viešąją atmintį. Tai tapo viena iš priežasčių, kodėl atmintis apie AK pradėjo palaipsniui redukuotis. Kitas veiksnys nulėmęs atminties redukciją – tai didieji naratyvai. 2004 m. buvo minimi „Audros“ plano, „Aušros Vartų“ operacijos bei Varšuvos sukilimo šešiasdešimtmečiai. Šių įvykių iškėlimas, atminties laikmenų susijusių su tais įvykiais sureikšminimas ilgainiui lėmė, kad atmintis apie lenkų pagrindį susisiejo tik su šiais įvykiais. Atmintis apie lenkų ginkluotą pagrindį traukiasi iki atminties apie 1944 m. vasaros įvykių. Atmintis bus formuojama remiantis keliomis pirmos, antros, trečios bei ketvirtos kategorijos laikmenomis, kurios visos siejasi su 1944 m. mūšiu dėl Vilniaus. Todėl tokia atmintis bus fragmentiška ir joje bus sureikšmintas tik vienas aspektas, t. y. nesėkminga kova už Vilnių. Armijos Krajovos kolektyvinės atminties naratyvo pagrindas tapo AK BIP vykdyta propagandinė veikla. Per karą sukurtas naratyvas išliko nepakitęs iki 1988/1989 m. Sovietinės okupacijos metais AK atmintis medijų nebuvo komunikuojama. Situacija pasikeitė 1988/1989, kai neformaliai pradėjo steigtis AK veteranų klubai, medijos galėjo aptarinėti AK vaidmenį karo metais. Nuo 1988/1989 m. prasidėjo AK kolektyvinės atminties atgimimas, reikšmę įgavo senos laikmenos, kurios liudijo apie AK veiklą. AK tema atsirado ir medijose, kurios kūrė vienokį ar kitokį įvaizdį apie AK. Įdomus pavyzdys tapo atmintis apie Kmicico brigadą, kuri nekovojo prieš lietuvius ir galėjo tapti AK kovos prieš nacius ir sovietus pavyzdžiu, bet atmintis apie ją dingio – jos nėra nei kolektyvinėje atmintyje, nei medijose. AK

kolektyvinėje atmintyje išliko ir medijose komunikuojami dalykai, kurie labiau susiję su lietuvių ir lenkų santykiais karo metais bei 1944 m. vasaros įvykiais. Taip įvyko dėl kelių priežasčių. Pirma yra ta, kad lietuvių ir lenkų santykiai vis dažniau buvo aptariami medijose nuo 1988/1989 iki 2004 m.. Pagrindiniai elementai galėtų būti 2004 m. rugsėjo mėn. pasiektas susitaikymas tarp AK ir LVR. Kadangi šis įvykis nesulaukė teisinės išraiškos - atmintinos dienos - todėl palaipsniui lietuvių ir lenkų santykiai Antrojo pasaulinio karo metais užmirštami kaip užmiršamas pats susitaikymas. Antras veiksnys yra didžiųjų naratyvų poveikis per medijas. 2004 m. buvo minimos „Aušros vartų“ operacijos, Varšuvos sukilimo metinės. Šie du naratyvai paveikė iki tol buvusią AK kolektyvinę atmintį, kurioje nuo tada pradėjo dominuoti 1944 m. vasaros įvykiai kaip labai reikšmingi. Todėl galima teigti, kad atmintis apie AK redukuojasi iki atminties apie 1944 m. vasaros įvykius. Epizodai susiję su ankstesniais įvykiais, pvz., Kmicico brigada jau nebeegzistuoja kolektyvinėje atmintyje. Tam didžiausią poveikį padarė medijos, kurios iškomunikavo didįjį naratyvą apie 1944 m. vasaros įvykius. Dabar yra puoselėjamos tik tos laikmenos, kurios siejasi su didžiuoju naratyvu. Įtraukiant AK į viešąją atmintį galima pasitelkti ne tik bendrą pokario kovos prieš sovietus patirtį, bet taip pat ir atmintį apie „Kmicic“ partizaninį dalinį, kuris neturėjo ginkluotų susirėmimų su lietuvių daliniais, bei lygiai taip pat nukentėjo nuo sovietų kaip ir Lietuva. Tokį požiūrį grindžia ir gauti informantų/ekspertų apklausos duomenys, pagal kuriuos atmintis apie „Kmicic“ brigadą yra neutrali lietuviams, tad dėl šios priežasties galėtų būti įtraukta į institucinę viešąją atmintį. Įtraukti atmintį apie „Kmicic“ brigadą galima būtų per atminties laikmenas. Per tyrimą nustatyta, jog Lietuvos teritorijoje nėra nei vienos atminties laikmenos liudijančios apie šio dalinio veiklą. Tokia atminties laikmena, galėtų atsirasti Gelednėje, kur įvyko dalinio pirmasis mūšis prieš vokiečius.

BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS

Nepublikuoti archyviniai dokumentai

1. Potvarkis dėl BIP pranešimų apie politinę, ekonominę ir kultūrinę padėtį rašymo. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 7, l. 1–3;
2. Direktyvos dėl BIP organizavimo, struktūros ir veiklos. Agitacinio propagandinio darbo instrukcijų projektai. 1944.02.22 – 1944.03.01. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 9, l. 7–10;
3. „D“, „N“ grupių diversijų organizavimo instrukcijos. 1943.10.01 – 1944.01.03. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 14, l. 1–7;
4. „D“, „N“, „P“ grupių veiklos ataskaitos. 1943.08.26 – 1944.03.05. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 23, l. 1–15;
5. Lietuvių tautinių, politinių problemų istorinė apžvalga. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 29, l. 23, 24, 25;
6. Lietuvių – lenkų santykių apžvalgos. 1943-08. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 33, l. 20, 22;
7. Lietuvių, baltarusių, lenkų spaudos apžvalgos, 1943 m. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 39, l. 28, 30;
8. Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymas. *Teisės aktų registras* [interaktyvus], [žiūrėta 2017 m. lapkričio 21 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.D570962773F8/QIQZezyIFQ>
9. Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos analizė apie lenkų politinius teiginius Vilniaus ir Vilniaus krašto klausimu. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 41, l. 10;
10. Viano“ pranešimai „Kongui“ apie tautinius, religinius santykius, politinę, ekonominę bei kultūrinę padėtį, spaudą, radijo informacijas Vilniaus apygardoje (prieduose yra apžvelgiami lediniai), LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 52, l. 204–206.
11. „Lietuva vakar, šiandien ir rytoj“, „Niepodległość“ laikraščio priedas, 1943 m. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 88, l. 3, 4 ap.;
12. „Niepodległość“ Nr. 6/10 ir Nr. 8 Vilniaus krašto leidinyse. 1944.02.15 – 1944.06.15. LCVA, „Bernardinų“ fondas, f. R-601, ap. 1, b. 92, l. 1 – 4;
13. Papiery Stanisława Kiałki. BOss, Rkps, 16635 – 16672/II.
14. Problem litewski. Dwie mapy polityczne z tekstem i tablicą statystyczną. LCVA, f. 884, ap. 1, b. 5, l. 1;
15. Niepodległość: Organ Ziemi Wileńskiej. Wilno. 1942-1944. R. 3, Nr. 1(35)-2/3(36/37). LMAVBSPS;

Publikuoti dokumentų rinkiniai ir atsiminimai

1. *Armia Krajowa w Dokumentach 1939 – 1945. T. 1, wrzesień 1939 – czerwiec 1941.* Red. Pełczynski Tadeusz. Londyn 1970.
2. *Armia Krajowa w Dokumentach 1939 – 1945. T. 2, czerwiec 1941 – kwiecień 1943.* Red. Pełczyński Tadeusz. Londyn 1973.
3. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945, T. 3, kwiecień 1943 – lipiec 1944.* Red. CZARNOCKA, Halina. GARLIŃSKI, Józef. IRANEK-OSMECKI, Kazimierz. OTOCKI, Włodzimierz. PEŁCZYŃSKI, Tadeusz. Londyn 1976. ISBN 0 9501348 2 1
4. *Armia Krajowa w Dokumentach 1939 – 1945. Tom 6, uzupełnienie.* Red. Iranek-Osmecki Kazimierz. Londyn 1989.
5. BANASIKOWSKI, Edmund. *Na zew Ziemi Wileńskiej.* Warszawa-Paryż 1987. ISBN 2-869-035-5
6. BOHDANOWICZ „Czortek”, Janusz. *Brygada „Wilhelma”: oddziały partyzanckie „Żuka” i „Gozdawy”.* Gdańsk 1998. ISBN 83-909467-0-X
7. BRZOZOWSKI, Zygmunt, Szczęsny. *Litwa – Wilno 1915–1945.* Paryż 1987. ISBN 2-869-025-8
8. GINKO, Tadeusz. *Wspomnienia 1939 – 1946.* Bydgoszcz 2009. ISBN 978-83-87865-65-8
9. *Kiałka Stanisław: legenda wileńskiej konspiracji. Materiały biograficzne i pisma wybrane.* Red. MALINOWSKI, Leszek, Jan. Bydgoszcz 2000. ISBN 83-87865-15-X
10. MORELEWSKI, Jan. *Pokolenie akowskie.* Bydgoszcz 1995. ISBN 83-903133-1-6
11. NAGRABIECKI, Jan. *Idąc na hasło: zapiski partyzanta.* Warszawa 1997. ISBN 83-86482-51-6
12. SZYŁEYKO, Zdzisław. *Lepsza strona czasu.* Londyn 1992. ISBN 0 85065 275 8
13. WARAKOMSKI, Romuald. *Wileńskie dramaty w czasie wojny i w PRL.* Kraków 2006.
14. *I Wileńska Brygada AK „Juranda”: Relacje żołnierzy, wspomnienia dowódców.* Red. Malinowski Leszek, Jan. Warszawa – Kraków 2014. ISBN 978-83-64452-21-5

Literatūros sąrašas

1. ALIŠAUSKAS, Antanas. *Kaltinamas dalyvavęs genocide: ar pagrįstai? Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-11-26 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga

- per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-alisauskas-kaltinamas-dalyvaves-genocide-ar-pagristai.d?id=70483230>
2. ANDRIJAUSKAS, Antanas. Istorinės atminties virsmas ir medijos: vertybių hierarchijos konfliktas. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud.: GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011. ISBN 978-609-427-062-8
 3. ANDRUKAITYTĖ, Milena. 2018-ieji: pažymint svarbias sukaiktis Seimo paskelbti atmintini. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2018-01-01 [žiūrėta 2018 m. sausio 1 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/2018-ieji-pazymint-svarbias-sukaiktis-seimo-paskelbti-atmintini-metai.d?id=76784135>
 4. ANDŽEJEVSKI, Tadeuš. Istorinė konferenciją apie Juzefą Pilsudskį Vilniuje. *L24.lt* [interaktyvus]. 2017-12-15 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://l24.lt/lt/istorija/item/222899-istorine-konferencija-apie-juzefa-pilsudski-vilniuje>
 5. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Pasipriešinimo raida ir pasipriešinimo metodai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004. ISBN 9986-757-63-0
 6. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lenkų pogrindis Lietuvoje 1939 – 1945 m. In: *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007. ISBN 978-9986-757-78-8
 7. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lenkų pogrindis Lietuvoje 1939 – 1945 m. In: *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007. ISBN 978-9986-757-78-8
 8. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Pasipriešinimo raida ir pasipriešinimo metodai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004. ISBN 9986-757-63-0
 9. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Įvadas. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004. ISBN 9986-757-63-0
 10. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lietuvių ir lenkų pasipriešinimas komunistinei santvarkai (1944-1989). In: *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis*. Sud. GAIDIS, Ryšard. VOLKONOVSKI, Jaroslav. Vilnius 2009.
 11. ASSMANN, Aleida. Wprowadzenie: o krytyse, popularności i adekwatności terminu „pamięć“. In: *Między historią a pamięcią*:

- antologia*. Red. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2018. ISBN 978-83-235-1257-8
12. ASSMANN, Aleida. Suskaldyta Europos atmintis ir dialoginio atminimo koncepcija. In: *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015. ISBN 978-9955-847-93-9
 13. ASSMANN, Aleida. Pięć strategii wypierania ze świadomości. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009. ISBN 97883-242-1469-3
 14. ASSMANN, Aleida. Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009. ISBN 97883-242-1469-3
 15. ASSMANN, Aleida. *Między historią a pamięcią: antologia*. Warszawa 2013. ISBN 9788323512578
 16. ASSMANN, Jan. Kultura pamięci. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009. ISBN 97883-242-1469-3
 17. ASSMANN, Jan. *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość*. Warszawa 2008. ISBN 978-83-235-1883-9
 18. ASSMANN, Jan. CZAPLICKA, John. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 1995, nr. 65, p. JSTOR [interaktyvus]. 1995 [žiūrėta 2019 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/1411583/Collective_memory_and_cultural_identity
 19. *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2013. ISBN 978-9955-847-67-0
 20. AŽUBALIS, Audronius. KASČIŪNAS, Laurynas. Siulome būdą, kaip Lietuvoje galutinai atsisveikinti su komunistiniais simboliais. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-06 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/audronius-azubalis-laurynas-kasciunas-siulome-buda-kaip-lietuvoje-galutinai-atsisveikinti-su-komunistiniais-simboliais.d?id=76552439>
 21. BIELIAVSKA, Jadvyga. 2018-ieji – valstybės šimtmečio, Sąjūdžio, A. Ramanausko – Vanago metai. *Kauno diena* [interaktyvus]. 2017-12-29 [žiūrėta 2018 m. sausio 1 d.]. Prieiga per internetą:

<http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/2018-iej-i-valstybes-simtmecio-sajudzio-ramanausko-vanago-metai-843945>

22. *Biuletyn informacyjny* AK. Nr. 7(255), Warszawa 2011.
23. BLAKELEY, Georgina. Politics as usual? The trials and Tribulations of the Law of Historical Memory in Spain. *Entelequia. Revista Interdisciplinar*, 2008, 7, p. 15. [interaktyvus], [žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: https://revistaentelequia.wordpress.com/2008/09/04/politics-as-usual-the-trials-and-tribulations-of-the-law-of-historical-memory-in-spain/?iframe=true&theme_preview=true
24. BRAZAUSKAS, Arūnas. „Mūsiškiai ir trolė Rūta Vanagaitė. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2016-02-16 [žiūrėta 2018 m. sausio 2 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/musiskiai-ir-trole-ruta-vanagaite.d?id=70412692>
25. BRUŽAS, Rimas. Egidijus Aleksandravičius apie ginčus dėl paminklų: nežinau, iš kur tiek beprotybės ir kvailybės. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2018-01-12 [žiūrėta 2018 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/veidai/kultura/egidijus-aleksandravicius-apie-gincus-del-paminklu-nezinau-is-kur-tiek-beprotybes-ir-kvailys.d?id=76888287>
26. BUBNYS, Arūnas. Antinacinis pasipriešinimas. In: *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius 2007. ISBN 978-9986-757-78-8
27. BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941 – 1944)*. Vilnius 1998.
28. BUBNYS, Arūnas. Lietuvių ir lenkų pasipriešinimo judėjimai 1942-1945 metais: sąsajos ir skirtumai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004. ISBN 9986-757-63-0
29. BUBNYS, Arūnas. Lenkų pagrindžio požiūris į Lietuvos valstybingumą 1939–1944 metais. In: *Lietuva antrajame pasauliniame kare*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. LAURINAVIČIUS, Česlovas. Vilnius 2007.
30. BUBNYS, Arūnas. NKVD-NKGB kova su lenkų pagrindu ir represijos prieš Lietuvos lenkus 1944-1945 metais. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004. ISBN 9986-757-63-0
31. BUBNYS, Arūnas. *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pagrindis 1939-1945 m*. Vilnius 2015. ISBN 978-9955-847-96-0

32. BUCHOVSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai: mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*. Vilnius 2012. ISBN 978-9955-23-630-6
33. CALHOUN, Craig. Teoria społeczna a sfera publiczna. In: *Teoria społeczna*. Red. TURNER, S. Bryan. Warszawa 2003. ISBN 83-88164-44-9
34. CASTELLS, Manuel. *Władza komunikacji*. Warszawa 2013. ISBN 978-83-01-17021-9
35. CHWEDORUK, Rafał. *Polityk historyczna*. Warszawa 2018. ISBN 978-83-01-20131-9
36. CONNERTON, Paul. Siedem rodzajów niepamięci. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014. ISBN 978-83-7982-053-5
37. CONNERTON, Paul. *Jak społeczeństwa pamiętają*. Warszawa 2012. 202 s. ISBN 9788323508793
38. CONFINO, Alon. *Germany as a Culture of Remembrance. Promises and Limits of Writing History*. Chapel Hill 2006. ISBN 978-0807857229
39. Crna Gora: Uskoro Deklaracija o pomirenju četnika i partizana. *Standard.rs* [interaktyvus], 2018-01-05 [žiūrėta 2019 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: https://www.standard.rs/2018/01/05/crna-gora-uskoro-deklaracija-o-pomirenju-cetnika-i-partizana/?ns_abc=latin
40. ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys: kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius 2005. ISBN 9986-780-76-4
41. ČEPAITIENĖ, Rasa. ČAPLINKSAS, R. Antanas. MIKNYS, Rimantas. NIKŽENTAITIS, Alvydas. RAGAUSKAS, Aivaras. Vietoje apibendrinimo: Įprasmina istorinė raida Vilniaus mieste: situacijos analizė. In: *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud.: NIKŽENTAITIS, Alvydas. RAGAUSKAS, Aivaras. Vilnius 2004.
42. DE BEATS, Antoon. *Responsible History*. New York – Oxford 2009. ISSN 978-1-84545-541-5
43. ELLIOTT, Anthony. Psychoanaliza a teoria społeczna. In: *Teoria społeczna*. Red. BRYAN, Turner. Warszawa 2003. ISBN 83-88164-44-9
44. *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Sud. LAURINAVIČIUS, Česlovas. Vilnius 2013. ISBN 978-9955-847-65-6

45. ERL, Astrid. Cultural Memory Studies: An Introduction. In: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Ed. ERL, Astrid. Berlin 2008. ISBN 978-3-11-018860-8
46. ERL, Astrid. Literatura jako medium pamięci zbiorowej. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009. ISBN 97883-242-1469-3
47. ESPOSITO, Elena. Zapomnienie społeczne z perspektywy teorini systemów. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014. ISBN 978-83-7982-053-5
48. *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016. ISBN 978-9955-531-57-9
49. FENTRESS, James. WICKHAM, Chris. Foreword. In.: *Sociala Memory*. Oxford 1992. ISBN 0-631-16618
50. FILIPAČIENĖ, Žilvinė. Kultūrinės atminties mediacijos tyrimai: teorinės ir praktinės problemos. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6. ISBN 978-9955-868-77-4
51. FRANCOIS, Etienne, SCHULZE, Hagen. Niemieckie miejsca pamięci – wprowadzenie. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red. KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014. ISBN 978-83-7982-053-5
52. GAIŽUTYTĖ-FILIPAČIENĖ, Žilvinė. Kultūrinės atminties mediacijos tyrimai: teorinės ir praktinės problemos. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6. ISBN 978-9955-868-77-4
53. GOLKA, Marian. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa 2009. ISBN 978-83-7383-400-2
54. GROSS, David. *Lost Time: On Remembering and Forgetting in Late Modern Culture*. Amherst 2000. ISBN 978-1-55849-254-7
55. GRUŻEWSKI, Bogusław. Tożsamość etniczna Polaków na współczesnej Litwie oraz Polska i Polacy w ocenie litewskiej społeczności. *Rocznik SNPL*, t. 13-14. ISSN 1822-3915
56. GUBAŁA, Joanna. Zróżnicowanie podejść badawczych w dziedzinie socjologicznych badań pamięci zbiorowej – wyższość metod jakościowych nad ilościowymi? *Palimpsest: czasopismo socjologiczne*, 2012, 2.

57. HABERMAS, Jurgen. *Działanie komunikacyjne i detranscendentalizacja rozumu*. Warszawa 2004. ISBN 83-88164-80-5
58. HABERMAS, Jurgen. *Teoria działania komunikacyjnego*. T.1. Warszawa: PWN 2015. 669 s. ISBN 978-83-01-18175-8
59. HALBWACHS, Maurice. *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa 1969.
60. JACKEVIČIUS, Mindaugas. Profesorius apie žydų žudynių dalyvius Lietuvoje: tai nebuvo tik saujelė išgamų, bet ir dalis inteligentijos. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-11-26 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/profesorius-apie-zydu-zudyniu-dalyvius-lietuvoje-tai-nebuvo-tik-saujele-iskamu-bet-ir-dalis-inteligentijos.d?id=76344801>
61. JACKEVIČIUS, Mindaugas. Apsilankė Vanagaitės paskaitoje JAV: jaučiausi, tarytum kažkas prievartauja mūsų šalį. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-27 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apsilanke-vanagaites-paskaitoje-jav-jauciausi-tarytum-kazkas-prievartauja-musu-sali.d?id=76580657>
62. JAMPOLSKIS, Michailas. Retro ir atminties konstravimas. *Aplinkeliai* [interaktyvus]. 2015-02-01, [žiūrėta 2018 m. sausio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://aplinkeliai.lt/vertimai/retro-ir-atminties-konstravimas/>.
63. JAKIMOWICZ, Marcelina. LUČINSKA, Ilona. Pamięć odziedziczona – Wileńszczyzna w opowieściach rodzinnych młodych obywateli Litwy i Polski. In: *Zaangażowane narracje o obywatelskości młodych mieszkańców Litwy i Polski*. Red. JAKIMOWICZ, Marcelina. SIKORA, Mateusz. Bydgoszcz 2016. ISBN 978-83-61231-49-3
64. Kaip Saulius Paukštys ir kompanija paminklą Frankui Zappai statė. *lrytas.lt* [interaktyvus]. 2017-11-26 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://kultura.lrytas.lt/daile/2017/11/26/news/kaip-saulius-paukstys-ir-kompanija-paminkla-frankui-zappai-state-3680901/>
65. KALMRE, Eda. Apie fotografijų reikšmę kultūrinės atminties ir prisiminimų kontekste. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6. ISBN 978-9955-868-77-4
66. KASPARAS, Kęstutis. Teorinė pasipriešinimo samprata ir klasifikacija. *Laisvės kovų archyvas*, 1997, 20.
67. KARLSSON, Klas, Goran. The uses of History and the Third Wave of Europaenization. In: *Europa Memory? Contested Histories and*

- politics of Remembrance*. PAKIER, Małgorzata. STRATH, Bo. Oxford 2010. ISBN 978-1-84545-621-4
68. KITCH, Carolyn. Keeping history together: the role of social memory in the nature and functions of news. *Aurora. Revista de Arte, midia e politica*. 2011, 10. ISSN 1982-6672
69. KLEIN, Kerwin, L. O pojawieniu się pamięci w dyskursie historycznym. *Konteksty*, 2003, nr. 3–4.
70. KLESSMANN, Christoph. Istorijos politika ir kolektyvinis atminimas: sąvokos, problemos ir istoriniai pavyzdžiai. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
71. Kokia reikšmė vartojamas žodis „medija“, „medijos“? Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Konsultacijų bankas. [interaktyvus]. 2020-03-04, [žiūrėta 2020 m. kovo 04 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/12563-medija-medijos>
72. KOŃCZAŁ, Kornelia. Wprowadzenie. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red.KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014. ISBN 978-83-7982-053-5
73. KORAB-ŻEBRYK, Roman. *Operacja wileńska AK*. Warszawa 1988. ISBN 83-01-08401-4
74. KOT, Anna. Racjonalność komunikacyjna w teorii krytycznej Jurgena Habermasa i jej implikacje w sferze edukacji. *Przegląd pedagogiczny*, 2015, 2.
75. KRAJEWSKI, Kazimierz. *Na straconych posterunkach: Armia Krajowa na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Kraków 2015. ISBN 978-83-08-04932-7
76. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys. *Sociologija: mintys ir veiksmai*, 2000, 1–2.
77. KREIS. Georg. Pierre Nora – lepsze zrozumienie i krytyka. In: *(Kon)teksty pamięci: antologia*. Red.KOŃCZAŁ, Kornelia. Warszawa 2014. ISBN 978-83-7982-053-5
78. KUODYTĖ, Dalia. Ginkluotos rezistencijos politiniai ir ideologiniai ypatumai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004. ISBN 9986-757-63-0
79. *Kultūrologija 18: istorinės vietos, atmintys, tapatumai*. Sud. BERENIS, Vytautas. Vilnius 2010. ISBN 978-9955-868-23-1

80. KWIATKOWSKI, T. Piotr. Wprowadzenie. Doświadczenie II wojny światowej w badaniach socjologicznych. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010. ISBN 978-83-7383-473-6
81. LAPĖNIENĖ, Joana. Sovietiniai paminklai – ginklas Rusijos rankose. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-27 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sovietiniai-paminklai-ginklas-rusijos-rankose.d?id=76601235>
82. *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*. Red. KAZĖNAS, Gediminas. Vilnius 2014. ISBN 978-9955-19-674-7
83. LEONAVIČIUS, Vylius. Vėlyvosios modernybės teorijos. Jurgenas Habermasas. In: *Sociologijos teorijos*. Sud. LEONAVIČIUS, Vylius. NORKUS, Zenonas. TEREŠKINAS, Artūras. Kaunas 2005. ISBN 99555-530-85-5
84. ЛУМАН, Никлас. *Медиа коммуникации*. Москва 2005. ISBN 5-8163-0061-x
85. MAČIULIS, Dangiras. MIKNYS, Rimantas. NIKŽENTAITIS, Alvydas. „Vilniaus okupacija“ – vienos lietuvių atminties vietos genezė ir jos transformacijos XX–XXI amžiuje. In: *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015. ISBN 978-9955-847-93-9
86. MAČIULIS, Dangiras. Atminties kultūrų formavimo strategijos Lietuvos urbanistinėse erdvėse. Muziejus kaip atminties kultūros kūrimo vieta. In: *Atmintis daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2013. ISBN 978-9955-847-67-0
87. MAČIULIS, Dangiras. Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
88. MALEWSKA, Alicja. Problematyka tożsamości – rozważania teoretyczne w kontekście badań nad Polakami na Wileńszczyźnie. *Rocznik SNPL*, t. 13-14. ISSN 1822-3915
89. MALICKI, Krzysztof. Upamiętnianie przeszłości jako źródło konfliktów w przestrzeni symbolicznej regionu podkarpackiego. In: *Pamięć*

- zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCINŚKI, Andrzej. Warszawa 2009. ISBN 978-83-7383-329-6
90. MANŽUCH, Zinaida. Atminties institucijos: saugyklos, teatrai, lobynai ar duomenų bazės? *Knygotyra*, 2008, 51, p. 129. ISSN 0204–2061
 91. MARTIŠIUS, Mantas. [ne]akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą. Vilnius 2010. ISBN 978-9955-34-290-8
 92. *Mechanizmy perswazji i manipulacji*. Red. HABRAJSKA, Grażyna. Łask: LEKSEM 2007. 214 s. ISBN 978-83-60178-34-8
 93. McLUHAN, Marshall. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*. Vilnius 2003. ISBN 9955-584-07-6
 94. McQUAIL, Denis. *Teoria komunikowania masowego*. Warszawa 2012. ISBN 978-83-01-15153
 95. MICHALSKA, Anna. Nauka i racjonalność na gruncie teorii działań komunikacyjnych. *Filozofia i nauka: studia filozoficzne i interdyscyplinarne*, 2015, 3.
 96. MIKNYS, Rimantas. XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės Vilniaus miesto asmenys, įvykiai ir reiškiniai, kaip miesto istorinės kultūros formavimosi veiksnys: problemos apibrėžimas. In: *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*. Sud.: NIKŽENTAITIS, Alvydas. RAGAUSKAS, Aivaras. Vilnius 2004.
 97. Mikutavičius paminklą sostinėje statytų AC/DC, Užkalnis lėšas atiduotų šviesoforams taisyti. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-08 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/veidai/kultura/mikutavicius-paminkla-sostineje-statytu-acdc-uzkalnis-lesas-atiduotu-sviesoforams-taisyti.d?id=76590321>
 98. Mnemotechnika žodžio reikšmė. *Žodžiais.lt* [interaktyvus]. 2018-01-02, [žiūrėta 2018 m. sausio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=Mnemotechnika&wid=12952>
 99. MISZTAL, Barbara. *Theories of Social Remembering*. Philadelphia 2003. ISBN 0 335 20832 0
 100. MORKEVIČIUS, Vaidas. TELEŠIENĖ, Audronė. ŽVALIAUSKAS, Giedrius. *Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas*. Kaunas 2008.
 101. Nerija Putinaitė: nereikia nuimti sovietinių paminklų. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-27 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/veidai/kultura/nerija-putinaite-nereikia-nuimti-sovietiniu-paminklu.d?id=76567323>

102. NIJAKOWSKI, M. Lech. Kiedy krawa plama staje się białą. Polityka pamięci związana z masakrami w XX wieku. In: *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Red. SZPOCIŃSKI, A. Warszawa 2009. ISBN 978-83-7383-329-6
103. NIKITOROWICZ, Jerzy. Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych. Wprowadzenie w realizowaną problematykę. In: *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych*. Red. MAKARUK, Katarzyna. Warszawa 2013. ISBN 978-83-62015-59-7
104. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Įžangos žodis: istorija, kolektyvinė atmintis, atminties ir atminimo kultūros. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
105. NIKŽENTAITIS, Alvydas. XX a. diktatūrų laikotarpis Lietuvos gyventojų atminties kultūroje: dominuojanti ir diskriminuojama atmintis. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
106. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Simbolinis daugiakultūrio miesto užvaldymas. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
107. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Istorija, kolektyvinė atmintis, atminties ir atminimo kultūros. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
108. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Atminties ir atminimų kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
109. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Atminties ir atminimo kultūros kaip užsienio politikos objektas Vidurio ir Rytų Europoje. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir*

- atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje.* Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
110. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje. In: *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje.* Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015. ISBN 978-9955-847-93-9
 111. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Nuo Vytauto Didžiojo iki Molotovo-Ribbentropo: kultūrinės atminties politika Lietuvoje. In: *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis.* Sud. GAIDIS, Ryšard. VOLKONOVSKI, Jaroslav. Vilnius 2009.
 112. NIKŽENTAITIS, Alvydas. LDK versus Partizanų Respublika. Du nacionaliniai mitai šiandieninėje Baltarusijos atminties kultūroje. In: *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje.* Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015. ISBN 978-9955-847-93-9
 113. NIWIŃSKI, Piotr. *Okręg Wileński AK w latach 1944-1948.* Warszawa-Kraków 2014. ISBN 978-83-64452-25-3
 114. NORA, Pierre. Czas pamięci. *Res Publica Nowa.* 2010, nr. 10. ISSN 1230-2155
 115. NORA, Pierre. Między pamięcią i historią. *Lieux de memoire. Tytuł roboczy: archiwum,* 2009, 2.
 116. OCHMAN, Andrzej. Medialna sfera publicznawedługJurgenaHabermasa. In: *StudiaParadyskie,* 2015, t. 25.
 117. On Media Memory: Editors' Introduction. In: *On Media Memory.* Ed.: NEIGER, Motti. MEYERS, Oren. ZANDBERG, Eyal. Palgrave 2011. ISBN 978-0-230-27568-3
 118. ПАРСОHC, Талкот. *О структуре социального действия.* Москва 2000. ISBN 5-8291-0016-9
 119. PAZDERSKI, Filip. Czemu przeszłość się pamięta – wokół dyskursu na temat kształtowania się pamięci zbiorowej. *Drumla* [interaktyvus]. 2003, s. 1 [žiūrėta 2016 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.drumla.org.pl/czytelnia.html>
 120. PLIKŪNĖ, Dalia. Siūlo viešąsias erdves išvalyti nuo Petro Cvirkos, Salomėjos Nėries - ir dar daugiau. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-27 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/siulo-viesasias-erdves-isvalyti-nuo-petro-cvirkos-salomejos-neries-ir-dar-daugiau.d?id=76535819>

121. PLIKŪNĖ, Dalia. Seime gimsta iniciatyva įstatymu įpareigoti Lukiškių aikštėje pastatyti Vytį. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-06 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seime-gimsta-iniciatyva-istatymu-ipareigoti-lukiskiu-aiksteje-pastatyti-vyti.d?id=76565433>;
122. PLIKŪNĖ, Dalia. Iniciatyvą įpareigoti įstatymu Lukiškių aikštėje pastatyti Vytį palaikė 41 parlamentaras. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-08 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/iniciatyva-ipareigoti-istatymu-lukiskiu-aiksteje-pastatyti-vyti-palaike-41-parlamentaras.d?id=76576465>
123. POČIŪNIENĖ, Ludvika. Paminklai neturėtų meluoti. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-19 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/liudvika-pociuniene-paminklai-neturetu-meluoti.d?id=76622551>;
124. POČIUS, Mindaugas. Antisovietinis ginkluotas pasipriešinimas Valkininkų krašte 1944-1949 metais. *Lietuvos lokaliniai tyrimai* [interaktyvus], 2008 [žiūrėta 2020 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.llt.lt/pdf/valkininkai/valkininkai-antsov.pdf>
125. POMIAN, Krzysztof. Padalyta atmintis: atminties vietos Europoje, kaip politinis ir kultūrinis reiškinys. *Literatūra ir menas* [interaktyvus]. 2014-04-18, nr. 3470 [žiūrėta 2016 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://literaturairmenas.lt/2014-04-18-nr-3470/1692-kultura-pl/2653-krzysztof-pomian-padalyta-atmintis-atminties-vietos-europoje-kaip-politinis-ir-kulturinis-reiskinys>
126. Po 60 metų susitaikė lietuvių ir lenkų veteranai. *Delfi.lt*[interaktyvus], 2004-09-02, [žiūrėta 2020 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/po-60-metu-susitaike-lietuviu-ir-lenku-veteranai.d?id=5039172>
127. *Propaganda w systemach demokratycznych i niedemokratycznych*. WOŁOSZYN, Witold, Jacek. Lublin: Wydawnictwo KUL 2015. ISBN 978-83-7702-996-1
128. PŁUCHOWSKA, Dorota. O (nad)zwyczajność komunikacji międzykulturowej. *Communication design magazine* [interaktyvus]. 2013, vol. 05-06 [žiūrėta 2016 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.cd-magazine.uni.wroc.pl/artykul/nad-zwyczajnosc-komunikacji-miedzykulturowej>
129. PUMPRICKAITĖ, Nemira. Ar prezidento A.Smetonos sūnėnas J.Krištaponis iš tiesų dalyvavo žydų žudynėse? *15min.lt* [interaktyvus].

- 2015-01-11 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą:
<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ar-galejo-prezidento-a-smetonos-sunenais-j-kristaponis-dalyvauti-zydu-zudynese-582-477858>
130. REPŠIENĖ, Rita. Atmintis populiarioje kultūroje: televizijos iššūkiai kino industrijai. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6. ISBN 978-9955-868-77-4
 131. REPŠIENĖ, Rita. Nacionalumo tyrimai, tarpkultūrinė komunikacija ir kultūros mokslai. *Lietuvos kultūros tyrimai 4: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2013, t. 4. ISBN 978-9955-868-66-8
 132. РЕБРИНА, Лариса, Николаевна. Деактуализация при презентации фрагментов коллективной памяти в СМИ России и Германии. *Научный диалог*. 2017, 5. УДК 811.112.2'42:070
 133. RICOEUR, Paul. *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków 2012. ISBN 97883-242-1744-1
 134. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Introduction. In: *Recalling the Past – (Re)constructing the Past: Collective and Individual Memory of World War II in Russia and Germany*. ROSENHOLM, Arja. BONNER, Withold. Juvaskyla 2008. ISBN 978-952-10-4098-6
 135. RUBAVIČIUS, Vytautas. *Vėluojanti savastis*. Vilnius 2014. ISBN 978-9986-39-827-1
 136. SAMSONOWICZ, Henryk. Ar egzistuoja bendra Europos atmintis? In: *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015. ISBN 978-9955-847-93-9
 137. SAFRONOVAS, Vasilijus. Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
 138. SAFRONOVAS, Vasilijus. Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
 139. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. *Spotkanie czasu z miejscem: studia o pamięci i miastach*. Warszawa 2011. ISBN 978-83-235-0741-3

140. *Savas ir kitas: šiuolaikiniais požiūriais*. Sud. SAVONIAKAITĖ, Vida. Vilnius 2014. ISBN 978-9955-847-80-9
141. SAWANIEWSKA-MOCHOWA, Zofia. Tożsamość narodowa i kulturowa rodzin ziemiańskich na Litwie w świetle narracji biograficznych. In: *Tożsamość na styku kultur 2*. Sud. MASOJC, Irena. SOKOŁOWSKA, Henryka. Vilnius 2011.
142. Seimo paskelbti atmintini metai. *Lietuvos Respublikos Seimas* [interaktyvus]. 2017-12-15 [žiūrėta 2018 m. sausio 1 d.]. Prieiga per internetą:
http://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=15781&p_k=1&p_t=165098.
143. SIDRYS, Inga. Komunikacijos reikšmė J. Habermaso teorijoje. In: *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2000, 1–2.
144. SNYDER, Timothy. *Tautų rekonstrukcija: Lenkija, Ukraina, Lietuva, Baltarusija 1569–1999*. Vilnius 2008. ISBN 978-5-417-01041-5
145. Sovietiniai paminklai ir memorialai: 10 Lietuvos vietų, kur jie vis dar stovi. *15min.lt* [interaktyvus]. 2017-12-08 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą:
<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/sovietiniai-paminklai-ir-memorialai-10-lietuvos-vietu-kur-jie-vis-dar-stovi-56-892038>.
146. STRZEMBOSZ, Tomasz. Pogrindinė Lenkijos valstybė Vilniuje 1939-1945 metais. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004. ISBN 9986-757-63-0
147. SVĖRYTĖ, Monika. Vilniuje iškilmingai atidengtas paminklas „The Beatles“ lyderiui Johnui Lennonui. *15min.lt* [interaktyvus]. 2015-05-21 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą:
<https://www.15min.lt/vardai/naujiena/lietuva/vilniuje-iskilmingai-atidengtas-paminklas-the-beatles-lyderiui-johnui-lennonui-1050-504701>
148. SZACKA, B. II wojna światowa w pamięci rodzinnej. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010. ISBN 978-83-7383-473-6
149. SZPOCIŃSKI, Andrzej. Miejsca pamięci (lieux de memoire). *Teksty drugie* [interaktyvus]. 2008, nr. 4 [žiūrėta 2016 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą:
https://tslmorawa.files.wordpress.com/2012/06/konwersatorium-rs_mk_szpocinski_miejsca-pamieci.pdf

150. SZPOCIŃSKI, Andrzej. II wojna światowa w komunikacji społecznej. In: *Między codziennością a wielką historią: druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństw apolskiego*. Gdańsk – Warszawa 2010. ISBN 978-83-7383-473-6
151. ŠEPETYS, Nerijus. Jūsiškiai – mums ne mūsiškiai. *Lietuvos žinios* [interaktyvus]. 2016-04-17 [žiūrėta 2018 m. sausio 2 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.lzinios.lt/lzinios/Istorija/jusiskiai-mums-ne-musiskiai/221503/>;
152. ŠUTINIENĖ, Irena. Daugiakultūrio miesto istorija komunikacinėje tautinių grupių atmintyje: Klaipėdos ir Vilniaus atvejai. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
153. ŠUTINIENĖ, Irena. Tautos istorijos pasakojimo simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje. In: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2011. ISBN 978-9955-847-37-3
154. ŠUTINIENĖ, Irena. Komunikacinė atmintis Lietuvos didžiuosiuose miestuose. In: *Atmintis daugiashuoksniskumas: miestas, valstybė, regionas*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. Vilnius 2013. ISBN 978-9955-847-67-0
155. ŠUTINIENĖ, Irena. Istorinės atminties ir etninių grupių identitetas. In: *Etniskumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*. FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ, Monika. MARCINKEVIČIUS, Andrius. ŠLIAVAITĖ, Kristina. ŠUTINIENĖ, Irena. Vilnius 2016. ISBN 978-9955-531-57-9
156. TARKA, Krzysztof. *Konfrontacja czy współpraca? Litwa w polityce Rządu Polskiego na uchodźstwie 1939–1945*. Opole 1998
157. TOMASZEWSKI, Longin. *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*. Warszawa 2001.
158. TRABA, Robert. Atminties vieta kultūrinės reprodukcijos procese. In: *Atmintis kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. NIKŽENTAITIS, Alvydas. KOPCZYŃSKI, Michał. Vilnius 2015. ISBN 978-9955-847-93-9
159. TRILUPAITYTĖ, Skaidra. Medijų kultūra ar „atminties transformacijos“? Žaliojo tilto atvejis ir kiti paminklai. In: *Nacionalinis tapatumas medijų kultūroje*. Sud. GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. RUBAVIČIUS, Vytautas. Vilnius 2011. ISBN 978-609-427-062-8

160. UŽURKA, Jonas. Per daug viešoje erdvėje minimi šie vardai – tai mūsų valstybės duobkasiai. *Delfi.lt*[interaktyvus]. 2017-12-27 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/pilietis/voxpopuli/per-daug-viesojoje-erdveje-minimi-sie-vardai-tai-musu-valstybes-duobkasiai.d?id=76517405>
161. VALATKA, Rimvydas. Kodėl Lietuva turėtų minėti Pilsudskio 150-ąsias gimimo metines? *Delfi* [interaktyvus]. 2017-12-03 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/rimvydas-valatka-kodel-lietuva-turetu-mineti-pilsudskio-150-asi-as-gimimo-metines.d?id=76533087>;
162. VALIUŠAITIS, Vidmantas. „Mūsiškiai“: dvylika Rutos Vanagaitės knygo klaidų. *lrytas.lt* [interaktyvus]. 2016-02-29 [žiūrėta 2018 m. sausio 2 d.]. Prieiga per internetą: <https://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/2016/02/29/news/-musiskiai-dvylika-esminiu-rutos-vanagaites-knygos-klaidu-823825/>;
163. VENCLOVA, Tomas. Tomas Venclova – apie Juzefą Pilsudskį ir Vilniaus lietuviškumo priežastį. *lrytas.lt* [interaktyvus]. 2017-12-07 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://kultura.lrytas.lt/istorija/2017/12/07/news/tomas-venclova-apie-juzefa-pilsudski-ir-vilniaus-lietuviskumo-priezasti-3797184/>
164. VIDAUSKYTĖ, Lina. Bernard'oStieglerio šiuolaikinės audiovizualinės atminties kritika. In: *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6. ISBN 978-9955-868-77-4
165. *Vietos dvasios beiėskant: straipsnių rinkinys*. Sud. ČEPAITIENĖ, Rasa. Vilnius 2014. ISBN 978-9955-847-84-7
166. Vilniaus rajono savivaldybė pavadino gatvę „Armijoje krajojoje“ kovojusio rezisieriaus vardu. *Bernardinai.lt*<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-03-31-vilniaus-rajono-savivaldybe-pavadino-gatve-armijoje-krajojoje-kovojusio-rezisieriaus-vardu/157539>.
167. VINOGRADAITĖ, Inga. Istorija ir mąstymas tautomis: lietuvių istorinės sąmonės ir atminties būklė. In: *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnys*. Red. LOPATA, Raimundas. Vilnius 2012. ISBN 978-609-459-088-7
168. VINOKŪRAS, Arkadijus. Ne Šindlerio sąrašas. *lrytas.lt* [interaktyvus]. 2016-02-04 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <https://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/2016/02/04/news/ne-sindlerio-sarasas-820286/>

169. VITKUS, Zigmas. Pavojingas akmuo. Pavojingesnis, nei Žaliojo tilto „balvonai“. *Bernardinai.lt* [interaktyvus]. 2014-07-15 [žiūrėta 2017 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-07-15-zigmas-vitkus-pavojingas-akmuo-pavojingesnis-nei-zaliojo-tilto-balvonai/119886>;
170. WEEKS, R. Theodore. *Vilnius Between Nations: 1795-2000*. Illinois 2015.
171. ВЕБЕР, Макс. О некоторых категориях понимающей социологии. In: *Избранные произведения*. Москва 1990. ISBN 5-01-001584-6
172. ВЕРБИЛОВИЧ, Ольга. Теория коммуникативного действия: ключевые категории и познавательный потенциал. In: *Публичная сфера: теория, методология, кейс-стади*. Ред. ЯРСКА-СМИРНОВА, Елена. РОМАНОВ, Павел. Москва 2013. ISBN 978-5-903360-77-2
173. WELZER, Harald. MOLLER, Sabine. TSCHUGGNALL, Karoline. „Dziadek nie był nazistą“. *Narodowy socjalizm i Holokaust w pamięci rodzinnej*. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009. ISBN 97883-242-1469-3
174. WELZER, Harald. Materiał, z którego zbudowana są biografia. In: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Sud. SARYUSZ-WOLSKA, Magdalena. Warszawa 2009. ISBN 97883-242-1469-3
175. WERTSCH, James. Collective memory and narrative templates. *Social Research*, 2008, 75(1). ISSN
176. WIGURA, Karolina. *Wina narodów*. Gdańsk–Warszawa 2011. ISBN 978-83-7383-520-7
177. WNUK, Rafał. Politiniai ir idėjiniai Lenkijos antikomunistinio pagrindžio pavidalai. In: *Pilietinis pasipriešinimas Lietuvoje ir Lenkijoje: sąsajos ir ypatumai 1939-1956*. Sud. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Vilnius 2004. ISBN 9986-757-63-0
178. WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939-1945*. Warszawa 1996.
179. WOŁKONOWSKI, Jarosław. *Wizerunek Wileńskiego okręgu Armii Krajowej w podręcznikach szkolnych na Litwie, w mediach na Litwie oraz wypowiedziach polityków litewskich*. In: *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje: istorinė atmintis*. Sud. GAIDIS, Ryšard. VOLKONOVSKI, Jaroslav. Vilnius 2009.

180. WOŁKONOWSKI, Jarosław. Trudne relacje na Wileńszczyźnie. *Polska Zbrojna. Historia*, 2019, nr. 2. ISSN 25438735
181. WYLEGAŁA, Anna. *Przesiedlenia a pamięć: studium (nie)pamięci społecznej na przykładzie ukraińskiej galicji i polskich „Ziem odzyskanych”*. Toruń 2014. ISBN 978-83-231-3180-9
182. ХАБЕРМАС, Юрген. *Моральное сознание и коммуникативное действие*. Санкт-Петербург: НАУКА 2000. 377 с. ISBN 5-02-026810-0
183. *Zaangażowane narracje o obywatelskości młodych mieszkańców Litwy i Polski*. Red. JAKIMOWICZ, Marcelina. SIKORA, Mateusz. Bydgoszcz 2016. ISBN 978-83-61231-49-3
184. ŽILINSKIENĖ, Laima. Įvadas. In: *Sovietmečio atmintis gyvenimo istorijose*. LEINARTĖ, Dalia. ŽILINSKIENĖ, Laima. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. ŠUTINIENĖ, Irena. GEČIENĖ, Ingrida. Vilnius 2014. ISBN 978-609-459-168-6
185. ŽILINKSIENĖ, Laima. Šeimos atminis. In: *Šeiminiai pokyčiai atvirų Europos sienų ir globalaus mobilumo akivaizdoje: resursai, procesai ir praktikos*. Sud. JUOZELIŪNIENĖ, Irena. SEYMOUR, Julie. Vilnius 2015. ISBN 978-609-459-540
186. Žodis *sąjūdis* reiškia sutelktą visuomeninį judėjimą – pagal *Žodynas.lt* [interaktyvus]. 2017-11-18, [žiūrėta 2017 m. liepos 21 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/S/sajudis>
187. ŽUKAUSKIENĖ, Odeta. Kinas ir daugialypis atminties diskursas. *Lietuvos kultūros tyrimai 6: Atmintis, vaizdas, kultūra*. 2015, t. 6. ISBN 978-9955-868-66-8
188. *1944 na Wileńszczyźnie*. Sud. WOŁKONOWSKI, Jarosław. Warszawa 1996.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1 **Klausimynas ekspertams**

1. Atmintis apie lenkų ginkluotą pogrindį, kuris veikė dabartinės pietryčių Lietuvos teritorijoje tai savas ar svetimas paveldas? Kodėl?
2. Kodėl, jūsų nuomone, šiandien verta/neverta kalbėti apie lenkų pogrindį, kuris veikė Vilniaus krašte ir Lietuvoje? Ar atmintis apie lenkų pogrindį turi reikšmę šiandieninei visuomenei?
3. Kurie politikai (ar kurios politinės jėgos) ir kodėl galėtų būti suinteresuoti išsaugoti ir puoselėti atmintį apie lenkų ginkluotą pogrindį?
4. Kurios politinės jėgos ir kodėl galėtų būti suinteresuotos ištrinti atmintį apie lenkų ginkluotą pogrindį veikusį Lietuvoje?
5. Kurių Lietuvos/užsienio institucijų veikla yra būtina siekiant išsaugoti atmintį apie lenkų pogrindį? Kodėl?
6. Koks galėtų būtų mokslininkų indėlis į atminties komunikaciją apie lenkų ginkluotą pasipriešinimą?
7. Kiek objektyvūs yra tokie mokslininkų tyrimai, kaip išvengti perdėtos viktimologijos (savos tautos skriaudų kulto)?
8. Ar LR atmintinų dienų įstatymas padeda išlaikyti bei perduoti atmintį apie lenkų pasipriešinimą? Kodėl?
9. Kaip galvojate kodėl LR atmintinų dienų įstatyme nėra datų susijusių su lenkų pogrindžiu?
10. Siekiant sukurti brandžią, pilietišką, konsoliduotą visuomenę gal vertėtų į LR atmintinų dienų įstatymą įtraukti datas susijusias su lenkų pogrindžiu? Taip - tai kokias ir kodėl? Ne - kodėl?
11. Galima pastebėti tam tikrą metamorfozę: kas buvo kalbama 1990 metais po nepriklausomybės atkūrimo (pvz. vešieji teismai, pasmerkimai), vėliau pasirašius susitaikymo aktą 2004 metais LR prezidentūroje ir kas yra perduodama apie AK šiandien. Jūsų nuomone, kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?
12. Kokios ir kodėl atminties vietos yra reikšmingos siekiant išsaugoti atmintį apie lenkų pogrindžio veiklą Lietuvoje? Ar iš viso atminties vietos turi reikšmę kalbant apie lenkų pogrindį Lietuvoje ir kodėl?
13. Kokią reikšmę turi Armijos Krajovos veteranų klubas išsaugojant ir komunikuojant atmintį apie lenkų pogrindį?

Priedas Nr. 2

Klausimynas veteranams

1. Kokios datos yra jums reikšmingos?
 - Jakie daty są dla was znaczące?
2. Kodėl įvardytos datos yra jums reikšmingos?
 - Dlaczego wymienione daty mają dla was znaczenie?
3. Kodėl, jūsų nuomone, šiandien verta/neverta kalbėti apie jūsų ir jūsų draugų išgyventą praeitį? Jūsų nuomone atmintis apie lenkų pagrindį turi reikšmę visuomenei? 6
 - Proszę powiedzieć swoje zdanie, dlaczego dzisiaj warto/lub nie warto mówić o waszych doświadczeniach, doświadczeniach waszych przyjaciół? Według was pamięć o polskim ruchu oporu jest ważna dla społeczeństwa?
4. Koks jūsų nuomone galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? 7
 - Jaką, według was, mogliby pełnić rolę politycy mówiąc o pamięci o polskim ruchu oporu?
5. Koks jūsų santykis su LR atmintinų dienų įstatymu ar jis jums padeda išlaikyti, perduoti jūsų organizacijos atmintį? 10
 - Jakie jest wasz stosunek z dniami pamięci obchodzonym na Litwie, czy te dni pamięci pomagają zachować, przekazać pamięć o waszej organizacji?
6. Kaip galvojate kodėl LR atmintinų dienų įstatyme nėra datų susijusių su lenkų pagrindžiu? 11
 - Jak uważacie, dlaczego wśród litewskich dni pamięci nie ma żadnego dnia poświęconego polskiemu ruchowi oporu?
7. Kodėl verta/neverta į LR atmintinų dienų įstatymą įtraukti datas susijusias su lenkų pagrindžiu?
 - Czy warto/nie warto do kalendarza dni pamięci RL wciągnąć daty powiązane z polskim ruchem oporu?
8. Kurių Lietuvos/užsienio institucijų veikla yra būtina siekiant išsaugoti atmintį apie lenkų pagrindį? Kodėl?
 - Działalność jakich instytucji (litewskich/zagranicznych) jest obowiązkowa chcąc zachować pamięć o polskim ruchu oporu? Dlaczego?
9. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į jus, jūsų organizaciją pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?

- Czy, według was, stosunki litewskich instytucji do was zmienił się po porozumieniu się z żołnierzami Plechawiczusa, które miało miejsce w 2004 r. Co i dlaczego zmieniło się/nie zmieniło się?
- 10.** Kada Jūs ir jūsų organizacija susilaukia daugiausia dėmesio ir iš kokių institucijų? Ar nesijaučiate pamirštas?
- Kiedy vy i wasza organizacija otrzymuje najwięcej uwagi? Czy nie czujecie się zapomniani?
- 11.** Kokiose vietose renkatės norėdami paminėti jums reikšmingas datas?
- W jakich miejscach zbieracie się aby uczcić daty, które są ważne dla waszej organizacji?
- 12.** Kodėl šios vietos yra reikšmingos, kaip jos siejasi su pasipriešinimo judėjimu?
- Dlaczego te miejsca są ważne, w jaki sposób one wiążą się z polskim ruchem oporu?
- 13.** Kas, jūsų nuomone, svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų pagrindį?
- Co, według was, jest najważniejsze przekazując pamięć o polskim ruchu oporu?
- 14.** Kaip vertinate Lietuvos/užsienio žiniasklaidos susidomėjimą lenkų pagrindžio atmintimi Lietuvoje? Ar tai kas yra perduodama žiniasklaidoje atspindi jūsų lūkesčius?
- Jak oceniacie stopień zaciekawienia się polskich/litewskich medii pamięcią po Armii Krajowej w Litwie? To co jest przekazywane przez media was zadowala?
- 15.** Kaip jūs suprantate sąvoką pasipriešinimo judėjimas?
- Jak rozumiecie pojęcie – ruch oporu?
- 16.** Kodėl dalyvavote pasipriešinimo judėjime?
- Dlaczego braliście udział w polskim ruchu oporu?
- 17.** Kodėl priklausote pasipriešinimo dalyvių veteranų klubui?
- Dlaczego należycie do klubu weteranów polskiego ruchu oporu?
- 18.** Kokiais būdais palaikėte/išlaikėte atmintį apie pasipriešinimą sovietmečiu?
- W jaki sposób udało się zachować pamięć o polskim ruchu oporu w okresie radzieckim?
- 19.** Kokiais būdais ir kodėl perduodate savo atsiminimus apie dalyvavimą pasipriešinime?
- W jaki sposób i dlaczego przekazujecie pamięć o uczestnictwie w ruchu oporu?

20. Kokiais būdais įtraukiate jaunimą į savo organizacijos veiklą?
 - W jaki sposób przyciągacie uwagę młodzieży do swej organizacji?
21. Ar sutinkate su tuo ką girdite apie istoriją viešoje erdvėje: per žinias, spaudą, etc.?
 - Czy zgadzacie się z tym co słyszycie w mediach?
22. Kas, Jūsų nuomone, yra svarbu kalbant apie pasipriešinimo judėjimą?
 - Co jest ważne mówiąc o ruchu oporu?

Priedas Nr. 3

Klausimynas šeimos nariams

Šeimos atmintis, jos santykis su krašto istorija ir atminties laikmenomis

1. Kokiais būdais ir kodėl perduodate šeimos atmintį?
2. Kaip jūsų šeimai pavyko sovietmečiu išsaugoti atmintį apie pasipriešinimo judėjimą?
3. Kokią šeimos atminties komunikacijos procese reikšmę turi konkrečios vietos arba konkretūs daiktai?
4. Kodėl šios vietos, šie daiktai yra reikšmingos, kaip siejasi su šeimos atmintimi?
5. Kokie praeito amžiaus krašto istorijos elementai yra reikšmingi jūsų šeimoje?
6. Kodėl įvardyti elementai yra reikšmingi ir kaip jie siejasi su jūsų šeimos istorija?
7. Jūsų nuomone, įvardyti krašto istorijos elementai, yra reikšmingi Lietuvos istorijos kontekste? Kodėl?

Grupės atmintis

8. Kaip suvokiate sąvoką - pasipriešinimo judėjimas? Koks galėtų būti šios sąvokos santykis su totalitariniais režimais?
9. Jūsų pristatytas sąvokos apibrėžimas yra tinkamas siekiant apibūdinti lenkų ginkluotą pagrindį Vilniaus krašte? Kodėl?
10. Ką žinote apie lenkų ginkluoto pagrindžio veiklą Vilniaus krašte?
11. Kas jums yra žinoma apie Armijos Krajovos veteranų klubo veiklą Lietuvoje? Šio klubo nariai bei veikla padeda kurti žinojimą apie lenkų ginkluotą pagrindį?
12. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į Armijos Krajovos veteranų klubą pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?

- 13.** Kas jūsų nuomone svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų ginkluotą pagrindį?

Visuomenės požiūris į atmintį apie ginkluotą lenkų pagrindį ir jos atminties laikmenas

- 14.** Kada, anot jūsų, atmintis apie lenkų ginkluotą pagrindį tampa aktuali visuomenei?
- 15.** Kaip vertinate kuriama/us naratyvą/us apie lenkų ginkluotą pagrindį Lietuvoje Lietuvos/užsienio žiniasklaidoje? Kodėl?
- 16.** Koks švietimo sistemos vaidmuo kuriant žinojimą apie lenkų ginkluotą pagrindį?
- 17.** Koks jūsų nuomone galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? Kaimyninių valstybių atminties politiką galėtų padėti išsaugoti atmintį apie lenkų ginkluotą pagrindį Lietuvoje? Kokiu būdu?
- 18.** Kokie aspektai yra svarbūs kalbant apie pasipriešinimo judėjimo istoriją ir jo atmintį nūdienos visuomenėje? Gal tarp etninių santykių, bendradarbiavimo su okupantais, o gal bendroje kovoje prieš bendrą priešą?
- 19.** Kodėl Vilniuje nėra paminklo, paminklinės lentos įamžinančios lenkų ginkluoto pagrindžio veiklą?

Interviu su AK istorijos ekspertu Arūnu Bubniu.

1. Kaip vertinamas lenkų pagrindis veikęs Lietuvoje?

Tai čia gali būti tokios dvi plotmės vertinimo. Tai vienas yra sakykim daugiau mokslinis vertinimas remiantis tyrimais, šaltiniais ir istoriografija, ir kitais dalykais, o antras tai gal būt tokia publicistinė – politinė kryptis. Tai tarp šitų dviejų vertinimų yra panašumų, bet yra ir didžiulių skirtumų aišku, taip – tai gal tada apie mokslinį, trumpai – jeigu kalbėti apie mokslinį vertinimą, tai jeigu kalbėti apie lietuvių istoriografiją ir lenkų istoriografiją Armijos Krajovos klausimu, jos veiklos Vilniaus krašte, Vilniaus apygardos istorijos klausimu irgi yra žinoma tie požiūriai irgi nesutampa, skiriasi kadangi viskas iš esmės atsiremia į tą reiškia Vilniaus valstybinės priklausomybės klausimą ir čia yra pagrindinė problema dėl ko reiškias Lietuvos ir Lenkijos istorikų požiūriai į Armijos krajovos veiklą Lietuvoje II Pasaulinio karo metais skiriasi, tai Lenkijos istoriografija laikosi savos nuomones, kad reiškia kol, kol reiškia Vilniaus ir ne tik Vilniaus, bet ir Vakarų Ukrainos, Vakarų Baltarusijos teritorinės, valstybinės priklausomybės klausimas nebuvo išspręstas iki II Pasaulinio karo pabaigos, iki reiškia Krymo konferencijos, iki Potsdamo konferencijos tai lenkų istorikų požiūriu ir aišku Lenkijos vyriausybės emigracijoje požiūriu ir Armijos Krajovos vadovybės požiūriu šito žemės buvo laikinai okupuotos reiškia arba sovietų, arba nacistų na tai buvo Lenkijos žemės turinčios priklausyti Lenkijos valstybei. Lietuvos istoriografija (informanto juokas) reiškia remiasi to požiūriu, kad nu čia istorškai Vilnius yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lietuvos valstybės sostinė, kad reiškia tai pripažino ir pats suverenas 20 metų sutartis su Lietuvos pasirašė sutartį su Lietuvos respublika, pripažino pačią Lietuvos respubliką kaip tos carinės Rusijos įpėdinis, paveldėtojas, suverenas ir reiškia pripažino su Vilniaus kraštu, galu gale 39 metais laikantis tos sutarties 20 metų reiškia sovietų Rusijos ir Lietuvos reiškia kai Lenkija pralaimėjo karą, reiškia Vokietija pasidalijo Lenkija, sovietai ir nacių Vokietija, žodžiu pagal ta 39 metų spalio 10, 9 dienos, oi atsiprašau 10 dienos sutartį Vilniaus kraštas, dalis Vilniaus krašto su Vilniumi buvo grąžintas reiškia Lietuvos Respublikai ir Lietuvos politikai ir tuometiniai, ir sakykim dabartiniai, ir Lietuvos valdžia traktavo Vilnių kaip istorinę Lietuvos valstybės sostinę ir reiškia, sakykim bet kokios jėgos tai yra būtų ar nacių Vokietija ar sovietų reiškia okupacinė administracija ar netgi jeigu ir lenkų administracija ir Armija krajova, ir lietuvių požiūriu tai buvo svetimos, reiškia priešiškos jėgos, kurios kėsinosi į Lietuvos valstybės teritorinį integralumą sakykim taip, jeigu kalbėsime apie

Vilniaus klausimą, o mes žinome, kad reiškia Armija krajoja tai buvo pavaldi emigracinei vyriausybei reiškia Londone ir jos kariniai, ir politiniai tikslai buvo atstatyti Lenkijos valstybę reiškia, prieš karinę su rytinėmis sienomis, tame tarpe su Vilniaus kraštu iš čia kyla tas pagrindinis konfliktas, tuometinis konfliktas ir to konflikto vertinimai Lenkijos ir Lietuvos istoriografijoje, tai čia sakykim yra pagrindinis toks nesutarimas dėl šito klausimo traktavimo.

Kitas dalykas, jau gal čia daugiau šalutinis tai sakykim ne pats svarbiausias faktorius tai reiškia tuo metu ir vokiečių okupacijos metu padaryti reiškia ir lietuvių pusės, sakykim policijos nusikaltimai lenkų atžvilgiu ir kai kurių reiškia ten, kai kurios akcijos lenkų reiškia partizanų, būtent Armijos krajos, sakykim ten žinomiausia ta Dubingių akcija, buvo sakykim ir smulkesnių tokių akcijų. Reiškia, nu priekaištai lietuvių istorikui publicistų, kad reiškia ta Armija krajoja peržengė sakykim būtiną kovos tam tikras ribas, kad reiškia buvo atvejų kaip buvo, sakykim šaudomi ne tik tai sakykim policininkai ten, kurie reiškia, kurios lenkų pusė traktavo kaip kolaborantus reiškia nacių, lietuviai traktavo kaip, sakykim, tos tvarkos, to faktinio stovio kaip Lietuvos administracijos valdymo Vilniaus krašte pareigūnai ir taip toliau, bet buvo atvejų kai ne tik sakykim taip vadinami kolaborantai buvo sušaudomi buvo tai ir civiliai gyventojai, buvo ir mokytojų atvejų ir šiaip tarnautojų civilinės administracijos, buvo ir kunigas toks Ambraziejus Jakavonis sakykim toks garsus atvejis tai žodžių yra pagrindiniai traktavimai dėl šito. Skirtumai dėl Vilniaus reiškia valstybinės priklausomybės reiškia kas čia kam turi priklausyti, kas čia teisėtai ir kas čia neteisėtai veikė šitam krašte. Reiškia lenkų požiūriu reiškia lietuvių administracija, kuri kolaboravo lenkų požiūriu su naciais buvo neteisėta šitam krašte, o lietuvių požiūriu ir sovietų partizanai, ir lenkų partizanai veikė kaip neteisėta jėga, kuri veikia Lietuvos valstybei priklausančioje teritorijoje, iš čia kyla pagrindiniai skirtumai – o tas vertinimas politinis, kurį pristatėte pradžioje? – taip politinis visada būna vertinimas reiškia daugiau propagandinis sakykim daugiau išnaudojamas kažkokiai, turimi kažkokie tikslai ir tie tikslai grindžiami sakykim daugiau propagandiniais tokiais sumetimais kur reiškia propagandai būdinga tai kad kažkokie nors faktai sakykim labai sureikšminami, išpučiami sakykim tai jeigu kalbėsime apie lietuvių publicistiką sakykim ypač po 89/90 metų, pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais kai tas AK ta problema Lietuvoje buvo labiausiai nu kaip, sakykim buvo karštai vertinama ir daugiausia kėlė aistrų, reiškia daugiausiai ginčų, daugiausiai visokių tokių dalykų tai dažniausia buvo kaip sakiau priekaištaujama, kad čia Armija krajoja priešiška Lietuvoje jėga, norėjo vėl atplėšti Vilniaus kraštą vėl prijungti prie Lenkijos, kad vykdė, būdavo net tokių perlenktų vertinimų, kad

vykdė genocidą reiškia Vilniaus krašte Armija krajova vykdė genocidą ir žudė lietuvius masiškai, kad nu tokiu būdu išvalyti šią teritoriją, kad lietuvių čia nebūtų kaip sakoma nei kvapo ir nebūtų problemų reiškia po karo kai šitas kraštas bus sprendžiamas jau valstybinė priklausomybė tai čia sakykim daugiau toks yra toksai reiškia galbūt daugiau publicistinis, toks propagandinis sakykim vertinimas, kuris sakykim buvo reikšmingas galbūt iki kokių 97/8 vat taip grubiai kalbant, bet dabar jis jau praranda – gerai, prie šio klausimo mes dar grįšime kiek gal iš kitos pusės, tai vat.

2. Kodėl šiandien nėra Viešųjų lenkų pagrindžio teismų kaip buvo po nepriklausomybės atkūrimo?

Turbūt prisimenate, buvo tokie atvejai – buvo 93 metais – taip - toksai visuomeninis teismas 93 metais buvo – kodėl šiandien to nėra, kaip šiandien tas pasikeitė? – nu matot pasikeitė, pasikeitė daug kas pasikeitė per dvidešimt sakykim metų galu gale įvyko tokie svarbus dalykai kaip sakykim Lenkijos ir Lietuvos tarpvalstybinė sutartis kuria Lenkija pripažino dabartinę Lietuvos valstybės sienas 95 metais berods jeigu neklystu – taip- kad buvo atsisakyta abipusių kažkokių pretenzijų vienas kitai šaliai, vyko daug ir galu gale tas stojimas į NATO į Europos Sąjungą reiškia mus irgi Lenkija ir Lietuvos valstybe smarkiai reiškia vienijo ir čia Lenkija buvo traktuojama ir Lietuvos vyriausybės ir užsienio reikalų ministerijos kaip strateginė partnerė kuri padeda Lietuvai integruotis į Europos sąjungą ir šita į NATO reiškia ir siekiant tokių ypač bendrų tikslų jaučiant tą sakykim Rusijos tam tikrą grėsmę reiškia tie dalykai buvo nu jungiantis ir tos jungtis buvo žymiai stipresnės ir palaikomos ir Lietuvos aukščiausių pareigūnų ir prezidentas Adamkus, kuris pavyzdžiui irgi labai daug mano nuomone prisidėjo prie Lenkijos ir Lietuvos reiškia valstybių tokio suartėjimo ir gerų santykių reiškia palaikymo, galu gale jeigu kalbėsime apie Armiją krajovą tai būtent iš dalies Adamkaus iniciatyva įvyko tas simbolinis Armijos krajovos ir plechavičiūkų Lietuvos Vietinės Rinktinės karių susitaikymas berods 2004 metais, žodžiu net ir šitoj sriti matom tokius dalykus, kurie sakykim prieš 10 metų kokiais 93/94 metais būtų neįmanomi, sakykim, o dabar praeina 10 metų ir įvyksta tam tikri poslinkiai. Žodžiu manau, kad tiesiog ir visuomenės švietimas ir tie sakykim aktualioji politika nulėmę tai kad sakykim šitas klausimas ir tos istorinės kažkokios sąskaitos nu jos tapo sakykim nereikšmingos jeigu lyginant su aktualiaja politika tapo nereikšmingais dalykais, o tos sakykim jėgos, kurios norėjo palaikyti, kurstyti šitą klausimą tai jos irgi buvo nu kaip pasakius, jos neturėjo lemiamo vaidmens Lietuvos politikoje ir sakykim Lietuvos visuomenėje – tad galim sakyti, kad vertinimo pagerėjimas priklauso nuo užsienio politikos? – nuo tarptautinės situacijos, aišku daug kas priklauso nuo tarptautinės

situacijos, aišku ir nuo konkrečių vadovų, aš manau labai nuo tų vadovų tarpusavio santykių, aš manau kadangi Valdo Adamkaus sakykim santykiai su prezidentu Kačinskiu buvo sakykim tokie draugiški, tokie žmoniški santykiai tas ir pasidavė ir tarpvalstybinėms santykiams ir abi pusės ieškojo kažkokių bendrų jungiančių dalykų daugiau, o ne kažkokių skaldančių tai tas aišku buvo labai svarbus veiksnys.

3. Kam Lietuvoje priklauso atmintis apie lenkų ginkluotą pagrindį?

Tokio, jeigu kalbėti apie lietuvius..., tai pirmiausia aišku Lietuvos lenkams aš manau tai čia svarbiausias yra faktorius ir gyvena sakykim ir dar tas veteranų klubas ir sakykim pirmais tais atgimimo laikotarpiu Lietuvos lenkų sąjunga reiškia aktyviai šitoj sriti veikė įamžinant atminimą reiškia Armijos krajevოს Lietuvoje ir dabar dar yra turbūt kažkiek išlikę šitų veteranų galu gale jos šita buvusių veteranų vaikų ir vaikaičių kuriems tai manau yra svarbus dalykai tai jeigu kalbėti iš vienos pusės, o jeigu kalbėti apie sakykim apie etninius lietuvius tai realiai tai galbūt tokia aktyviausia organizacija kuriai tai rūpėjo gal ir iš dalies dar kažkiek rūpi tai buvo Vilnijos draugija, tai organizacija kuri veikia ir dabar, lietuviška organizacija kurios tikslas sakykim Rytų Lietuvos, Vilnijos reikalai ir ypač parama šitame krašte gyvenantiems lietuviams ir vat būtent ta kryptim daugiausiai dirbama, tai gal iš lietuvių pusės jeigu kalbėti apie visuomeninį politinį kažkokį spektrą tai paminėčiau pirmiausia Vilnijos draugiją, galbūt anksčiau prieš kokius tai prieš 10 metų tai buvo tautininkų partija kuri vėliau prisijungė prie konservatorių partijos, paskui vėl atskilo, tai galbūt iš partijų dar buvo tautininkų partija kuriai nu labiausiai šie dalykai rūpėjo, bet jau ir dabar toks įspūdis, kad jau nelabai aktualu yra, kiti dalykai svarbesnios problemos kaip masinė emigracija galbūt reiškia demografinės ir kitos reiškia problemos – apibendrinant galima sakyti, jog priklauso lenkų tautiniai mažumai? – ir kažkuriems sakykim lietuvių visuomenės organizacijom, pirmiausia aišku Vilnijos draugijai nu keletas galbūt istorikų tarp kurių galbūt ir save priskirčiau, kuriems tai buvo daugiau moksliniai interesai o ne, kai pasakius, ne kažkokios politikos ne visuomeninės veiklos, bet daugiau kaip moksliniai interesai.

4. O šiandien atmintis apie lenkų ginkluotą pagrindį galėtų būti politiniu veiksmu?

Manau, kad galima iš visko padaryti politinį veiksnių ir politiką jeigu yra kažkokios jėgos, kurios suinteresuotos tai galim iš bet kokio klausimo padaryti didelę politiką, bet kitas klausimas kiek jos yra įtakingos visuomenėje? Tai pavyzdžiui jeigu kalbėsime sakykim apie kokį Vilnijos draugiją tai tikrai jos įtaka sakykim nu menka mano nuomone, tai yra reiškia tokia organizacija kuri iš tikro neturi kažkokios didesnės politinės įtakos o iš valdančiųjų tai čia

sakykim, valdantys jie dažnai susiskaldę, jeigu pasakysime pavyzdžiui apie buvusią socialdemokratų partiją ir nu ypač sakykim tas Kirkilo sparnas, jie kažkaip tradiciškai pasisakydavo už gerus santykius su Lenkija įvairiais aspektais, tame tarpe ir tų trijų radžių vartojimo jie yra už, stumia tą įstatymą įteisinimą tų raidžių lietuvių abėcėlėje ir jie tradiciškai laikosi tokios gerų santykių su Lenkija palaikymo reiščia ir su Lenkija su lenkų bendruomenę Lietuvoje tokių santykių, čia jau tradicinę jų tokia sakykim. Jeigu konservatoriai tai gal jie daugiau pirmaisiais savo veiklos dešimtmečiais tai gal buvo tokie dešinioji tautininkiška partija kuri sakykim, kuri į tas visas problemas žiūrėdavo daugiau reiškia per sakykim galbūt etninę tokią prizmę ir reikia kietesnės politikos bet ir dabar yra sakykim konservatorių partija susikildžiusi yra tais klausimais yra sakykim sparnas pavyzdžiui toks kaip Kubiliaus pavyzdžiui ten Adomėno, Zingerio tai jie irgi praktiškai laikosi tos pačios pozicijos kaip socialdemokratai buvę ir esami, o tas kitas sparnas sakykim daugiau tautininkiškas – krikdemiškas sakykim Songaila ten ir kiti jie buvo tos, jeigu taip vaizdingai kalbant, tos griežtos linijos šalininkai ir nesutarimai pačioje partijoje konservatorių privedė prie to, kad jie net vėl išėjo iš konservatorių. Tautininkai, kurie buvo įsilieja reiškia jie vėl atsiskyrė nuo konservatorių partijos tai žodžiu, realiai aš kai pagalvoju dabar tai yra bendra situacija pagrindinėse Lietuvos partijose tokia, kad tikrai realiai nėra tokių įtakingų jėgų kurios norėtų kažką reiškia kažkaip tai konfliktuoti sakyki su Lenkija ir kelti kažkokiąs problemas tokias, jas kaitinti kažkokiąs neišsprendžiamas nu vis tiek dauguma supranta, kad reiškia turint vat šalia Putino Rusija tai čia reikia mums kaip sakoma stengtis vieningai laikytis.

5. Koks galėtų būti mokslininkų indėlis kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį?

Kai kurie indėliai jau yra matomi (nurodant į informanto parengtą monografiją apie vilniškę AK), bet kas dar? – Jeigu kalbėti apie mano mokslinį indėlį tai žinoma, tai yra tos temos tyrimas tolesnis ir objektyvus aišku tyrimas turėtų būti, nuoširdus, nepasiduodant kažkokioms simpatijoms, antipatijoms ir sakykim kažkokiais propagandai tai čia pagrindinis toks, o aišku svarbus yra ir bendradarbiavimas, pavyzdžiui mūsų centras bendradarbiauja, turi bendradarbiavimo sutartį su Tautos atmintis institutu ir mes turime aiškia tokią numatę programą išleisti bendrą dokumentų leidinių seriją, vat jau yra pirmas tomas išėjo apie lietuvių ir lenkų ginkluotą pasipriešinimą, čia yra sudėti dokumentai, jie yra simetriški lietuvių ir lenkų kalba, tai vat toks pirmas mūsų Centro ir Tautos atminties instituto bendras darbas yra šita knyga ir pirmas tomas ir mes planuojame toliau leisti įvairioms temoms, reiškia įvairiom temoms leisti tokius tomus ir ateiti ir pavyzdžiui ukrainiečiai jau senai tai daro

su IPN, jie išleidę – žinau, turiu vieną tomą- gal 9 tomas, o čia yra mūsų su IPN yra 1 tomas, dabar pradedama dirbti su 2 tomu, tai 2 tomas bus skirtas LSSR MGB operatyviniai grupei „Lenkija“ tokia buvo MGB struktūra, kuri veikė reiškia ir Lenkijoje, pokarinėje, kurios tikslas buvo perimti lietuvių rezistencijos ryšius su Vakarais nes lietuvių partizanai siuntė savo atstovus per Lenkiją į Vakarus ir norėdami užmegzti ryšius su Vakarais, o tam reiškia, kad tam užkirsti kelią sovietų saugumas kartu su Liaudies Lenkijos saugumu reiškia kūrė savo struktūras, kurios turėjo likviduoti šituos ryšių kanalas – tai net matomas tam tikras karinis, strateginis bendradarbiavimas? – per Lenkijos teritoriją, tai vat yra mūsų toksai planas bendras išleisti antrą tomą būtent šita tema, o toliau temų yra daug įdomių reiškia nes tokio tomo parengimas visas trunką apie 5 metus nes žodžiu dirba keli iš mūsų pusės žmonės ir keli iš jų pusės žmonės, mes visi be šito dar 10 darbų turime įvairių kitų tai žodžiu tas dalykas užtrunka, bet yra manau, kad gražus žingsnis, kad vat mes tokį padarėm darbą, galiu ir padovanoti – ačiū – aš vis tiek manau tau bus naudinga –bus naudinga – įtraukti kaip pavyzdį į disertaciją –taip – kad čia nėra kažkokios kalbos vien tik, bet yra realus darbas.

6. Kokios ir kodėl atminties vietos yra reikšmingos kalbant apie lenkų ginkluoto pogrindžio atmintį?

Tai aš manau pirmiausia tos mūsų vietos, mūsų vietos kur buvo didesni susidūrimai reiškia AK brigadų su, arba su vokiečiais, arba su sovietais, arba su Vietinės rinktinės batalionais kitas tos simbolinė tokios, galu gale ir operacija „Ostra Brama“ ten tos vietos, kuriose vyko mūsų ir sakykim jų kažkokie memorialinių įamžinus kažkokiom memorialinėm lentom ar kryžiais ant kapų ar dar kažkur. Tai yra svarbus dalykas, kuri pirmiausia čia turėtų tuo rūpintis reiškia Lietuvos lenkų bendruomenė, partijos ir veteranų klubas ir su parama aš manau kažkokia ir iš Lietuvos valstybės ir iš Lenkijos valstybės parama kažkokią informacinę ir galbūt finansinę, visokia kitokia, nu aišku yra manau, kad jeigu kalbėti apie susitaikymą tai labai svarbu turėtų būti kažkokie bendri aukų minėjimai Glintiškėse ir Dubingiuose – bet ar tas yra? – buvo bandymų, bet realiai man atrodo, kad būtų aukšto lygio reiškia bendra Lietuvos ir Lenkijos sakykim delegacija kur kartu padėtų kažkokius sakykim vainikus Glintiškėse ir Dubingiuose, nu aš bijau sakyti gal tokio ir nebuvo dalyko – o kas trukdo atsirasti, abipusiai stereotipai? – kas trukdo sunku pasakyti, gal tiesiog reikia kažkam imtis iniciatyvos tą daryti, ta prasme ne tik, nu ir sakykim, pavyzdžiui aš manau, kad ir parlamentinė reiškia grupė Lenkijos Lietuvos parlamente yra parlamentinė grupė draugystės su Lenkija, analogiška grupė yra Lenkijos seime, pavyzdžiui jeigu jie parodytų kažkokią iniciatyvą tokią, tai būtų rimtas žingsnis, man taip atrodo, bet gal jie, daug kas

iš jų gal paprasčiausiai nežino tų dalykų, daug kam galbūt atrodo, kad čia nėra svarbu, kad čia galbūt kaip tik tai aistrų kažkokių vėl tos resintimentų kažkokių priminimas, kurstimas, bet jeigu imtųsi sakykim tokiam lygmeny arba seimų lygmeny tai aš manau būtų įmanoma būtų padaryti kažką tai ir tai jau būtų, nu sakykim, solidu, tai nebūtų, kad kažkokie nu vien tik visuomenininkai kur, kažkur mažai žinomi, mažai įtakingi tą dalyką daryti, čia reikia aš manau aukštesnių pareigūnų – tokio institucinio požiūrio? – jo, kad būtų iniciatyva iš abiejų seimų pavyzdžiui, pagerbti reiškia tas aukas nekaltas Glintiškėse birželio 20, o birželio 23 Dubingiuose pavyzdžiui vat toks bendras minėjimas, bendras pagerbimas, bendras ten vainikų padėjimas tai būtų gražiausia.

7. Koks naratyvas dominuoja LR atmintinų dienų įstatyme?

Man atrodo dabar galbūt pagrindinis toks pokario rezistencijos, ginkluota rezistencija, partizaninis karas aš manau, kad yra šiuo metu galbūt tokia, toks populiariausias naratyvas, kadangi vat kaip pavyzdys sakykim yra 2018 pavyzdžiui yra paskelbti Adolfo Ramanausko metais, nes Ramanauskas gimė 18 m. vat kaip tik 100 metų jubiliejus, jis buvo paskutinis reiškia lietuvių partizaninio judėjimo vadas, suimtas 56 metais ir jis yra tokia kaip simbolinė figūra ir reiškia jo vat gimtadienio sakykim jubiliejaus, 100 metų jubiliejaus proga šitie metai paskelbti Ramanausko-Vanago metais bus daugybė renginių visokių galbūt ir knygos bus išleisto, ir minėjimai visokie ir visa kita, tai sakykim vat tas partizaninio pasipriešinimo naratyvas yra ko gero šiuo metu aktyviausiai propaguojamas ir įtakingiausias.

8. Kokią reikšmę turi LR atmintinų dienų įstatymas lenkų pagrindžio atminties atveju?

Bet kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? (seka klausimas) – žinokite aš su šituo klausimu menkai esu susipažinęs, nelabai galėčiau kompetentingai pasakyti šitą... – tada gal (informantas pertraukė) - Mes sakykim daugiau žinome kas bendro gegužės 3 pavyzdžiui Konstitucija kuri sakykim yra jau žinoma pakankamai gerai Lietuvoje ir minima, bet pavyzdžiui kažkokios kitos bendros istorijos datos Lietuvos ir Lenkijos jos yra mažiau žinomos ir bent jau galbūt ir nėra minimos, aš bent jau nežinau, kad būtų minimos be gegužės 3 būtų dar tokio daromo kažkaip tai aukštam lygmeny valstybiniam – tuomet pažiūrėkime kitaip į šį klausimą (seka klausimas)

- Kodėl atmintinų dienų įstatyme nėra datų susijusių su lenkų pagrindžiu?

Čia manau, kad lietuviai per mažai šitą klausimą žino, o galbūt lenkų pusė per mažai kelia tą klausimą, nu bent jau aš nelabai žinau kažkokių iniciatyvų tai pavyzdžiui iš Lietuvos netgi lenkų pusės, kur sakykim būtų pavyzdžiui

kažkoks pasiūlymas seimui, pavyzdžiui kažkokią datą minėti aš dabar negaliu pasakyti, aš nesakau, kad aš žinau galbūt aš paprasčiausiai nežinau pavyzdžiui, kad būtų sakykim nu kad ir lenkų frakcijos seime pasiūlymas Lietuvos Seimui į atmintinų dienų sąrašą įtraukti kažkokią tai datą kuri būtų susijusi ne tik su gegužės trečios, bet kažkokią kitą istorijos datą kuri svarbi būtų lenkams, aš nežinau tokių pasiūlymų – man atrodo, jog tokių ir nebuvo pasiūlymų – gal – be pavyzdžiui jeigu atsirastų iniciatyva suteikti vienai iš gatvių kažkur prie Kalvarijų turgaus nes tą dalis buvo išlaisvintas AK, pavadinti Armijos krajosvos? Nes tas nėra akcentuoja, bet tai yra faktas, kad tą dalį išlaisvino AK kariai, vokiečiai tiesiog atsitraukė už upės – jo buvo toks faktas – kokios būtų reakcijos į tokią iniciatyvą? – be abejo būtų diskusijų aš manau, vat netgi šita dėl Konvickio kai gatvės, kai buvo, kuris irgi dalyvavo AK tai trumpas jo biografijos epizodas tai bet galu gale, kiek aš žinau ten buvo diskusijos, bet galu gale buvo priimta man atrodo pavadino Konvickio vardu – taip, bet man atrodo nusvėrė argumentai, kad jis turi valstybinį apdovanojimą nuo prezidento Brazausko – tai, nu galu gale jis juk rašytojas ir ten – rašė daug apie Vilniją –jo ir ten tas epizodas, jis ten niekam nieko nepakenkė, kažkas tai asmeniškai tai čia vis tiek jis daugiau pagerbtas kaip rašytojas – režisierius – o ne kaip Armijos krajosvos – tai net mokykla Vilniaus rajone pavadinta jo vardu Buivydžiuose - Buivydžiuose?- taip, dirbu ten tai žinau – ai ten dirbi, bet čia matai, čia reikia, čia taip reikia švietimo, reikia ir iniciatyvos, nes nu pavyzdžiui tos kažkaip ir nelabai kažkokios tos iniciatyvos net ir iš lenkų pusės rodomos man atrodo, aš nelabai žinau – bijoma reakcijos, nereikalingų diskusijų – nu jo, bet tai čia yra visuomenės švietimo reikalas, nepradėsi nieko tai nieko ir nebus – gerai, tai grįžtant prie datų, tai toks jau hipotetinis klausimas atsižvelgiant į užsienio politiką (seka klausimas)...

- Siekiant konsoliduoti visuomenę gal vertėtų tokias datas įtraukti susijusias su Armija krajoja, kaip galvojate?

Aš manau, kad jeigu pradėti nuo lengvesnio tai galima būtų kažkokį sakykim AK pasipriešinimo kovos su sovietais sakykim kažkokias datas išrinkti kurios nu tikrai nesukeltu visuomenėje pradžiai kažkokių didelių pasipriešinimo diskusijos sakykim kokio nors mūšio ten su NKVD buvo ir – tai tuomet galima Merkinės puolimą minėti – Eišiškes buvo gi paimtos ir šitas gi buvo ir tos vat kur paminklas, kur su vokiečiais – prie Karveliškių? Taip aš pamiršau - Kraučionai – Kraučionai pavyzdžiui arba, liepos 13 ten berods Kraučionai? – taip – arba paimti kokią datą kur [pauzė] pavyzdžiui, kad buvo 45 metų vasario mėnesi toksai susitikimas lenkų ir lietuvių partizanų – prie Valkininkų? – prie Valkininkų, pavyzdžiui ten kažkokį, nu ten manau tada iš tikrųjų būtų ten gražus žingsnis ir jis nesukeltu problemų kažkokių didžiulių – nes perimtu iš

tikrųjų tą naratyvą apie partizaninį pokario partizaninį karą – arba šitą kokią 44 kovo 1 kai ta AK prie šitų Meironių ten sovietų partizanų didžiulį būrį sutriuškino 44 kovo 1 arba minėti to pirmo Kmicico būrio sakykim to kaip sovietai užpuolė ir sunaikino ir sunaikinimo kažkokias datas daugiau neutralias kur mažiau yra lietuvių ir lenkų susitikimų – tiesioginių – kur daugiau reiškia arba prieš sovietus arba prieš vokiečius kažkas buvo sakykim, tai man atrodo tiesiog reikia sakykim nu kad kažkas pasidomėtų, kažkas parašytų apie koki konkretų įvykį, konkrečią datą su kažkokiais pasiūlymais nu tiesiog tam pasirinkti bet jeigu yra kokie seimo nariai duoda tokį paklausimą ir užklausimą sakykim arba istorikams ir jie gali tokią medžiagą parengti, sakykim kurie seimo narys koks nors arba savivaldybė kažkokios pareigūnas ar meras koks gali remiantis kažkokią iniciatyvą gali kelti tokį klausimą.

Supratau, ačiū.

Interviu su AK istorijos ekspetu Jaroslawu Wolkonowskiu.

14. Kodėl jūs nuomone šiandien verta/neverta kalbėti apie lenkų pogrindį, kuris veikė Vilniaus krašte ir Lietuvoje ar atmintis apie lenkų pogrindį turi reikšmę šiandieniniai visuomenei?

- Dlaczego dzisiaj warto/lub nie warto mówić o polskim podziemiu, które działało na Wileńszczyźnie oraz na Litwie i czy pamięć o polskim ruchu oporu jest istotna dzisiejszemu społeczeństwu?

Na Litwie? – Uważam, że społeczeństwo w pamięci ma pewne informacje na temat podziemia II Wojny Światowej i w świetle tych późniejszych wydarzeń, które nastąpiły po II Wojnie Światowej. Obecnie dokonano pewnych przewartościowań, które wynikały z ujawnienia tej takiej prawdziwych faktów. Było ono skażone przez tę ideologię, i to pokolenie, to jest ważne, dokonało pewnych przewartościowań - to co nam dawali w szkole, na uniwersytetach okazało się nie prawdą i stąd nastąpiło te przewartościowanie. Ja na szczęście studiowałem fizykę i jakby tam nie było możliwości manipulacji. To był taki kierunek – fizyka, która podobnie była wykładana na wszystkich uczelniach - tylko, że poziom był bardzo zróżnicowany. Natomiast te humanistyczne przedmioty to ulegały tej ideologizacji no i w zasadzie uważam, że dla tamtych ludzi było jeszcze trudniej wobec tego, bo to trzeba było odrzucić co było narzucone w czasach tych sowieckich. Więc ważne to jest z tego punktu widzenia dla mego pokolenia. Natomiast dla tych, którzy urodzili się w latach 80/90, którzy nie zaznali tej takiej ideologizacji, sowieckiej ideologii, znaczy dla nich to jest jakby otwarcie pewnych faktów, które dzisiaj otwieramy i ich oceniamy. Ważne to jest też dlatego, że wyrastają te wydarzenia z tego regionu. My jesteśmy tutaj mieszkańcami i nasi rodzice i dziadkowie – stąd jest taka świadomość tego regionu i naturalnie my możemy to wszystko oceniać. Jeżeli to okaże się powiedzmy przez nas ocenione, jako popełnione błędy, tak, to zostanie ocenione przez te młode pokolenie. Natomiast ja mogę powiedzieć, jako ten, który urodził się w czasach sowieckich i uczył się w tej Dla mnie samego to było wielkie odkrycie, duże bardzo odkrycie bo my o tym nic nie wiedzieliśmy, bo w rodzinach coś mówiło się, ale były to bardzo skąpe wiadomości i dla mnie to było odkrywcze - nowa strona tego regionu - jak rzeczywiście to było w czasie II Wojny Światowej. Naturalnie, że ludzie to będą oceniać. Tylko trzeba podać te fakty prawdziwe, że jeżeli my mówimy o tej pamięci historycznej czy o polityce historycznej to jakby są to takie dwa pojęcia. Pamięć historyczna to jest, jakby to co zostało u ludzi. Oni tam przesegregowali, wybrali co uważają

takiego, no to jest wielkie – co jest istotne i to zostało nich. Więc oni między sobą rozmawiają, często to ludzie bardzo prości i oni to przekazują następnym pokoleniom w postaci opowiadania, czy dokonują jakiegoś tam wartościowania. Teraz mamy też często zaczyna się pewne politykowanie. Ja nie mówię, że to złe, tylko, że różni politycy dochodzą do władzy, z resztą takich ich wybieramy, i teraz często oni pod swoje główne tezy ideologiczne starają się tę politykę historyczną ustawić, więc „ci” są nasi bohaterzy i tak dalej. Mamy teraz taki wybór - można mówić czy to się pokrywa pamięć historyczna z tą polityką historyczną. Naturalnie, że to nie będzie w zupełności pokrywało się, aczkolwiek, jeżeli ci politycy, tak będą rozumieć politykę historyczną to jest co u ludzi zostało, (jeżeli oni to przyjmą taki model), to wtedy one się pokryją. Ale to jest wątpliwe - jeżeli to idą jacyś lewicowe ugrupowania, czy bardzo prawicowe to oni będą i z okresu II Wojny Światowej dobierać swoich bohaterów - my jesteśmy teraz na tym etapie. Kończąc odpowiedź na te pytania, kiedy właśnie my dokonujemy tego wartościowania właśnie tych różnych formacji, które w czasie II Wojny Światowej tutaj walczyli przeciwko totalitarnym systemom i dokonujemy ich oceny. To jakby naukowcy mając ten ogromny zbiór danych, wybierając te najważniejsze no i piszą te prace naukowe, aczkolwiek w polu widzenia muszą mieć cały, pełny obraz, całość - mają mieć te rzeczy dobre, bardzo dobre, ale te rzeczy mniej dobre albo bardzo złe, no i muszą dokonać oceny tego. To nie jest łatwe zrobić to obiektywnie i uczciwie. – czyli dzisiaj jest aktualna pamięć o polskim ruchu oporu, jak najbardziej aktualne, my po prostu tego nie oceniliśmy jeszcze do końca.

15. Koks, jūsų nuomone, galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį?

- Jaką, według was, mogliby pełnić rolę politycy mówiąc o pamięci o polskim ruchu oporu?

Jako przykład można podać Krawczuny. Ludzie tam każdego roku zbierają się w tych Krawczunach. Ustawiliśmy ten pomnik w 1989 roku i sami to jakby odkryliśmy dla siebie, chociaż starsi ludzie wiedzieli o tych wydarzeniach, ale wszystko było cicho bo za to można oberwać. Ojciec mi opowiadał, że była tam bardzo wielka bitwa z Niemcami, ale wcześniej on mówił tak ostrożnie - takie czasy były. Nikt nas o to nie namawiał, to poszło tak oddolnie. To pokolenie moich rodziców i inni, którzy z tego pokolenia to oni powiedzieli, że to jest bardzo ważne. Był taki przekaz, my też jako kolejne pokolenie w to się włączyli. Czy politycy tutaj nas namawiali, czy kazali, czy w jakiś sposób kierowali? Tego nie było, to szło z tych z takich prostych ludzi – czyli politycy

wleli się do tego procesu? – Politycy raczej oni przyjęli i też nie wiedzieli jak tu trzeba zachowywać się no ale to było takie odkrywanie jakby tych pewnych faktów, o których nie wiedzieliśmy nic i odkrywanie jakby wielkości wydarzeń co miały miejsce. Bo oprócz Krawczun i pomnika odnalazły się w tej przestrzeni groby żołnierzy AK, ich uporządkowanie w ramach pewnego nowego obowiązku, tutaj nie było żadnego przymusu do tego obowiązku. Mówię panu uczciwie, że nas tutaj nikt nie zmuszał, my tutaj tak w dobrej wierze. Potem okazało się, że walczyło po 1000 z każdej strony, że była to podobnie największa bitwa podziemia polskiego podczas II Wojny światowej. Następnie były groby w Ponarach, o których również wiele nie wiedzieliśmy. Była też Kalwaria, tak, gdzie byli pogrzebani, którzy polegli pod Krawczunami. Miejscowi ludzie pokazali miejsca pochówku, Widzieliśmy na jodłach kredą napisane symbole znaki Polski Walczącej, ledwo widoczne już. Miejsca pochówku było zarosnięte i dzięki pomocy Koła ZPL z zakładu Aparatury Paliwowej, (ukradkiem dali nam ciągnik i można było te płyty kamienne z nazwiskami położyć na grobach przy Drodze Krzyżowej w Kalwarii. Na nowym pomniku w Ponarach był duży problem - jakie słowa zamieścić, myśleliśmy długo, ale czy tam politycy kierowali - oni też jakby byli trochę zagubieni. Dużo mówimy o tym, co było, ale jak jest dzisiaj, czy dzisiaj politycy mogliby przyczynić się do tej pamięci o polskim ruchu oporu? – dzisiaj? – tak, w jaki sposób – dzisiaj oni znaczy jeżeli mówimy o tych politykach, którzy są, nie wiem merowie tych rejonów: wileńskiego, solecznickiego – na przykład. Ja nie ukrywam, mnie zawsze wkórzało kiedy na przykład ci merowie rejonu wileńskiego spotykali się z tymi kombatanami sowieckimi i nie było ani jednego spotkania z żołnierzami AK z kombatanami AK, to mnie zawsze wkórzało i ja to starałem się im to powiedzieć. Bo widziałem w gazetach, że oni spotykają się, siedzą ci z tam z jakimiś tam medalami, ja nie wiem i nie rozumiem dlaczego tak było. Pamiętam jak my pierwszy raz zrobiliśmy takie zebranie klubu AK, opublikowaliśmy ogłoszenie w gazetach - to był rok chyba 1989 już po otwarciu pomnika w Krawczunach – i zebrała się gromada byłych żołnierzy AK (około 90-100). Zebranie odbyło się w siedzibie ZPL przy ulicy Subocz tam gdzie był Zarząd Główny Związku Polaków i ja patrzyłem jak ci ludzie wchodzili - ci ludzie wchodzili tak wie Pan tak ukradkiem, patrząc z tyłu za siebie i patrząc po stronach. Oni bali się, oni mieli takie duże oczy, czy to już można coś powiedzieć, więc oni za te 45 lat siedzieli cicho. Kto oberwał to oberwał, a reszta to tak ani słowa, bo inaczej to będzie źle. Teraz, kiedy już oni byli w tych Krawczunach to trochę się zmieniło, ale nadal byli bardzo zastraszeni. No ale sowieci sowietami ale jeszcze byli Litwini, którzy bardzo negatywnie

ustosunkowali. Dzisiaj już faktycznie ci ludzie odeszli, zostało kilka osób z tej 100-ki kombatantów AK. Czego najbardziej szkoda to tej głupiej litewskiej nagonki rozpętanej przez niektórych litewskich polityków, a teraz to okazuje się, że to faktycznie byli jedyni sojusznicy, którzy walczyli nie tylko o Polskę ale i o niepodległą Litwę, bo rząd Polski w Londynie był rzeczywiście jedynym rządem, który domagał się niepodległości Litwy, tylko że nie dlatego, że byli oni tacy pro litewscy, tylko, że tak się ułożyło te politycznie te sprawy – że to było w ich interesie.

16. LR atmintinų dienų įstatymas padeda išlaikyti, perduoti atmintį apie lenkų pogrindį?

- Czy ustawa o dniach pamięci Republiki Litewskiej pomaga w utrzymaniu, przekazywaniu pamięci o polskim podziemiu?

Ja sprawdziłem te dni pamięci i tam znaczy faktycznie takich antypolskich wątków nie ma. Natomiast no nie ma tych upamiętnień walk podziemia polskiego na Wileńszczyźnie. Ja myślę, że można byłoby wstawić np tam 6 lipca, że to jest razem i koronacja Mendoga i razem operacja „Ostra Brama”. Bo to było ważne, bo to wychodziło z tego regionu, od tych ludzi wychodziło.

17. Kaip galvojate kodėl LR atmintinų dienų įstatyme nėra datų susijusių su lenkų pogrindžiu?

- Jak uważacie, dlaczego w ustawie o dniach pamięci Republiki Litewskiej nie ma żadnego dnia poświęconego polskiemu ruchowi oporu?

Politycy litewscy myślą w taki sposób: każde takie święto propolskie, które my przyznamy polskiej mniejszości tu na Litwie to będzie oznaczało jej wzmocnienie, a tak na prawdę cel wielu polityków litewskich, obym ja się mylił, że oni boją się wzmocnienia tej polskiej mniejszości, bo ona i tak jest niesłaba, jeżeli my ją sami wzmocnimy to potem możemy mieć z tym problemy. Bo my, jako Litwini nie mieliśmy takiego podziemia, nasze podziemie w większości swej było proniemieckie, a te antyniemieckie było słabe, ten jedyny Lietuvos LAF – Lietuvos aktyvistų frontas – frontas, i stąd są te opory. Ale na przykład dziennikarz Savukynas co zrobił ostatnio program o wileńskiej AK. Znalazł się odwarzny z młodego pokolenia historyk, który potrafił rozstawić te akcenty i pokazać, tak, jak to było - to jest całkowicie nowe spojrzenie. Mam nadzieję, że to początek takiego nowego spojrzenia. Glinciszki i Dubinki tak na prawdę to wspólna tragedia i jednych i drugich, ale ono też będzie łączyć, – one są nieodłączne, jeżeli mówimy o jednym, musimy mówić o drugim, tak? Jakby tym łączą, że są nieodłączne? - tak, że jakby my możemy powiedzieć, gdyby nie byłoby Glinciszek to nie byłoby

Dubinek. Ale można też zasugerować, że gdyby Polacy tam powiedzieli do Litwinów, słuchajcie jeszcze coś takiego, to będzie kilka wiosek waszych spalonych, ale to już jest gdybologia. My jednak misimy mówić pod kątek tego co było na Wołyniu, że u nas te Glinciszki i Dubinki to jest taki początek tego, co było na Wołyniu – pestka w porównaniu z Wołyniem? – tak, to było, wie to tam przecież 100 tysięcy po stronie polskiej, Ukraińcy mówią 20 tysięcy po stronie ukraińskiej. To jest nie do porównania z tym, co była na Wołyniu, na prawdę nie do pównania, ale tam zaczynało właśnie od tego – tak tak, ale nie doszło do tego – tak.

18. Siekiant konsoliduoti visuomenę, sukurti stiprią pilietišką visuomenę gal vertėtų/nvertėtų į LR atmintinų dienų įstatymą įtraukti datas susijusias su lenkų pogrindžiu?

- Chcąc skonsolidować społeczeństwo na zasadzie obywatelskości czy warto/nie warto do kalendarza dni pamięci RL wciągnąć daty powiązane z polskim ruchem oporu?

Gwoli konsolidacji społeczeństwa czy warto to uczynić? – Okręg wileński AK był najbardziej waleczny z tych okręgów, w ogóle z całej tej struktury, tego podziemia zbrojnego, jakie było w Polsce. On był jeden z najbardziej walecznych i to uderzenie na Wilno razem z nowogródzkim okręgiem no to było, przecież połowa miasta wyzwolili: Żyrmuny, Kalwaryjska, cały Zwierzyniec, Bołtupie to wszystko zostało wyzwolone tylko, że słuchajcie tam walczyło o tamtą część kilka tysięcy Polaków i oni nie potrafili – i to strona litewska wciąż akcentuje? – a to akcentuje się. A tu kilkaset miejscowych z miasta tych młodych chłopców, im się tak ułożyło, tak się powiodło. Niemcy tutaj strasznie wystraszyli się, kiedy zobaczyli, że w środku miasta koło Kalwaryjskiej, koło Zielonego mostu i tutaj jeszcze na Zwierzyńcu zaczęły się walki. Te polskie oddziały potrafili złamać opór Niemców, ci Niemcy dali drapakę, wysadzili dwa mosty (Zielony i stary Zwierzyniecki) i odcięli się i całe ta połowa Wilna znalazło się w rękach polskich. Sowieci, kiedy przyszli do niej, nie wiedzieli jak tu zachować się - raptem tu jacyś Polacy chodzą, połowa miasta i ten wątek nie chcą o nim powiedzieć prawdziwie. Jeżeli my dzisiaj mówimy o wyzwoleniu Wilna, jeżeli trzymamy się faktów, to sprawy wyglądały tak.

19. Kurių Lietuvos/užsienio institucijų veikla yra būtina siekiant išsaugoti atmintį apie lenkų pogrindį? Kodėl? 13

- Działalność jakich instytucji (litewskich/zagranicznych) jest obowiązkowa chcąc zachować pamięć o polskim ruchu oporu? Dlaczego?

Czy możecie skonkretyzować (następuje odczyt pytania) –Naukowcy i dziennikarze muszą dokonać złamania pewnych stereotypów. Ta Vilnija, Garszwa i jemu podobni narobili tutaj takiego zamętu. Ja nie chcę mówić zły roboty, ale oni mocno podzieliли Polaków i Litwinów, że AK dobre było w Polsce, a AK tutaj było złe. To jest niepoważne i uczciwi naukowcy, nawet naukowcy ci rosyjscy, jeżeli oni uczciwie będą, może jestem idealistą, ale jeżeli mamy zbiór dokumentów i teraz to jest takie same czy o walkach, czy o jakichś rozmowach z Niemcami czy sowiecką partyzantką, nie ważne jaki teraz historyk siądzie, jeżeli on będzie uczciwy on to zobaczy i na prawdę jeżeli posadzimy 5 różnych narodowości tych historyków i oni będą uczciwi i nie będą pod jakimś naciskiem swoich polityków to wtedy oni napiszą to samo albo praktycznie to samo. Więc jeżeli odseparujemy polityków od historyków, żeby nie byłoby tego nacisku (žinai nu savi yra svarbiausi itp.), jeżeli tego nie będzie to oni na prawdę napiszą tak w zasadzie co można będzie już, przekazywać następnym pokoleniom bo to teraz to jakby stoi, jak dokonać tej oceny, przewartościowania. Rola polityków polega aby nie wywierać presji na naukowcach i dziennikarzach, udostępnić maksymalnie źródła archiwalne czy fakty historyczne i dać możliwość im przedyskutować - konferencje wyznaczyć na to środki - to miała być rola polityków. Jednak politycy przyszli z różnych opcji politycznych, mają swoje ideologie, komuś Smetona jest bohaterem, a komuś tchórzem. Politycy wywierają presję na tych naukowcach a naukowcy z tego powodu zmuszeni są elastycznie podchodzić bo zależą od polityków poprzez finansowanie. Jest ta zależność, wywierają tą presję. Myślę, że teraz wiele rzeczy będzie oceniona, na przykład ta sama Konstytucja 3 Maja – dotychczas tak naprawdę nie było możliwości żeby litewscy i polscy historycy, politolodzy przedyskutowali spokojnie - dzisiaj chyba mamy wreszcie taką niepowtarzalną szansę.

20. Galima pastebėti tam tikrą metamorfozę, kas buvo kalbama 1990 metais po nepriklausomybės paskelbimo, pasirašius susitaikymo aktą 2004 metais ir kas yra perduodama šiandien, kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?

- Czy można dostrzec taką metamorfozę co było mówiono w 90 roku po odzyskaniu niepodległości, po podpisaniu porozumienia

w 2004 roku i co jest przekazywane dzisiaj, co i dlaczego
zmieniło się/nie zmieniło się?

Możemy mówić o pewnym postępie i metamorfozie spojrzenia społeczeństwa litewskiego na działalność polskiego podziemia AK na Wileńszczyźnie, szczególnie po podpisaniu deklaracji pojednania. Postęp ten polega na tym, że jeżeli w latach 1994 czy 1995 roku wszystkich kombatanatów z Klubu AK wywoływała prokuratura litewska i przepytывała ich ty byłeś tam w tych Dubinkach, czy byłeś w 5 brygadzie. No więc, dziś tego już nie ma. W 2004 roku to był taki pewien przełom, wstąpienie do Unii Europejskiej to był już nowy czas. Dzisiaj myślę, że przyjdzie taki dzień i w Wilnie będzie ulica Armii Krajowej, nie wiem, możliwe, że to w tej części miasta, gdzie oni wyzwolili albo gdzie oni bardzo mocno walczyli w tamtej drugiej części. Myślę, że jest ku temu wyraźne powody - z jednej strony ogromna walka, jaka tu była stoczona, okupiona krwią polskich żołnierzy. Jeżeli historycy obiektywnie do tego podchodzić to oni docenią ten zryw wolnościowy i powiedzą no szkoda, że nie Litwini, ale to jakby są dziadkowie czy pradziadkowie naszych dzisiejszych obywateli polskiego pochodzenia, którzy są u nas na Litwie dzisiaj no i ten czyn trzeba uhonorować. Zawsze mówiłem jak byliśmy w Krawczunach, że wiecie, że przyjdzie ten taki czas, że Litwini powiedzą: słuchajcie ich tam zginęło 79 w Krawczunach tych żołnierzy AK (a jeszcze kilkunastu przepadło bez wieści, prawdopodobnie trafili do niewoli niemieckiej w tej walce i zginęli) 3 z nich pochowano na Pióromoncie zaś 76 w Kalwarii. Gdyby tam w Krawczunach zginęli Litwini to by mielibyśmy pod Wilnem drugą Górę Krzyżową. Jeżeli mówimy, że chcemy zbudować społeczeństwo obywatelskie, to jeżeli to jest sól tej ziemi, a walczyli o słusznej sprawie to powinno być uhonorowane – jest to w ludzkiej pamięci.

21. Kokios ir kodėl atminties vietos yra reikšmingos siekiant išsaugoti
atmintį apie lenkų pogrindžio veiklą Lietuvoje?

- Jakie i dlaczego miejsca pamięci są ważne chcąc zachować
pamięć polskim ruchu oporu?

Jakie miejsca trzeba byłoby promować czy stworzyć przekazując, promując
pamięć o polskim podziemiu na Wileńszczyźnie? –Myślę, że te miejsca
pamięci są o tyle ważne bo to taki element, który zawiera wiele treści
nawiązujący do tej polityki historycznej, ale też pamięci historycznej, bo
znaczy tamci ludzie w Krawczunach to oni wszystko trzymali w swej pamięci,
pokazali nam w 1989 roku, gdzie zginął dowódca I Brygady Wileńskiej

„Jurand”. A przecież minęło tyle lat od tych wydarzeń. Ci ludzie przyszli i pokazali, dali ten kawałek swojej ziemi pod pomnik i teraz to miejsce jest miejscem pamięci historycznej. Miejsce pamięci są te Krawczuny podwileńskie, miejscem pamięci Bogusze, gdzie podstępnie sowietzi rozbili dowódców oddziałów polskich AK, (pomnik ten postawił jak rozumiem samorząd, może ja się mylę?) Jeżeli inicjatywa wychodzi od ludzi lokalnych to jest ta pamięć historyczna i jeżeli ta pamięć pokrywa się z polityką historyczną wtedy mamy synergię. Natomiast, jeżeli robimy to oddzielnie, oddzielnie jest pamięć, oddzielnie polityka historyczna a potem zmienia się opcja polityczna i faktycznie ta polityka znowu ulegnie zmianie i powstaje rozdźwięk między pamięcią a polityką historyczną. Pamiętam jak w Ponarach mieliśmy problem jaki tekst umieścić na tym pomniku. Czy może napiszmy, że tam litewscy kolobaranci niemieccy wymordowali ludność cywilną. Były długie dyskusje, skończyło się tam że napiszmy słowa z modlitwy „Anioł Pański...wieczne odpocznienie racz im dać Panie...”. ale napisaliśmy również, że zginęło wiele tysięcy Polaków. To było bardzo odpowiedzialna chwila podjęcia tych decyzji. W Wilnie za Zarzeczem jest taki pomnik dla Mieczysława Dordzika, był on dwa razy zniszczony po 1990 roku. A przecież nie tknęły jego ani Niemcy, chociaż tam napisano, że uratowano żydowskiego dziecka, ani potem sowietzi a napisane na nim „z miłości chrześcijańskiej” do bliźniego, a mieliśmy przecież głęboką ateizację. Dużo razy przy tym pomniku byłem i tam zawsze stoją żywe kwiaty. Ludzie, którzy tam mieszkają tam obok dbają o ten pomnik, to już wrosło w ten region, w to miejsce, stało się takie nieodłączne. W zasadzie wszystko tam co napisane to jest prawda i to będzie trwało dalej i takim torem trzeba iść dalej. Jeżeli my znajdziemy, że gdzieś na przykład obok Kalwaryjskiego rynku czy gdzieś nieopodal oddziały polskie wywodzące się z mieszkańców Wilna walczyli z Niemcami to jest to ogromne aby tutaj powstała ulica imieniem Wileńskiej AK.

22. Kodėl reikėjo sukurti Armijos krajobos veteranų klubą?

- Dlaczego trzeba było powołać Klub Weteranów Armii Krajowej? Ostatnie pytanie (idzie dalej pytanie) – Zebrała się kilku osobowa grupa ludzi i my uważaliśmy, że ci kombatanckie AK walczyli z dwoma totalitarnymi reżymami i o nich praktycznie historia nic nie wie nic a walczyli oni najpierw z niemieckim systemem totalitarnym a potem z sowieckim i to tłumaczyło, dlaczego trzeba powołać ten klub AK, gdyż wcześniej takiej możliwości nie było, żeby można byłoby powiedzieć prawdę jak to było. Żeby kombatanckie

AK mogliby też po tylu latach ukrywania się, mogliby wszyscy razem zebrać się i mogliby wskazać te groby, której tutaj były rozsiane w tym regionie pokazać, opowiedzieć i włączyć się do tego Światowego Związku Żołnierzy AK i żeby też przekazać młodemu pokoleniu tą prawdę o tych wydarzeniach. Uważam, że to była taka historyczna chwila, kiedy oni mogli to zrobić no i oni to zrobili, nie mieliśmy zamiaru przeciwko władzy litewskiej czy przeciwko państwu litewskiemu, ale chcieliśmy powiedzieć tylko tą prawdę, jak tam było w tej Murowanej Oszmiance czy w Glinciszkach u Dubinkach. Kombatanci AK uważali, że można pojednać się z tymi Litwinami z którymi oni tam walczyli w 1944 roku w Murowanej Oszmiance. Uważam, że oni to zrobili bardzo dobrze, ten tekst pojednania pisali chyba z półtorej roku a tekstu jest tam pół kartki - ale oni musieli to tak napisać tak to ubrać w słowa żeby i jedna i druga strona mogłaby pod tym podpisać się. Więc to było takie negocjowanie i dobranie tych słów pod czym oni mogliby się podpisać. Oni dokonali tego pojednania nie zostawiając to swoim dzieciom czy wnukom i jakby oni tę sprawę zamknęli. To jest taki przykład sprawy jak można rozwiązać trudne sprawy – można poprzez pojednanie a można było z tego zrobić wielką konfrontację, ciągle nakręcając spiralę nienawiści akcentując tylko te ofiary prawdziwe czy domniemane i tych katów po jednej czy po drugiej stronie. Tymczasem udało się tę sprawę tutaj tak pokierować, że polscy i litewscy kombatanci, na skutek tego, że Litwa i Polska już były w NATO w Unii Europejskiej, że oni jakby zobaczyli swoją taką szansę. My ich nie namawialiśmy do tego kroku, bo gdyby oni powiedzieli, że nie, z tymi Litwinami w żadnym wypadku nie podpiszemy, to oni nie podpisaliby się pod tym. Strona litewska też to doceniła, przecież to odbyło się w prezydenturze Valdas Adamkusa. Były ogromne napięcia, przesilenia, ale się udało, ale trzeba było przejść przez wiele trudnych kwestii. Pana pytanie było o klubie AK - dla nich kombatantów AK było to bardzo ważne i dla ich rodzin. Często były takie krzywdzące opinie gdzie oni tam walczyli – w prasie litewskiej pisano, że to były jakieś bandy rabunkowe. To było takie oczyszczenie od tych zarzutów. Oni wcześniej otrzymali status kombatancki ze strony Polski – a ze strony Litwy? – strona litewska obiecała, ale z tego się nie wywiązała i tak pozostała do dziś dnia. Strona litewska obiecała, że przyznają, ale powiedzieli, że wy to otrzymujecie ze strony polskiej. Ja uważam, że strona litewska tutaj popełniła błąd bo to musieli przyznać dla nich też, to musiał być krok ze strony litewskiej, zrozumienie, że oni walczyli stronie alianckiej, ale strona litewska tego jakby nie potrafiła pokonać nacjonalistycznego spojrzenia na te sprawy. -czyli rejestracja nastąpiła po porozumieniu? –rejestracja była w sierpniu w 2004 roku, w połowie czy 20 sierpnia a porozumienie 1 września 2004 roku,

o ile pamiętam. Było po, bo nie byłoby z kim podpisać pojednania. Został zarejestrowany Klub kombatancki z nazwa Armia Krajowa, (czyli jeżeli mówimy o politycznych instytucjach państwa litewskiego to przeszły one pewną transformację, bo my 13 raz podawaliśmy i nam zawsze odpowiadali negatywnie na temat AK a potem w końcu zarejestrowali w sierpniu tego 2004 roku natomiast wcześniej ten klub był jako Klub Kombatanatów II Wojny Światowej zarejestrowany chyba w 1997 czy 1998 roku, żeby to zalegalizować, wtedy oni mogli po tej legalizacji jako kombataneci II Wojny Światowej chodzić na wszystkie uroczystości z opaskami w mundurach. Chodziło o to, żeby taki Garszwa czy jemu podobni nie mógł powiedzieć, że chodzą jacyś bandyci polscy w tych biało-czerwonych opaskach, akowcai kurie nužude labai daug lietuviu i tak dalej. Uważam, że udało się przekazać, powiedzmy ostatnim rzutem na taśmę, tą historyczną pamięć następnym pokoleniom. Bo faktycznie po 1990 roku, kiedy zebrało się tych kombatanatów AK około 100 teraz faktycznie zostało już tylko kilku, którzy walczyli w latach II wojny światowej. Niestety, ale to procesy biologiczne są nieubłagalne. To jest bardzo ważne, że mogli ci Kombataneci AK powiedzieć w swoich rodzinach i nam wszystkim jak było, odzyskać swoją tożsamość i przekazać prawdę historyczną bez obawy pamiętać i prawdę historyczną, na której możemy zbudować politykę historyczną.

Interviu, kuris vyko 2018 m. gegužės 8 d. papildymas:

2019-06-19

Dzień dobry,

pisze doktorant Tomasz Bożerocki,

tym razem chodzi mi o oddział "Kmicica".

Powszechnie jest znane, że oddział został zlikwidowany przez ludzi Markowa 26 sierpnia 1943 r., jednak czy na pewno tak? W archiwum przypadkowo trafiłem na sprawozdanie "Wandala" czyli Jana Nagrabeckiego, który w nim podaje trochę inne okoliczności likwidacji oddziału oraz inne daty czyli pierwsza połowa września 1943 r.

Natomiast w książce "Idąc na hasło" znowu powraca o powszechnie znanych okolicznościach likwidacji oddziału. Taki dokument to jakaś "lipa"? Czy może być, że w książce "Idąc na hasło" J. Nagrabecki umyślnie zmienił przebieg wydarzeń? Bo na przykład późniejsze pozycje, jak chociażby Z. Szyłyki i innych są podobne do J. Nagrabeckiego, a może nawet napisane w oparciu o jego książkę. Co wiecie na ten temat?

Pozdrawiam

Tomasz Bożerocki

2019-06-19

Szanowny Pani Tomaszu,

Dziękuję za email. Sprawa oddziału "Kmicica" jest już dawno rozwiązana i wygląda następująco:

W 1992 roku znalazłem w archiwum Partyjnym w Mińsku (wtedy jeszcze nie było Łukaszenki i archiwa były otwarte) raport F. Markowa (dowódcy brygady sowieckiej partyzantki) do Moskwy o likwidacji oddziału "Kmicica". Píše on szczegółowo o tej akcji z 26 sierpnia 1943 roku. Najpierw zaprosili dowództwo do siebie tego polskiego oddziału (niby na peregowory), podstępnie rozbroili dowództwo, następnie okrążyli polski oddział, gdzie on stacjonował i wzięli do niewoli około 200 żołnierzy, szybko przeprowadzili śledztwo podczas którego wyłonili grupę najbardziej aktywnych (50 osób wraz z dowództwem) których rozstrzelali, około 100 odpuścili do domu, a z pozostałych zrobili polsko-sowiecki oddział partyzancki im. B. Głowackiego. Z tego oddziału polsko-sowieckiego polscy partyzanci zaczęli uciekać i wtedy Markow rozbroił te resztki (30) i rozstrzelali. Sam Markow w liście pisze, że należało wszystkich rozstrzelać, ale jak sam pisze "wtedy Polacy powiedzieli by o drugim Katyniu". Wszystko to jest w mojej książce monografii "Okręg Wileński ZWZ-AK w latach 1939-1945", książka jest w bibliotece Mażvydasa. Książki "Idąc na hasło" nie znam - ale dla mnie ta sprawa jest całkowicie jasna, potwierdza ją wiele relacji między innymi Lidia Lwow-Eberle, która była w tym czasie w oddziale "Kmicica", była rozbrojona, przesłuchiwana i widziała to wszystko (oprócz rozstrzeliwania naturalnie). Ocalała, ponieważ była lekarzem i miała rosyjskie korzenie i została odpuszczona przez Sowietów. To tyle. A kto jest promotorem Pana pracy doktorskiej? Pozdrawiam serdecznie
Jarosław Wołkonowski

2019-06-19

Panie Profesorze,

dziękuję za operatywną oraz treściwą odpowiedź.

Z pana książką doskonale jestem zapoznany, ponieważ mam ją i chętnie opieram się ją w pracy.

Jednak chodzi mi o coś więcej, w załączniku zamieszczam raport "Wandala".

Jaka jest Pana opinia na ten temat, dlaczego został napisany raport o treści, która jak wynika z pańskich badań, całkowicie nie odpowiada rzeczywistości?

Pozdrawiam
Tomasz Bożerocki

2019-06-27

Szanowny Pan Tomasz Bożerocki,
Dziękuję za email i przepraszam za opóźnienia - mam teraz gorący czas sprawdzenia jako promotor prac magisterskich i szykowania studentów do obrony prac magisterskich - mam ich 21. Co do tego raportu Wandala - jest to człowiek, któremu udało się "wyrwać się" z niewoli sowieckiej. Sowietci odpuścili z niewoli swojej element lojalny wobec nich i nie nadający się do wykorzystania. Z tego powodu dla mnie ten Wandal jest mało wiarygodny. Takich było około 60-70 z oddziału Kmicica. Skąd (z jakiego archiwum) ma Pan ten raport?

Z wyrazami szacunku
Jarosław Wołkonowski

2019-06-27

Dzień dobry,
Dziękuję za odpowiedź i przepraszam za natarczywość :)
Raport ten znalazłem w LCVA w tzw. "Zbiorach bernardyńskich" (R-601),
Czy możliwe, że taki raport został "skomponowany" w celu usprawiedliwienia Markowa?

Bo interesującym jest to, że w później opublikowanych wspomnieniach, o których Panu wspominałem - "Idąc na hasło"

Suponuje, że może i słusznie rozbrojono Kmicica i jego ludzi bo może rzeczywiście chcieli napaść i rozbroić Markowa i jego ludzi. Także przyznaje się do służby u Markowa jeszcze zanim przeszedł do Kmicica i po powrocie do niego za wstawiennictwem byłych "towarzyszy" po rozbrojeniu Kmicica. Czyli po prostu chodzi mi o Pana opinię w jakim celu mógł być napisany taki raport? Między innym w swoich wspomnieniach wskazuje na swe dalekie związki rodzinne z komendantem "Wilkiem".

Zapomniałem odpowiedzieć na Pana pytanie, kto jest moim promotorem. Moją promotorką jest Pani docent Renata Matkevičienė z Wydziału Komunikacji Uniwersytetu Wileńskiego.

Pozdrawiam
Tomasz Bożerocki

2019-06-27

Szanowny Pan Tomasz Bożerocki,

Możliwie, że jest tak jak Pan sugeruje, ale trzeba na to mieć dokumenty, że Wandal był powiązany z Markowem, a takich dokumentów jak rozumiem nie ma. Są tylko poszlaki. Oddział Kmicica nie miał żadnego zadania rozbroić Markowa (to na 100% wiemy), był to pierwszy polski oddział na terenie Wileńszczyzny i musieli ci ludzie odnaleźć się w nowej rzeczywistości. Wiele wskazuje, że ten Wandal mógł być powiązany z Markowem, to tłumaczy, dlaczego został odpuszczony i dlaczego tak napisał ten raport. Dokumenty Bernardyńskie w swoim czasie wszystkie przeczytałem, ale tego raportu nie przypominam - ale minęło już sporo lat odkąd te dokumenty zostały znalezione i upublicznione. Z wyrazami szacunku

Jarosław Wołkonowski

2019-06-27

Rozumiem, dziękuję za odpowiedź i podzielenie się swą opinią na temat.

Jak uważacie, czy warto byłoby w kontekście badań nad pamięcią o AK na Litwie wciągnąć właśnie ten wątek, jako pamięć alternatywna (kłamliwa?), która nie rozpowszechniła się? Nie rozpowszechniła się ponieważ fakty i wspomnienia innych uczestników wskazują na co innego a i sam Wandal w swoich publikowanych wspomnieniach zaprzecza treść raportu, co więcej nawet nie wspomina o tym, żeby takie sprawozdanie komuś zdawałby. Aczkolwiek niektórzy autorzy, np. E. Banasikowski pisał, że oddział został rozbrojony wczesną jesienią, niby w pierwszych dniach września.

Pozdrawiam

Tomasz Bożerocki

2019-06-27

Szanowny Pan Tomasz Bożerocki

To jest ciekawy wątek i warto jego zbadać w kontekście próby "skrzywienia" pamięci historycznej. A czy znane jest nazwisko Wandala? Data rozbrojenia oddziału Kmicica podaje sam Markow w raporcie do Moskwy

-26 sierpnia 1943 roku.

Pozdrawiam

Jarosław Wołkonowski

2019-06-27

Jak i pisałem wcześniej Wandal to Jan Nagrabecki autor książki/wspomnień "Idąc na hasło: zapiski partyzanta",

kolega Zdzisława Szyłyki z liceum Śniadeckich. Szyłyko we swych wspomnieniach nie podaje powiązań Wandala z Markowem, nawet nie pisze tego, że Nagrabecki do Kmicica przyszedł od Markowa.

Natomiast Nagrabecki onże Wandal w swych wspomnieniach pisze o bardzo zimnym przyjęciu u Kmicica po przejściu od Markowa i nawet takiej niechęci, że niby czyniono mu pewne przeszkody itd.

Wspomnienia Nagrabeckiego - Wandala są też interesujące tym, że np. wiele mówi o życiu w brygadzie Kmicica,

np. o tym, że ćwiczano dźiu - dżitsu i tego typu ćwiczenia prowadził instruktor wypożyczony od Markowa, coś wam wiadomo na ten temat? W ogóle jak czyta się wspomnienia Nagrabeckiego - Wandala to powstaje takie wrażenie, że to jest opowieść holywood'zka...karate...dźiu-dżitsu...judo...etc.

O J. Nagrabeckim pisał też w swych wspomnieniach Paweł Świątlichowski.

Pozdrawiam

Tomasz

Interviu su tikruoju AK nariu Stanisławu Poźniaku.

1. Kokios datos yra jums reikšmingos? 8

- Jakie daty są dla was znaczące?

W jakim czasie, dzisiejszym? – tak – same daty główne to jest 11 listopad, 3 maja, 13 lipca kiedy rozpoczęła się operacja Ostra Brama, ale rozpoczęła się ona 7 lipca a zakończyła się 13 lipca. To te takie same główne daty, najbardziej ważne – a inne jakiegokolwiek – no inne też założenie Klubu w 89 roku no i trudne były wtedy czasy, pan Jarosław Wołkonowski to organizował, byliśmy też prześladowani w tym czasie, no byli takie czasy też ważne, założenie Klubu, no po tem też byliśmy szkalowani przez władzę litewską, byli sądy urządane jednostronne, nas nie dopuszczali do tych sądów by my coś powiedzieli o sobie, na placu byli nie wiem dzisiaj nie pamiętam jakim, gadali co im się podobało i co oni chcieli a nam nie dawali słowa, no to wot takie były czasy niespokojne.

2. Kodėl įvardytos datos yra jums reikšmingos? 9

- Dlaczego wymienione daty mają dla was znaczenie?

No ważne dlatego, że powstał ten Klub bo gdyby nie powstał przecie Armia Krajowa walczyła, poległo około 500 osób i jeśli by nie byłoby tej Armii Krajowej to zaginęłby ślad a tak pozostał ślad i to jest w historii zostało – dlaczego wymienione daty 11 listopada, 3 maja, 13 lipca są ważne? – nu 11 listopada nu to Polska odzyskała niepodległość, przecież po 123 latach nie było po Polski to były smutne czasy i tragiczne – dlaczego wam osobiście te daty są ważne? – nu dla mnie osobiście bo jestem Polakiem, urodzony jestem przed wojną w Polsce urodzony i to zostało od dzieciństwa od pierwszej klasy to wszystko zostało w pamięci i jak to mówi się w sercu bo to nam to jest ważne, dzieciństwo nawet, które przed wojną do 39 roku wychowała nas Polska.

3. Kodėl jūsų nuomone šiandien verta/neverta kalbėti apie jūsų ir jūsų draugų išgyventą praeitį? Jūsų nuomone atmintis apie lenkų pogrindį turi reikšmę visuomenei? 6

- Proszę powiedzieć swoje zdanie, dlaczego dzisiaj warto/lub nie warto mówić o waszych doświadczeniach, doświadczeniach waszych przyjaciół? Według was pamięć o polskim ruchu oporu jest ważna dla społeczeństwa?

Na pewno trzeba mówić – dlaczego? – no dlatego żeby nie zaginęła pamięć, ślad nasz i nie tylko, że my teraz odeszło, było prawie 89 teraz zostało nas naturalnych akowców dwa, po tych latach wszyscy odeszli, zostałem ja i jeszcze jeden, który już nie ma pamięci, leży już drugi rok to wot już przyjmuję młodych, niektórych takich i studentów i wszystko bo my już

odchodzimy i jeśli nie będzie już nas zastępów nasz zastąpić nie będzie kim to może zaginać ten Klub.

4. Koks, jūsų nuomone, galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? 7

- Jaką, według was, mogliby pełnić rolę politycy mówiąc o pamięci o polskim ruchu oporu?

Jacy politycy, czy litewscy czy polscy? – i jedni i drudzy – no muszą bo nie ujdiesz nigdzie od tego to jest bo to jest taka prawda, która weszła w historia, chcą nie chcą muszą mówić. Polscy politycy to stale mówili, tylko przy PRL-u to nie było wolno, ale oni stale mówili i mówić będą. No litewscy im trudno o tym mówić, ale zaczęli o wczoraj byłem w spotkaniu w Rumie tym Valdovu to już jakbyto przyznają 3 maja to już wspólna historia musi być i tak trudno i słyszałem jak im trudno było wymawiać, ale niestety nie mają gdzie się podziać, boją się Rosjanów i nie mają z kim kolegować ot taka sprawa.

5. Koks jūsų santykis su LR atmintinų dienų įstatymu ar jis jums padeda išlaikyti, perduoti jūsų organizacijos atmintį? 10

- Jakie jest wasz stosunek z dniami pamięci obchodzonym na Litwie, czy te dni pamięci pomagają zachować, przekazać pamięć o waszej organizacji?

Nu niestety nie, oni nie obchodzą, jak podpisaliśmy i obiecali oni, że będą, ale niestety nie, oni nie bywają na naszym a my na ich, może teraz, ale już teraz i nie mam komu – a święta państwowe (16 lutego, 11 marca) – nie nie, niestety nie – bo oni nie chodzą na wasze? – nu tak, tak. Nu bo oni nie przyznają naszych a my ich. Nu nie było, nu jednym słowem to nie było zapisane w statucie u nas takiego, bo z imi narazie w ogóle nie można było dogadać się zanim nie podpisali ta pojednanie. Zwrócili się oni do nas i my już nie mogli nic powiedzieć a zgodziliśmy się pojednać się bo już powiedzieli: my walczyli a teraz stare, śmierć przychodzi i musimy przebaczyć i żeby spokojnie odejść z tego świata

6. Kaip galvojate kodėl LR atmintinų dienų įstatyme nėra datų susijusių su lenkų pogrindžiu? 11

- Jak uważacie, dlaczego wśród litewskich dni pamięci nie ma żadnego dnia poświęconego polskiemu ruchowi oporu?

Nu to trudno, trzeba dla litewskich historyków pracować – a jakie wasze zdanie na ten temat? – no trudno pytanie, trudno ich odgadnąć pojęcie, no bo nie lubią Armii Krajowej. Armia Krajowa to no to wróg nr 1 u nich był ot, za to tak oni, mój syn na przykład kończał historia w Polsce on zakończył uniwersytet katolicki no i wykładał tutaj w w Korwie w Trokach wykładał historia, nie mógł tego przenieść i rzucił ta historia bo kazali Polacy Armia

Krajowa wróg nr.1 Polacy też nu i on tak oni znaczy młodzież wychowują nawet słyssał Adamkusa słowa nie dawno, tydzień temu skarżył się na tych parlamentarzystów, że źle młodzież wychowują naszy rząd, nasze prawo nawet Adamkus mówił.

7. Kodėl verta/neverta į LR atmintiną dieną įstatymą įtraukti datas susijusias su lenkų pogrindžiu? 12

- Czy warto/nie warto do kalendarza dni pamięci RL wciągnąć daty powiązane z polskim ruchem oporu?

To była taka niby obietnica, że nawet nam będą jakieś ulgi wszystko to słowa, ale obietnica została się obietnicą, także jeśli by te mądre byłoby ludzie historycy na przykład to mogłoby być bo przecie tego nie wymażysz to taka historia że te nijak nikt nie może tego odrzucić, ale niestety oni takie jest.

8. Kurių Lietuvos/užsienio institucijų veikla yra būtina siekiant išsaugoti atmintį apie lenkų pogrindį? Kodėl? 13

- Działalność jakich instytucji (litewskich/zagranicznych) jest obowiązkowa chcąc zachować pamięć o polskim ruchu oporu? Dlaczego?

Z Litwinów, tak? – może być i litewska i zagraniczna – No instytucja to tylko IPN, instytucja IPN nawet miałem spotkanie, też tak jak z pane wywiad robili, opowiadałem dużo co o Armii Krajowej to sprawa IPN – a działalność ambasady? – nu nie wiem, starają się oni też starają się nie powiem, że oni potrzynują to wszystko i na przykład powiem, chcę pochwalić swoją ambasadą Cygnarowskiego Stanisława, który mnie teraz nu rok czasu temu nu dawał, dał taką rekomendację i otrzymałem od Prezydenta Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski za działalność kombatancką Armii Krajowej.

9. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į jus, jūsų organizaciją pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė? 14

- Czy, według was, stosunek litewskich instytucji do was zmienił się po porozumieniu się z żołnierzami Plechawiczusa, które miało miejsce w 2004 r. Co i dlaczego zmieniło się/nie zmieniło się?

Noo trochę inaczej, trochę przestali szkalować, zamilkło. Po pierwsze przestali, po drugie ich nie ma odeszli, pomarli tych wszyscy, ten Pawlawiczus, który my podpisywałem ja razem, no nie ja jeden tam był taki prezes Pacyno, jeszcze jeden tam kolega to już wszyscy odeszli nie ma, ot. No i potem myśmy się spotkali po tym pojednaniu za miesiąc/półtorej miesiąca jakiegoś w teatrze operos i baletu, oni zaprosili nas. No i tego, ale przed tym pokazali film Armii Krajowej bandyci, że Litwinów rozstrzeliwali ale z jakiej przyczyny oni rozstrzeliwali czy coś tam nie było, ale tylko, że nu mordowali Litwinów – taki bardzo powierzchowny? - taka powierzchowna, aby oskarżyć,

to więc ja temu Pawlawicziusu, tam też tak przy stole siedzieliśmy piliśmy herbatkę, kawę, mówię, dlaczego Pan Prezesie przecież my podali ręce a wy znów pokazali, że my bandyci. On będzie mówił a to jeszcze będzie drugi odcinek, to wie no źle zrobiłem, nu ale emocja nie wytrzymała, to ja mówię durniów szajka przepraszam, zawrócił się i wyszedł. Wot tak, tak rozesłem się, źle zrobiłem, ale no jak to można tak tu podpisali rękę podali i znów pokazują po telewizji. Nu ot taka była ostatnia kłótnia, ale już jego nie ma, no prawda byli dobre gesty po tym pojednaniu zaraz po wszystkich pojechali wzięli oni autokary dwa pojechaliśmy na pole grunwaldzkie koło Olsztyna, razem wspólnie byli na tym uroczystościach tam na tym wszystkim walkach, byli takie gesty dobre nu i teraz teraz na prawdę cicho na razie.

10. Kada Jūs ir jūsų organizacija susilaukia daugiausia dėmesio ir iš kokių institucijų? Ar nesijaučiate pamirštas?

- Kiedy wy i wasza organizacija otrzymuje najwięcej uwagi? Czy nie czujecie się zapomniani?

No nie, nie. Instytucje to po pierwsze IPN, ambasada i konsul i w ogóle na ambasade jestem bardzo wdzięczny, który na prawdę czule odnosi się o na przykład jak trzeba było mnie jechać do Warszawy po nagrodę to samochód dali nawet dali tego opiekuna nam już tutaj to grzech powiedzieć – a litewskie instytucje? – litewskie to od tego pojednania jak byliśmy w Olsztynie i po tym opery i balety teatrze wszystko zanikło. Jeden raz tam było spotkanie, świętej pamięci prezes Pacyno tak, ale mnie tam nie zaprosili to nie wiem co tam było i od tego stało głucho. – a czy macie status kombatancka litewski? – nie, nie, nie – nie przyznano wam? – nu to ja mówię obiecali niby to znaczy gdyby przyznali to byłyby ulgi za mieszkanie czy coś tam ale to obiecali tak nam, raz byłem tam w sejmnie i tak to wszystko zostało, zacichło. Są dwie organizacje kombatanckie, u Klonowskiego jeszcze jest i oni mają status kombatancki? – oni mają – nu jeden z nich? – nie wiem, statut kombatancka mnie podzwonili z konsulatu i żeby ja przystąpiłby do jakiejś organizacji kombatanckiej jeszcze bo to nie wiem to trzeba tam będzie iść ankietę wypełnić a tutaj to ja nie mogę powiedzieć, albo tak, albo nie. – a kto dzwonił z konsulatu, kobieta jakaś? – dzwoniła? Tak, tak po mojemu sekretarka czy coś tam.

11. Kokiose vietose renkatės norėdami paminėti jums reikšmingas datas?
15

- W jakich miejscach zbieracie się aby uczcić daty, które są ważne dla waszej organizacji?

No przeważnie to na Rossie tak, no i jak 13 lipca to potem jedziemy w Krawczuny, no jeździmy na Kalwarię składamy wieńce, kwiaty też tak samo.

12. Kodėl šios vietos yra reikšmingos, kaip jos siejasi su pasipriešinimo judėjimu? 16

- Dėlczego te mjejsca są waźne, w jaki sposb one wiąą się z polskim ruchem oporu?

Dlatego, że polegli, mogli ichte, nasze rodacy, dlaczego mogą być waźne? Nasze koledzy, prace.

13. Kas jūsu nuomone svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų pogrindį? 17

- Co, według was, jest najwaźniejsze przekazujac pamięć o polskim ruchu oporu?

Nu co najwaźniejsze? Najwaźniejsze to, że Armia Krajowa powstała i żeby nasze pokolenie nowe starało się utrwalic u siebie, żeby to nie zostało zapomniane. O to jest waźne, żeby pamięć nie zanikłaby o tej Armii Krajowej. Bo przecie Wilno to było kolebka polskosci, przecie na marszałek stąd pochodzi i 19 rok i 44 rok tyle cmentarzy, tyle wszystkiego, ni to że tam litewskich tam kilka leży na Nowej Rossie, a Polacy naokoło Wilna i antokolski cmentarz i Rossie i wszędzie wszędzie na około są nasze rodacy, ich groby to świadczy o tym, że tu była polskosc i musi być nadal. Smutno będzie jeżeli będzie zanikać, młodzież nie będzie kontynuowac tych tradycji.

14. Kaip vertinate Lietuvos/užsienio žiniasklaidos susidomėjimą lenkų pogrindžio atmintimi Lietuvoje? Ar tai kas yra perduodama žiniasklaidoje atspindi jūsų lūkesčius? 18

- Jak oceniacie stopień zaciekawienia się polskich/litewskich medii pamięcią po Armii Krajowej w Litwie? To co jest przekazywane przez media was zadowala?

Dokładnie to? – media: telewizja, prasa, radio? – no, no Polskie media to mówią, ale litewskie ja nie słyszałem, nawet nie tylko o Armii Krajowej, o marszałku i to tak, teraz jak była 150 rocznica to tak mówili, myceli, stękali i tak dalej, niby to prawda trudno im przyznac, że to przez marszałka odzyskali oni niepodleglosć, ale ot Litwa i koniec a skąd ta Litwa, przez kogo oni otrzymali ta wolnosć, żeby wdzięczne byli ot tego oni nie mogą wytłumaczyc sami sobie. – a czy zgadzacie się z tym co piszą w mediach? – no tak, dlaczego nie, zadowala. Nasze media to mało tam wspominają tam, tyle jak już data tam, też tak samo Znad Wilii często tam mówią, wspominają, trochę Okińczyć tam też tak samo niby to tędy i siędy, na dwie strony wypowiada się ale też ostrożnie. – a litewskie media? – nu niestety nie, nie słyszałem, jeśli wypowiadają się to nie w dobrym duchu.

15. Kaip jūs suprantate sąvoką pasipriešinimo judėjimas? 1

- Jak rozumiecie pojęcie – ruch oporu?

Ruch oporu no to znaczy naród powstaje przeciw dyktaturze jakiejś łamiące prawa człowieka to naród nie z dobra to powstaje idzie na śmierć i to jest mało takich ludzi, nie wszyscy są ludźmi, tacy którzy decydują się nie myśli o sobie a myśli o ojczyźnie.

16. Kodėl dalyvavote pasipriešinimo judėjime? 2

- Dlaczego braliście udział w polskim ruchu oporu?

Nu dlatego, że mnie Polska wychowała, z pierwszej klasy aż do trzeciej bo ja trzy klasy do wojny skończyłem. A na czwarta rozpoczęła się wojna i już Litwini zaszli i zaczęli tylko po litewsku, ale rozumie, ojciec zapisał się Polakiem i mnie nie przepuścili do czwartej klasy bo ojciec Polak mnie do czwartej klasy już nie zatrzymali. Była taka propagadna wtedy, że znaczy tego kto zapisze się Polakiem, a to było po wojnie, nie otrzyma nie soli, ni cukru, ni tam no mydła, no proszki takie różne nie otrzyma, nie może będzie kupić w sklepie, ni sprzedadzą za to że Polak i mnie jeszcze do tego, jak ojciec był Polak, bili było w plecy jak raz dali taki pamiętam Budrys, ja do szkoły nawet nie wyszedł, dziecku jak walnął w plecy, ot takie były czasy.

17. Kodėl priklausote pasipriešinimo dalyvių veteranų klubui? 3

- Dlaczego należycie do klubu weteranów polskiego ruchu oporu?

Nu wstąpił nu bo w ogóle to Armia Krajowa, w ogóle ta organizacja była i wstąpił bo jako kombatanant jestem to to Warszawa tak zdecydowała – rozumiem a w którym roku wstapiliście? – w którym roku? To był chyba 91 rok czy coś tak, nawet nie nie chyba wcześniej 89 czy w 90 roku, gdzieś tak. Ja nie rozpytał pana w jakim celu i kto to pana posłał z jakiej to organizacji jest potrzebne – piszę pracę naukową o pamięci Armii Krajowej, studiuję na Uniwersytecie Wileńskim i piszę doktorat i nazywam się Tomasz Bożerocki – pan pytał o statucie, nie mogłem odpowiedzieć bo nie tak zrozumiałem bo nie tak to było sformułowane, statut jest w Klubie a statut kombatananta to nie ma takiego.

18. Kokiais būdais palaikėte/išlaikėte atmintį apie pasipriešinimą sovietmečiu? 4

- W jaki sposób udało się zachować pamięć o polskim ruchu oporu w okresie radzieckim?

Dlatego, że no starałem się nie mówić o tym, nawet bliskim kolegom bo nie wiesz czym oni dyszą i w ogóle nie wolno było, tylko najbliżsi wiedzieli o tym więcej nic. Bo to groziło zesłaniem albo więzieniem, co prawda ja byłem aresztowany na przełomie 49/50 roku. Pracowałem na dworcu i tam kuzyn podobnie bo pracował z naszych stron i po pracy stoję na trolejbusnej koło dworca czekam, przychodzi za plecy sierżant tam znajomy bo pracowali razem, bo na dworcu pracowałem, i oni tu teraz aresztowan, nu raz aresztowan

to aresztowan, izwini tak powiedział do mnie nu ja mówię ty na służbie i wszystko sadowa 25 mnie trzymali chyba tydzień czy dwa i za to wszystko że gdzie był, kim był, z kim był i tak dalej, a ja mówię bo jak byłem w tej konspiracji oni nie mogli udowodnić po pierwszy, że młody byłem, po drugie, że broni nie nosiłem i umundorowania nie miałem. A dlaczego nocowali, a dlaczego zachodzili a tak dalej i mówię co, do pana by przyszedł uzbrojony i kazał nieść jeść i dać przenocować to co nie dałby? Musiałby dać. To tak trzymali mnie, trzymali do dwóch tygodni nu a potem zgodzisz się współpracować to wszystko darujemy i pošlemy uczyć się ciebie, będziesz człowiekiem u nas, nu prawda, żeby tak zgodziłby się, ale powiedziałem, że niestety tego nie, jak dał pistoletem po stole, bracia, żeby twojej nogi tu nie było za 24 godziny i uwolnili z pracy mnie, byłem bez pracy pół roku czasu, i żeby na oczy nie pokazywałby się mnie wszystko jedno posadźmy no tak mnie. No ale niestety potem i w litewskiej prokuraturze był, na przełomie, dokładnie nie pamiętam to w 90 rok tak. Podzwonili mnie z głównej prokuratury, noriu pakalbeti apie Armijos Krajovos nu i ja bez tego wezwania mogłem nie iść, nu ale jak poszłem to też tak samo półtorej godziny do dwóch tam za ta Armia Krajowa za a przeważnie za Łupaszki co w Glinciszkach tego w Dubinkach raczej odwet zrobił no i też wiesz, a może ty znasz a kogo tam, ojej ojej, tak samo nu i też byłem jak to mówi się na haczyku. Ot takie były te czasy. – ale potrafiliście zachować pamięć? –tak, a dlaczego by nie. Tyle lat, przez tyle, jak to mówi się trudów, przykrości tyle, nu to jak to nie zachować. To nawet we śnie to widzi się czasami. Pamiętam jak Niemcy zaatakowali z rana artyleria, do dziś dnia, bywa jak przyśnie i te armaty aż podskoczę, to zakodowane w mózgu.

19. Kokiais būdais ir kodėl perduodate savo atsiminimus apie dalyvavimą pasipriešinime? 5

- W jaki sposób i dlaczego przekazujecie pamięć o uczestnictwie w ruchu oporu?

No w jaki sposób, w jaki sposób inaczej przekażesz? Pismem, czynami, opowiadaniem wot na przykład jak dla Pana, jak spotkania przyjeżdżają dużo z Polski, no komentarze proszą takie żebym o pamięci, o Wileńszczyźnie, o naszych walkach, o naszych wszystkich takim sposobem przekazuję.

20. Kokiais būdais įtraukiate jaunimą į savo organizacijos veiklą?

- W jaki sposób przyciągacie uwagę młodzieży do swej organizacji? Przyjmujemy tak? – zachęcacie, żeby byli z wami? – no przeważnie są to tacy ludzie, którzy większość polskiego pochodzenia. No z większej takiej wykształcenia z takiej inteligencji, które z rodziny polskiej, bo jest i mieszanie, nu jest i nawet z mieszanych rodzinów. Tu ostatnio przyszedł taki

Andrzej Solatis nazwisko litewskie no ale niestety, widzi, u tych ułanów, to on w tych ułanach u Szostka tego on. Z Szostkiem oni do nas przyszli on teraz tu u nas znajduje się, nawet nam Szostko mówił, że on z pochodzenia litewskiego no ale ma jakieś powołanie do polskości.

21. Ar sutinkate su tuo ką girdite apie istoriją viešoje erdvėje: per žinias, spaudą, etc.?

- Czy zgadzacie się z tym co słyszycie w mediach?

Zależy w jakich? – nu w litewskich? – W litewskich, no zależy o jakim temacie? – o pamięci o Armii Krajowej? – o pamięci Armii Krajowej, to ja jeszcze raz powtarzam, mało kiedy, nie słysząc żeby o tym gadali bo to jest jak to mówi się sól w oczach.

22. Kas, Jūsų nuomone, yra svarbu kalbant apie pasipriešinimo judėjimą?

- Co jest ważne mówiąc o ruchu oporu?

No to, to jest ważne, że nie zanika pamięć o tej Armii Krajowej bo jeśli o tym nie mówić, nie publikować, nie rozpowszechniać no to i trudno dochodzi o tym, ale jeśli przestać, milczeć, będzie w ogóle milczenie przyjdzie.

urodzony ja, wieś Podmerezcz po polsku była gmina Turgiele i województwo Wileńsko – Trockie, w 1928 roku urodzony jestem, a w obecnym czasie liczy się rejon Solecznicki i jestem prezesem Klubu Armii Krajowej Stanisław Poźniak.

Interviu su AK nariu Edwardu Klonowskiu.

1. Kokios datos yra jums reikšmingos? 8

- Jakie daty są dla was znaczące?

O datach? Nu jak, początek wojny, okupacja sowiecka 17 września, wojna niemiecko bolszewicka w 41 roku, w tym 43, 44 i 45 roku Armia Krajowa w której już uczestniczyłem, nie bezpośrednio bo należałem do konspiracji. Siatka akowska u nas tam była między Łoźnikami a Szaternikami, chyba zna takie miejsca. Ja z pod Nowej Wilejki bo w Nowo Wilejkim kościele ja był chrzczony, bierzmowany. Tak, nu i co dalej, po rozbrojeniu Armii Krajowej tam była placówka miejscowość Kardisówka między Łoźnikami i Szaternikami no i tam jakoś udało się uniknąć aresztowania, bo jak aresztowali gospodarza tej placówki Kardisa z starszym synem pomieścili jego w policji, mwd, raczej nkwd. Ich nie zdążyli odesłać znaczy – a areszt był na Wileńskiej, na jakiej ulicy w Wilejce był areszt? – a tutaj jak jedzie się o cerkier – to Wileńska była? – Wileńska, gdzie cerkiew na prawo, tego tam siedzieli ich nie zdążyli odesłać na Łukiszki a jechał pociąg wymiatał ze wszystkich więzieniów gdzieś tam za Kowno, z Kowna, z Prawieniszek i z tych Łukiszek i z Wilejki i zabrali tych, które jeszcze nie byli zaprotokołowane bo ich nie zdążyli i powieźli ich za Moskwę na pracę, tam potrzebne byli ludzie budowali pierwszy gazociąg Saratow – Moskwa nu i tam oni poskańczali prace za rok czy coś mniej więcej, które nie byli zaprotokołowane oni liczyli się jako wolnonajemni to ich wypuścili w końcu 44 roku, a jednocześnie był aresztowany gospodarz z synem starszym, komendant Olechnowicz, który dowodził to placówko bo ona nazywał się jako kwatermistrzostwo i szwagier tam tego gospodarza Szostak, ja z jego synem kolegowałem i razem tam pracowaliśmy w tej placówce. Ale zaczęliśmy o datach to wróćmy raz jeszcze do nich...

2. Kodėl įvardytos datos yra jums reikšmingos? 9

- Dlaczego wymienione daty mają dla was znaczenie?

Bo nu jakoś to wlaźło do mózgu te historyczne daty bo to oni takie, to niezwykle daty byli, ale na przykład jak aresztowali gospodarzy i u nas w naszych Szaternikach ukrywała się po rozbrojeniu kilkanaście chłopów, no, to gdyby oni byliby na badaniu mogliby, bo torturowali mocno, i tego ja jeszcze zaskoczę bo jak ich aresztowali gospodarza tego i z synem, posadzili i wywieźli to KGB od NKWD zapotrzebowali znaczy się tego okręgu z placówki wyszykiwać tych byłych – akowców? – no. To było we wrześniu 44 roku i był syn młodszy syn u gospodarza to tego wzięli syna do Wilejki znaczy do milicji i też jego mocno torturowali, znaczy się gdzie ojciec i brat i reszta

komendant. Bo on nie wiedział że ich wywieźli do Moskwy, to w czasie mocnego torturu on nie mógł już wytrzymać, znalazł kawałek szkła i pociął sobie żyły na rękach i był już spłynął z krwi to jego przyszedł, znaczy tam jest piwnicy, tam były ciekawe piwnicy ja potem był parę razy, tego gdzie te nocowali siedzieli te aresztowani, przyszedł tego żołnierz prowadzić jego na górę na badania on nie żywy to go za nogę czy zameldował kierownictwu, wyciągnął jego na podwórek a to już chyba było w grudniu nu i on znaczy do rana, nocami tylko badali, tam na ziemi trochę ocucił się i odpelził jakoś w stronę szosy nu pod ranek kto jechał człowie dalej tam z Ławaryszek czy Michaliszek wiózł takie drzewo wiązki porobione żeby sprzedać i zrobić zakupy, patrzy ruszy się ktoś w rowie, patrzy człowiek, on jego na sani i przywiozł tam niedaleko na Zarzeczcu był szpital, on i teraz jest rakowy szpital, i jego tam zdał do szpitala, tam jego, nu personal był jeszcze miejscowy polski oni domyśleli się o co chodzi, nu jego tam zaopiekowali się tam dobrze. Coś na trzeci czy czwarty dzień już areszt nałożyli, znaleźli, no i tego chcieli przysłuchania robić, ale jemu nie pozwolili obsługa, że on jest nie przytomny i nic wy tam nie dowiecie się dali numer telefonu żeby jak przyjdzie do przytomności podzwonić nu oni też kilka razy dzwonili, że jeszcze nie przytomny, nie przytomny. Jak zaczęło mu przywalać mu poprawiać zdrowie bo tam mu i krwi dawali i wszystko jak należy się jego, organizacja jeszcze nasza wykradli nu przekupili tego dyrektora i on napisał, tam leżał jeden w trupiarni nu bo ten nazwisko był Kardis a tam w trupiarni Brzozowski to on jemu wypisał takie zaświadczenie lekarskie na imię Brzozowskiego, ten co leżał, i jego tutaj koło katedry, koło tego kościoła tego św. Teresy tam też była nasza placówka już potem, po tym po rozbrojeniu i jego tam podleczyli i przez ten, był punkt werbunkowy do Armii Berlinga na Basanawicziaus, jak tam Stefana Batorego było? – Pohulanka - nu właśnie Pohulanka nu jego tam odprawili do Polski i on żył pod tym, bo jego ojciec i brat od razu pojechali prosto do Polski i ten komendant Olechnowicz, a Szostak zajechał jeszcze do tej Wilna zabrał rodzinę i powiozł. Ciekawa historia, ale przejdźmy dalej do tematu....

3. Kodėl, jūsų nuomone, šiandien verta/neverta kalbėti apie jūsų ir jūsų draugų išgyventą praeitį? Jūsų nuomone atmintis apie lenkų pogrindį turi reikšmę visuomenei? 6

- Proszę powiedzieć swoje zdanie, dlaczego dzisiaj warto/lub nie warto mówić o waszych doświadczeniach, doświadczeniach waszych przyjaciół? Według was pamięć o polskim ruchu oporu jest ważna dla społeczeństwa? Bardzo nawet ważna i to koniecznie trzeba o tym mówić – dlaczego? – nu bo to jak my jesteśmy Polakami nu o które walczyliśmy to musimy to zachować

tą historię to może podtrzymać naszą tożsamość, o to chodzi, dlaczego my życie swoje oddawali za to, przecież tyle cmentarzy jest po Litwie, po Białorusi.

4. Koks jūsų nuomone galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? 7

- Jaką, według was, mogliby pełnić rolę politycy mówiąc o pamięci o polskim ruchu oporu?

Politycy? – tak, czy oni mogą przyczynić się do zachowania pamięci – koniecznie trzeba to, tak właśnie ja i dla swoich wnuków to wmawiam, że to koniecznie trzeba bo przecież nam to kosztowało życie – jak myślicie politycy muszą tym zająć się? – powinni, dlatego i jest i są politycy żeby tym się zajmowali.

5. Koks jūsų santykis su LR atmintinų dienų įstatymu ar jis jums padeda išlaikyti, perduoti jūsų organizacijos atmintį? 10

- Jakie jest wasz stosunek z dniami pamięci obchodzonym na Litwie, czy te dni pamięci pomagają zachować, przekazać pamięć o waszej organizacji?

To chyba będzie wspólnie ważne te daty dlatego my jesteśmy obywatelami litewskim, Litwy tu tutaj to jest jak kraj obojga narodów także musimy wspólnie walczyć, byliśm przecież jak był ten łańcuch bałtycki tu to moje wnuki dużo tego, tych, zwienie – jak to – ogień tego łańcuchu trzymali to dla wspólnej sprawy przecież.

6. Kaip galvojate kodėl LR atmintinų dienų įstatyme nėra datų susijusių su lenkų pogrindžiu? 11

- Jak uważacie, dlaczego wśród litewskich dni pamięci nie ma żadnego dnia poświęconego polskiemu ruchowi oporu?

Jakie daty? – daty, które są obchodzone na Litwie – to powinno tego te daty tu być załączone do pamięci, jak dojdzie Litwy do tego, do słobodnego.

7. Kodėl verta/neverta į LR atmintinų dienų įstatymą įtraukti datas susijusias su lenkų pogrindžiu? 12

- Czy warto/nie warto do kalendarza dni pamięci RL wciągnąć daty powiązane z polskim ruchem oporu?

Jeszcze widzi co bardzo zepsuł się stosunek tego z dwudziestego roku, to kiedy jak zabrali te, Wilno, i od tego czasu dużo jeszcze jest, tu jak polityków, którzy na mój wzgląd starają się zrobić zamęt między Polakami i Litwinami i ja przypuszczam, że to jest wszystko zewnątrz z zagranicy robi się tutaj różne zamęty żeby takie no zamęty robić bo wiele znam Litwinów bardzo mądrze rozsądzali, ot mam na przykład od Litwinów odznaczenia tego wojskowe bo my im dali znaczy się jak było pojednanie z armią Plechawicziusa, ja

Plechawiciusa cenię z tego powodu, że on dbał o swoich ludzi o swój naród bo Niemiec, on otrzymał rozporządzenie od Niemca, żeby organizować dywizję na Wschodni Front pomóc, ale on przekonał Niemca, że z taką garstką ja tam wam mało co pomogę lepiej będę tutaj w tyle czystkę robić, Rosyjską partyzantkę i polskie i wot tutaj został. Byli rozmieszczone po tych po gminach, po posterunkach i oni łatwo broń oddawali dla partyzantów polskich, oni przeważnie napadali na śpiących przeważnie nocami tego, to nie było tego, nie walczyli oni, oddawali broń, i szli sobie. Rozebrane mundury zdejmowali te niemieckie i szli do domu to czym źle było? Bo jak zwrócili się do nas te przy władzy tego Adamkusa, jak był prezydentem o pojednanie, no podali ręce nam no, przyjechali tam do naszego tego Związku Polaków miasta Wilna na drugie piętro przyszedliśmy, tam spotkanie zaczęło się od takiej rozmowy, że wy nosiliście kamienie za pazuchą na nas my też, ale my przyjechaliśmy i zostawiliśmy te kamienie na dole. – to do kalendarza tych litewskich dat trzeba dodać jakąś datę powiązaną z AK, dlaczego? – na pewno nie zaszkodzi bo to było takie dwustronne pojednanie, mam ten protokół napisany wszystko to mogę udostępnić, nu i właśnie rozmowa była taka, oni zaczynają, że znaczy Niemiec dawał nam broń i tego dla partyzantów Polskich dawał broń i kazał strzelać się, potem ja też powiedziałem, że dla was broń, że dawał to jasne i mundury dawał i broń dawał a Polakom nie dawał, Polacy sami zabierali, na przykład w gminie Mickuny, ja byłem świadkiem jak rozbroili tam nocą i żadnego wystrzału nie było i nie słychać było rozbroili oddali broń potem w Dziewieniszkach batalion czy coś tam był tam posłali takiego parlamentariusza co umiał po litewsku czy nawet Litwin on był miejscowy tam, że znaczy proponujemy żeby złożyli broń dla nas bo inaczej będą skutki nie dobre, nu mówi dobrze tylko postrzelajcie chociaż do góry. W omówiony tam dzień czy tam to nocą było, przyszli oni oddali broń nu i tak po cichu bez żadnego wystrzału to potem jeszcze mieli pretensje, że Niemiec będzie o nas niedobrze myślał, że poddali się bez wystrzału – a te mówią, my amunicji żalowali. I tego ja mówię czym to było źle, oddali broń bez wystrzału i zdrowe, całe poszli do domu i dzisiaj żyją, to przecież była taka walka.

8. Kurių Lietuvos/užsienio institucijų veikla yra būtina siekiant išsaugoti atmintį apie lenkų pogrindį? Kodėl? 13

- Działalność jakich instytucji (litewskich/zagranicznych) jest obowiązkowa chcąc zachować pamięć o polskim ruchu oporu? Dlaczego?

A tu na Litwie? – Tak, a może zagraniczne jakies? – nu jest to te daty kiedy było pojednanie z Plechawiciusami to było ważne, co jeszcze? – nie, chodzi o instytucje, - Litewskie? – tak, na przykład? – nu wie ja z nimi ja teraz jak ostatnio nie zdrowy – w takim wypadku mówmy dalej...

9. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į jus, jūsų organizaciją pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė? 14

- Czy, według was, stosunek litewskich instytucji do was zmienił się po porozumieniu się z żołnierzami Plechawiciusa, które miało miejsce w 2004 r. Co i dlaczego zmieniło się/nie zmieniło się?

No ja tak nie analizowałem tego, nie które bardzo dobrze odnoszą się, no to zależy od ludzi wie tak, a nie które chyba, że politycy, ale ja tak myślę, że to specjalnie przez kogoś podsycane dla niezgody to trzeba zrozumieć bo w każdym państwie jest za i przeciw i specjalnie grupy takie jak na przykład na Lecha Wałęsy znaleźli dokument, że on był agentem, ja w to nie wierzę bo w tej u tego Kiszczaka u tego generała były specjalne grupy, które robili takie kompromaty.

10. Kada Jūs ir jūsų organizacija susilaukia daugiausia dėmesio ir iš kokių institucijų? Ar nesijaučiate pamirštas?

- Kiedy wy i wasza organizacja otrzymuje najwięcej uwagi? Czy nie czujecie się zapomniani?

Widzi u nas tak organizacja jak wyjechali te do Polski i to znaczy ten który sobie podciął żyły samobójca i na tym skończyło się także ja z kolegami wstąpiliśmy do straży ogniowej i mieliśmy już takie dokument NKWD bo straż ogniowa, kolej i milicja podlegali do NKWD do spraw wewnętrznych, mieliśmy dokument taki to kiedy nawet była łapanka SMIERSZ to mnie dwa razy legitymowali, ale dokument i odpuszczali – rozumiem, ale chodzi mi o waszą organizację kombatancką – to widzi dlatego, że oni byli zakonspirowane mocno, także o tym nic nie wiadomo, bardzo mało – ale dzisiaj, czy dzisiaj o was pamiętają? – tutaj miejscowi? Był jeden on sam z pod Szumsku z Kosiny on sam należał do tej 8 brygady oszmiańskiej był łącznikiem i przychodził do naszej placówki, ale niestety już parę miesięcy jak zmarł – ale dzisiaj politycy ciekawią się wami? - coś ja nie zauważyłem. Nasza organizacja była mocno zakonspirowana, część ukrywała się i część potem wstępowała do Armii Berlinga, tak i było kilka...a pomówmy lepiej

11. Kokiose vietose renkatės norėdami paminėti jums reikšmingas datas? 15

- W jakich miejscach zbieracie się aby uczcić daty, które są ważne dla waszej organizacji?

Mamy tego w polskim domu swój pokój wot który nam, który budował z Polski jak on prezes Polonii – Stelmachowski? – nam sprezentował taki pokój kombatancki za który my nie płaciliśmy, ale tego jak nas już wymarło mało stało to był drugi pokój tam gdzie inżynierzy jest spółka i jeden akowiec jest

ten tam ich kilka jest tych pomocników tego Klub Armii Krajowej bo my 90 latach założyliśmy z prezesem też zakładaliśmy Klub Armii Krajowej, ale potem tym chłopakom im nie podobało się, to prezes mówi to jedno, ale trzeba wszystkich formacji bo u nas było 4 czy 5 legionistów z 20 roku, takie Szot był tego wujek tego Szota co jest teraz – Edmunda? – tak. Potem przeważnie byli żołnierze 39 roku, które powrócili przeważnie piechotą do domu i te byli tu coś przeszło 400 osób zebraliśmy po całej Wileńszczyźnie i to każdy 5 kiedyś należał do Armii Krajowej bo wrócił Wierciński, zmarł parę lat temu miał 102 lata prawie, to on był w Wojsku Polskim czynnym, potem demobilizowany, potem był na wojnę mobilizowany z pod Lwowa piechotą wrócił do domu, w 43 założył siatka akowska bo on kapralem był i już w czasie służby i ona szkolił chłopaków do lasu, miał taką w Taboryszkach. – a w jakich, oprócz DKP, miejsca chodzą? – to zawsze na 3 maja na Rossie przy grobie Piłsudskiego serca tutaj zbieramy się w mundurach i z orzełkami jak się należy ze sztandarem – a dlaczego na Rossach? – nu to czcimy dzień 3 maja – ale dlaczego idziecie na Rossę? – bo tutaj składanie wianków bywa, tutaj zawsze przyjeżdża ten ambasada polska, tutaj zawsze taki zbiór jest, nu gdzie.

12. Kodėl šios vietos yra reikšmingos, kaip jos siejasi su pasipriešinimo judėjimu? 16

- Dlaczego te miejsca są ważne, w jaki sposób one wiążą się z polskim ruchem oporu?

Nu jak data tego 7 lipca jak było operacja Ostra Brama czcimy ten dzień, składamy kwiaty, znicze na tych grobach, ich tu 80 chłopaków leży na Rossie, o tutaj zawsze czcimy ich dzień, dzień wszystkich świętych, dzień zadusznych, za nicj modlimy się zbieramy się tak nu jeszcze tego nu tam jeszcze robią takie 13 lipca walka była pod Krawczunami. No to tam też miejscowe władze robią festywal ze sztandarami, msza żałobna, ale ja tam przeciw jestem bo Ci chłopcy, które tam polegli leżą przy grobach kalwaryjskich, przy kalwaryjskim cmentarzu tam zaniedbane, to tam nawet czasami tak ostro z prezesem tego Związku Polaków Mackiewiczem jak to mówię tutaj modlicie się gdzie polegli a gdzie koście leżą dlaczego tam nie jechać, no to nie, to my też grupka jedziemy tam składamy kwiaty, modlimy się, teraz tak zaniedbane te groby tam bardzo to ja dużo tego czasu straciłem, tutaj też zrobiliśmy projekt sami żeby zrobić ogrodzenie, postawić krzyż z czarnego marmuru, bo tam krzyżyk taki z rurek nie pasuje do tej płyty, no, to zrobiliśmy projekt nam podpisała władza ta kierownik tego parku, podpisał, potem seniuniya podpisała, ale główna architekt cmentarny, ona przeciwna kobieta, ona nie podpisała, że nie ma numer dyplomu projektanta tego a on

nie postawił to tak i zaniechali parę lat to, to teraz ja to wszystko przebijam to już tam jest grupa co robi pomniki, grobowce na Rossie, na Starych Rossach robi ta grupa, jak ona nazywa się, nu litewska grupa, ale tam zastępca Polak, z nim domówili się i oni robi projekt i do jesieni mają zrobić ogrodzenie i wszystko to jest moje takie marzenie zostawić pamięć, bo tam takie groby. A to było jak jeszcze w 70 latach przyjechała jakaś z Moskwy artystka, po polsku rozmawiała, przedstawiła się, że to ona tego z ambasady polskiej z Moskwy, bo wtedy jeszcze w Wilnie nie było polskiej ambasady, że te groby tutaj są nie uważane trzeba ich przenieść i szczątki na cmentarz parafialny za kościołem. Najęła koparkę nu i ona domówiła się z władzą bo to władza bolszewicka była, wynajęła koparkę, wykopała kilka szczątków i zawieźli tam pochowali, postawili im krzyżyk, tabliczkę po litewsku i po rosyjsku znaczy się jeżeli tłumaczyć po polsku znaczy „tu polegli miejscowi obywatele przy osłobodzeniu Wilna” nu to my akowcy tam tego zrzucili tą tabliczkę i napisali „AK pochowane tam” ich tam parę szczątków a napisali, że 36 i po nocy została główna płyta pobita, rozwalona potem my jej sklejaliśmy w obręcz wzięliśmy tam widać te ślady popękania. To było specjalnie, ja tak przypuszczam, bo to była brygada Juranda, która była tam za Naroczem nu w okolicach Narocza i ona walczyła z tą rosyjską partyzantką to chcą jej ślady zniszczyć a my staramy się zachować to tak walczyliśmy.

13. Kas jūsu nuomone svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų pogrindį? 17

- Co, według was, jest najważniejsze przekazując pamięć o polskim ruchu oporu?

Nu jak to, nasza przecież młodość tutaj była zaangażowana cała i to walczyliśmy i chcemy zachować pamięć dla historii żeby to byłaby.

14. Kaip vertinate Lietuvos/užsienio žiniasklaidos susidomėjimą lenkų pogrindžio atmintimi Lietuvoje? Ar tai kas yra perduodama žiniasklaidoje atspindi jūsu lūkesčius? 18

- Jak oceniacie stopień zaciekawienia się polskich/litewskich medii pamięcią po Armii Krajowej w Litwie? To co jest przekazywane przez media was zadowala?

Ja widzi już teraz bardzo mało w to uczęszczę i w takich rozmowach nu jakoś nie ma o czym rozmawiać, oni swoje, my swoje - a co gazety piszą to prawda, czy zgadzacie się z tym? – dlaczego, bardzo dobrze, że piszą bo to jest wszystko dla zachowania historii to jest dobrze, ja popieram te pisanie, o teraz Wilnoteka dobrze pracuje, tam znajoma ta kierowniczką, bardzo dobrze to.

15. Kaip jus suprantate sąvoką pasipriešinimo judėjimas? 1

- Jak rozumiecie pojęcie – ruch oporu?

To jest walka z okupantem, bo inaczej jak to mogę określić?

16. Kodėl dalyvavote pasipriešinimo judėjime? 2

- Dlaczego braliście udział w polskim ruchu oporu?

Jak to, nu przecież każdy swoja narodowość jest patriotyzm, to trzeba walczyć z nieprzyjacielem – czyli poczucie obowiązku? – tak, właśnie, to jest obowiązek patriotyczny czy jak to.

17. Kodėl priklausote pasipriešinimo dalyvių veteranų klubui? 3

- Dlaczego należycie do klubu weteranów polskiego ruchu oporu?

Żeby pomóc tym biednym, bo już przestarzałe byli te staruszki, my dowiadywali się że w Polsce tam były założone wcześniej tam i mieli takie wsparcie inwalidzi mieli grupy otrzymywali te wsparcie różne tam a u nas była na Kresach wszystko to nu jak nie tylko zaniedbane, ale nu przez bolszewików, przecie do 90 roku pracowałem z kolegami to nie było nawet żadnej rozmowy, z jednym kolegim pracowałem jak przeszło 25 lat i nie razu nie rozmawialiśmy o Armii Krajowej a potem jak już słobodna Litwa rozmówili się i był tam w tych Łyntupach i że on należał i ja należał i domówili się, spotkali się, wrócił z Armii Berlinga, który był łącznikiem, który chodził od Naroczy do naszej placówki, potem rozmówili się jak on chodził jak opowiadał to wszystko zgadzało się, wrócił z Armii Berlinga i tak z moim prezesem Stefanem Matusiewiczem byli takie pierwsze entuzjaści nu i znaczy trzeba zebrać się i to żeby pomóc taka tym i tego w Polsce otrzymywali już zasiłki, takie świadczenia kombatanckie a u nas tego nie było to my to założyliśmy to wszystko, zarejestrowaliśmy w sądzie sprawiedliwości tego, tego z Ameryki sztandar nam przysłali, raczej my wystaraliś nu i jeden to w klubie Klub Armii Krajowej zostawiliśmy a nasza organizacja jak my statut pisaliśmy, ja już miałem swoja firma tutaj i ja tutaj trochę w finansach rozbieierałem się to ja wniosłem taki tytuł Dobroczynne Stworzyszenie Polskich Kombatantów na Litwie, dołożyłem „dobroczynne” to dlatego, żeby z naszej pracy nie mogli ściągać podatkow bo na przykład Klub Armii Krajowej tego niezabezpieczyli to jak im przychodziło znaczy z Ameryki zasiłki dobroczynne, czasami na te konto bo musieliśmy konto otworzyć rejestrując nu to z nich pobierali Soda pobierała ubezpieczenia i podatek dochodowy a u nas już było zabezpieczone dlatego tak i nazwaliśmy i dlatego założyliśmy żeby wszystkich formacji, ja mówię było jeszcze legionistów i było tych którzy powrócili z Berlinga, powrócili nawet z Armii Andersa. Jeden to wracał pociąg w Wilnie nie zatrzymał się, zatrzymał się na Syberii to jeszcze 6 lat tam odbył, bo które byli tak więcej to oni nie dojeżdżali do Wilna, schodzili z pociągu i tutaj zostawali, nu dostawali pasporyty i tak wo.

18. Kokiais būdais palaikėte/išlaikėte atmintį apie pasipriešinimą sovietmečiu? 4

- W jaki sposób udało się zachować pamięć o polskim ruchu oporu w okresie radzieckim?

Nu jak bo to bardzo wchodzi, jak powiedzieć żywym takim działaniem bo to nie jest takie proste bo przecie ryzykowało się życiem, wolnością a to wszystko pozostaje w pamięci aż do samej śmierci bo inne tam takie rzeczy jakie to wiadomo już skleroza a takie rzeczy to zachowały się, bardzo dużo mam materiału o tych o całej tej pracy.

19. Kokiais būdais ir kodėl perduodate savo atsiminimus apie dalyvavimą pasipriešinime? 5

- W jaki sposób i dlaczego przekazujecie pamięć o uczestnictwie w ruchu oporu?

Nu proszę, jeżeli kto zapyta to ja bardzo chętnie opowiadam jak i dla Pana, to jest bardzo proste, teraz nieutajnia się.

20. Kokiais būdais įtraukiate jaunimą į savo organizacijos veiklą?

- W jaki sposób przyciągacie uwagę młodzieży do swej organizacji?

Nu jak, nu wot moje wnuki założyli te Młodzież Patriotyczna, już działają, pomagają nam cmentarze sprzątać, doglądają te cmentarze, bo my już stare, to jeszcze zaangażowaliśmy szkołę Jana tego...ee...gimnazjum jest a jest szkoła, to tamtej szkole poręczaliśmy na Zwierzyńcu doglądać groby i doglądają, i tutaj na Rossie nam pomagają. Chętnie, a dlaczego, młodzież ona musi mieć nie tylko, a tu jeszcze taki i patriotyczny zryw.

21. Ar sutinkate su tuo ką girdite apie istoriją viešojo erdvėje: per žinias, spaudą, etc.?

- Czy zgadzacie się z tym co słyszycie w mediach?

A dlaczego nie, w polskiej gazecie- i w litewskiej i w polskiej? – no litewskiej ja nie czytam, a w polskiej zawsze dobrze, dlaczego mało jeszcze, kurier ja klucę się ze swoim tym kurierem, że słabo o tym, to w 9 roku pomojemu było, rocznica Armii tego początek wojny światowej, była msza w Ponarach, byłem w poczcie sztandarowym, zawsze bywam ze sztandarem, mam w domu sztandar wot i u mnie stali asystenci dwa, po 95 lat mieli nu i tego po tem w gazecie pisało się że kwiaty składali te i te tam kilka zdjęć i to to to tam a o kombatantach nic, nu to ja tego poszedłem jak zebranie było do redakcji i mówię jak to tak, gdzie szacunek do starych, to uczestnicy byli tej pierwszej tej wojny bo oni walczyli w 39 roku, o nich ni słowa, nu to takie ot kłutnie, przychodzi się na teraz tak to piszą więcej, nu między nami, że ten fotograf Paluszkievicz też jakoś kobiet tam dzieci tam fotografuje a kombatantów nie, czasami krzywda, ale co zrobisz chociaż ta gazeta w moich rękach, mego syna

bo za moje oszczędności ona powstała tak samo Litwini, Polak pomógł nas tam, bo jak wykupiliśmy akcje był zadłużony Kurier. Wykupiliśmy akcje, swoje ja oszczędności włożyłem pół miliona litów i nam przepadło 13 piętro w Domie Prasy, potem znalazła się jakaś kobieta, ale to przez innego adwokata Polaka i odsadzili od nas te i nas wyrzucili stamtąd, no tam wyrzucili tam te meble stare to przywieźliśmy tu na firma i tam na poddaszu zrobiliśmy tym takie tam marne te ale do dziś dnia czynny jest. Nu wot właśnie, całe tam moje oszczędności i cała moja praca tutaj ot bo trzeba było porobić żeby drukarki te naprawiałem, teraz już ja nie mogę tak to wszystko pomagałem dla drukarza gazeta układać puki wzrok mi nie padł, pomagałem.

22. Kas Jūsų nuomone yra svarbu kalbant apie pasipriešinimo judėjimą?

- Co jest ważne mówiąc o ruchu oporu?

Nu jak to, nu tak mogliby i więcej pisać, ale i to dobrze.

Kresowiaczy – naiwniacy – Patrzą na nas jak na jakichś prostaczków, to cały czas, ja mówię trzy lata walczyłem jak wyszła ustawa znaczy dodatek dla wdób i dla kombatantów dodatek kompensacyjny za energetyczność wot to trzy lata nam nie chcieli tam dać, odpisywali wszystko to walczyłem to potem napisaliśmy tam, to Kombatant wychodzi a wychodził w Łodzi Weteran on tego był finansowany Europejska Federacja Kombatantów Alianckich, my też tam należymy jak my napisaliśmy tam felieton taki Wilno ocieka wdowymi łzami to potem po pół roku podzwonili znaczy się do konsulatu żeby powiadomić i pomóc w оформлении to ten pan taki Cygnarowski też taki z którym ja – ni kolegowali?- nie bo to komych był ot wo ogłosił w gazecie, że po wstąpieniu Litwy do Unii Europejskiej jest możliwość załatwić.

I ja ich poznał i on (Cygnarowski) od razu na niego napadł (jakiś gość ważny) przyjeżdża tutaj bałagany robi u nas. To ten zawrócił się i poszedł, to ten do mnie mówi, co pan jemu pomaga czy pan zastanawia się co robi, ja myślę co mam mu odpowiedzieć a ja już miałem ten album (o żołnierzach wyklętych) myślę aha, od 45 do 56 roku wymordowano po więzieniach, ile tysięcy żołnierzy Armii Krajowej w Polsce, nad tym zastanawiam się, mówię, dlaczego nikt nie został pociągnięty do odpowiedzialności to on też zawrócił się i poszedł i więcej ze mną nie rozmawiał. Tu jeszcze pierwsza kadencja była potem jeszcze było.

Interviu su 9 AK Brigados „Ašmena” partizanu Zygmundu Kulickiu.

1. Kokios datos yra jums reikšmingos? 8

- Jakie daty są dla was znaczące?

Na każdej uroczystości uczestniczę puki mam siły, na każdym święcie. Raniej to było tak – doglądaliśmy cmentarze, gdzie byli jeszcze żołnierze z dwudziestego roku i akowców. Teraz już ja nie uczęszczam bo zdrowie nie pozwala, ale w tych świętach zawsze uczestniczę, święta narodowe: 11 listopada, 3 maja, 15 sierpnia. Był i w Krawczunach, w tym – już trochę pamięć zawodzi. Przedewszystkim to święta narodowe.

2. Kodėl įvardytos datos yra jums reikšmingos? 9

- Dlaczego wymienione daty mają dla was znaczenie?

Nu bo jak, to z dzieciństwa, tak jak w rodzinie patriotycznej urodziłem się tak, byliśmy ot w AK trzech – dwa starsze brata, nu a ja jak już miałem 16 lat to był zwiadowiec, tak, nu a później już dołączył się jak bezpośrednio zaczęli iść na Wilno. To ja w ten czas tylko dołączyłem się i już jak bezpośrednio szli to kto nie miał 18 lat – ni wzięli nas do walki, zostawili tam w puszczy i później już po rozbrojeniu to każdy, gdzie popadł – starszy brat, samy starszy popadł do tego, do Berlinga. Ot, drugi brat do Kaługi.

3. Kodėl, jūsų nuomone, šiandien verta/neverta kalbėti apie jūsų ir jūsų draugų išgyventą praeitį? Jūsų nuomone atmintis apie lenkų pogrindį turi reikšmę visuomenei? 6

- Proszę powiedzieć swoje zdanie, dlaczego dzisiaj warto/lub nie warto mówić o waszych doświadczeniach, doświadczeniach waszych przyjaciół? Według was pamięć o polskim ruchu oporu jest ważna dla społeczeństwa?

Teraz może i tak. Jak wyszedł ja z łagru, to chciało się zapomnieć o tym wszystkim, ni wspominać wcale no i w ogóle nawet nie przyznawał się bo tego, że był od razu na robotę ni chcieli przyjąć ni jak, znaczy to jak wróg naroda, rozumie ot, przyjechał do Wilna to w Wilnie nie mógł przypisać się to trzeba było w Wilejce a Wilejka wtedy jeszcze była oddzielnie w tych czasach. To w Wilejce przypisał się to wtedy już znalazł pracy i pracował cały czas tam i nawet nikt nie wiedział, że ja tam był w łagrze, że był sądzony, że był w AK tak jakby przyszedł z wojska i tu pracuję i tak ni przyznawał się do ni wspominał. A dzisiaj trzeba, żeby pamiętali dzieci, młodzież, żeby pamiętali, że tak było, żeby tego nie powtarzało się.

4. Koks, jūsų nuomone, galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? 7

- Jaką, według was, mogliby pełnić rolę politycy mówiąc o pamięci o polskim ruchu oporu?

Nu ni mówić o tym ni można teraz, bo teraz też taki czas nadchodzi, że nie bardzo spokojnie jest w świecie, wot czemu tak jest bo młodzież niekóra nie wie co to jest, znaczy wojna, co było po wojnie, wo i to trzeba mówić żeby młodzież nasza znała o tym wszystkim. To ich sprawa polityczna, tak.

5. Koks jūsų santykis su LR atmintinų dienų įstatymu ar jis jums padeda išlaikyti, perduoti jūsų organizacijos atmintį? 10

- Jakie jest wasz stosunek z dniami pamięci obchodzonym na Litwie, czy te dni pamięci pomagają zachować, przekazać pamięć o waszej organizacji?

Jakoś to mnie nie bardzo interesuje te dni, nie.

6. Kaip galvojate kodėl LR atmintinų dienų įstatyme nėra datų susijusių su lenkų pogrindžiu? 11

- Jak uważacie, dlaczego wśród litewskich dni pamięci nie ma żadnego dnia poświęconego polskiemu ruchowi oporu?

Nu za to że oni liczyli że Armia Krajowa to jakby ich wrogami to byli Litwy, że oni walczyli przeciw Litwinów. Dlatego oni nie chcą. Tam było pojednanie ale wszystko jedno to było tak tylko sztucznie.

7. Kodėl verta/neverta į LR atmintinų dienų įstatymą įtraukti datas susijusias su lenkų pogrindžiu? 12

- Czy warto/nie warto do kalendarza dni pamięci RL wciągnąć daty powiązane z polskim ruchem oporu?

Pewnie, że trzeba byłoby. To dla całej Wileńszczyzny, nawet Piłsudskiego uczcić żeby dzień taki byłby, więc on dał słoboda i dla Litwy i dla Polski więc tak. To byłoby w jedno, tak.

8. Kurių Lietuvos/užsienio institucijų veikla yra būtina siekiant išsaugoti atmintį apie lenkų pogrindį? Kodėl? 13

- Działalność jakich instytucji (litewskich/zagranicznych) jest obowiązkowa chcąc zachować pamięć o polskim ruchu oporu? Dlaczego?

Nu tak wot jest IPN – Instytut Pamięci Narodowej to jest bardzo dobra organizacja, która o tym dba i która popiera to wszystko, ale u nas na Litwie to takiej nie ma.

9. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į jus, jūsų organizaciją pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė? 14

- Czy, według was, stosunki litewskich instytucji do was zmienił się po porozumieniu się z żołnierzami Plechawicziusa, które miało miejsce w 2004 r. Co i dlaczego zmieniło się/nie zmieniło się?

Nie. Tak, jakby wrogość. Onie nie mogą to zapomnieć, że ich tam jak rozbili w Aszmiance tej tak w kalesonach puścili, to to u ich.

10. Kada Jūs ir jūsų organizacija susilaukia daugiausia dėmesio ir iš kokių institucijų? Ar nesijaučiate pamirštas?

- Kiedy wy i wasza organizacja otrzymuje najwięcej uwagi? Czy nie czujecie się zapomniani?

Nu jakoś Polska zawsze pamięta a teraz wogóle jak Instytut Pamięci Narodowej zorganizował się to bardzo często nas wspomina, zapraszają nas na różne imprezy, na różne spotkania, tu przyjeżdżają. Autor: - a po odzyskaniu przez Litwę niepodległości, jak Litewskie instytucje? – to było tak znaczy do Armii Krajowej przyznać to kto narodził się tu na Litwie, a ja narodził się w Białorusi to mnie przyznano tylko wtedy kiedy stał ten Adamkus prezydentem to on dał, że wszystkie nie ważne kto gdzie wrócił się ale kto był w łagrach, kto był, to wszystko przyznać im słusznie im to. Status kombanta mam, tylko instytucje nie interesują się. Był sąd, jak on nazywa się, wierchowny sąd, i rehabilitował. Dostaję za to nadbawka do emerytury, przejazd był nu znaczy wszystkie te ulgi kombatanckie przyznane.

11. Kokiose vietose renkatės norėdami paminėti jums reikšmingas datas? 15

- W jakich miejscach zbieracie się aby uczcić daty, które są ważne dla waszej organizacji?

W domu polskim zawsze, wcześniej nu na Rosie, na najwięcej tak na Rosie zbieramy się – autor: a czy byliście w Krawczunach - był w Krawczunach

12. Kodėl šios vietos yra reikšmingos, kaip jos siejasi su pasipriešinimo judėjimu? 16

- Dlaczego te miejsca są ważne, w jaki sposób one wiążą się z polskim ruchem oporu?

Nu tam mamy różne sprawy, co szykować. Nu jakoś tak nasza tam siedziba.

13. Kas, jūsų nuomone, svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų pogrindį? 17

- Co, według was, jest najważniejsze przekazując pamięć o polskim ruchu oporu? Co nie trzeba byłoby zapomnieć i na pewno powiedzieć?

Patriotyzm to jest najważniejsze. Jak to co najważniejsze, nie być pasywnym.

14. Kaip vertinate Lietuvos/užsienio žiniasklaidos susidomėjimą lenkų pogrindžio atmintimi Lietuvoje? Ar tai kas yra perduodama žiniasklaidoje atspindi jūsų lūkesčius? 18

- Jak oceniacie stopień zaciekawienia się polskich/litewskich medii pamięcią o polskim ruchu oporu na Litwie? To co jest przekazywane przez media was zadowala?

Nu nie zawsze, nu nie pasuje bywa znasz, że nie prawda piszą, tak jak dla kogoś wygodnie a nie tak jak było jak musi być – autor: czyli czujecie

zafalszowanie trochę - tak – ale to przeważnie w jakich mediach w litewskich czy polskich – w litewskich – a w polskich – też bywa. Różne poglądy mają ludzie. Więcej chodzi o władzę, o miejsce, jaka tam partia rządzi jak chce zająć wyższe miejsce, to wtedy jedna drugą oskarża i pisze swoje.

15. Kaip jūs suprantate sąvoką pasipriešinimo judėjimas? 1

- Jak rozumiecie pojęcie – ruch oporu?

Ruch oporu to jest tak znaczy ruch oporu – wojna z najeżdżą za to że on na Wileńszczyzna przyszli sowiety, niemcy, znów sawiety, nu, ot i cały czas przyszło się ot w naszym wieku akurat przyszło się to przeżyć i wszystkim stawiać opór, jak Niemcom tak i sowietom.

16. Kodėl dalyvavote pasipriešinimo judėjime? 2

- Dlaczego braliście udział w polskim ruchu oporu?

Patriotyzm. To od ojca zależało, tak, i bracia od razu, dwa brata poszli od razu i potem mnie zaciągnęli, ni to że zaciągnęli, ja od razu chciałem iść, ale ty pobądź jeszcze trochę w domu. Nawet jak odchodził, jak była sprawa, ja od razu nie poszedł, powiedzieli ty czekaj jak czas przyjdzie my powiadomim i wot jeden raz przychodzi, dziewczynka taka nu może lat 11/10 wieczorem i nikt, była tylko babula na podwórku, pyta się tu Kulickie, tu, i ona daje zapiska, papierka i ona nie spytała się co to za dziewczynka, jak nazwisko i tylko było napisane Zygmunt czas. Ot. Nu i w nocy, a ja spałem ni w domu a jak to nazywa się pawietka, nu, altanka wot tam spałem, nie mówiąc nic ni ojcu, ni matce, mama była bardzo przeciwna żeby był ja w domu nu dwóch już poszło, no ja tylko napisał – przepraszam rodzice mama tatuś, ojczyzna wzywa i wsio, poszedł

17. Kodėl priklausote pasipriešinimo dalyvių veteranų klubui? 3

- Dlaczego należycie do klubu weteranów polskiego ruchu oporu?

Nu żeby jakoś razem spotykać się żeby razem być, jak święto to razem żeby ni jeden być. – czy wspominać to co było wcześniej, co przeżyliście – nu to zawsze o tym nie będziesz mówić, tak nie raz jeden wspomni to, drugi to, oddzielne takie wo nu bywają, a tak to już wsio omówione co tam będziez powtarzać każdy raz. Żeby razem nu i obcować się nu jak to żeby życie towarzyskie byłoby. – co ważniejsze życie towarzyskie czy utrzymanie pamięci – i jedno i drugie ważne, tak.

18. Kokiais būdais palaikėte/išlaikėte atmintį apie pasipriešinimą sovietmečiu? 4

- W jaki sposób udało się zachować pamięć o polskim ruchu oporu w okresie radzieckim?

Bo to zostaje w sercu, na, bo to co, jak to powiedzieć, to co mnie wbito w kości w serce w całe wewnątrz, tego ni ni niczym nie wyleczysz.

19. Kokiais būdais ir kodėl perduodate savo atsiminimus apie dalyvavimą pasipriešinime? 5

- W jaki sposób i dlaczego przekazujecie pamięć o uczestnictwie w ruchu oporu?

Nu takiego i nie ma nic, tyle czasu przeszło i wysłanie, więzienie, łagry, a później jak wrócił to do domu żesz nie wrócił a przyjechał tutaj, wszystko zatarło się. Tak bez niczego, pamięć tylko pozostała.

20. Kokiais būdais įtraukiate jaunimą į savo organizacijos veiklą?

- W jaki sposób przyciągacie uwagę młodzieży do swej organizacji?

Jeźdzaliśmy raniej i do szkół, wot, teraz to już kilka lat to zdrowie to – do polskich – tak – a do litewskich – pfuuu – do ruskich – ruskie tak.

21. Ar sutinkate su tuo ką girdite apie istoriją viešoje erdvėje: per žinias, spaudą, etc.?

- Czy zgadzacie się z tym co słyszycie w mediach?

Mało tam mówią, teraz już wot IPN ten w Polsce zaczął więcej mówić a raniej to tak wiesz. Wot puki jeszcze do 90 roku tak jak i w Polsce tak jak i tu wszystko w tabu, zapomniane, nikt o tym nie wspominał – a w czasy radzieckie czy nie próbowaliście odnaleźć, żwiedzić miejsca w których byliście jako akowiec? – a wiesz i nie, tam to było za granicą Białoruś to jakoś tak i oberwaliś te kantakty – a pod Wilnem? – tu w Wilnie ja tylko, szliśmy, bo ja dołączył w maju 1944 roku i razem szli no nas tylko ćwiczyli jak tam z bronią takich młodziaków, ja miał 16 lat, takich dużo było 16/17 lat i nu już przyszli do puszczy bo to w tych koło Salecznik – Rudnicka – i tam w tej puszczy jak stali zbierać, organizować kamandy te wszystkie które idą na Wilno nas młodych, w stronę i nie wzięli, nie ma 18 lat znaczy, które znasz szli 17, kańcza 17 nie ma 18 pełnych znaczy zostają nie wzięli nu wot tak. Nu był ja raz w tej puszczy ale po 90, nu kilka lat temu, 5.- dlaczego wcześniej nie jechaliście, np. sam?- A nie jechałem bo już jakoś wiesz, żeby ktoś jeszcze byłby z kim razem był, a już nikogo takiego nie było, byli dwa z którym ja razem był to oni w Polsce w Lidzbarku Warmińskim żyli, ale też już nie ma, jeden taki Władek Gil to był Władek Wasilewski dwa oni byli tak ich już dawno nie ma.

22. Kas, Jūsų nuomone, yra svarbu kalbant apie pasipriešinimo judėjimą?

- Co jest ważne mówiąc o ruchu oporu?

Nu był w ten czas taki zryw patriotyczny, młodzi musieli walczyć za swoją a jak u nas tam Niemcy, partyzantka ta sowiecka była bardzo wielka, o, i to oni chodzili, niszczyli, grabili tam wszystkich to musieli stawiać opór im tak jak samoochrana taka, no, wot, ni byli nawet po wsiach objedzieniwszy w jedno,

a takie grupy ni wielkie samoochrany od partyzantków tych sowieckich no i często styczki byli z nimi.

Urodzony ja w 1928 r. 28 listopada, tak urodzony wioska Horodzinienta koło Smorgoń, nu żyja teraz od 53 roku tu w Wilejce, na jednym zakładzie pracował 40 lat, zakład Maszyn Rolniczych Budowlanych Wykończeniowych, Zygmunt Kulicki.

Interviu su Edwardo Klonowskio anūku Rajmundu Klonowskui.

Šeimos atmintis, jos santykis su krašto istorija ir atminties laikmenomis

1. Kokiais būdais ir kodėl perduodate šeimos atmintį?

Najbardziej klasyczne sposoby, czyli pamiątki rodzinne też jakieś zdjęcia, opowieści im towarzyszące, groby, spotkania z bliższymi/dalszymi krewnymi, opowieści o nich. Dlaczego przekazujemy to chyba jeden z tych elementów, który nas czyni rodziną, prawda.

2. Kaip jūsų šeimai pavyko sovietmečiu išsaugoti atmintį apie pasipriešinimo judėjimą?

Tak naprawdę za sprawą dziadków, bo z mamy strony dziadek pamiętał, chociaż za dużo nie opowiadał o tym, ale wspominał, zwłaszcza że on dorastał obok garnizonu polskiego to wspominał jaką to tragedią osobistą było to, że polskie wojsko przegrało z tymi obdartusami ze wschodu, z tymi taki, no po prostu ze zwierzętami. A z ojca strony to dziadek Edward Klonowski był też jakby jednym nośnikiem tej pamięci z tym tylko, że z tego co ja rozumiem z opowieści rodzinnych to o tym, że dziadek był sam w Armii Krajowej rodzina dowiedziała się w 90 roku. W sumie to logiczne ze względu na to, że jego kolegów albo wymordowano, albo zesłano. Dowódców mieli bardzo mądrych, ponieważ oni wysłali ich po prostu do domu, zwłaszcza tych dzieciaków, na których nie było za wiele papierów no i każdy próbował przetrwać i to jest zrozumiałe, a do tego to wymagało pewnego czasu, zastanawiam się w ilu rodzinach taka pamięć nie doczekała się tego 90 roku albo później zaczęto mówić o tym.

3. Kokią šeimos atminties komunikacijos procese reikšmę turi konkrečios vietos arba konkretūs daiktai?

Najbardziej podstawowe miejsca to cmentarze, groby, ale też przecież i takie miejsca jak ojcowizna, miejsca, gdzie dziadkowie żyli, gdzie żyli pradiadkowie tym czasem. Te miejsca na różny sposób są powiązane z ruchem oporu. Na przykład w okolicy ojcowizny dziadka Edwarda Klonowskiego ruch oporu działał dość aktywnie, miał swoje kryjówki: Szaterniki, Kardzisówka, Iwaniszki. Oczywiście po tych kryjówkach nic nie zachowało się.

4. Kodėl šios vietos, šie daiktai yra reikšmingos, kaip siejasi su šeimos atmintimi?

Z pamięcią rodziny to wiąże się w taki sposób, że wiemy skąd jesteśmy, skąd przychodzimy, jak żyli nasi pradiadkowie, dziadkowie, rodzice, jak my dzisiaj żyjemy. Jak to wszystko zmieniało się i to można analizować świadomie zupełnie, ale też i nie świadomie widzi się na jakiej powierzchni,

ile osób żyło, przy jakim stole jedli, z jakich naczyń korzystali. To wszystko jest to dziedzictwo kultury materialnej i to niekoniecznie muszą być jakieś wartościowe rzeczy, z punktu widzenia materialnego mogą to być zupełnie bezwartościowe rzeczy, ale po prostu dają do myślenia, wskazują na codzienność tych, którzy żyli przed nami. Po za tym też zdjęcia, najbardziej podstawowy nośnik od czasów powstania styczniowego to zdjęcia na których widać kto do kogo był podobny, teraz jest podobny i tak dalej.

5. Kokie praeito amžiaus krašto istorijos elementai yra reikšmingi jūsų šeimoje?

Z resztą właściwie cała historia jest to historia naszej rodziny. Owszem wydarzenia od 1939 r. są ważne, może nawet jest to oś dookoła, której zbudowana jest narracja pamięci naszej rodziny, aczkolwiek inne momenty też grają swoją rolę w naszej rodzinnej tożsamości zbiorowej, powstania i tak dalej.

6. Kodėl įvardyti elementai yra reikšmingi ir kaip jie siejasi su jūsų šeimos istorija?

Tu można wymienić i powstania XIX wieku, bo to miało na przykład wpływ na stan materialny rodziny, ponieważ rodzina straciła część swoich majątków. Dalej I Wojna Światowa, ponieważ jeden z pradziadków znalazł się na froncie, później był w szeregach Czerwonej Armii, a później w Wojsku Polskim. Gdyby zginąłby to nie byłoby tego co jest teraz, a musiał po prostu dostarczyć konia do carskiej kawalerii, do której został wciągnięty. Inna rzecz z tych wydarzeń, których skutki są odczuwalne dla naszego pokolenia, to jak najbardziej kampania wrześniowa, bo pradziadek brał w tym udział, mamy ojciec zawsze wspominał wrzesień ze łzami, do samej śmierci wspominając o wrześniu płakał. Żyjąc obok garnizonu WP widział żołnierzy, na pewno podziwiał ich mundury i wyposażenie i może chciał zostać jednym z nich, a tu brudna, nieokiełzana hołota ze wschodu zniszczyła wszystkie jego marzenia. Czyli po prostu taka jakby ktoś dziecku powiedziałby, że nie ma Świętego Mikołaja.

7. Jūsų nuomone, įvardyti krašto istorijos elementai, yra reikšmingi Lietuvos istorijos kontekste? Kodėl?

Niewątpliwie tak. Bo jedna rzecz, tak jak mówię o momentach przełomowych dla naszej rodziny to tak przecież to są wydarzenia o skali globalnej, Wojny Światowej, wywózki, które szczególnie dotknęły rodzinę mamy i to właściwie, tylko dlatego, że komuś wyglądało, że byli bogaczami. Ze strony ojca też tak samo, później powojenne repatriacje więc znów część rodziny wyruszyła w wędrówkę na Zachód, zostało nas tutaj mniej. Dalej budowa fabryk w związku z czym faktycznie cała miejscowość znalazła się w Wilnie

na jednej ulicy. To wszystko miało swoje znaczenie, swoją rolę. Później okres wybijania się Litwy ku niepodległości, gdzie też nasza rodzina brała czynny udział, gdzie moi wujkowie byli i pod Domem Prasy i pod Sejmem po stronie niepodległościowców, owszem czasami z pewną goryczą o tym wypowiadali się, ale zawsze byliśmy z tego dumni bardzo. Te wydarzenia mają ogromne znaczenie w historii Litwy i to wskazuje na to, że Wileńszczyzna to jest miejsca, z którego wiele rzeczy rozpoczyna się. Przed powstaniem Wielkiego Księstwa Litewskiego te terytorium, które nazywamy Wileńszczyzną no ta dokładnie ziemia nazywała się Litwa, od której rozpocznie się historia zjednoczonego WKL. Na Wileńszczyźnie zaczął się rodzić współczesny język polski, który na 150 lat wcześniej został aniżeli w Koronie, zamiast łaciny, językiem urzędowym WKL, tutaj powstawała poezja, literatura, dramat, polska opera powstawała, jak teraz obchodzimy 200 rocznicę urodzin Moniuszki i tak samo te ostatnie wydarzenia spod Wieży Telewizyjnej i Sejmu miały znaczenie na skalę nie tylko państwową, ale na skalę światową.

Grupės atmintis

8. Kaip suvokiate sąvoką - pasipriešinimo judėjimas? Koks galėtų būti šios sąvokos santykis su totalitariniais režimais?

Stosunek tego pojęcia z reżimem totalitarnym naturą rzeczy jest antagonistyczny bo reżim totalitarny, czy dowolny inny reżim, nie cierpi oporu i ja rozumiem to jako niezgodę na tyranię w tym przypadku niezgodę na tyranię, bezprawie, na nieprawdę.

9. Jūs pristatytas sąvokos apibrėžimas yra tinkamas siekiant apibūdinti lenkų ginkluotą pogrindį Vilniaus krašte? Kodėl?

Jak najbardziej tak, bo polski ruch oporu, w ogóle w ciągu ostatnich 300 lat wszystkie polskie ruchy oporu, polskie powstania, miały charakter cywilizacyjny, bo wybuchały przeciwko zaborcy rosyjskiemu, który niósł tyranię, bezprawie, bo nawet nie przestrzegali prawa uchwalonego przez siebie Rosjanie samych. Polski ruch oporu tutaj na Wileńszczyźnie było niezgodą na nieprawdę i jak zobaczymy historię wszystkich powstań to nie były anarchistyczne ruchawki bez określonej wizji politycznej. Wizja zawsze była, zawsze byli struktury władzy cywilnej, itd. Tak samo było w Wilnie w 1944 r., tam gdzie akowcy zdobyli miasta, miasteczka, części miast tam wprowadzano polską administrację, był normalny porządek prawny.

10. Ką žinote apie lenkų ginkluotą pogrindžio veiklą Vilniaus krašte?

Wiem jedno, że wciąż wiemy za mało o polskim ruchu na Wileńszczyźnie, po prostu zbyt mało. Ponieważ wszystko zostało przez czerwonych zniszczone, wymazane, wywiezione i tak dalej. Duża część archiwów i dzisiaj pozostaje gdzieś w ukryciu, wiadomo jest, że było sporo materiałów fotograficznych

tylko te zdjęcia zostały wywiezione i to co jest dostępne dzisiaj to jest nic. Tak naprawdę my wiemy o tym wszystkim mniej, aniżeli nie wiemy, a nie wiemy bardzo dużo. Natomiast dowiadujemy się stopniowo, że to był ruch obejmujący wielką część społeczeństwa, że tak powiem szerokie masy społeczeństwa w odróżnieniu chociażby od ruchu Sajudis, który początkowo obejmował tylko elity świata nauki. To był praktycznie ruch masowy. Ruch ten ratował Żydów, pomagał też Żydom w Getcie itd. Zorganizowano przerzut ludzi, informacji, to było prawdziwe państwo podziemne w pełnym znaczeniu tego słowa. Z drugiej strony to było prawie oficjalne państwo tam, gdzie Niemcy wycofywali się Niemcy i nie było Sowietów jak chociażby w Turgielach, Dziewieniskach lub Bujwidzach.

11. Kas jums yra žinoma apie Armijos Krajovos veteranų klubo veiklą Lietuvoje? Šio klubo nariai bei veikla padeda kurti žinojimą apie lenkų ginkluotą pogrindį?

Tak, to znaczy działalność tę znam z racji przynależności dziadka do tej działalności od samego początku. To jest dzieło, którego nie da się powtórzyć, a ni pominąć milczeniem, a ni jakoś inaczej zlekceważyć, ponieważ te kluby dokonali rzeczy najważniejszych – pobudowali cmentarze tam, gdzie wiedzieli, że ich towarzysze broni spoczywają. Tak naprawdę bez nich w wielu miejscach nie doszłoby do postawienia chociażby symbolicznych krzyży. To jest rzecz, której nikt inny nie mógłby zrobić. Natomiast czy pomagają wiedzę to uważam, że raczej dzisiaj trudno ocenić to, ponieważ między sobą weterani są skłócenii, wzajemnie oskarżają się i tak dalej. Jednak niewątpliwie położyli podstawę, dali początek temu wszystkiemu. A promowanie wiedzy, uważam, że to już nie ich zadanie, bo do tego są historycy, specjaliści od komunikacji itd., którzy powinni przejąć od nich tę wiedzę i odpowiednią ją przekuć.

12. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į Armijos Krajovos veteranų klubą pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?

Mnie się wydaje, że wówczas, po podpisaniu to nie nastąpiło, ponieważ wówczas chodziło o konkretne rzeczy, które tak i nie nastąpiły, czyli o nadanie uprawnień kombatanckich akowcom, uprawnień weteranów wojny, które są przyznane także i czerwonoarmistom. Owszem pojednanie było potrzebne, ponieważ tamci ludzie musieli razą pewnego zakończyć swoją wojnę i podać sobie ręce i żyć, ale co do obietnic to obietnice pozostały niezrealizowane, z resztą dzisiaj to już nie ma żadnego znaczenia, ponieważ już nie ma komu przyznać tych uprawnień. Owszem cały proces i sprzymierzenia się też był sabotowany przez takich prawicowych działaczy jak Garszwa, jak różnego

rodzaju działaczy promoskiewskich i tak dalej. Równouprawnienie wówczas nie nastąpiło, ale dzisiaj są pozytywne zmiany, bo jeżeli Wojsko Litewskie pomaga w zorganizowaniu biegu ku pamięci żołnierzy Armii Krajowej to wiele mówi. Jeżeli telewizja litewska potrafi przez siebie przedusić dobre słowo o AK to znaczy że porozumienie miało sens, tylko trzeba było czasu, aby zobaczyć rezultaty tego, chociaż weterani i nie doczekali się należytej sprawiedliwości. Idziemy we właściwym kierunku.

13. Kas jūsu nuomone svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų ginkluotą pogrindį?

Znaczy najważniejsze są trzy rzeczy. Pierwszy to ten aspekt cywilizacyjny, to że Armia Krajowa walczyła o cywilizację łacińską a nie o to żebyśmy byli mówiącym w języku polskim Rosjanami i żebyśmy siebie okłamywali. Chodziło o wartości, o inne myślenie to jest to co absolutnie nie można zapominać, bo jeżeli świętujemy 9 maja, a mówimy o polskich wartościach to tak jakbyśmy pluli na tę pamięć. Drugi aspekt to jest taki, on wynika z tego aspektu cywilizacyjnego, że działalność AK nie była działalnością skierowaną w państwo i naród litewski. To jest coś co musimy, mówić Litwinom, ale i sami o tym nie możemy zapominać, bo często zapominamy i zaczynamy mówić, że AK zwalczała litewskość, chociaż nic podobnego nie było. Bo najważniejszy był aspekt cywilizacyjny, żeby obce państwa nas nie wywoziłyby, nie rozstrzeliwałyby itd. A reszta spraw, czyli konflikt z sąsiadem to już jakoś tam sami potrafilibyśmy uregulować.

Visuomenės požiūris į atmintį apie ginkluotą lenkų pogrindį ir jos atminties laikmenas

14. Kada, anot jūsu, atmintis apie lenkų ginkluotą pogrindį tampa aktuali visuomenei?

Niestety o tym w ogóle nie mówią, sama pamięć ona jest bardzo aktualna, bo to są rzeczy, z których musimy wyciągać wnioski, jeżeli my chcemy z jednej strony żyć normalnie dzisiaj a z drugiej strony mieć jakąkolwiek przyszłość. Bo nie ma co ukrywać liczba Polaków na Litwie maleje, instytucje popadają w ruinę, wszystko przestaje działać, zanika, kurczy się. Chyba, że stwierdzimy, że taki stan obumierania nam pasuje. Jeżeli nie, to pamięć o AK jest bardzo ważna, ponieważ niesie ze sobą pewne uniwersalne wartości, lekcje, bez odrobienia których nie ma szans na przyszłość. A druga rzecz to jest taka, że realnie pamięta się o AK staje się aktualna tylko w rocznice, święta, z okazji zbliżających się wyborów i tak dalej, żeby po prostu ugrać na tym interes polityczny i to jest błędna postawa. Przykładem jak trzeba traktować weteranów musiałby być dla nas okres międzywojnia, kiedy powstańcy styczniowi byli otoczeni chwałą i szacunkiem, przed nimi

salutowali generałowie. Byli zawsze honorowymi gośćmi na wszystkich uroczystościach patriotyczno-kulturowych. Brakuje konsekwentnego i świadomego stosunku do tego dziedzictwa.

15. Kaip vertinate kuriama/us naratyvą/us apie lenkų ginkluotą pogrindį Lietuvoje Lietuvos/užsienio žiniasklaidoje? Kodėl?

Niestety jest tworzona taka narracja, że istniały polskie obozy śmierci, polski ruch oporu to antysemita i bandyci. Z jednej strony to jest bardzo niebezpieczna narracja, nie tylko dlatego, że jest sama w sobie kłamliwa, bo tak nie było. AK nie było zbiorowiskiem antysemitów. Czyli jest to kłamliwa narracja. Druga rzecz taka, że narracja ta szalenie niebezpieczna dla Polaków, Polski, Litwy, Europy i świata, ponieważ narracja ta niszczy przykłady dobrych praktyk, przykłady godne podziwu i naśladowania. Co więcej narracja ta jest zbieżna z narracją sowiecką, według której AK to tylko banda zbójców i antysemitów. Dlatego taka narracja musi być zwalczana i tępiona. Tego typu kłamstwa trzeba zwalczać nie innym kłamstwem, ale prawdą. Prawdą o tym, że to Polacy pierwsi zaczęli opowiadać o zbrodniach hitlerowskich, o masowych mordach dokonywanych na jeńcach oraz Żydach. To Polak Witold Pilecki na rozkaz i własne ryzyko trafił do obozu w Auschwitzu skąd później uciekł, aby opowiedzieć dla świata jaka jest rzeczywistość na okupowanych terenach. To Polak Jan Karski na własne ryzyko przeniknął do Getta, opisał tę rzeczywistość i opis ten dostarczył na Zachód wraz z opisem rzeczywistości Auschwitzu. Armia Krajowa. Owszem byli ambasadorzy, konsulowie, którzy konsekwentnie pomagali uciec Żydom, jednak to byli pojedyncze wypadki, natomiast AK zorganizowało całą sieć, aby ratować Żydów i tak dalej. O tym trzeba mówić, ponieważ to jest ważne i dzięki temu można przeciwstawić się błędnym narracjom.

16. Koks švietimo sistemos vaidmuo kuriant žiniją apie lenkų ginkluotą pogrindį?

Jest kluczowe i bardzo ważne są polskie szkoły tutaj, ale uważam, że o AK powinno się uczyć w szkołach litewskich, dlatego, że to także jest historia tych ziem, które jako Wileńszczyzna weszły w skład państwa litewskiego jako całość, a nie tylko jako magazyn pewnych surowców. To jest dziedzictwo kultury materialnej, to jest historia i to jest taka historia, którą mogą szczyć się Litwini, ponieważ historia ta pokazuje, że na Litwie nie tylko mordowano Żydów i kolaborowano, ale też to jest przykład bezustannej walki z okupantem. Także to jest ważne dla relacji polsko – litewskich, ponieważ wiosną 1945 r. litewskie podziemie podpisuje ugodę i akt o współpracy z polskimi partyzantami i od tego momentu razem walczyli przeciwko wspólnemu wrogowi. Tylko ten sojusz nie został przypomniany w latach 90,

ponieważ fakt ten został dobrze wymazany ze świadomości społecznej przez sowietów. Tylko dzisiaj zaczynami o tym mówić i to dobrze, bo to jest przykład godny naśladowania.

17. Koks, jūsų nuomone, galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? Kaimyninių valstybių atminties politiką galėtų padėti išsaugoti atmintį apie lenkų ginkluotą pogrindį Lietuvoje? Kokiu būdu?

Zdecydowanie tak i najlepiej mogliby to zrobić trzymając języki na zębach i na nie wykorzystując ten motyw do rozgrywek partyjnych. Bo to jest coś co tak naprawdę tę pamięć dewaluuje i to staje się kołderką, którą każdy próbuje przeciągnąć na swą stronę a w wyniku wszyscy marzną. Natomiast mądrzy politycy powinni dawać dobry przykład, ciągle jest żywy pomysł o wspólnym uczczeniu ofiar mordów w Gliniszczach oraz Dubinkach, żeby dokonałoby się takie pojednanie. Które bez polityków nie ma szans odbyć się, a z drugiej strony to też właśnie ten czynnik polityczny przyczynia się do tego, że pamięć o Gliniszczach oraz Dubinkach jest wciąż wykorzystywana do tego aby podsycać konflikt między Polakami i Litwinami.

Oczywiście najbardziej mogliby przyczynić się politycy rosyjscy, gdyby po prostu ich nie byłoby i przestaliby już pewnego dnia beczelnie łączyć, ale na to nie możemy liczyć. Dlatego pozostaje możliwość mówienia, że Rosja bardzo aktywnie wtrąca się w politykę historyczną naszego regionu z sukcesem skłócając sąsiadujące państwa. Ale to jest utopia, jednak musimy być tego świadomi.

18. Kokie aspektai yra svarbūs kalbant apie pasipriešinimo judėjimo istoriją ir jo atmintį nūdienos visuomenėje? Gal tarptautiniai santykiai, bendradarbiavimas su okupantais, o gal bendra kova prieš bendrą priešą?

Wspólna polsko – litewska walka przeciwko bolszewikom. Szczególnie jest ważny aspekt cywilizacyjny. Bo jak zobaczy się w jaki sposób zachowywało się dowództwo, jak troszczono się o to, żeby nie ściągnąć zemsty ze strony okupanta na ludność miejscową, żeby panowały dyscyplina, higiena, itd. To świadczy o tym, że nawet w najtrudniejszych czasach, można pozostać człowiekiem z szacunkiem do siebie i innych. Dzisiaj brakuje takich przykładów. Inna rzecz pokazanie wartości jaką jest dobro wspólne, bo jednak polskie podziemie dbało o wspólną przestrzeń, obrona i rozważna walka.

19. Kodėl Vilniuje nėra paminklo, paminklinės lentos įamžinančios lenkų ginkluotą pogrindžio veiklą?

Po pierwsze tylko teraz następuje zmiana narracji z sowieckiej, według której AK to bandyci, na narrację nową, według której AK walczyło o te same

wartości co i litewski ruch oporu. A po drugie to jest dobre pytanie dla nas wszystkich 200 tys. Polaków z Litwy, dlaczego wciąż o to nie zadbałismy.
Rajmund Klonowski, 32 lata.

Interviu su Zygmundu Kulickio dukra Renata Kisielewska.

Šeimos atmintis, jos santykis su krašto istorija ir atminties laikmenomis

1. Kokiais būdais ir kodėl perduodate šeimos atmintį?

Opowiadamy to swoim dzieciom, tak jak robił to ojciec, on przed śmiercią wszystkich zebrał i opowiedział nam, żebyśmy wiedzieli jego drogę życiową, to z szacunku tak dla ojca i pielęgnujemy tę pamięć. Kontynuujemy to. To znaczy ja córka, wnuki wiedzą i tatuś miał prawnuków to też o tym już wiedzą.

2. Kaip jūsų šeimai pavyko sovietmečiu išsaugoti atmintį apie pasipriešinimo judėjimą?

Ojciec o tym nic nie wspominał, akurat do odrodzenia, czy to taki czas był nie wdzięczny, aby o tym mówić, czy to my byliśmy jeszcze niezbyt dojrzaui, żeby nam o tym mówić. Akurat po odrodzeniu to wszystko zaczęło się. Może też i nie chciał tego wspominać, z resztą nie wolno było, może też bał się.

3. Kokią šeimos atminties komunikacijos procese reikšmę turi konkrečios vietos arba konkretūs daiktai?

W pewnym sensie tak, to powiązane z ojca ojcowizną, bo to w okolicach Smorgoń – Danuszewo, gdzie swego rodzaju taki zlot rodzinny był zorganizowany i tam jeździliśmy, tam dzielono się wspomnieniami z tych lat wojny i okupacji. Ich było siedmioro rodzeństwa w rodzinie i wszyscy po wojnie znaleźli się w różnych stronach kto w Warszawie, kto w Moskwie, dlatego taki zlot rodzinny był potrzebny. Zjechaliśmy się wszyscy i dzieci, i wnuki kto już był. Tam właśnie wówczas odwiedzaliśmy różne miejsca powiązane z tamtymi latami.

4. Kodėl šios vietos, šie daiktai yra reikšmingi, kaip siejasi su šeimos atmintimi?

Bo to jest najlepsze miejsce, żeby zrozumieć co oni musieli przeżyć i oni życzyli nam, abyśmy my tego nie musieli przejść.

5. Kokie praeito amžiaus krašto istorijos elementai yra reikšmingi jūsų šeimai?

To znaczy wydarzenia powiązane z historią kraju, niby Wileńszczyzny? To jednoznacznie 11 Listopada, to dla ojca było najważniejsze święto i nam też to przekazało się, też uważam, że to ważne święto. Dla ojca były istotne te święta, których obchody miały miejsce na Rossach. I z tego my wiemy. Natomiast np. Ponary już tak bardzo nie uważał za istotne miejsce pamięci. To nie było taki przeżycie?

6. Kodėl įvardyti elementai yra reikšmingi ir kaip jie siejasi su jūsų šeimos istorija?

Braliśmy razem z ojcem udział we wszystkich tych obchodach, a te wszystkie święta to jego lata dziecinne, szacunek do nich wyniósł z tamtych lat. Widocznie i nam to przekazało się.

7. Jūsų nuomone, įvardyti krašto istorijos elementai yra reikšmingi Lietuvos istorijos kontekste? Kodėl?

Bo teraz już razem to świętujemy, wspólnie czujemy wartość tych świąt. Są to święta wolności i dlatego one są ważne bez względu na miejsce, w którym mieszkamy. Nie stawię znaku różnicy między świętami państwowymi (czyli litewskim – przypis autor) a świętami narodowymi (czyli polskimi – przypis autor).

Grupės atmintis

8. Kaip suvokiate sąvoką - pasipriešinimo judėjimas? Koks galėtų būti šios sąvokos santykis su totalitariniais režimais?

W jakich czasach? W kontekście reżymy totalitarnego? Ja jak i mówię na życie patrzę pozytywnie i staram się nic nie zostawiać nie zrobionego, tak jak ojciec. U nich tam różne i spotkania były, tam różne ugrupowania byli, z resztą jakoś tam u nich chyba były dwie grupy tych akowców. Ojciec był nie konfliktowy, dlatego jego ciągnęli i do jednych i do drugich.

Ruch oporu musi być silny, to siła. Odwaga, potęga. A dzisiaj trzeba wiedzieć co my chcemy, żeby mieć ruch oporu, czyli cel kształtuje pojęcie, definicję ruchu oporu. Dzisiaj to nie mogłoby istnieć, bo brakuje skonsolidowania społeczeństwa.

9. Jūsų pristatytas sąvokos apibrėžimas yra tinkamas siekiant apibūdinti lenkų ginkluotą pogrindį Vilniaus krašte? Kodėl?

Myślę, że tak, bo widzimy pozytywne skutki tego wszystkiego, dzisiaj o tym mówią i pamiętają, i mówią pozytywnie, więc to była siła, potęga, która podtrzymywała morale ludności. Wówczas to była konieczność. Ktoś musiał stanąć w obronie ludzi, ktoś silny, a wrogowie liczyli się z Armią Krajową, dlatego uważam, że to pasuje.

10. Ką žinote apie lenkų ginkluoto pogrindžio veiklą Vilniaus krašte?

Tyle co ojciec mówił, co piszą. Specjalnie nie interesuję się tym. Wiem, że podziemie było, działało skutecznie. Czołowe postacie takie jak Wilk (Aleksander Krzyżanowski – przypis autora) są znane. Ale więcej to co ojciec mówił, więc szczególnie pozostaje w pamięci akcja „Ostra Brama” – wyzwolenie Wilna.

11. Kas jums yra žinoma apie Armijos Krajovos veteranų klubo veiklą Lietuvoje? Šio klubo nariai bei veikla padeda kurti žinojimą apie lenkų ginkluotą pogrindį?

Wiem, że taki Klub istnieje, nie powiem jak tam w środku wszystko funkcjonowało, to tato lepiej wiedział, natomiast ja wiem, że taki Klub jest, który zrzesza członków oraz sympatyków AK. Oczywiście, że to pomaga budować wiedzę na temat AK na Wileńszczyźnie, sam fakt istnienia takiego Klubu. To jest świadectwo tego i myślę, że staruszkowie reprezentują godnie to.

12. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į Armijos Krajovos veteranų klubą pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?

Tak, zmieniło się. Ojciec często zaznaczał, że wszystko idzie teraz w lepszą stronę i te stosunki ocieplają się. Owszem nie brakuje jakichś nie porozumień, ale puki będą żywi świadkowie wydarzeń, póty będą nieporozumienia, bo ktoś zawsze będzie żądał przeprosin. Ogólnie idzie w lepszą stronę.

13. Kas jūsų nuomone svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų ginkluotą pogrindį?

Prawda, aby przeszłość naświetlano tak jaka ona była w rzeczywistości. Też trzeba mówić o tych wartościach, które przyświecały akowcom, to jest ważne według mnie.

Visuomenės požiūris į atmintį apie ginkluotą lenkų pogrindį ir jos atminties laikmenas

14. Kada, anot jūsų, atmintis apie lenkų ginkluotą pogrindį tampa aktuali visuomenei?

To jest zawsze ważne i aktualne, oczywiście więcej na temat mówi się, kiedy zbliżają się jakieś uroczystości lub rocznice. Ale myślę, że to jest zawsze aktualne.

15. Kaip vertinate kuriama/us naratyvą/us apie lenkų ginkluotą pogrindį Lietuvoje Lietuvos/užsienio žiniasklaidoje? Kodėl?

Ojciec mówił, że teraz przedstawiają te wydarzenia prawdziwie, tak jak to było w rzeczywistości i to jest dobrze. Prawda musi być, bo tylko ona się liczy.

16. Koks švietimo sistemos vaidmuo kuriant žiniją apie lenkų ginkluotą pogrindį?

System oświaty nie wpływa na proces budowania wiedzy o polskim ruchu oporu, może działalność harcerska, ale przeciętny uczeń raczej mało wie na ten temat, jeżeli o tym nie mówi się w domu.

17. Koks, jūsų nuomone, galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? Kaimyninių valstybių atminties politiką galėtų padėti išsaugoti atmintį apie lenkų ginkluotą pogrindį Lietuvoje? Kokiu būdu?

Jeżdżąc po szkołach, owszem politycy nie pojechaliby, ale myślę, że jednak jakieś prelekcje mogliby robić dla uczniów.

18. Kokie aspektai yra svarbūs kalbant apie pasipriešinimo judėjimo istoriją ir jo atmintį nūdienos visuomenėje? Gal tarptautiniai santykiai, bendradarbiavimas su okupantais, o gal bendra kova prieš bendrą priešą?

U nich był Bóg, Honor, Ojczyzna, dzisiaj współczesna młodzież raczej relatywnie patrzy na takie wartości. Dzisiaj wszystko jest bardziej rozmyte. A to jest archaizm, który nie jest warty w dzisiejszym społeczeństwie. Dlatego może jakoś trzeba byłoby stawić akcent na te wartości.

19. Kodėl Vilniuje nėra paminklo, paminklinės lentos įamžinančios lenkų ginkluoto pogrindžio veiklą?

Jeszcze są żywi akowcy i ta pamięć jeszcze jest taka żywa, jeszcze ciągle powstają dyskusje między uczestnikami minionych wydarzeń, jeszcze ciągle szukają po czyjej stronie była racja. A jak już ich nie będzie wówczas pojawi się potrzeba upamiętnienia tego, wówczas i same społeczeństwo zrozumie, że trzeba to upamiętnić. To będzie krok ku prawdziwemu upamiętnieniu. Ale teraz społeczeństwo ma żywy kontakt, ale jak nie będzie kontaktu to wówczas będzie wszystko inaczej.

Jestem dumna ze swego ojca i chcę aby pamięć o nim zachowała się i żeby nasze dzieci wiedziały o tym. Nigdy nie wstydziłem się, po odrodzeniu, bo przed tym nie było możliwości mówić o tym, a po odrodzeniu zawsze śmiało przyznawałem się do tego kim był mój ojciec. A raniej to nie zwracałem uwagi na to przy starym reżymie, a do tego nam nie bardzo o tym mówiono, a jeżeli coś słyszeliśmy to raczej nie przydawaliśmy temu znaczenie.

Renata Kisielewska, wiek 47 lat córka Zygmunta Kulickiego

Interviu su Vilniaus AK veteranų klubo nariu Edmundu Szotu.

1. Kokios datos ir kodėl jums yra reikšmingos?

- Jakie i dlaczego daty są dla was znaczące? (Chodzi o dni, które czcicie: 11 listopada, 16 lutego)

16 lutego dla mnie butaforija bo chociaż to dzień niepodległości państwa Litewskiego, ale ona była ogłoszona przecież kiedy państwo było pod okupacją, jak tu może być niezależność, ja tego nie rozumiem, rozumiecie, i kiedy tym bardziej kiedy w Wilnie było ogłoszone a kiedy Niemcy odstępowali, to te Niemcy kajzerowskie, to cała ta ich taryba ichna razem z Niemcami wyjechała do Kowna bo tutaj nie mieli podtrzymania. Dla mnie to absolutnie niezrozumiała data. 11 listopada to data niepodległości Polski i wtedy kiedy już Polska kontrolowała te terytoria, które ona miała i jak niepodległość to już można była powiedzieć, że to na prawdę, ja czcisz tę datę zawsze. Nie było takiego lata i od tego kiedy już Litwa niezależna bo do tego to nie, zawsze na 2 i 3 maja u mnie polska flaga zawsze wisiała zawieszona i na samochodzie zawieszę przyjeżdżałem do pracy z tą Polską flagą bo dlatego, że dla mnie to święta sprawa. Nu jakie jeszcze daty? Inne nu ja wiem jak ty na przykład mówisz 15 lipca – sierpnia – ee tak 15 sierpnia to – dzień Wojska Polskiego – dzień Wojska Polskiego, tak tak – i Zielna – nu tutaj jakoś ja tak i tak i siak, ja tutaj nu powiem 15 sierpnia ja wiem, że to był Cud nad Wisłą – Bitwa Warszawska – na prawdę to był cud, ale ja to tak żeby specjalnie świętkować od czasu do czasu nie mówiąc o tych, które regularnie. Od czasu do czasu ja to świętkują bo to i Zielna nakłada się jedna na druga – a na przykład daty powiązane konkretnie z AK? – z Armią Krajową to 13 maja kiedy pod Murowaną Oszmianką rozbili ten oddział Plechaviciusa, o to to ja, prawda nie dawno do mnie ksiądz Józef podzwonił – czy świętujesz, mówi, mówię – świętuję, no to taka wo, rozumiecie, to wtedy kiedy nasi chłopcy, które jak ja dowiedziałem się widziałem fotografie jak oni rozebrani do kalesonów i ich czyn. Chociaż oni można powiedzieć krwawy bój był i z jednej i z drugiej strony zginęło nie mało ludzi, nu licząc na skalę tej potyczki tak, Tołminowo i Murowana Oszmianka, nu. Ale oni zobaczcie, niekogo nie rozstrzelali, nikogo nic, oni po prostu powiedzieli –nie wypada dla was bracia Litwini byście nosili niemieckie mundury to musicie ich zdjąć, nu zdjęli zostali się w bieliznie, no prawda wycięli im guziki tak że musieli trzymać kalesony no ale puścili i co ja chcę powiedzieć, ten sam Sawicki w czasie podpisania pojednania w 2004 roku zapytał plechawiczukasów -a co by wy zrobili, odpuścili? oni odpowiedzieli, że nie, każdy Polak dawno by ziemię gryzł – to znaczy byłby rozstrzelany. Rozumiecie dla mnie podoba się to że w

Polskim narodził się taka wrodzona inteligencja i tolerancja do innego człowieka, nawet dla wroga, no to globalnie tak, w większości, nie tak jak Sowieci postępowali NKWD, albo Niemcy te Gestapo wszystko albo nawet Żydzi ją ot za to.

2. Kodėl, jūs nuomone, šiandien verta/neverta kalbėti apie Armiją Krajovą? Jūs nuomone atmintis apie lenkų pogrindį turi reikšmę visuomenei?

- Proszę powiedzieć swoje zdanie, dlaczego dzisiaj warto/lub nie warto mówić o Armii Krajowej? Według was pamięć o polskim ruchu oporu jest ważna dla społeczeństwa?

W Litwie? – tak, mówimy o Litwie -Rozumiesz, bo dla mnie i dla wszystkich kto ceni, człowiek i ludzkość, prawda jest przede wszystkim, gdzie haniebna prawda, haniebna, to też ona jest prawda i musimy to przyjąć jaka ona jest a ta, która na przykład Armia Krajowa przecież ona była najsilniejsza armia tam – podziemna? – podziemna w Europie i tutaj dlaczego, my musimy szanować się a dla Litwy tym bardziej bo tak szczerze mówiąc te, które zwalczali, które byli pod niemiecką dyktando, te wszystkie litewskie formacje wojskowe i Sauguma i te, przecież ile oni wyniszczyli tych potem młodych patriotów polskich, prawda? Z razu Związek Walki Zbrojnej, Służba Zwycięstwu Polski tego i młodych tych wyłapali, agentura mieli i wszystko w Ponarach leży 15 tysięcy położonych młodych ludzi, harcerzy. Oni muszą to wiedzieć, rozumiesz, czego ty mówisz o Armii Krajowej to może też związane z wojną kto Żydów rozstrzeliwał w Ponarach, o kiedy napisała ta pani Vanagaite, tak? – tak – proszę bardzo, tak teraz ilu ona wrogów nażyła, rozumiecie, ona już w Litwie boi się być, dlaczego za prawda człowiek musi cierpieć, czy tobie podobałoby się żeby przyszedł do ciebie ktokolwiek z twoich dzieci, ja wiem że nie masz dzieci, dwoje przyszłoby. Jeden by powiedziałby słodkie kłamstwo o czymś, które by ciebie zadowoliłoby i ty przyjąłbyś jak prawda, a drugi by przyszedł i szczerze wypowiedziałby, że co on złego zrobił, którego ty więcej tolerowałbyś? – co by byłoby, gdyby byłoby – co by byłoby, gdyby byłoby o toż to i chodzi, że liczy się tylko prawda, to między innymi mówił Mackiewicz, Józef Mackiewicz.

3. Koks, jūs nuomone, galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį?

- Jaką, według was, mogliby pełnić rolę politycy mówiąc o pamięci o polskim ruchu oporu?

Teraz? – tak, mówimy tylko i wyłącznie o Litwie – Politycy polskiej narodowości czy ogólnie? – ogólnie – to znowu opiera się w to opiera się w to kto zna prawdziwą historię a nie mity bo litewska historia w większości na mitach jest, chociaż nie tylko litewska, ja nie chcę powiedzieć, że i Polska

historia nie jest zakłamana bo jak czytasz różne źródła, każdy po innemu, to tego i każdy polityk, mądry polityk on nie dąży do eskalacji, jeżeli on polityk on musi być i dobrym dyplomatą i on musi ta prawda tak ładnie wyłożyć i tak dostępne żeby ten człowiek mógłby to zrozumieć i zrozumieć dlaczego ja wypowiadam znaczy tak i dla mnie to bardzo drogie i ty musisz to uszanować jeżeli ja to mówię prawda, ale ja jeszcze raz mówię – liczy się prawda. Wczoraj jechałem z państwem Pieszek, takie, i on mówił o błogosławionej nie Bogusławska to ona też była taka wierząca w Boga to ona przekonała jakimś cudem tego NKWDzistu co znenał się nad nią i ona jego doprowadziła można powiedzieć do wiary, że zrzucił swój mundur ten sawieckij i znaczy wyszedł i stał się człowiekiem wierzącym, rozumiecie. Jeżeli polityk to polityk musi być z wielkiej litery, mądry polityk a nie tak jak większości u nas politycy jacy, za pieniążki pracują i robią to co u niego zamawiają, teraz ot bardzo dużo tych płatnych, wpływowych korespondentów, który tobie zamówi jaki i ty piszesz to kłamstwo w pięknie okręconym papierku a inni to często połykają, rozumiesz, zakłamana historia nikomu nie potrzebna.

4. Koks jūsu santykis su LR atmintinų dienų įstatymu ar jis jums padeda išlaikyti, perduoti atmintį apie AK?

- Jakie jest wasz stosunek z dniami pamięci obchodzonym na Litwie, czy te dni pamięci pomagają zachować, przekazać pamięć o Armii Krajowej? Nu na ile ja wiem Litwini są bardzo wrogo nastawieni do Armii Krajowej, mało kto może to zrozumieć, ot na przykład z naszej strony i tych chłopców, ja ich nie idealizuję ja wiem na przykład „Łupaszko” dla nas on bohater, prawda, dla nich on wróg największy, bo pod jego dowództwem rozstrzelano 27 ludzi w Dubinkach, tak, praktycznie niewinnych ludzi, a to był odwet za te Glinciszki, tak, - ale tym niemniej to byli niewinni ludzie – nie winni ludzie. Był taki Rajs – „Bury”? – „Bury” tak, który też podobnie działał, bo on był u tego – był u „Szczerbca” – U „Szczerbca”? A tak u „Szczerbca”, on później był u „Łupaszki”. On to rozumiecie tutaj Litwini będą wrogo, ale było tak. Na przykład jeżeli jeszcze z czasów Piłsudskiego, jeszcze z czasów tej rewolucji i становienia się niepodległości, przecież Polacy cały czas chcieli żeby była jakaś unia z tą Litwą, ale oni byli wrogo, sam wiesz dlaczego tak było bo i Rosja carska i Niemcy kajzerowskie oni specjalnie kształcili tych ludzi w takim duchu, no im udało się wywołać taką urojoną, nieprawdziwą nienawiść, między innymi duchowieństwo było wplątane litewskie bardzo mocno, ono najwięcej zrobiło dla wrogości polsko – litewskiej, rozumiesz, i teraz ludzie nie rozumieją, kiedy dzieci uczą się tej historii od samych najmłodszych lat wszystko to inna historia, prawdziwą historią mało kto ciekawi się.

5. Kaip galvojate kodėl LR atmintinų dienų įstatyme nėra datų susijusių su lenkų pogrindžiu?

- Jak uważacie, dlaczego wśród litewskich dni pamięci nie ma żadnego dnia poświęconego polskiemu ruchowi oporu?

Po pierwsze Armia Krajowa to nie liczy się jako powiedzieć formacja wojskowa, te partyzanty, litewska chociaż działała na terytorium dzisiejszej Litwy były gdzie tego i ona była, jak powiedzieć, w konfrontacji z oficjalnymi wojskami litewskimi, które służyli pod dowództwem Wehrmachtu i tutaj konkretnie mówiąc Litwini to tolerują, bo u nich jakoby swoją wersję, że za to oni pod Wehrmachtem, że oni tak chcieli jakoby swoją niepodległość zachować, chyba w tym wszystko tkwi.

6. Kodėl verta/neverta į LR atmintinų dienų įstatymą įtraukti datas susijusias su lenkų pogrindžiu?

- Czy warto/nie warto do kalendarza dni pamięci RL wciągnąć daty powiązane z polskim ruchem oporu?

Powiązane żeby było z AK? – czy w ogóle z polskim podziemiem na Wileńszczyźnie – rozumiesz, żeby to byłoby powiązane, ja patrzę na mentalność bo ja dobrze ich wiem ja wśród Litwinów kręciłem się ja byłem w reprezentacji Litwy i tam w większości Litwini, po pierwsze oni tym mało ciekawią się, po drugie wrogo byli nastawieni, ale niektóre święta to na pewno oni musieliby obchodzić, ja nie mówię o Armii Krajowej bo do Armii Krajowej oni bardzo negatywnie nastawieni, natomiast takie jak 15 lipca, 3 maja to musieliby być te święta na Litwie – 15 sierpnia? – sierpnia przepraszam, bo 15 lipca to bitwa pod Grunwaldem i jakoby to jest wspólna.

7. Kurių Lietuvos/užsienio institucijų veikla yra būtina siekiant išsaugoti atmintį apie lenkų pogrindį? Kodėl?

- Działalność jakich instytucji (litewskich/zagranicznych) jest obowiązkowa chcąc zachować pamięć o polskim ruchu oporu? Dlaczego?

No w Polsce to ten Instytut Pamięci Narodowej, który to działa i dość aktywnie, zuchy, na Litwie? teraz mam bardzo dobrą książkę, nie wiem, ty jej nie masz, taka gruba gdzie są Instytut Pamięci Narodowej i litewski odpowiednik taki oni ułożyli na podstawie dokumentów – mam od Bubnysa w prezencie – tak? Ja też byłem na tej konferencji i otrzymałem. No tutaj co ja chciałbym powiedzieć te instytucje musieliby działać, ale te owoce nie tak że oni prędko muszą zakiełkować, tego, bo to długo musi przejść czas, zbliznić się rany i tolerować, żeby jakoś to bardziej, nu za mało inteligencji przede wszystkim u młodego pokolenia państwa litewskiego, ale i u Polaków też, ale dla obiektywności, jeżeli czytałeś te dokumenty dużo dużo, praktycznie wszyscy tam, którzy sypali i z Armii Krajowej których my liczymy za

bohaterów, wstyd bywa niektórych oficerów czytać jak oni sypali, enkawudzista nawet u nich nie pytał się a oni już mówili gdzie, kto, jak, gdzie można znaleźć i litewskie też tak samo – wszędzie ludzie – słabi ludzie – nie wiadomo jak byłoby z nami, dobrze siedząc w bezpieczeństwie osądzać tych, którzy cierpieli – tak, ale na przykład tacy jak twarziel rotmistrz Pilecki, po prostu nie wszyscy mieli taki hart, chociaż i byli cichociemni jakoby i tego i było jak było.

8. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris AK veteranus pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?

- Czy, według was, stosunek litewskich instytucji do weteranów AK zmienił się po porozumieniu się z żołnierzami Plechawiczusa, które miało miejsce w 2004 r. Co i dlaczego zmieniło się/nie zmieniło się?

W jakimś stopniu tak, rozumiecie tutaj w większości, gros oni tam słabe pojęcie mają o tej Armii Krajowej i tego, ale to że to było pojednanie to już dobry krok, właśnie o czym ja mówiłem, że trzeba zrozumieć, tolerancja. Jeżeli już oni spotykali się jak coś mówili i mówili szczerze, jak zadał ten Sawicki pytanie, żeby wy zwyciężyli cobyście zrobili, rozumiecie? To już widać jak, co i do czego. Ten człowiek, który chociaż jakby i z nienawiści tak powiedział, na prawdę jakoby pojednanie ale wszystko równo wyjawiało się to że on ich nienawidzi, że Armia Krajowa Polaków że skoro on tak powiedział „wy byście dawno już ziemię gryźli”. Rozumiesz. A tutaj, rozumiesz, trzeba tak postąpić jak te dowództwo te oficerowie inteligenti byli, oni ot ja mówię to jest polski charakter, owszem nie wszyscy byli tacy, ale w tym wypadku to byli zuchi.

9. Kada AK veteranų klubas susilaukia daugiausia dėmesio ir iš kokių institucijų?

- Kiedy Klub Weteranów Armii Krajowej otrzymuje najwięcej uwagi? Jak wiesz, każdego 13 lipca każdego roku w Krawczunach odbywają się te imprezy, masa ludzi przychodzi, w większości Polacy miejscowi z Polski przyjeżdżali akowcy i rajdowcy teraz przyjeżdżają na motocyklach, klub jazdy konnej „Joker” i tam inni i z tego z Kielc też przyjeżdżali, rozumiecie, to oni wciąż, jeden raz był taki nacjonalista litewski Panka z plakatami, że AK to bandyci i przyszli z małym dzieckiem tego żeby jego nie skrzywdzili bo trzyma małe dziecko i nikt nie skrzywdził, ale nikt i nie zbierał się krzywdzić, tylko jedne pamiętam Nelly Mongel podeszła, popatrzyła, przeczytała to starsza kobieta i pokręciła palcem przy skroni, no, sens pytania jaki był? – jakie instytucje najbardziej interesują się Armią Krajową? - no od kiedy na przykład zabił rany i te readycję będą trwali po trochu musi oswoić się,

tak szybko oni nie przyjmą tego a zmusić nie można, zakłamana historia, trzeba umieć zrozumieć jeden drugiego.

10. Kokiose vietose renkatės norėdami paminėti jums reikšmingas datas?

- W jakich miejscach zbieracie się aby uczcić daty, które są ważne dla waszej organizacji?

Ja co chcę powiedzieć, opiekujemy się przecież mogiłami gdzie tego są pogrzebani i miejsca boju na przykład Kolonia Wileńska, Kalwaria Wileńska tam gdzie akowcy leżą, potem na tym na Zwierzynieckim cmentarzu tam czterech krzyży akowców, ja zawsze tych staruszków biorę do samochodów siadaliśmy, kupowaliśmy znicze za swoje pieniądze wszystko, z ambasady raniej braliśmy znicze, i objeżdżaliśmy wszystkie te, teraz ja nie wymienię wszystkich, i przede wszystkim jeszcze obowiązkowo ja tam dzwonnice postawiłem w Skorbucianach, spotykaliśmy się tak samo którzy z Polski przyjeżdżają które tę pamięć noszą no ale niestety jakoś mam dużo tych takich książki broszur, jak ona nazywa się, „Goniec” o Armii Krajowej, która te wszystkie wypadki opisuje mam zebrane bardzo dużo, ale sam nie mam czasu to wszystko przeczytać, teraz wyszedłem na emeryturę może będę wolniejszy to oponuję tę lekturę, będę studiować, ale pamięć już nie ta, może tobie to podaruję jeżeli ty tym ciekawisz się – dziękuję, chętnie przyjmę, czyli faktycznie spotykacie się na cmentarzach – a masz ten ostatni album o Armii Krajowej? – Ku Ostrej Bramie? – I Ku Ostrej Bramie i tam taki jeszcze inny. Nie ale zebrania u nas to odbywają się w Domie Kultury Polskiej 206 gabinet. A czy są jakieś inne miejsce, nie powiązane z pochówkami, jakieś miejsce bitwy? Nie, takich miejsc nie odwiedzami, tylko tam gdzie są cmentarze i tak ot kiedy. kiedyś to było kiedy ten klub zaczął się to jeździliśmy, stawiliśmy krzyże, na Kolonii Wileńskiej to przecież nasza praca od samego początku, ja tam bardzo aktywnie, i w Kalwarii Wileńskiej tam wot Litwini rozbili dla nas ten wot, to przecież nasza robota, trzeba było swoimi rękoma nawet te betonowe bariery trzeba było to wszystko skrócić, ja tak samo ciągał a oni ważą po 50 – 70 kg nu wtedy młody byłem i nosiliśmy, robiliśmy i nie było z czego, wszystko trzeba było swoimi rękoma robić.

11. Kodėl šios vietos yra reikšmingos, kaip jos siejasi su pasipriešinimo judėjimu?

- Dlaczego te miejsca są ważne, w jaki sposób one wiążą się z polskim ruchem oporu?

Tut sens dlaczego oni są ważne to pamięć, pamięć rozumiesz, nie pamiętam kto to powiedział, ale powiedział tak: kto nie zna swojej przeszłości ten wiarł przyszłości” ten naród, który tego nie zna jest skazany na stracenie – Józef Piłsudski -

12. Kas jūsų nuomone svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų pogrindį?

- Co, według was, jest najważniejsze przekazując pamięć o polskim ruchu oporu?

O Armii Krajowej to muszą być najbardziej takie które są najbardziej rycerskie, czekaj jak te słowo, szlacheckie te postępowania, ta polityka, przecież była taka przyczyna jeżeli dobrowolnie człowiek porzucał wszystko i szedł do AK nie wiedząc czy powróci czy nie, znaczy miał w sobie jakiś cel. W życiu taki mógł być i łajdakiem i takim siakim, ale potem on to właśnie, to trudno znaleźć, ale coś zapala się w jego duszy, że on idzie tą drogą i to trudno wytłumaczyć, praktycznie niemożliwie, honor, ojczyzna, idzie za ojczyznę i za rodzinę, czyli coś jest takiego w tym. – czyli możemy mówić, że najważniejsze przekazując pamięć o AK to są postawy moralne, tak? – honor moralny tak, tak.

13. Kaip vertinate Lietuvos/užsienio žiniasklaidos susidomėjimą lenkų pogrindžio atmintimi Lietuvoje? Ar tai kas yra perduodama žiniasklaidoje atspindi jūsų lūkesčius?

- Jak oceniacie stopień zaciekawienia się polskich/litewskich medii pamięcią po Armii Krajowej w Litwie? To co jest przekazywane przez media was zadowala?

Nie bardzo, nawet mało zadowala o litewskich mediach ja już mówiłem, że oni negatywnie, ale ot ten niektórzy jak ten Bubnys i inni starali się o obiektywne przedstawienie AK i tego rozumiesz ja szanuję te sprawy. Natomiast więcej byłoby żeby w prasie, nie wiem to ja bardziej wolę tematykę historyczną, tyle materiałów jest i oni faktycznie leżą i nikt imi nie ciekawi się, mało komu tak na prawdę obchodzą a żeby wziąć i zrobić jakąś taką stroniczkę historyczną, i Kuriek miałyby i Tygodnik Wileńszczyzna, piszą oni ale ot właśnie stronica poświęcona Armii Krajowej byłoby bardzo dobrze, to byłby przekaz, i na radiu naszym mogłoby też coś być a nie tylko ta muzyka tępa pukać. To fajnie byłoby. Ja pamiętam z dziecińczych lat, że przez radio recytowano opowiadania, wierszy i to było ładnie i przyjemnie tego słuchało się. To na pewno byłoby dobrze i słuchaczy byłoby i młodzież ciekawiłaby się. Od czego ja zacząłem, bo popadła mnie taka książka, która mnie zaciekawiała, między innymi ty chyba tego autora nie znacz – Karol Bunsch, tak to tam historyczne początki państwa Polskiego i inne rzeczy i od tego zaciekawienie się przyszło, opowiadania rodziców. Jeden z moich stryjów był legionistą, który umarł mając 97 lat (1904 r.) i dokumenty pozostali chociaż i przetarte trochę, natomiast drugi był w Wojsku Polskim i AK.

14. Kaip Jūs suprantate sąvoką pasipriešinimo judėjimas?

- Jak rozumiecie pojęcie – ruch oporu?

A to samo za siebie wszystko mówi, rozumiesz, kiedy ruch oporu, jeżeli tobie jakiś porządek nie podoba się, który ma wpływ nie tylko na ciebie, ale też na twoją rodzinę, twoje państwo, na całą twą społeczność i który działa anty twoimi przekonaniami i krzywdzi ciebie to pewnie temu trzeba stawiać opór i czym więcej będzie takich co stawiają opór to tym więcej szans na zwycięstwo. Ten ruch, jeden przez drugiego tworzenie, działanie w konspiracji i militarne, propagandowe to ruch oporu – ci ludzie, którzy nie zgadzają się z tymi warunkami, tymi ludźmi, które jest narzucone z zewnątrz, na nie obowiązkowo z zewnątrz, może być i wewnątrz jeżeli jakowyś ruch polityczny będzie coś narzucał.

15. Kodėl dalyvaujate AK klubo veikloje?

- Dlaczego jesteście w Klubie AK?

Dlaczego jestem? Już mówiłem, dlatego że dla mnie to jest drogie, ja nie chcę powiedzieć, że święte ale ja szanuję tych ludzi, ja bardzo dużo obcowalem z akowcami, które przyjeżdżali, u mnie można powiedzieć taki drugi ojciec był, bo ja straciłem ojca który zmarł kiedy miałem 15 lat, taki Longin Łokacjewski, on był w egzekutywie, on był razem z Sergiuszem Piaseckim przyjaciele najlepsi byli, prawda on nikogo nie zabił, ni nic, ale u niego, ja dziwię się, była fenomenalna pamięć, fenomenalna pamięć on bardzo dużo co opowiadał. Bardzo dużo fajnych rzeczy i to nie tak że on coś w opijalności owijał, on może i dla mnie wpoił ten taki wiesz z jednej strony o Armii Krajowej i kiedy ja przeczytałem w gazecie, po mojemu w Kurierze, że tworzy się Klub AK, między innymi to zasługa Jarka Wołkonowskiego, zuch on w tej sprawie, ja od razu zgłosiłem się i byłem tam od samego początku. Potem na zabronili i ten Kołża – chłopcy wy mósicie odejść – my dużo pomagali – musicie odejść, nie patrząc na waszą ofiarę, ale musicie odjechać bo inaczej nasz klub nie zarejestrują. A gdy klub zarejestrowano my znowy wróciliśmy. To historia naszych niedawnych przodków: rodziców, stryjów, itd.

Interviu su AK nario dukra Anna Brzozowska-Oszyk.

Pamięć rodziny, jej stosunek z historią Wileńszczyzny

1. W jaki sposób i dlaczego przekazujecie rodzinną pamięć?

To jest bardzo dziwne pytanie dla mnie, ponieważ to jest po prostu naturalne. Co to znaczy, dlaczego i w jaki sposób? Zwyczajnie, w domu jak to w domu rozmawia się i mówi się babcia robiła lepsze pączki czy cokolwiek, prawda. To jest naturalne, że pamięta się o przeszłości, o swoich przodkach i to nie w formie wielkich historii, że tam ktoś należał do czegoś, ale w formie historii tej osoby z tym, że ja od razu powiem, że dowiedziałem się o swoim prawdziwym nazwisku jak miałem 20 lat.

2. W jaki sposób waszej rodzinie udało się zachować pamięć o polskim ruchu oporu na Wileńszczyźnie w czasach socjalistycznych?

Mogliśmy utrzymać pamięć, ponieważ u nas było trochę lżej pod tym względem, nie było aż takiej kontroli jak tutaj. Moje lata to lata 70 raczej więc już aż tak strasznie nie było, więc w domu o tym mówiło się, owszem mówiło się ogólnie, prawda. Natomiast jeżeli chodzi o tatę, to on do końca życia się bał, do końca życia pozostała mu trauma po NKWD. Nie chciał oficjalnie przyznawać się do swojego nazwiska i ja się o tym nazwisku dowiedziałam dosłownie jak miałem 20 lat. To było stopniowo, nie jestem pewna, ale wydaje mi się, że jak pierwszy raz przyjechałem z tatą do Wilna i mówił o Kardisówce, że tu był dom pana Franciszka, czyli swego ojca, czyli dziadka mojego, czyli do końca życia mówił do swego ojca „panie Franciszku”, nie mówił „tato”. Ja też byłem na pogrzebie pana Franciszka i nie wiedziałem, że to był mój dziadek. To lata 60. Cała rodzina uciekła do Polski i wszyscy na fałszywych dokumentach, nazwiskach. Dziadek Tarnowski, wujek Modrzejewski, ciocia wyszła za mąż za Klimowicza no to była jako Klimowiczowa więc był spokój, no a tata był jako Brzozowski. Wszyscy wyjechali na fałszywych papierach, tylko że na początku dziadek przyjechał na Mazury do Pieczarek i tam długo nie był nazwisku Tarnowski, bo po dwóch tygodniach, ktoś go zobaczył i wsypał, że to nie żaden tam Tarnowski a tylko Kardis. Znalazł się na milicji, ale nic złego nie wydarzyło się, dostał dokument zezwalający obywatelowi Tarnowskiemu używania rodzowego nazwiska Kardis. Dziadek już do końca był Kardis i babcia też pod swoim nazwiskiem, ale wujek do końca pozostał Modrzejewskim. Mój tata był Brzozowski i takim umarł, nawet jak składał zeznania wstępując do jakiejś organizacji akowskiej, notabene bardzo późno, opisał całą prawdziwą historię, świadkowie też opowiedzieli tę historię taty i wszystko było prawdą po za nazwiskiem, nazwiska nie wydawał. Nazwisko pozostawił przebrane i nadal nie chciał do

tego przyznać się. Teraz na przykład była taka historia, opowiadał mi syn dowódcy taty i mówił, że ojciec się bardzo (oni ze sobą dużo rozmawiali, czyli dowódca taty ze swoim synem, Adolf Olechnowicz był dowódcą tej placówki zaopatrzeniowej w Kardisówce) długo zastanawiał czy zaprzysiąc tatę bo on miał ledwo 16 lat, młody chłopak i to za wcześnie, ale z drugiej strony był bardzo poważny, był dojrzały ponad wiek i bardzo zaangażowany, bardzo chciał do tego AK należeć i w końcu pan Olechnowicz zaprzysiął do tego AK, dziadek nie wiedział o tym, brat nie wiedział o tym, chociaż byli w tej samej siatce, ale tata miał kontakt z Kiałką i z apteką „Pod Łabędziem” tutaj w Wilnie, a tamci bardziej w kierunku Mickun i konkretnych grup partyzanckich. I to wszystko dowiedziałem się tydzień przed obecną Wielkanocą. Więc trudno mówić o przekazywaniu, ponieważ faktycznie od nie dawna to wiem. Owszem w którymś momencie tata zdecydował opowiedzieć mi o tym, ale dzieci siostry i brata wiedziały o tym dużo wcześniej. Bo mój tata po tym samobójstwie miał taką traumę, że po prostu nie mógł o tym mówić.

3. Czy w procesie komunikacji, przekazywania pamięci mają znaczenie jakieś konkretne miejsca lub obiekty, ewentualnie jakieś rzeczy?

Tego prawie nie ma, ale dla mnie tak, ma znaczenie. Nawet Kardisówka ma dla mnie znaczenie i ja tam jeżdżę ze względów emocjonalnych, jeżdżę tam co roku i patrzę, czy widać chociaż jeden kamień, bo tam nic nie ma. Jeżdżę tam ze względu na powiązanie tego miejsca z rodziną, zdecydowanie z rodziną, aczkolwiek taty uczestnictwo w AK było dla mnie bardzo ważnym, ja bardzo chciałam i dopięłam swego, że pogrzeb miał z asystą wojskową, byłam w tych stowarzyszeniach akowskich rozmawiałem i oni przydzielili sztandar.

4. Dlaczego te miejsca i rzeczy są ważne, w jaki sposób wiążą się z pamięcią rodziny?

Pamięć o AK jest bardzo ważna, ale do Kardisówki jeżdżę nie dlatego, że tam była baza, ale dlatego, że to był dom rodzinny. Pamięć o rodzinie i pamięć o działalności taty w AK są dla mnie bardzo ważne. Natomiast do Kardisówki przyjeżdżam o to są rodzinne strony, łączę tam sobie, rozmawiam z niedoszłymi sąsiadami, tak ich nazywam ze względu na to, że nie urodziłam się tutaj i nie zostaliśmy sąsiadami. To są potomkowie tych ludzi, którzy byli zaprzyjaźnieni z tatą i rozmawiam, żeby chociaż czegokolwiek dowiedzieć się na temat taty, okolic.

5. Jakie elementy przeszłości są ważne w waszej rodzinie?

Owszem 1989 rok jest bardzo ważny, ale jeżeli mówimy o moim tacie to dla mnie jest ważne Wilno jako Wilno, ponieważ tu są korzenie moich rodziców.

Wilno, historia tego miasta i jego okolic jest zdecydowanie nieodłączną częścią mojej tożsamości.

6. Dlaczego te elementy są ważne, w jaki sposób one są powiązane z historią rodziny?

Bo cała rodzina mojej mamy (notabene drzewo rodowe mojej mamy jest udokumentowane do 1530 roku czy jakoś tak) pochodzi stąd i ja to nadal czuję i ja nadal czuję korzenie wileńskie. Historia Brzozowskich/Kardisów, Łokuciewskich ze strony mamy.

Pamięć zbiorowa

7. Jak rozumiecie termin – ruch oporu? Jaki jest stosunek tego terminu z reżymem totalitarnym?

Ruch oporu to było podziemne państwo polskie kierowane politycznie przez rząd emigracyjny w Londynie, z wojskiem, ze służbą sądowniczą i każdą inną, z edukacyjną, pomocową i tak dalej. Całe państwo podziemne, dosyć wyjątkowe w całej Europie, prawda. Ruch oporu jest to ruch przeciw okupantowi, który działa nielegalnie. Ruch oporu jest to przeciwstawienie się okupantowi jakkolwiek byłby ten okupant, to znaczy ruch oporu

8. Czy wasza definicja terminu pasuje chcą określić polski ruch oporu na Wileńszczyźnie w czasie Drugiej Wojny Światowej? Dlaczego?

Jak najbardziej.

9. Co wiecie o polskim ruchu oporu na Wileńszczyźnie w czasie Drugiej Wojny Światowej?

To przede wszystkim historia mego taty, historii sąsiadów taty, którzy również uczestniczyli w działalności AK, prawda. Oczywiście jest ogólna wiedza, czyli poszczególne brygadę i tak dalej. Cała działalność brygad partyzanckich, zaczynając od góry od „Wilka” czy to kończąc na oddziale „Ojca” od „Szczerbca”, którego oddział akurat zachodził do folwarku mego dziadka od strony mamy no i tam jak oni byli po szpitalu to tam dochodzili do siebie, to nie był szpital, ale coś rodzaju sanatorium, gdzie byli odwiedzani przez lekarza i po prostu mieli możliwość nabrania się sił po różnych kontuzjach. Moja mama zmieniała opatrunki czy coś tam, ale już nie potrzebowali ciągle lekarza. Ja na przykład teraz ciągle jeżdżę do Kolonii Wileńskiej, gdzie jest grób „Ojca”, prawda, ale też jest i paru innych, którego oddziałek był w naszym folwarku od strony mamy.

10. Czy wiecie coś na temat klubów zrzeszających weteranów AK na Litwie? Czy działalność tych klubów przyczynia się do budowania wiedzy o historii AK na Wileńszczyźnie?

Zdecydowanie mniej, owszem wiem, że istnieją, wiem o działalności pana Edwarda Klonowskiego, którego bardzo szanuję, bo budowanie tych

wszystkich cmentarzy jest jedną z podstawowych działalności, którą należy robić, ponieważ to jest widoczny znak, pomijając to, że to się należy tym, którzy tam leżą, elementarny szacunek, hołd. To jest widomy znak, widzimy i wiemy co zawdzięczamy walce. Owszem znam kilka nazwisk i widzę jakieś tam uroczystości uhonorowania, ale raczej to wszystko wspomina się tylko z jakiejś jednej lub drugiej okazji. Myślę, że ludzie owszem wiedzą, że takie coś jest, ale nic po za tym.

11. Co jest najistotniejsze przekazując pamięć o polskim ruchu oporu? Nie bardzo wiem, jak odpowiedzieć na to pytanie. Przypuszczam, że to wartości, bo to bardzo łączy się z etosem AK, wartości wyniesione z harcerstwa, czyli honor, uczciwość, prawdomówność, odwaga, bronienie swojej ojczyzny, patriotyzm (dzisiaj bardzo zdewaluowane pojęcie, ale w czasie wojny ono takie nie było). Czyli to co dzisiaj bardzo szumnie nazywa się miłością ojczyzny wówczas było rozumiane w taki sposób. Dzisiaj nie ma potrzeby tego udowadniać, a wówczas taka potrzeba była i ludzie poszli.

Społeczeństwo i jego stosunek z pamięcią o AK

12. Kiedy pamięć o ruchu oporu staje się aktualna dla społeczeństwa? Nie bardzo rozumiem pytania. Przypuszczam mówi się ze względu na jakieś sposobne okazje czy to rocznice wydarzeń, czy publikacja. To tak jak genealogia, nie wszystkich to bawi, bo mówią to było życie tych, których dzisiaj nie ma, więc nie ma potrzeby mówić o nich. A ja grzebię, zbieram każdy skrawek, bo chcę czegoś się dowiedzieć się.

13. Jak oceniacie narracje o polskim ruchu oporu na Wileńszczyźnie, które są formowane przez media?

Kiedy zaczęto o tym mówić to było dużo powiedziane, wszystko było ciekawie, bo nie wszyscy to wiedzieli. Na przykład nie wiedziałam historii własnej rodziny, ale wiedziałam historię, więc później odkryte momenty dobrze wkomponowały się w ogólnie posiadaną wiedzę. Powstanie Warszawskie, operacja Ostra Brama. Dzisiaj to jest zbyt wykorzystywane przez polityków w ich grach i osobiście ja mam w tej chwili dużą nie wygodę, bo nie bardzo chcę opowiadać o osobie, to jest harcerz, który później poszedł do lasu. Był partyzantem, później uciekł do Polski, przez pewien czas studiował, później za sprawą swoich kolegów znowu zaciągnął się do partyzantki i znalazł się u „Łupaszki”. Po pewnym czasie odszedł, znowu rozpoczął studia i wówczas wpadł, zamknęli go i skazali na karę śmierci, wyrok wykonano. To była sympatia mojej mamy. Przy tym co w tej chwili robi się z tak zwanymi „Żołnierzami Wyklętymi” pod których na pewno go podpisałiby to ja na pewno nie chciałabym, aby o nim mówiono. Bo to są jacyś tacy herosi, nadludzie, taki wizerunek jest budowany przez media. Nie wiem,

nie podoba mi się to, bo nie było to czarno – białe. Nie popieram tej strony, a ni nie popieram tych co mówią, że byli to mordercy. A teraz tak to wygląda. Dlatego siedzę cicho i przestałem tego biednego Heńka ruszać, niech on w spokoju spoczywa, bo on przede wszystkim był harcerzem i walczył za ideały harcerskie: Bóg; Honor; Ojczyzna. Naprawdę. Natomiast same pojęcie „Żołnierze Wyklęci” jest stare, jest jeszcze z okresu PRL. Ostatnio jest głośna sprawa „Burego” Romualda Rajsa i z wielu wspomnień wynika, że dzięki jego ćwiczeniom, jego szkoleniom wielu żołnierzy, jego podkomendnych, zawdzięcza mu swoje życie. Jego treningi wyrobiły odruchy, które pozwoliły przetrwać.

14. Dlaczego w Wilnie wciąż nie ma pomnika, tablicy pamiątkowej, nazwy ulicy upamiętniającej działalność AK na Wileńszczyźnie?

Ja myślę, że to wy przede wszystkim wiecie, dlaczego jej nie ma. Natomiast dla mnie jako osoby widzącej to ze strony wygląda na to, że jest to temat drażliwy i nikt nie chce zaczynać dyskusji na temat AK, znaczenia tej organizacji w jednym czy drugim kontekście. Wiadomo, że akowcy walczyli o Polskę a nie o Litwę, myślę, że z tego powodu. Nie ma konkretnych wystąpień, ale gdyby byłoby myślę, że to dałoby jakiś rezultat jak w przypadku Tadeusza Konwickiego.

Interviu su 23 AK Brigados „Breslauja“ vado Witoldo Kisielio (slapyvardis „Šwiatoldycz“) dukra Božena Kisiel.

Pamięć rodziny, jej stosunek z historią Wileńszczyzny

1. W jaki sposób i dlaczego przekazujecie rodzinną pamięć?

Wiem z własnego doświadczenia jak ważna jest świadomość swoich korzeni. Staram się ,to co wiem, zapisywać na jakichś nośnikach (papier, prezentacje), bo wiem, że młodych może to teraz mało interesować, a jak będą tym zainteresowani to już nie będzie miał kto im opowiadać. Też dlatego założyłam w internecie Cyfrowe Archiwum Pomorskich Kresowiaków (www.capk.pl), a w ramach spotkań Pomorskiego Oddziału Towarzystwa Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej prowadzę taki cykl „Nasze losy i przesłania” , gdzie każdy, kto chce, może opowiadać historie swojej rodziny ,a ja to nagrywam.

2. W jaki sposób waszej rodzinie udało się zachować pamięć o polskim ruchu oporu na Wileńszczyźnie w czasach socjalistycznych?

Mój Ojciec, Witold Kisiel ps. Światoldycz, d-ca 23 Braślawskiej Brygady AK Okręgu Wilno, przybył do Gdańska, z obozu internowania w Riazaniu, 3 XI.1947 r.

Ujawnił się natychmiast. Nigdy i nigdzie nie ukrywali swojej akowskiej przeszłości

Swobodnie o niej opowiadał. W naszym domu często bywali jego przyjaciele z partyzantki. Ta grupa wileńskich akowców spotykała się te z w jednej z gdańskich kawiarni – między innymi przygotowywali materiały wspomnieniowe do publikacji. Oczywiście Ojciec był inwigilowany przez SB – o wielu sytuacjach dowiedziałam się ostatnio z materiałów IPN i z książki Niwńskiego pt.”Inwigilacja srodwiska AK-owców wileńskich na Pomorzu” (nie jestem pewna tytułu, a książkę ktoś ode mnie wypożyczył. W czasach młodości nie interesowała mnie zbytnio przeszłość Ojca a teraz, oczywiście żałuję, że nie słuchałam go zbyt uważnie (albo wcale)

3. Czy w procesie komunikacji, przekazywania pamięci mają znaczenie jakieś konkretne miejsca lub obiekty, ewentualnie jakieś rzeczy?

Utkwiło mi w pamięci opowiadanie Ojca o więzieniu na Brygidkach we Lwowie – (został złapany na granicy, kiedy uciekał do Rumunii)koszmarne warunki w celi (było ich chyba 10 w celi 2 osobowej),gdzie na zmianę kładli się na chwilę i musieli znosić zapach stojącej w kącie „paraszy”. I moment, w którym zostało ich tylko chyba trzech (bo po kolei rano zabierali na rozstrzelanie) i byli przekonani, że to ostatni dzień ich życia. Ale nikt po nich

nie przychodził. To był dzień wkroczenia do Lwowa Niemców. W ten sposób aby dostali nowe życie. Podejrzewali, że Rosjanie rozpuścili jakiś gaz, bo po wyłamaniu drzwi i wyjściu z cel – padali. Okazało się, że winne było ...świeże powietrze.

Z kolei w r. 1944 przed internowaniem (po „narodzie” w Boguszech) do Riazania, siedział w więzieniu na Łukiszkach w Wilnie. Pamiętam, że moja Matka mówiła, że gdy była wzywana w tym czasie na przesłuchanie to zawsze prosiła o tłumacza (mimo, że dobrze znała rosyjski)- żeby mieć czas na przygotowanie odpowiedzi.

4. Dlaczego te miejsca i rzeczy są ważne, w jaki sposób wiążą się z pamięcią rodziny?

Nie wiem dlaczego, ale zdecydowanie te miejsca wspominam, gdy zaczynam mówić o udziale mego taty w AK.

5. Jakie elementy przeszłości są ważne w waszej rodzinie?

Powrót Ojca z obozu internowania w Riazaniu (listopad 1947). Moja Mama dostała po wiadomości (w okresie walk partyzanckich), że Ojciec nie żyje).Jednak wrócił. Ja Go zobaczyłam po raz pierwszy w życiu (świadomie), gdy miałam 3 lata

6. Dlaczego te elementy są ważne, w jaki sposób one są powiązane z historią rodziny?

Pamięć zbiorowa

7. Jak rozumiecie termin – ruch oporu? Jaki jest stosunek tego terminu z reżymem totalitarnym?

To pojęcie jest bardzo szerokie i oczywiście może odnosić się zarówno do walki zbrojnej jak do wszelkich form sprzeciwu wobec systemów totalitarnych

8. Czy wasza definicja terminu pasuje chcą określić polski ruch oporu na Wileńszczyźnie w czasie Drugiej Wojny Światowej? Dlaczego?

Częściowo, bo wrogiem, przeciwnikiem były wyjściowo Niemcy, nie Rosjanie czy sowiecki system totalitarny. To nastąpiło potem

9. Co wam wiadomo o polskim ruchu oporu na Wileńszczyźnie w czasie Drugiej Wojny Światowej?

Sporo – z opowiadań i z literatury. Warto pamiętać o tym, że na Wileńszczyźnie nie było żadnych innych formacji poza AK.

10. Czy wiecie coś na temat klubów zrzeszających weteranów AK na Litwie? Czy działalność tych klubów przyczynia się do budowania wiedzy o historii AK na Wileńszczyźnie?

Tak. Znam Stowarzyszenie Łagierników Żołnierzy Armii Krajowej w Wilnie .Wiem, że dbają o pamięć miejsc, współorganizują obchody rocznic bitew.

11. Co jest najistotniejsze przekazując pamięć o polskim ruchu oporu? Rzetelna informacja. Prawda. Szacunek i uznanie dla tych co walczyli, ale też i pamiętanie o tym, że nie wszystkie czyny były chwalebne, o których trzeba mówić, żeby politycy tego nie wykorzystywali dla siebie.

Społeczeństwo i jego stosunek z pamięcią o AK

12. Kiedy pamięć o ruchu oporu staje się aktualna dla społeczeństwa? W chwilach zagrożenia. W rocznice ważnych wydarzeń z okresu II wojny

13. Jak oceniacie narracje o polskim ruchu oporu, które są formowane przez media?

Źle. Niestety te narracje zbyt często formowane są na użytek elit politycznych

14. Dlaczego w Wilnie wciąż nie ma pomnika, tablicy pamiątkowej, nazwy ulicy upamiętniającej działalność AK na Wileńszczyźnie?

Działalność AK na Wileńszczyźnie jest inaczej spostrzegana niż w Polsce.

Wpisuje się to też w ogólna tendencję zacierania śladów polskiego dziedzictwa w Wilnie

Interviu su Česlava Šeluchanska, kurios senelis Kazimierz Šeluchanski buvo išsiųstas į sovietinį lagerį už dalyvavimą lenkų ginkluotame pasipriešinimo judėjime.

Šeimos atmintis, jos santykis su krašto istorija ir atminties laikmenomis

1. Kokiais būdais ir kodėl perduodate šeimos atmintį?

Pamieć rodziny i jej przekazywanie jest to proces samoistotny, jakoś to samo przez siebie wychodzi. Po prostu w różnych okolicznościach wspominamy jedno lub drugie wydarzenie, które jest ważne dla naszej rodziny. Czyjeś tam wesel, chrzciny i bardziej dramatyczne wydarzenia takie jak na przykład powrót dziadka z zesłania w 1954 r. Po prostu w różnych okolicznościach przypominamy to sobie i dzielimy się wspomnieniami.

2. Kaip jūsų šeimai pavyko sovietmečiu išsaugoti atmintį apie pasipriešinimo judėjimą?

Za wiele o tym nie mówiło się, a tak na prawdę to w ogóle nikt o tym nie mówił. Nu tak wiedziałam, że dziadek był na zsyłce, ale dlaczego, tego nikt mnie nie tłumaczył. Ale nie było i potrzeby dopytywać się jako dziecku. Po odbudowaniu się Litwy, kiedy zaczęłam ciekawić się czy wrócą nam z siostrą ziemię to wówczas i powylazili te informacje. Wówczas ciotki i wujkowie zaczęli opowiadać, że to niby w polskim padpolju był, nu jak to po polsku – w konspiracji – tak, w konspiracji polskiej był i za to go zesłano. Według dokumentów to on był zesłany w okolice dzisiejszego Wołgogradu. To ta pamięć została bo ciotki i wujkowie wiedzieli to i rozumieli, że nie trzeba o tym za wiele gadać. A jak przyszła możliwość to wszystko i wylazło.

3. Kokią šeimos atminties komunikacijos procese reikšmę turi konkrečios vietos arba konkretūs daiktai?

Jeżeli chodzi o miejsca to tu mamy cmentarze, gdzie są groby naszych przodków, tegoż dziadka od polskiej konspiracji. Tam i spotykamy się całą rodziną. Czyli tak to cmentarze w Butrymańcach, Baniszkach, Lipówce, Kojrankach. A tak to nie wiem, na przykład zdjęcia to jakoś nie bardzo. Nu jest tych zdjęć, ale żeby tam często zaglądać to nikt tam nie zagląda. Jak dowiedziałam się, że dziadek był w tej polskiej konspiracji to też zaczęłam odwiedzać groby innych polskich partyzantów na Rossach w Wilnie. Bo kto wie, może to byli dziadka koledzy.

4. Kodėl šios vietos, šie daiktai yra reikšmingos, kaip siejasi su šeimos atmintimi?

Jeżeli chodzi o cmentarze to tam są pochowani nasi przodkowie. Trzeba dbać o te miejsca, bo to wtedy i o nas będą nasze dzieci dbać. A i co ludzie powiedzą, kiedy zobaczą, że tam gęstą trawą wszystko porosło. W tych

miejscach nic nie działo się, ale tam przodkowie i ci co być może byli z nimi znajomi. Nie ma już tych starych domów, dawno posprzedawane. Tam to działo się, tam dzieciństwo minęło.

5. Kokie praeito amžiaus krašto istorijos elementai yra reikšmingi jūsų šeimoje?

To najważniejsze na pewno odzyskanie przez Litwę niepodległości, bo to można już było wolno mówić o wszystkim tak jak to było na prawdę. Też ważna wojna, druga wojna światowa bo to dziadek był w tej konspiracji polskiej, potem w łagrze. Nu okres sowiecki też ważny, często teraz wspominamy jak to tam było i jakie to kłóstwo było. A tak więcej to nie wiem. Widzi to bywa bardzo różnie, teraz jakoś i nie pamiętam.

6. Kodėl įvardyti elementai yra reikšmingi ir kaip jie siejasi su jūsų šeimos istorija?

Nu bo to w różny sposób dotknęło nasza rodzina to dlatego ważne to pamiętać.

7. Jūsų nuomone, įvardyti krašto istorijos elementai yra reikšmingi Lietuvos istorijos kontekste? Kodėl?

Myślę, że tak bo to wszystko działo się tutaj i u dużo kogo podobna historia była w rodzinie. Myślę, że tu w naszym kraju gdzie i Litwini, Polaki i Ruskie żyją razem tu cała ta historia jest taka bardzo różna. Tu nie można tak po prostu powiedzieć, że te byli dobre a tamte złe, bo to każdy inaczej to widział. Myślę dziadek to był dobry, bo on chciał lepiej dla swego kraju to jest miejsca, gdzie on żył i urodził się.

Grupės atmintis

8. Kaip suvokiate sąvoką - pasipriešinimo judėjimas? Koks galėtų būti šios sąvokos santykis su totalitariniais režimais?

To znaczy, że opierać się komuś, przeciwstawiać się. Myślę, że to jest przeciwne do totalitaryzmu, to znaczy, że to walczyć przeciwko totalitaryzmowi.

9. Jūsų pristatytas sąvokos apibrėžimas yra tinkamas siekiant apibūdinti lenkų ginkluotą pogrindį Vilniaus krašte? Kodėl?

Tak, pasuje bo to oni tutaj najpierw walczyli przeciwko niemcom a potem przeciwko sowietom.

10. Ką žinote apie lenkų ginkluoto pogrindžio veiklą Vilniaus krašte?

Wiem, że był generał Wilk, też że dziadek tam był, wiem, że w 1944 r. próbowali zdobyć Wilno razem z sowiecką armiją. Tak za dużo to i nie wiem, bo jakoś specjalnie to nie ciekawiłam się tym. Na cmentarzu na Rossach są groby partyzantów.

11. Kas jums yra žinoma apie Armijos Krajovos veteranų klubo veiklą Lietuvoje? Šio klubo nariai bei veikla padeda kurti žinojimą apie lenkų ginkluotą pogrindį?

Wiem, że taki jest i kiedy bywam na uroczystościach na Rossach to widzę tych starszych, ale też tam są jakieś młode, chyba oni to tak jakieś. A tych starszych to widzę, znaczy wiem, że klub taki jest. Ale dziadek umarł jak wrócił się z łagru to dlatego i nic nie wiem. W telewizorze też ich widzę, ale nie wiem czy to pomaga tworzyć wiedzę o nich bo jakoś tak oni już stare i tam nie wiem czy dużo co robią.

12. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į Armijos krajovos veteranų klubą pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?

Dzisiaj na pewno jest inaczej, bo dzisiaj Litwa razem z Polsko w NATO w Unii Europejskiej, dlatego Litwini patrzą inaczej na nas miejscowych Polaków. Rozumieją, że trzeba żyć dobrze bo po co nam te kłótnie. Mnie w 1993 r. wyrzucono z pracy w Lietuvos Bankas bo ja Polka, tak i powiedzieli, że nam tu Polaków nie trzeba i lepiej bym sama wyszła bo będzie inaczej gorzej. Strasznie było to i wyszłam, dzisiaj takiego to nigdzie już nie spotkasz. To myślę, że i na to wszystko patrzą inaczej.

13. Kas jūsų nuomone svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų ginkluotą pogrindį?

Že walczyli o wolność, za prostych ludzi, że chcieli wyzwolić się z okupacji niemieckiej.

Visuomenės požiūris į atmintį apie ginkluotą lenkų pogrindį ir jos atminties laikmenas

14. Kada, anot jūsų, atmintis apie lenkų ginkluotą pogrindį tampa aktuali visuomenei?

Wiecie ja nie wiem co wam tu powiedzieć, myślę, że to zawsze ważne. Może bywa więcej co mówią po telewizorze kiedy tam jaka data zbliża się. Ale tak chyba co to specjalnie po litewskich kanałach nie mówią, a TV Polonia to też tak nie bardzo.

15. Kaip vertinate kuriama/us naratyvą/us apie lenkų ginkluotą pogrindį Lietuvoje Lietuvos/užsienio žiniasklaidoje? Kodėl?

Nie wiem, raz patrzyłam film taki rosyjski „Smersz“ to tam pokazano było, że Polaki to partyzanty i oni jak bandyci, a wo sowieckie żołnierze chcą pokoju i dobra, dlatego szukają tych partyzantów. Myślę, że to nie prawda. Szukali oni ich dlatego, że partyzanty walczyli przeciwko sowieckiemu ustrojowi i chcieli wolności.

16. Koks švietimo sistemos vaidmuo kuriant žinojimą apie lenkų ginkluotą pogrindį?

W szkole to można dużo o tym mówić.

17. Koks jūsų nuomone galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? Kaimyninių valstybių atminties politiką galėtų padėti išsaugoti atmintį apie lenkų ginkluotą pogrindį Lietuvoje? Kokiu būdu?

Trzeba zobaczyć co tam w Polsce, może co i nam pasuje, ale tak to ja nie wiem. Może jakie ustawy wprowadzić, żeby nie kłamałoby inni.

18. Kokie aspektai yra svarbus kalbant apie pasipriešinimo judėjimo istoriją ir jo atmintį nūdienos visuomenėje? Gal tarp etniniai santykiai, bendradarbiavimas su okupantais, o gal bendra kova prieš bendrą priešą?

Ważne jest mówić prawda, że walczyli o wolność, o wszystkich którzy tu mieszkali i chyba nawet bez względu na narodowość.

19. Kodėl Vilniuje nėra paminklo, paminklinės lentos įamžinančios lenkų ginkluoto pogrindžio veiklą?

Nu bo to Litwini myślą, że to byli bandyci i że krzywdzili tych samych Litwinów, chociaż często było na odwrót. Dlatego takiego pomnika i nie będzie. Ale dzisiaj już mienia się wszystko i może kiedykolwiek będzie. Bo my razem w NATO i w Europie.

Interviu su Zygmundu Lučinski, kurio tėvas Stanislav Lučinski tarpukaryje tarnavo Lenkijos kariuomenėje, o karo metais priklausė lenkų ginkluotam pasipriešinimo judėjimui.

Šeimos atmintis, jos santykis su krašto istorija ir atminties laikmenomis

1. Kokiais būdais ir kodėl perduodate šeimos atmintį?

Šeimos atmintį perduodame pasakojimais, tradicijomis, daiktais. Na supranti, pasakojimais iš kartos į kartą perduodame šeimos žinias, istorijas, kad tai nepasimirštų, kad kiti šeimos nariai žinotų kaip buvo, nes žinai, kaip kažkada buvo vienas žmogus matė vienaip, kitas kitaip.... o knygoje išvis prirašo.....taigi geriau patiems papasakoti... Taip pat, kad nekartotų tas pačias klaidas, o pasimokyti iš kitų. Taip pat, kad nepamirštų savo šaknis, nepamirštų iš kur esame, kas tokie esame... Bei perduotų vyresnių patirtį jaunesniems.

O tradicijomis bandome jungti visą šeimą kartu, va kaip kokios pavyzdžiui kaip tos Kūčios, mes turime tradicija švęsti visa šeima, va ir suvažiuojame visi, o mūsų daug, bet vis tiek su vaikais su anūkais atvažiuojame, susidedame prie bendro stalo palinkim vieni kitiems visko ko geriausio, uždainuojame Kalėdines giesmes kas kaip moka, kas kaip gali ir taip džiugu, kad visi kartu.... Taip pat mano manymu, tradicijos padeda formuoti tautinę savimonę, supažindina su kultūrinėmis vertybėmis, va mes lenkai, tai ir laikomės tų savų tradicijų...

Daiktais, nes kartais vienas daiktas gali turėti tiek prisiminimų, istorijų, o su laiku pasimiršta istorija bet pamatai daiktą ir vėl gali sugrįžti tam tikri atsiminimai. Daiktų atmintys yra mumyse, o daiktai tai lyg dirgikliai, kurie sužadina prisiminimus.

2. Kaip jūsų šeimai pavyko sovietmečiu išsaugoti atmintį apie pasipriešinimo judėjimą?

pavyko.... pasakojimais....tėvų ir kaimynų pasakojimais...aš va kaip prisimenu vaikystėje tomis temomis nekalbėjome, kiek bandžiau užkalbinti, tai vis sulaukdavau atsakymo, kad apie tuos laikus geriau nekalbėti ir kad melsčiausi, kad „tie laikai“ niekada negrįžtų. Man kaip vaikui, tai buvo be galo smalsu, bet jaučiau didelę pagarbą savo tėvams ir pakludavau, nusiramindavau ir neklausinėdavau, o dabar aišku labai gailiuosi, nes daug ko ir nesužinosiu, o tiek liko neatsakytų klausimų... prisimenu tik tai, kad būdamas, gal 6, o gal 7 klasėje palikau ant stalo istorijos vadovėlį ir tėvas susidomėjo kažkokia tema perskaitė ir labai įtūžo ir pradėjo rėkauti, kad ši valdžia.... kad taip negalima... kad jie meluoja.... kad visai kitaip buvo...kad jis visiems gali papasakoti, kaip iš tikrųjų buvo, bet tuo metu motina užtildė jį ir pasakė, pamatysi ateis laikas

ir galėsi visiems sakyti.... Taip pat prisimenu kai mūsų kaime buvo tradicija, kad kiekviena sekmadienį po mišių visi kaimo gyventojai, o tas kaimas tai kelios trobos, bet mes labai draugiškai gyvenome, tai vienu žodžiu, turėjo tradiciją, kiekviena sekmadienį, po mišių pas kas nors pietauti, o po to žaisdavo kortomis, ar dainuodavo, o kai atsirado televizorius, tai žiūrėdavo televiziją, na ten tais laikais, prisimenu įdomu buvo visiems žiūrėti dailių čiuožimą, ten ne taip kaip dabar, tada svarbiausiai buvo, kad čiuožėjai kuo mažiau kartų nukristų.... o krisdavo ir krisdavo.... tai va tada susirinkdavo visa kaimo bendruomenė, aišku mums vaikams nelabai įdomu buvo klausytis, apie ką jie ten kalbasi, bet vieną kartą, prisimenu, kad su draugu žaidėme slėpynes ir nusprendžiau pasislėpti, už pečiaus ir taip sėkmingai pasislėpiau, kad net suaugusieji nepastebėjo ir tada išgirdau, apie ką jie kalbėjosi, o kalbėjosi, na labiau dalijosi savo prisiminimais ir įspūdžiais, kai kažkokius vyrus jiems teko slėpti, kaip mama nešdavo tėčiui drabužius ir maistą ir slėpdavo kažkur miške, kad vėliau visas kaimas kažkokius vyrus slapta turėjo palaidoti, kad kol kas dar ne laikas apie juos pasakoti, apie tai, kaip buvo atėję kariai ir visą kaimą apieškojo ir grasino, kad sudegins... man kaip vaikui tai buvo labai įdomu, bet tuo pačiu daug ko negalėjau suprasti...o gal kaip vaikui pernelyg kraupi ta informacija buvo...

Ir kiek bandžiau prakalbinti tėvus, net kai jau suaugau, vedžiau, vis tiek kažkaip tėvas nenoriai kalbėjo ir nieko aiškaus nepasakojo, tik kai mirė mano mama, paaugo mano vaikai, mano tėvas pradėjo jiems pasakoti apie tuos laikus, gaila, kad motina taip nieko ir nespėjo papasakoti, o tėvas atsivėrė, bet ir tai kelis metus prieš savo mirtį, o gal tiesiog nenorėjo tos savo tiesos nusinešti į kapus, norėjo kažkam palikti tai ką jis patyrė, ką matė, ką jautė, o gal dėl to, kad jau Lietuva buvo laisva, tai nebijojo atsiverti. Tik įdomu kiek tą atsimins mano vaikai....

3. Kokią šeimos atminties komunikacijos procese reikšmę turi konkrečios vietos arba konkretus daiktai?

Tiek vietos tiek daiktai yra labai svarbūs atminties komunikacijoje, kaip anksčiau ir sakiau, daiktas tai tam tikras dirgiklis, kuris gali pažadinti ir atkurti tam tikrus atsiminimus, istorijas, taip pat ir su vieta, tai taip pat dirgiklis prižadinant atmintį. O perduodant žodinę informaciją, ne tiek gerai bus ji įsimenama, jei kartu nebus kažkokios vaizdinės informacijos, o tai ir gali būti vieta, ar daiktai... Va pavyzdžiui mano tėvas prieš mirtį parodė tas vietas miške, kur kažkada slėpėsi ir man pačiam vaizdingiau tai atrodo, be to jau daug metų praėjo po tėvo mirties, o kai grybaudamas ar uogaudamas ateinu prie tos vietos prisimenu, kad toje vietoje, kažkada slapstėsi tėvas, kad jam buvo sunku ir pan... taip pat ir su daiktais, tėvas prieš mirtį išsitraukė ilgai

slėptus drabužius, kuriuos vilkėjo tais laikais, kai pamačiau, kad tiek ilgai juos slėpė ir kaip jie gražiai išsaugoti, suprantu, kaip tėvui tai buvo svarbu.

4. Kodėl šios vietos, šie daiktai yra reikšmingos, kaip siejasi su šeimos atmintimi?

Manau, jau atsakiau į šį klausimą. Tos vietos, daiktai atkuria prisiminimus, atmintį...

5. Kokie praeito amžiaus krašto istorijos elementai yra reikšmingi jūsų šeimoje?

Ech manau, nors gal ne, nors visgi tai tikriausiai 2 pasaulinis karas, pokario metai....

6. Kodėl įvardyti elementai yra reikšmingi ir kaip jie siejasi su jūsų šeimos istorija?

Kodėl? Nes tai buvo be galo sunkūs metai.... išlikimo metai...daug kas tada žuvo, daug kas neteko artimųjų, tai buvo baisus metas.... manau, tais laikais žmonės tiek išgyveno... patyrė.. kad tiesiog neįmanoma tai pamiršti... Mano tėvai, mano šeima tą išgyveno... išgyveno dėl mūsų, kad mes dabar galėtumėme gyventi, džiaugtis laisve...

7. Jūsų nuomone, įvardyti krašto istorijos elementai, yra reikšmingi Lietuvos istorijos kontekste? Kodėl?

Nes be istorijos elementų nebūtų dabarties... Dabartinės Lietuvos....Dabartis ir susideda iš visų praeities elementų... aišku vieni būna džiaugsmingi, kiti skaudūs, dar kiti... kad nelabai norįs prisiminti...bet jie buvo... tokia ta istorija.. ir negaliu suprasti, kaip dabar daug kas bando kažką nuslėpti... kažką pakeisti...parodyti tai gražiau... ir kas iš to? Dėl to netapsime gražesniais, neuždirbsime daugiau turtų...

Grupės atmintis

8. Kaip suvokiate sąvoką - pasipriešinimo judėjimas? Koks galėtų būti šios sąvokos santykis su totalitariniais režimais?

Hmm.. Gal? Nesutikimas su esama situacija, bei noras pakeisti ją, tad ir susikuria tam tikra grupė žmonių kurie turi panašius tikslus, idėjas, norus ir pradeda veikti, kovoti prieš tai kas jiems yra nepriimtina, norėdami kad būtų taip kaip nori jie...

Koks santykis? Ta prasme, ar jie gali būti vienumoje? Na kaip čia pasakius... na totalitarinis režimas lyg tais draudžia kitaip mąstyti, daryti.... tai totalitarinio režimo atžvilgiu pasipriešinimas yra neigiamai vertinamas... nes kaip čia kiti kažką bando iškovoti... kas jie tokie... o vat iš kitos pusės žiūrint... tai manau bet kokiam totalitariniame režime anksčiau ar vėliau atsiranda pasipriešinimo judėjimas... nes gi žmonės tokie skirtingi...visada atsiranda, kas taip nenorės... kas galvos kitaip ir reikia tik vieno kito kuris garsiai sušauks o kiti tyliai

prisijungs... netgi galima pagalvoti kaip pavyzdžiui viena šeima ir joje pavyzdžiui tėvas yra diktatorius šeimoje, tai vis vien paauga vaikai ir pradeda maištauti, nesutikti su taisyklėmis, bando įvesti savo... o valstybė galima taip pat suvokti kaip šeima, tik ta šeima didesnė, tokia daugiavaikė, o tėvai tai valstybės valdžia..... va taip...

9. Jūsų pristatytas sąvokos apibrėžimas yra tinkamas siekiant apibūdinti lenkų ginkluotą pagrindį Vilniaus krašte? Kodėl?

Manau, kad tinkamas, nes jie taip pat nesutiko su esama situacija, norėjo keisti ir pradėjo veikti...

10. Ką žinote apie lenkų ginkluoto pagrindžio veikla Vilniaus krašte?

Ech žinote, nedaug ką žinau... iš tikrųjų tai beveik ir nieko nežinau... tik tiek kiek man tėvas papasakojo bei tą, ką girdėjau iš kitų, o ir tai nelabai žinai, kiek ten tiesos yra...

11. Kas jums yra žinoma apie Armijos krajosos veteranų klubo veiklą Lietuvoje? Šio klubo nariai bei veikla padeda kurti žinojimą apie lenkų ginkluotą pagrindį?

Na kažką žinau, mačiau per televiziją, kad per šventes jie susirenka.... bet ką jie ten veikia... neįsivaizduoju... bet matyt jiems tai svarbu... mano tėvas nežinojo apie šį klubą... galvoju, jei dabar būtų gyvas, tai gal jam ir įdomu būtų buvo tokiam klube... nors kiek prisimenu savo tėvą...kažkaip nebuvo jis linkęs apie tai daug kalbėti...

12. Jūsų nuomone, Lietuvos institucijų požiūris į Armijos krajosos veteranų klubą pasikeitė po 2004 m. įvykusio susitaikymo su Lietuvos vietinės rinktinės kariais? Kas ir kodėl pasikeitė/nepasikeitė?

Nežinau, negaliu atsakyti, tikriausia pasikeitė, nes kažkada, kai mano tėvas buvo gyvas tai tokio klubo nebuvo... o gal tiesiog nežinojo....

13. Kas jūsų nuomone svarbiausia perduodant atmintį apie lenkų ginkluotą pagrindį?

Svarbiausia, kad išliktų atmintis, kad buvo lenkų ginkluotas pagrindis.

Visuomenės požiūris į atmintį apie ginkluotą lenkų pagrindį ir jos atminties laikmenas

14. Kada, anot jūsų, atmintis apie lenkų ginkluotą pagrindį tampa aktuali visuomenei?

O jina aktuali visuomenei? Aš taip nemanyčiau... dabar kiekvienas turi savo tiesą, o kitų jiems neįdomi... dabar yra kuriama „naudinga istorija“.

15. Kaip vertinate kuriama/us naratyvą/us apie lenkų ginkluotą pagrindį Lietuvoje Lietuvos/užsienio žiniasklaidoje? Kodėl?

Žinote, jei iš tikrųjų, ar aš ne tą televiziją žiūriu ir ne tuos laikraščius skaitau... bet išvis apie tai nei rašoma... nei kalbama... aišku liūdna, galėtų ką nors ir

parodyti ir parašyti, visgi tai buvo... bet matyt niekam tai neįdomu... geriau kokius serialus rodyti.... ar rašyti apie Karbauskį....

16. Koks švietimo sistemos vaidmuo kuriant žinojimą apie lenkų ginkluotą pagrindį?

Kiek man žinoma, tai ir mokykloje nelabai apie tai kalbama.... o galėtų....

17. Koks jūsų nuomone galėtų būti politikų vaidmuo kalbant apie lenkų ginkluoto pasipriešinimo atmintį? Kaimyninių valstybių atminties politiką galėtų padėti išsaugoti atmintį apie lenkų ginkluotą pagrindį Lietuvoje? Kokiu būdu?

Galėtų... daug ką galėtų...bet nieko jie nedarys....tokia ta tiesa.... net nenoriu apie tai kalbėti...

18. Kokie aspektai yra svarbus kalbant apie pasipriešinimo judėjimo istoriją ir jo atmintį nūdienos visuomenėje? Gal tarp etniniai santykiai, bendradarbiavimas su okupantais, o gal bendra kovo prieš bendrą priešą?

Manau, kad visi tris jūsų išvardyti aspektai yra labai svarbūs... reikia apie viską kalbėti ir nebijoti ir neslėpti... na buvo taip ir ne kitaip... bet tai buvo...

19. Kodėl Vilniuje nėra paminklo, paminklinės lentos įamžinančios lenkų ginkluoto pagrindžio veiklą?

Nežinau, ne manęs reikia klausti... bet galvoju, kad gal mažai kas žino – prisimena, kad Vilniuje veikė lenkų ginkluoto pagrindžio veikla.... O gal tiesiog nenaudinga? Nes tai lenkai...kam jie įdomus... kam tiems lenkams tos paminklinės lentos....matyt taip galvoja...nežinau

Interviu su Alina Midro, kurios tėvas tarnavo „Kmicico“ AK Brigadoje.

Pamięć rodziny, jej stosunek z historią Wileńszczyzny

1. W jaki sposób i dlaczego przekazujecie rodzinną pamięć? Z uwagi na to że tworzy to pamięć historyczną naszej ojczyzny, dlatego staramy się przy każdej okazji przypomnieć naszym młodszyim członkom rodziny o naszych rodowych dziejach. To jest podstawa naszej tożsamości nie tylko rodowej, ale też i narodowej.
2. W jaki sposób waszej rodzinie udało się zachować pamięć o polskim ruchu oporu na Wileńszczyźnie w czasach socjalistycznych? Tak jak i wskazałem w poprzedniej odpowiedzi. Poprzez rozmowy podczas spotkań rodzinnych np. na święta i uroczystości imieninowo urodzinowe, odwiedzanie krewnych rozproszonych po repatriacji, po całej aktualnej Polsce, ale też na Litwie i Białorusi, czytanie książek poprzez zachowanie zdjęć i dokumentów i przekazanych mi przez dziadków i rodziców. W czasach socjalizmu u nas w Polsce było lżej o tym mówić, chociaż mówiono „po cichu”, czyli zachowano pamięć dzięki komunikacji. Nam o tym opowiadali nasi dziadkowie, rodzice, a my to dzisiaj przekazujemy dalszym pokoleniom.
3. Czy w procesie komunikacji, przekazywania pamięci mają znaczenie jakieś konkretne miejsca lub obiekty, ewentualnie jakieś rzeczy? Miejsca, gdzie byli stoczone bitwy o wolność Ojczyzny, np. przedpola Warszawy czy Grunwald oraz oczywiście cmentarze rodzinne, z którymi to wiąże bezpośrednio historia rodu.
4. Dlaczego te miejsca i rzeczy są ważne, w jaki sposób wiążą się z pamięcią rodziny? Rodzinna lekcja historii pokazuje nasza tożsamość narodową, którą należy strzec i pielęgnować. Miejsca są ważne, to jest niejako argument potwierdzający to, że pamięć, którą przekazujemy jest autentyczna.
5. Jakie elementy przeszłości są ważne w waszej rodzinie? Walka w Legionach, tajne nauczanie, udział w akcji Ostra Brama. Mówimy, o faktach, które miały miejsce i które oddziaływały nie tylko na świadomość naszej rodziny, ale też wszystkich Polaków. Natomiast wyróżniłem te elementy, ponieważ one wiążą się bezpośrednio z naszą rodziną. Mówimy o nich, pamiętamy o nich i przekazujemy tę pamięć.
6. Dlaczego te elementy są ważne, w jaki sposób one są powiązane z historią rodziny? Rodziny tworzą naród i są współodpowiedzialne za jego losy.

Pamięć zbiorowa

7. Jak rozumiecie termin – ruch oporu? Jaki jest stosunek tego terminu z reżymem totalitarnym? Ruch oporu to niezgoda na opresję i niechęć podporządkować się ideologii, która chce zniszczyć tradycyjne wartości oraz język ojczysty.
8. Czy wasza definicja terminu pasuje chęć określić polski ruch oporu na Wileńszczyźnie w czasie Drugiej Wojny Światowej? Dlaczego? Jak najbardziej pasuje, ponieważ w tamtym czasie nasi przodkowie skutecznie przeciwstawili się obcej ideologii.
9. Co wam wiadomo o polskim ruchu oporu na Wileńszczyźnie w czasie Drugiej Wojny Światowej? Członkowie mojej rodziny brali udział w ruchu oporu –np. przerzut broni, wysadzanie torów pod pociągami wojsk niemieckich jadących na wschód przez Podbrodzie. Owszem, znam podstawowe elementy historii oraz postacie polskiego ruchu oporu na Wileńszczyźnie. Generał „Wilk”, „Kmicic”, „Łupaszko”, „Szczerbiec”, „Nietoperz”, „Tur”, „Wilhelm”, operacja Ostra Brama, bitwa pod Murowaną Oszmianką, zniszczenie pierwszego polskiego oddziału partyzanckiego przez sowietów. Kiedy słyszę hasło – polski ruch oporu na Wileńszczyźnie, to właśnie te momenty przychodzą mi do głowy i rozumiem o czym jest mowa.
10. Czy wiecie coś na temat klubów zrzeszających weteranów AK na Litwie? Czy działalność tych klubów przyczynia się do budowania wiedzy o historii AK na Wileńszczyźnie? Mieszkając w Polsce nie mam kontaktów z członkami tej organizacji po za spotkaniami w Wilnie na konferencjach, jeżeli oczywiście ktoś z przedstawicieli bierze udział w takowych.
11. Co jest najistotniejsze przekazując pamięć o polskim ruchu oporu? Naturalna potrzeba wolności każdego człowieka w danym kraju. Mówimy o uniwersalnych ideach – wolność, równość, demokracja i tolerancja chrześcijańska oraz miłość do Ojczyzny. Te wartości przede wszystkim trzeba komunikować, jeżeli mówimy o polskim ruchu oporu i te wartości czynią ten ruch podobnym do innych podobnych organizacji działających w okresach okupacji. Śmiało można porównać to z litewskim ruchem oporu, który działał już po Drugiej Wojnie Światowej. Można śmiało przypuszczać, że to polski ruch oporu był przykładem dla Litwinów, którzy później stawili zacięty opór komunistom.

Społeczeństwo i jego stosunek z pamięcią o AK

12. Kiedy pamięć o ruchu oporu staje się aktualna dla społeczeństwa? W sytuacji kolejnych zagrożeń przez ideologie wprowadzane przez osoby robiące na tym osobisty interes. Pamięć o polskim ruchu oporu albo o dowolnym podobnym jest źródłem wartości, które my Polacy oraz inni powinniśmy pielęgnować oraz przekazywać kolejnym pokoleniom. To jest podstawa istnienia społeczeństw, o jeżeli zapomnimy o tym wszystkim to biada nam i naszemu państwu.
13. Jak oceniacie narracje o polskim ruchu oporu, które są formowane przez media? Za mało informacji i patriotyzmu. Sporo mówimy o błędach, które były zrobione w tym lub w innym czasie, ale za mało teraz mówimy o chwalebnych czynach, których dokonano często w najtrudniejszych warunkach. Oczywiście, musimy mówić o przeszłości i pokazywać ją taką jaką była w rzeczywistości. Jednak uważam, że właściwie akcent trzeba stawiać na wartości i chwalebne momenty.
14. Dlaczego w Wilnie wciąż nie ma pomnika, tablicy pamiątkowej, nazwy ulicy upamiętniającej działalność AK na Wileńszczyźnie? Zakłamywanie historii i nierozwiązany konflikt polsko – litewski, który wciąż jest podsycany przez wrogów obu narodów. Wierzę, że z czasem nastąpi prawdziwy przełom w relacjach tych dwóch bratnich narodów i w Wilnie będzie pomnik akowcom, być może któraś z nowych ulic będzie miała nazwę powiązaną z wileńską AK, tak samo jak w Warszawie znajdzie się pomnik dla któregoś z bohaterów Litwy z dzisiejszej narracji historycznej. Dzisiaj relacje między naszymi państwami są naprawdę na wysokim poziomie i wierzę, że w najbliższej przyszłości będzie jeszcze lepiej. Jednocześnie nas nie tylko sytuacja geopolityczna, ale przede wszystkim wspólna historia, która jest bogata.

Poznanie dokonań poprzednich pokoleń Polaków jest bardzo ważnym elementem naszej kultury i historii. Wiele faktów jest odkrywanych i przypominanych aktualnie podczas obchodów 100 rocznicy odrodzenia państwa polskiego. Poczucie dumy nam towarzyszy, gdyż nasi przodkowie dzielnie walczyli o niepodległość naszej ojczyzny budowanej na zasadach europejskiej cywilizacji łacińskiej i chrześcijańskiej. Walczyli w imię wolności głęboko zakorzenionej w polskim doświadczeniu historycznym. Szukanie własnej tożsamości to poznanie naszej historii między innymi w relacjach naszych przodków. Zapisywanie wspomnień z tych relacji ma też dużą wartość poznawczą. Jednocześnie zastanawiające jest, jak silne są te

przekazy w naszym indywidualnym odbiorze i czym są lub mogą być uwarunkowane.

W mojej pamięci pozostały opowieści losów dziadków i rodziców oraz wielu krewnych przybywających z różnych stron świata w odwiedziny do Giżycka na Mazurach, gdzie osiedliła się moja rodzina z Wileńszczyzny uciekając do nowej Macierzy przed wywózką na Sybir. Tęsknota za ojczystą ziemią i wartościami wyniesionymi z domu zawsze towarzyszyły spotkaniom rodzinnym przez lata. Tą tęsknotę pięknie wyraziła moja kuzynka, poetka i dziennikarka, Krystyna Konecka w sonecie W Ostrej Bramie

Z wszystkich dróg, co uwiiodły nas w stronę przeciwną.

Z ziemi kosmopolitów. Z kontynentów klęski
włączemy ranne serca w to gniazdo wileńskie
w ową trwałość nadziei jak srebra wotywnie.

Obok cudzego szlochu, który noc rozrywa
wśród twarzy zapisanych nędzą i szaleństwem
lub też ciszą pokory. Z gwiazda betlejemską
wciąż na północ z zatrutych ogrodów oliwnych.

Czemu –Mrocza Madonno-w twym smutnym azylu
tyle łąz przez stulecia. Tyle głów się schyla
po światło. I my także po kamiennych stopniach

wracamy w mrok kaplicy jak ptaki powrotne.

A w skroniach nurt krwawiący opuszczonej rzeki.

Wilio, Wilio, pamiętaj o moich dalekich

Wilno i Wileńszczyzna tkwią w nas stale. Powracaliśmy tam już z naszymi dziećmi a w większym gronie rodzinnym ponad 80 osób na pierwszy rodzinny zjazd krewnych w Trokach w 2008r. Potem razem spotykaliśmy się już w Macierzy: w Krzywionodze, Łomiankach, Giżycku czy ostatnio w Bęsi, aby nadal dzielić się wileńskimi wspomnieniami i naszą wiedzą o przodkach. Mogliśmy przekazać młodzieży wiedzę również o tym, jak nasi przodkowie walczyli o niepodległość opowiadając rodzinne historie o poszczególnych bohaterach, by podtrzymywać w nich ducha patriotyzmu. Jednym z takich bohaterów był mój dziadek Leon ze strony mamy urodzony w 1895 roku w Gurelach koło Braślawia'. Po studiach wojskowych odbytych w Sant Petersburgu razem z późniejszym generałem Andersem walczył w korpusie wojsk gen. Dowbór Muśnickiego. Dziadka brat, Grzegorz, po wypuszczeniu z więzienia za działalność niepodległościową przeszedł cały szlak bojowy z

wojskiem generała Andersa. Dotarł też do Egiptu. Walczył pod Monte Cassino i pod Bolonią., gdzie został ranny i cudem powrócił potem do zdrowia.

Moja babcia Maria ucząc mnie w dzieciństwie, jak kochać Polskę, pozostawiła mi na pamiątkę swoje zdjęcie zrobione w jej w latach młodości w stroju z konfederatką świadczącą o jej demonstracji polskości. Opowiadała mi, że kiedy brała ślub z moim dziadkiem Leonem w 1920 r, to wtedy kościół w Zalesiu na Wileńszczyźnie został ostrzelany przez napierające wojska bolszewików. Zdażyli jeszcze złożyć sobie przysięgę wierności na całe wspólne życie, zanim musieli uciekać od wroga. Zamieszkali najpierw w Druścianach koło Nowoświecian, w majątku ojca Józefa Pylińskiego, herbu Bełty. Tam przyszedł potem na świat ich pierworodny syn Zdzisław, a potem moja mama Alicja i jej siostra Wanda. Najmłodszy syn Witold urodził się już w Wilnie, w szpitalu dominikanów przy kościele św. Jakuba. W późniejszych latach dziadek był zarządcą dóbr w Karolinowie w majątku rodu Romerów, a w końcu już gospodarował na własnej ziemi w Białym Dworku niedaleko rodzinnych Druścian na Wileńszczyźnie. Biały Dworek musieli opuścić w 1947 r. ratując się przez wywózką na Sybir. Ciężko było wyjeżdżać do nowej, nieznanej Polski. Razem z dziećmi osiedlili się na tzw. Ziemiach Odzyskanych, w Giżycku, nazywanym wtedy Łuczanami. Mazury krajobrazem przypominały im utraconą Wileńszczyznę, za którą stale tęsknili, co Krystyna Konecka tak pięknie wyraziła w sonecie Prywatność

No przecież coś zostało pod szyfrem litewskim.

W Bohini gdzie herbowy dziadek miał w dzierżawie majątek. Gdzie się matka gubiła wśród trawy.

W Łyntupach, które ojca są rodzinnym miejscem.

W Świecianach-tak. Tam dotąd ciotka tkwi szlachecka starsza niż niepodległość. W Komajach. Postawach.

W Mariampolu. Smorgoniach, które ktoś zostawiał, kiedy świat się rozsypał jak zabawka dziecka.

Z patefonów różowych jak ironia losu,
z rozpaczy, kanap, tęsknot, kuferków z czeczotki,
zmatowiałych ryngrafów z boskości kropelką,

z albumów kruszejących na biegunie Kresów
wyrósł świat do odkrycia, penetracji, spotkań
i miłości do gniazda. Chyba to jest wielkość.

(Sonety „Znad Willi” 1991)

Dziadek Leon, z wykształcenia nauczyciel, absolwent Świeciańskiego Seminarium Nauczycielskiego nie mógł pracować w szkołach bezpośrednio w Giżycku. Pamiętam, jak nawet konno dojeżdżał uczyć dzieci na wsi, najpierw w Siedliskach, a potem w Małych Sterławkach, do których już potem mógł dojeżdżać koleją. Ukrywał się, gdyż nie chciał być rozpoznany w związku z jego działalnością w organizacjach Polski Podziemnej. Nie opowiedział nam wnukom o swoich działaniach jako żołnierza niezłomnego pseudonim Orlicz. Chciał nas i rodzinę oszczędzić przed ubeckimi represjami. Tylko potem, jak go zabrakło, bo zmarł w 1959 roku, mogłam od nielicznych już krewnych tamtego pokolenia zbierać strzępy informacji o jego działalności i bezpośredniej współpracy np. z panem Wiadernym czy jego akowskich akcjach przerzutu broni dokonywanych z udziałem całej rodziny. Pozostała pamięć haniebnego zdrady Markowa, dawnego kolegi dziadka z Seminarium Nauczycielskiego ze Świecian, bohatera rosyjsko-żydowskiej partyzantki ograbiającej dwory polskich rodzin w ramach swych działań podczas niemieckiej okupacji. W opowieściach pozostała też w pamięci zasadzka zorganizowana przez Markowa na polski oddział partyzantów i wstrząsający obraz powieszonego Andrzeja Burzyńskiego” Kmicica”. Szczegóły zostały opisane przez mojego kuzyna ks. prof. Zdzisława Chlewińskiego. W domowym zaś archiwum zachowała się też fotografia „Kmicica” z I oddziału partyzanckiego z rodzinnych stron mojego taty Wiktora koło jeziora Narocz. Losy oddziału dzielnego Łupaszki to także losy mojego taty (pseudonim „Muchta”) i jego brata Edwarda (pseudonim „Doktor”).

Dziadek Leon, nam wnukom, umiejętnie przekazywał wiedzę historyczną, w tym swe fascynacje działalnością Marszałka Piłsudskiego i pamięcią o jego dokonaniach, gdyż w ówczesnej szkole nie mogliśmy zdobywać tej wiedzy Powiązania z Marszałkiem były też poprzez moją babcię Marię. To w Powiewiórce, gdzie był ochrzczony Józef Piłsudski, ks. Stanisław Szczemirski, najstarszy brat mojej babci Marii, był proboszczem w czasie I wojny światowej i w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Tam w 1917 r. przyjął chorych na tyfus swoich rodziców. Emilii i Bolesława. Obydwoje niebawem zmarli i są pochowani na cmentarzu w Powiewiórce. Ks. Stanisław Szczemirski po śmierci swoich rodziców zaopiekował się całą siódmką osieroconego rodzeństwa. Dwaj pozostali bracia -Edmund był już wtedy w Kazachstanie a Bronisław zginął walcząc w 1915 r. o twierdze pod Przemyślem. Matka Emilia, pochodziła ze znanego rodu Chlewińskich herbu Radwan, którego członkowie walczyli o niepodległość biorąc udział już w

powstaniu styczniowym czy listopadowym a także przodkowie byli w armii u Jana III Sobieskiego uczestnicząc w bitwie pod Wiedniem. Nawet w bitwie pod Grunwaldem też powiewał sztandar herbu Radwan. W białostockim muzeum kresowym w Galerii im Ludomira Slendzińskiego w 1994 r zorganizowaliśmy wystawę zdjęć zachowanych w moim archiwum i jednocześnie spotkanie o rodzie Chlewińskich, które potem opisałam w wydawanym przez galerie periodyku Ananke.

Ze wspomnieniem Marszałka wiążą się moje krakowskie spotkania z ciocią Ziutą Świątkowską. To ona podarowała podczas ostatniego naszego spotkania w Krakowie 'moim siedmioletnim wtedy dzieciom portret Piłsudskiego jako pamiątkę na dalsze życie. Była żoną oficera i brała udział w słynnych spotkaniach w Pikieliszkach. Deklamowała nam przedwojenne wiersze o Marszałku. Jej siostra, Wanda Jakubianiec, była przedwojennym lekarzem neurologiem i psychiatrą w Wilnie. Pracowała w zespole słynnego profesora Rosego. Była obecna podczas dokonywania sekcji mózgu Józefa Piłsudskiego w Wilnie. Jej brat, Alfons Jakubianiec „Kuba”, był znanym oficerem wywiadu. Między innymi prowadził działalność przerzutową Polaków do sił zbrojnych na Zachodzie. Po zajęciu Litwy przez ZSRR w czerwcu 1940 r. wyjechał na paszporcie japońskim jako Jerzy Kuncewicz do Berlina, gdzie wraz z majorem Rybikowskim vel Peter Iwanowem organizował rozległą sieć polskiego wywiadu w III Rzeszy. Został osadzony w więzieniu w Berlinie. Potem przebywał w celi razem z Gen. Dyw. Stefanem Grotem-Roweckim w Sachsenhausen. Został zamordowany w przeddzień zakończenia II wojny światowej w 1945 r.

W Legionach utworzonych przez Marszałka służyli Bronisław, Witold i Piotr Szczemirscy, bracia mojej babci Marii. Ciekawe, że na zachowanej kartce imieninowej pisanej w drodze na front przez Witolda Szczemirskiego w dniu 29 06 1919 do brata Piotra dziś po 100 latach możemy odczuć jego polski patriotyzm i przeczytać Winszuje Imienin, życze z tej wojny wyjść całym, być odważnym i prawdziwym żołnierzem polskim Marzenia się nie spełniły. Witold, bohater bitwy niemeńskiej, po I wojnie walczył jeszcze przez 2 lata o kształt naszych polskich granic na wschodzie w 13 pułku ułanów wileńskich. Przybył do Wilna 9 października 1920 r. z wojskiem gen. L. Żeligowskiego. Nie zdążył nacieszyć się zwycięstwem. Zginął dziesięć dni później w Halinowie koło Niemenczyna mając 26 lat. W Powiewiórce obok grobu rodziców znajduje się teraz grób bohaterskiego Witka. Pan Henryk Szyłkin napisał o nim piękny wiersz

Ułan

Znam cię z fotografii kawalerze młody

Oparty o szablę stoisz w pełnej gali
Na świat spoglądasz jakby jego dale
Przynieść miały szczęście, a dniom złym pogodę.

Dzisiaj kości twoje w Powiewiórce
leżą z dala od ojczyzny i bliskich rodaków.
Grób wciśnięty w ziemię, zieleni się perzem.

Minie lat dziesięć nie zostanie znaku.
Czas – ten wróg pamięci, mogiły zaciera,
Chociaż kryją często prochy bohaterów.

Młodszy brat Witka- legionista Piotr był jak prawie wszyscy jego bracia i siostry polskim nauczycielem Po I wojnie światowej na koniec pełnił funkcje kierownika szkoły, którą wybudował w Kołtynianach koło Świecian. Został aresztowany 24 grudnia 1941 r. przez Litwinów w imieniu gestapo i osadzony w więzieniu na Łukiszkach. Aresztowano go razem ze Stanisławem Szklenikiem za akcje dywersyjne na kolei w Podbrodziu. Została żona i czwórka dzieci. Najstarsza Alicja, zwana przez nas ciocią Licią, opowiadała mi to zdarzenie: „Ojca zabrano nad ranem. Przebudzeni płakaliśmy. Ojciec podał mi najmłodszego Andrzejka i siedziałam na kufrze kołyszając go. Była rewizja. Niczego nie znaleziono. W tym kufrze, na którym siedziałam była ponoć radiostacja”. O losach więźniów z Łukiszek nie można było uzyskać żadnych wiadomości. Dopiero po 50 latach dzięki książce Heleny Pasierbskiej Ponary - Wileńska Golgota w 1944 r. sprawa została wyjaśniona.) To 13 VI 1942 r. bohaterski Piotr pozostał w dołach ponarskich wg. scenariusza realizowanego tak, jak w Katyniu: „kula w tył głowy” w wykonaniu Litwinów z oddziału egzekucyjnego Ypatingas būrys (Oddział Specjalny) i upadek ciała do dołu . Razem ze stu tysiącami polskich i żydowskich ofiar tam pozostał w Ponarach. Pan Henryk Szyłkin napisał też wiersz również o Piotrze, który ukazał się w tomiku Wiersze Rozproszone.

Pamięci Piotra Szczemirskiego

Dom, szkoła, praca i życie spokojne
Obok łąk kwiecistych przy krętej Zejmianie
Tak było niegdyś w cichych Kołtynianach –
Aż zadrżało niebo. Grom uderzył wojny

Zgraja trupich czaszek i ci z wilka znaku-
panowie i słudzy – rozwydrzona horda.

Wściekła i okrutna. Żadna krwi i mordu
wszczęła węszyć wokół każdy ślad Polaków.

Z więziennych Łukiszek do lasu w Ponarach
przemocą złamanych wleczono rodaków.
Tam złożyłeś, Piotrze, za Polskę ofiarę

zagrzebany w dole by nie było znaku
Dziś w tym miejscu zbrodni, pychy i żałoby
Pani Ostrobramska ma piecze na Tobą

. Dowody ludobójstwa na Polakach są starannie zacierane. Czas
pracuje na korzyść naszych braci Litwinów. Czy dlatego, że podjęliśmy walkę
o naszą wolność przeciwko hitlerowcom a potem bolszewikom?

Inny kuzyn Aleksander Januszewski walczył o wolność również w
13 pułku ułanów wileńskich, być może razem z Witoldem. Jego losy potem
zanosły go do sowieckiego łagru koło Kozielska. Moja kuzynka Krystyna
Konecka miała możliwość spotkania jego syna Zbyszka mieszkającego w
Anglii i przekazała nam informacje, że Aleksander trafił w roku 1940 do
obozu NKWD w Juchnowie. Był w grupie podoficerów przeznaczonych do
zatopienia na Morzu Północnym. W czerwcu 1941 wraz z innymi został
wywieziony do Murmańska, gdzie 21 czerwca załadowano grupę na okręt
„Klara Zetkin”. Wydarzenia polityczne kolejnych dni spowodowały odmianę
losu niedoszłych ofiar.

Spotkanie Krystyny ze Zbyszkiem zaowocowało kolejnym
sonetem „Angielski kuzyn” napisanym przez Krystynę Konecką znakomicie
obrazującym losy naszych rodzinnych bohaterów walczących o
niepodległość i ich potomków dzisiaj rozrzuconych po świecie.

Zbyszkowi Januszewskiemu

Ten facet serwujący piwo w pubie wiejskim.
Zapobiegliwy husband. Kochający daddy.
Z metryką po angielsku oraz niemowlęcą
wizą do Argentyny bez podróжных śladów

chroni pamięć po ojcu. Po sowieckim łagrze
diariusz z naskórka brzozy. Rzeźbione modlitwy.
Jakieś Nowe Wilejki, Wilna, Białowojsze,

niepojęte Andersy, egzotyczne bitwy...

Mógł ojciec opowiedzieć. Lecz umarł przed czasem.
Mogły przemówić zdjęcia. Ale ich nie było.
Mógł więc nie móc. Lecz nigdy nie dopuszczał klęski.

Z intuicją w paszporcie tropił ślady, miasta,
adresy, telefony... Dziś pijemy wino
na farmie z polską duszą – z kuzynem angielskim.

Z ta gałęzią mojego rodowodu Januszeńskich, po mojej prababci Anieli Januszeńskiej herbu „Dąbrowa” jest związany bohater kolejnego pokolenia. To Zbyszek Oziwicz tworzący we Wrocławiu „Solidarność Walczącą”. Po kilkuletnim więzieniu musiał opuścić nasz skomunizowany kraj i wyjechał do Meksyku sławiąc teraz swoją meksykańską uczelnię poprzez znaczące dokonania naukowe z zakresu matematyki.

Moje pokolenie walczące, to także mój brat Leszek Siwicki, były student wyrzucony z Wyższej Szkoły Morskiej za wykonywanie w akademiku dokumentacji fotograficznej ze strajku robotników w Gdyni w 1970r. Działał również później w Solidarności w naszym rodzinnym Giżycku.

Pamięć kulturowa czy epigenetyczna

Badanie własnego rodowodu może być bardzo inspirujące. Poprzez wspomnienia moich bliskich mogłam poznawać czasy, które minęły i porównywać działania mojego pokolenia w relacji do wartości polskiej wolności i tożsamości. Udział nasz w ruchu Solidarności a potem organizacja grup rekonstrukcyjnych przez moje dzieci i wnuki mogą wskazywać na genealogiczną obecność tych wartości. Poprzez kształtowanie patriotyzmu można poszukiwać własnej tożsamości. Powinniśmy te wartości nadal rozwijać bądź kultywować dla dobra naszej ojczyzny. Powstaje pytanie, czy to niedające się wykorzenie z Polaków poczucie wartości naszej wolności i polskiej tożsamości w czasach zniewolenia jest też związane z pamięcią kulturową czy może nawet z pamięcią genealogiczną zapisaną w oprogramowaniu genomu.

Z prac znanego niemieckiego egiptologa Jana Assmanna wynika, że pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych jest przejawem pamięci jako zjawiska kulturowego. Prawo, obyczaj, system wartości kształtujące tożsamość zbiorową i obecną w pamięci przez stulecia jest wzmacniana przez aktywne wspominanie i jej polityczną legitymizację.

Badania nad pamięcią z punktu widzenia biologicznego może sugerować związek z transgeneracyjnym dziedziczeniem pojęcia wartości przekazywanych przez przodków. Czy taki efekt pokoleniowy, czyli przekazywanie z pokolenia na pokolenie zmian kulturowych jest możliwy? Trans-generacyjne dziedziczenie obejmując materiał komórek rozrodczych (plemniki lub komórki jajowe) może przekazywać zmiany wyznaczników epigenetycznego oprogramowania genomu wskazujących, czy i jak będzie pracował dany gen w określonym organizmie nie wyłączając komórek układu nerwowego. Regulacja pozagenowa epigenetyczna) określa, czy i kiedy dochodzi do ekspresji poszczególnych genów. To aktualnie intensywnie badany swoisty korektor instrukcji zapisanej w DNA. Steruje procesami odpowiadającymi za włączanie i wyłączanie odczytu poszczególnych genów (ekspresja) i odpowiada za ich regulację. Miedzy innymi geny mogą być modyfikowane przez przyłączanie grupy metylowej, powodując metylację danego odcinka DNA, która działa jak wyłącznik uniemożliwiając odczyt informacji genetycznej z tego odcinka. Metylacja DNA może być resetowana w komórkach rozrodczych podczas przekazywania genów kolejnym pokoleniom. Okazuje się, że niektóre grupy metylowe są w stanie przetrwać proces resetowania i pozostać w genomie, a tym samym przedostać się do kolejnego pokolenia przenosząc zmiany regulacji funkcji genów wywołane środowiskowym wpływem wydarzeń na poprzednie pokolenie. Przez to dzieci osób, które przeżyły traumę, są mniej odporne na stres i bardziej skłonne do depresji, choć nie mogą pamiętać traumy rodzica

Wiadomo, że takie ślady w kolejnych pokoleniach mogą powstawać po wyjątkowo traumatycznych przeżyciach rodziców jak na przykład po doświadczeniach wojennych i prowadzić do zmienionej gospodarki neurohormonalnej, na przykład zaburzeń w wydzielaniu kortyzolu, hormonu stresu. Obserwacje amerykańskich weteranów wojennych z objawami stresu potraumatycznego spowodowały wprowadzenie nowego nazewnictwa zespołu tych objawów jako Gulf War syndrome (Engel 2004). Patogenezę działania tzw. stresu psychologicznego w indukcji chorób psychiatrycznych, pourazowych zmian osobowości czy zespołu stresu pourazowego dziś można rozpatrywać już na poziomie zmian epigenetycznych i ich znajomość wyznacza możliwości poszukiwań oddziaływań terapeutycznych. Badania mózgów pokolenia mężczyzn z depresją dokonujących samobójstw wykazały zmiany w obrębie intronu 2- regulatora genu FKBP5 kodującego białko z grupy immunofilin w hipokampie i w leukocytach. Ograniczyły one możliwości radzenia sobie ze stresem i zostały nabyte w okresie prenatalnym. Matki tych mężczyzn w tym okresie przeżywały długotrwały stres wskutek

głodu panującego w Danii w okresie II wojny światowej. Jak dowiodło badanie prowadzone w Holandii na dzieciach matek, które w czasie drugiej wojny światowej cierpiały głód, organizmy dzieci pamiętały traumę głodu. – Ponieważ ich metabolizm zmieniał się w taki sposób, aby zachować jak najwięcej energii, dlatego większość z nich miała w dorosłym życiu podwyższone ryzyko otyłości. Najnowsze badania duńskie nad wskaźnikami epigenetycznymi potwierdzają taką zależność.

Zmiany dziedziczone nabyte po kilku pokoleniach mogą się jednak cofnąć. Wyniki badań wzajemnych relacji genów w dialogu ze środowiskiem i odwrotnie pozwalają stwierdzić, że kształtuje nas zarówno natura jak i kultura. Poznawany wpływ środowiska na działanie genów i sposób jego wykorzystania (wychowanie!!) nakłada na nas ogromną odpowiedzialność za losy (zdrowie) przyszłych pokoleń. Z tego wynika też nasza odpowiedzialność za właściwe wychowanie kolejnych pokoleń dla dobra naszej ojczyzny w imię odziedziczonych wartości składających się na nasz patriotyzm i człowieczeństwo. Zachowanie pamięci o tym, co było, o co walczone przez pokolenia i jakie tradycje nam wpajano pozwala stawać po stronie dobra i piękna, a nie zła i nienawiści. Genealogiczna pamięć tych wartości zasługuje na szczególną uwagę. Ogromny rozwój epigenetyki ostatnich lat, która jest swoistym oprogramowaniem materiału genetycznego reagującym na środowisko otwiera możliwości badania takiego założenia. Istnieje tu potrzeba śledzenia genealogii poszczególnych rodów ze zwróceniem uwagi na potomków tych, którzy walczyli o wolność w imię polskiej tożsamości. Pamięć o nich mogła być zachowana w archiwaliach bądź przekazywana w tradycji rodzinnej i służyć takim badaniom z udziałem współczesnych pokoleń.

Interviu su Zygmundu Klonowskiu, kurio tėtis Edward Klonowski priklauso AK.

Pamięć rodziny, jej stosunek z historią Wileńszczyzny

1. W jaki sposób i dlaczego przekazujecie rodzinną pamięć?

Modlitwą po polsku, bo taka tradycja z dziada-pradziada.

2. W jaki sposób waszej rodzinie udało się zachować pamięć o polskim ruchu oporu na

Wileńszczyźnie w czasach socjalistycznych?

Dziadek był członkiem ww ruchu.

3. Czy w procesie komunikacji, przekazywania pamięci mają znaczenie jakieś konkretne

miejsca lub obiekty, ewentualnie jakieś rzeczy?

Cmentarze i pomniki po przodkach.

4. Dlaczego te miejsca i rzeczy są ważne, w jaki sposób wiążą się z pamięcią rodziny?

Pamięć i dbanie o historię leży w interesie rodziny.

5. Jakie elementy przeszłości są ważne w waszej rodzinie?

Historia przetrwania zaborów i obu wojen światowych.

6. Dlaczego te elementy są ważne, w jaki sposób one są powiązane z historią rodziny?

Większa część przodków brała zbrojny udział w walkach o wolność, właśnie dlatego.

Pamięć zbiorowa

7. Jak rozumiecie termin – ruch oporu? Jaki jest stosunek tego terminu z reżymem totalitarnym?

Ruch oporu polega przeciwstawianiu się innym, który w jakiś to sposób nęka ją ludność.

8. Czy wasza definicja terminu pasuje chcą określić polski ruch oporu na Wileńszczyźnie w

czasie Drugiej Wojny Światowej? Dlaczego?

Sprzeciw i łamanie prawa totalitarnego okupanty tylko ruchem oporu nazwać możemy.

9. Co wam wiadomo o polskim ruchu oporu na Wileńszczyźnie w czasie Drugiej Wojny

Światowej?

Armia Krajowa i Polskie Państwo Podziemne było głównym egzekutorem ruchu oporu.

10. Czy wiecie coś na temat klubów zrzeszających weteranów AK na Litwie?

Czy

działalność tych klubów przyczynia się do budowania wiedzy o historii AK na

Wileńszczyźnie?

Przyczyniła się.

11. Co jest najistotniejsze przekazując pamięć o polskim ruchu oporu?

Brak zakłamania historii i nazywania rzeczy po imieniu.

Społeczeństwo i jego stosunek z pamięcią o AK

12. Kiedy pamięć o ruchu oporu staje się aktualna dla społeczeństwa?

Kiedy są ważne rocznice, a uczestnicy tych wydarzeń nadal żyją.

13. Jak oceniacie narracje o polskim ruchu oporu, które są formowane przez media?

Negatywnie.

14. Dlaczego w Wilnie wciąż nie ma pomnika, tablicy pamiątkowej, nazwy ulicy

upamiętniającej działalność AK na Wileńszczyźnie?

Przecież są tablice (DKP, kościoły) , a na ulice jeszcze poczekamy, ale mam nadzieję

będzie

Priedas nr. 5
Žemėlapis pristatantis kaip atrodytu Lietuvos teritorija
federacijoje su Lenkija⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ Problem litewski. Dwie mapy polityczne z tekstem i tablicą statystyczną. LCVA, f. 884, ap. 1, b. 5, l. 1;

Priedas nr. 6
Atminties laikmenos susijusios su lenkų pogrindžiu veikusiu
Rytų Lietuvoje
1939 – 1948 m.

Nr.	Vietovė	Įamžinimo forma	Atminties laikmenos kategorija
1.	Adomiškių kaimas, Šalčininkų r.	AK kario Józef Więckiewicz „Wiaterek” kapas, žuvo kovose su sovietais 1945 m. vasario 6 d.	I
2.		Taip pat nežinomo AK kario kapas, kuris žuvo tomis pačiomis aplinkybėmis.	I
3.	Jurgelionys/Bakieryškės, Trakų r.	AK kario Kazimierz Orłowski „Wierny” kapas, žuvo 1943 m. spalio 22 d.	I
4.	Balingradas, Švenčionių r.	AK kario Henryk Wołodźko „Łada” kapas, žuvo 1944 m. balandžio 22 d. (Anot prof. J. Wołkonowski ten palaidoti 3 kariai iš kurių tik vieno tapatybė žinoma). Paminklas AK kariui pastatytas tuometine Balingrado klebono iniciatyva.	I
5.		AK kario Józef Pietrusewicz „Talun” kapas, žuvo 1947 m. Prienuose (Švenčionių	I

		sav.) priešindamasis sovietams.	
6.	Bartkiškės, Zarasų r.	18 mokinių kartu su mokytoju sušaudyti vokiečių Turmante. Vėliau buvo ekshumacija ir perlaidojimas. Turmante liko 5 bendri antkapiai ir geležinis kryžius. Bartkiškių kaimo kapinės, paminklu rūpinasi Zarasų ZPL skyrius.	III
7.	Bagušiai, Vilniaus r.	Paminklas skirtas atminti šioje vietovėje 1944 m. liepos 17 d. sovietų saugumiečių suimtus AK karininkus ir karius. Paminklas atidegtas 2004 m. liepos mėn. 12 d., AK Veteranų klubo ir Vilniaus krašto gyventojų iniciatyva. Iki to laiko stovėjo šioje vietoje stovėjo medinis kryžius įvykiui atminti.	III
8.	Bareikiškės, Vilniaus r.	Dviejų AK nežinomų AK karių kapas, žuvo 1944 m. kovodami prieš sovietus. Kapas kapinėse, Privati Grzegorz Pleskaczewski ir Jerzy Surwiło iniciatyva	I
9.	Barūnėliai, Vilniaus r.,	AK karių kapas: Jarmułowicz Mieczysław „Szerszeń”;	I

		Kulesza Stanisław „Eskula”; Rodziewicz Jerzy „Jurek”; NN „Belgrad”; NN „Połtawa”. Atskira kapavietė, Įsteigta privačia iniciatyva, atnaujinta 2007 m. lapkričio 11 d. Lenkijos Konsulato Lietuvoje dėka ir radijo Znad Wilii.	
10.	Bezdonys, Vilniaus r.	1. „Jurand“ AK Brigados mūšio vieta. Susiremta su rusų kolaborantų daliniu.	I
11.	Bruškiškės, Vilniaus r.,	Nežinomo AK kario palaidojimo vieta, kapas neidentifikuotas nes kapinės buvo neprižiūrimos. Kapas apleistose kapinėse apie 4 km nuo Rukainių.	I
12.	Buivydžiai, Vilniaus r.	AK karių palaidojimo vieta (1945 m. sausio 23 d.): Antoni Lubert “Wróbel”; Wiktora Makiewicz Płomień; Władysław Rymkiewicz “Diament”; Wacława Szyszko (1944 m. sausio 31 d.). Kapai parapijinėse kapinėse, Atnaujino ROPWiM.	I

13.	Butrimonys, Šalčininkų r.	AK karių kapai žuvusių 1944 m. balandžio 29 d.: Piotr Wojtkiewicz „Granat”; Władysław Gojrzewski „Wichura”; Józef Mickiewicz „Kruk”. AK karių kapai žuvusių 1944 m. lapkričio 18 d.: Franciszek Wojciechowiec „Bocian”; Edward Zaleski; Józef Milewski; Piotr Wojtkiewicz „Granat”; Władysław Gojrzewski „Wichura”; Józef Mickiewicz „Kruk”; Taip pat yra neidentifikuoti AK karių kapai. Kapai parapijinėse kapinėse, Atnaujino ROPWiM.	I
		Paminklinė lenta įamžinanti Kaniukų (Koniuchy) kaimo žudynes. Butrimonių bažnyčia, Įsteigė ROPWiM 2004 m.	II
14.	Cypliškės, Švenčionių r.,	1944 m. spalio mėn. įvyko AK karių ir sovietų mūšis, kuriame žuvo Alochno, Wierzbicki,	I

		Fiodorowicz, Pietrusewicz. Bet dėl Pietrusewicz yra duomenų, jog žuvo Prienuose. AK kario kapas: Napoleon Ciksza Waligóra, kuris žuvo arba 1943 m. gruodį arba 1944 m. sausį. Kapas nutolęs nuo kaimo kapinių apie 1 km į Šiaurę, kapas sutvarkytas 2007 m. 2019 m. perlaiduoti Balingrado kapinėse kaip neidentifikuoti AK kariai.	
15.	Juodšiliai, Vilniaus r.	AK kario kapas: Lodowski Bronisław „Kotek”, Žuvo 1944 m. liepos mėn. vykdant „Aušros Vartų“ operaciją, palaiduotas šalia šeimos narių. Parapijinės kapinės	I
16.	Dainava, Šalčininkų r.	Lietuvių ir lenkų karių kapas, apie 5 lenkus ir apie 5-7 lietuvius, visi žuvo kovodami su sovietų saugumiečiais 1945 m. pavasarį. Kaimo kapinės.	I
17.	Daučiūnai, Šalčininkų r.	Numanoma, jog ten gali būti palaiduoti AK kariai kovoje su sovietais po 1944 m. vasaros. Apleistos kapinės į	I

		pietryčius nuo kaimo. Tikslus skaičius palaiduotų karių nenustatytas.	
18.	Družiliai, Švenčionių r.,	Numatoma, jog ten yra 4 AK karių kapavietė, kurie žuvo 1944 m. liepos 7 d. Tiksliai nenustatyta vieta, tikėtina turima omenyje Užupį šalia Družilių, ten yra kelios apleistos kapavietės.	I
19.	Dubičiai, Varėnos r.,	Perlaiduoti AK kariai 2008 m., 2013 m. kapinės atnaujintos, Dalis palaiduotų karių žuvo 1944 m. pavasari, tuo tarpu kita dalis žuvo 1944 m. rugpjūčio mėn. kovoiant prieš sovietus. Kelių iš jų tapatybės nustatytos: kpr. Krzysztof Stecewicz „Marian”; Przemysław Mickewicz „Karo”; kpr. Władysław Smilgin „Sunim”; Czesław Wolny. Kapinės-mauzoliejus, Įkurtas ROPWiM 2008 m., 2013 m. atnaujino „Odra-Niemen“ dėka Šalčininkų r. mero Zdzisław Palewicz. Pakartotinai atnaujinta 2015 m. „Odra- Niemen“.	II

20.	Dūkštos, Vilniaus r.	Dvejų AK karių kapavietės: „Rawicz” Józef Skawiński; „Kot” NN. Žuvo 1944 m. liepos mėn. Parapijinės kapinės	I
21.	Eišiškės, Šalčininkų r.	Ankstesnio AK karių palaidojimo vieta šulinyje už kapinių ribų. Vėliau kūnai ekshumuoti ir perlaiduoti Eišiškių parapijinėse kapinėse.	I
22.		2009 Eišiškių parapijinės kapinės įkurta AK karių laidojimo vieta, kurioje palaidoti: Jan Borysewicz „Kryśia” (tariamai); Tamulewicz; Józef Kwiecień „Mucha”; Taip pat keturi neidentifikuoti AK kariai; Edward Buczek „Grzybek”; Wojciech Stypuła „Bartek”; Parapijinės kapinės įkūrė ROPWiM, bet vėliau tvarkė IPN.	II
23.	Gelednė, Švenčionių r.	Buvęs geležinkelio sustojimas, pastatytas vokiečių I Pasaulinio karo metais fronto naudoms tenkinti. Čia	II

		1943 m. pavasari gavo kovinį krikštą „Kmicic“ AK brigada.	
24.	Glitiškės, Vilniaus r.	Paminklas-mauzoliejus skirtas pagerbti 1944 m. birželio 20 d. lietuvių policijos įvykdytos baudžiamosios ekspedicijos aukas. Paminklas atsirado karo metais. Atnaujintas Lietuvai atkūrus nepriklausomybę ROPWiM.	I
25.	Gužiai, Švenčionių r.	Kryžius skirtas vokiečių baudžiamosios ekspedicijos įvykdytos 1942 m. vasario 28 d. aukoms pagerbti. Šioje vietoje palaiduoti 28 kaimo gyventojai.	I
26.	Grabijolai, Vilniaus r.	Neidentifikuoto AK kario palaidojimo vieta, prie Neries upės.	I
27.	Gudeliai, Vilniaus r.	Neidentifikuoto AK kario palaidojimo vieta	I
28.	Gudeliai, Šalčininkų r.	Neidentifikuotų keturių AK karių palaidojimo vieta.	I
29.	Gumbas, Šalčininkų r.	1944 m. balandžio 9 d. vokiečių baudžiamosios ekspedicijos aukų palaidojimo vieta. Atnaujinta 2010 m.	I
30.	Adutiškis, Švenčionių r.	1944 m. balandžio 20 d. vokiečių baudžiamosios ekspedicijos aukų (apie 43) palaidojimo vieta.	I

31.	Kaušiadala, Vilniaus r.	Wacław Motak, Nušautas sovietų saugumiečių 1944 m. liepos 15 d.	I
32.	Kalesninkai, Šalčininkų r.	Parapijinės kapinės „Jasna Górka“ yra VI AK brigados 24 partizanų palaidojimo vieta. Parapijinės kapinės, Prižiūri/tvarko nevyriausybinių Lenkijos organizacija „Odra- Niemen“.	I
33.	Kaniūkai, Šalčininkų r.	Paminklinius kryžius ir lenta skirta įamžinti 1944 m. sausio 29 d. sovietinių partizanų išžudytus Kaniūkų kaimo gyventojus. Paminklas, Iniciavo ROPWiM. Komemoraciniai ritualai vyksta minint metines.	II
34.	Karkažiškė, Švenčionių r.	AK karių kapai, palaidoti šalia savo giminių: AK karys Władysława Markowicza „Tatoj”	I
35.		Masiewicz Ludwik „Biały”	
36.	Karvyys, Vilniaus r.	AK kariai: Jan Stankiewicz (1944 m. liepos 5 d.); Wacław Gulbinowicz „Bocian” (1944 m. liepos 5 d.); „Korowajczyk” (1944 m. liepos 10 d.).	I

37.	Kalviai, Varėnos r.	2014 m. sausio 23 d. pastatytas paminklas Siekiant įamžinti kovojusį prieš bolševikus Jan Borysewicz „Krysia”. Paminklas, Iniciavo ROPWiM.	II
38.	Kazokai, Molėtų r.	Neidentifikuoto AK kario kapas.	I
39.	Kriaučiūnai, Vilniaus r.,	Paminklas įamžinantis AK karių mūšį su besitraukiančiais iš Vilniaus vokiečių desantininkais. Paminklas. Iniciavo AK Veteranų klubas ir kaimo gyventojai. Komemoraciniai renginiai vyksta kiekvienais metais, minint mūšio metines, t. y. liepos 13 d. 15 val. rengia ZPL.	II
40.	Krzyżówka, Vilniaus r.	Numanoma trijų AK karių kapavietė. 1944 m. liepos mėn. žuvo 4 VII AK brigados partizanai. Vieną iš jų šeima palaidojo Juodšilių kapinėse (žr. Juodšiliai).	I
41.	Macikai, Šilutės r.	Nuo 1939 m. veikė kaip karių internavimo stovykla, nuo 1945 m. veikė kaip sovietinis lageris, kuriame buvo kalinami vokiečių belaisvei, o vėliau visi	II

		„tautos priešai“, tame tarpe ir AK kariai. Buvusio lagerio vietoje paminklai statomi nuo 1999 m., paminklas skirtas lenkams pastatytas ZPL iniciatyva 2005 m.	
42.	Martišiūnai, Vilniaus r.	Trijų AK karių kapai.	I
43.	Maišiagala, Vilniaus r.	Dviejų AK karių kapavietės miestelio kapinėse: Józef Adamowicz (1944 m. Liepa);	I
44.		Kuppo Henryk (1944 m. liepos 5 d.);	
45.	Medininkai, Vilniaus r.	AK karių (žuvusių kovose su sovietais) kapai: Witolda Koczana „Bajka“ (1944 m.);	I
46.		Zbigniewa Łukaszewicza „Jasny“ (1945 m.);	
47.		Bonifacy Wołożynski „Kukułka“ (1944 m.);	
48.		Nežinomo AK kario kapas (1944 m. liepos mėn.)	
49.	Miknakiemis, Šalčininkų r.	AK kario palaidojimo vieta. 2018 m. IPN bei Lenkijos Ambasadoms pastangomis perlaiduotas Eišiškių kapinių AK memoriale.	I

50.	Mickūnai, Vilniaus r.	Nežinomo AK kario kapas.	I
51.	Migūnai, Vilniaus r.	Palaidotas AK karininkas Apoloniusz Duszkievicz „Polza” žuvęs 1944 m. kovo 3 d. Keidžiuose.	I
52.	Nemenčinėlė, Vilniaus r.	Nežinomo AK kario kapas. Kapas sunkiai randamas.	I
53.	Nevainionys, Šalčininkų r.	AK karių bendras kapas (5 arba 7), kurie žuvo kovodami su sovietų saugumiečiais 1945 m. sausio 6 d. Kapavietė įkurta pačių AK karių, tuoj po mūšio. Kapavietė 2015 m. buvo atnaujintos „Odra-Niemen“ iniciatyva.	I
54.		Paminklas skirtas įamžinti 1944 m. balandžio 27 d. sovietinių partizanų nužudytą Tietiancų šeimą, kurios galva buvo AK karininkas: Michał Tietianiec „Myśliwy”; Teofila; Kajetan; Konstanty; Jadwiga; Leontyna; 2002 m. rugpjūčio 7 d. privačia giminių iniciatyva pastatytas paminklas vietoje,	II

		kurioje buvo šeimos namas.	
55.		Kryžiai kapinėse skirti įamžinti sovietinių partizanų žudynių aukas	II
56.	Švenčionėliai, Švenčionių r.	1942 m. gegužės 19 – 20 d. vokiečiai ir lietuvių policija vykdė baudžiamąją ekspediciją, kurios metu žuvo apie 400 civilių gyventojų. Miestelio kapinėse. 2010 m. ROPWiM iniciatyva pakabinta lentelė su lenkišku užrašu.	II
57.		Paminklas stalinizmo aukoms atminti, t. y. visiems tiems, kurie buvo sovietmečiu deportuoti iš Švenčionėlių geležinkelio stoties į SSRS gilumą.	II
58.	Valkininkai, Varėnos r.	1942 m. gegužės 25 d. vokiečiai už policininko nužudymą surengė baudžiamąją ekspediciją, kurios metu	I

		buvo nužudyti apie 22 vietiniai gyventojai. Dalys palaidota kitoje vietoje – Užuperkyje.	
59.	Parapijoniškės, Vilniaus r.	Trijų nežinomų AK karių kapas.	I
60.	Piktakonys, Vilniaus r.	AK karių palaidojimo vietos: Stanisław Griekin (1944 m. liepa);	I
61.		Jan Iwaszko (1944 m. liepa);	
62.	Pabarė, Šalčininkų r.	Trijų nežinomų AK karių kapas (žuvo 1945 m. sausio 5 arba 6 d.).	I
63.		Piotr Songin „Czyński” (žuvo 1945 m. sausio 10 d.)	I
64.		Tietaniec šeimos palaidojimo vieta – žuvo 1944 m. balandžio 26 d. nuo sovietinių partizanų.	I
65.	Pabradė, Švenčionių r.	Spėjama, jog miestelio kapinėse turėtų būti AK karių kapų.	I
66.	Popiškės, Šalčininkų r.	Dviejų AK karių palaidojimai: Kazimierz Dobroszewski (Janek Boruszewski) „Lipniak”;	I
67.		„Hardy”.	
68.	Purnuškės, Vilniaus r.	Sovietinio teroro aukų palaidojimo vieta.	I
69.	Rūdninkai, Šalčininkų r.	30 AK karių palaidojimo vieta, kurie žuvo 1945 m. sausio 6 d. kovodami prieš sovietų	I

		saugumiečius. Kapas kaimo kapinėse, Sutvarkytas ir atnaujintas ROPWiM iniciatyva.	
70.	Rudamina, Vilniaus r.	AK karių palaidojimo vieta: Bronisław Lisowski;	I
71.		Tadeusz Wartman;	
72.	Sangeliškės, Šalčininkų r.,	AK „Komar“ dalinio karių kapavietė ir koplyčia. Šioje vietoje palaidoti 25 kariai (1945 m. vasario mėn.) žuvę kovose su sovietų saugumiečiais. Koplyčia ir paminklai atnaujinti 1998 m. ROPWiM iniciatyva.	I
73.	Seimėnai, Trakų r.	AK kario palaidojimo vieta: Herman Tadeusz “Plus”	I
74.	Serapiniškės, Trakų r.	Paminklas įamžinantis tremtinius ir politinius kalinius. Paminklas, Atidengtas 2007 m. liepos mėn., lokali iniciatyva.	II
75.	Skaidiškės, Vilniaus r.	Paminklas skirtas nežinomam AK kariui, kurio palaikai buvo rasti 1944 m. liepos mėn. Atskiras palaidojimas, kapas randasi netoli kelio į Vilnių, laukose. 1993 m. liepos 11 d. pastatytas ažuolinis kryžius. Privačių	II

		asmenų bei ZPL iniciatyvą.	
76.	Skurbutėnai, Vilniaus r.	VII AK brigados karių kapavietė – mauzoliejus. Kapinės buvo įkurtos Antrojo pasaulinio karo metu, vėliau sunaikintos ir 1991 m. liepos 17 d. baigtos atkurti.	I
77.		1991 m. bažnyčioje atidengta atmintinė lenta skirta VII AK brigados kariams.	II
78.	Šalčininkai, Šalčininkų r.	4 AK karių kapavietė, kurie žuvo 1944 m. gegužės 29 d. (pradžioje palaiduoti Dieveniškėse, o 1993 m. perlaiduoti Šalčininkuose, netoli jų buvo perlaiduoti nežinomi, tikėtina sovietų, kariai).	II
79.	Sužionys, Vilniaus r.	VI AK brigados karių: Tadeusz Adamowicz „Lew” (žuvo 1944 m. kovo 4 d.) ;	I
80.		Zygmund Perwejnias „Mściwój” (žuvo kovose su sovietais 1945 m. gegužės mėn.)	
81.		Jerzy Radwan-Łodziński „Rola”	
82.	Šumskas, Vilniaus r.	AK kario Konstanty Szlachetowicz kapas, kuris žuvo 1944 m. liepos 4 d.	I

83.	Šveicarai, Vilniaus r.,	Trijų AK karių bendra palaidojimo vieta.	I
84.	Šventininkai, Vilniaus r.	AK karys „Kurier“, kuris žuvo kovodamas su sovietais 1945 m. 2010 m. atidengtas ir pašventintas paminklas kaimo kapinėse, iniciavo Buivydžių seniūnija.	II
85.	Švenčionys, Švenčionių r.	1942 m. gegužės 20 d. sušaudytų lenkų kapai: AK kario Aleksandr Bukowski „Bohun“ kapas;	I
86.		Nežinomo AK kario kapas;	
87.	Verseka, Šalčininkų r.	Bendra AK karių palaidojimo vieta. Palaiduoti: Michał Rzuchowski „Łabędź“, „Szary“ (nužudytas sovietų 1945 m. vasario 6 d.); Stanisław Krukowski „Młot“; Jan Grzywacz „Komar“ (nužudyti sovietų 1945 m. gegužės mėn.) .Antkapinis paminklas žuvusiems AK kariams buvo pastatytas dabar jau nebeegzistuojančiame dvare „majątek Szalewicz“, laikotarpyje nuo 2012 iki 2015 kapai buvo tvarkomi „Odra-Niemen“.	II

88.	Vaidotai, Vilniaus r.	Lenta pakabinta siekiant įamžinti Vaidotų gyventojus, kurie buvo ištremti į Sovietų Sąjungos gilumą. Lenta skirta: Włodzimierz Łęski; Bronisław Lasocki; Adela Łęska-Lasocka; Daniel Lasocki; Visi jie mirė tremtyje. Atmintinė lenta Vaidotų bažnyčioje pakabinta 1993 m. Lenta pakabinta privačia aukų giminaičių iniciatyva.	II
89.	Užuperkas, Varėnos r.	1942 m. gegužės 25 d. vokiečiai už policininko nužudymą surengė baudžiamąją ekspediciją, kurios metu buvo nužudyti apie 22 vietiniai gyventojai. Dalys palaidota kitoje vietoje – Valkininkuose.	I
90.	Zalavas, Švenčionių r.	Ažuolas ir paminklas skirti atminti A. Krzyżanowski „Wilk”.	II
91.		Ažuolas ir paminklas skirti atminti Panerių aukas.	
92.		Ažuolas ir paminklas skirti atminti tremtinius.	
93.		Ažuolas ir paminklas skirti atminti „Aušros Vartų“ operaciją. Paminklai atsirado ZPL iniciatyva,	

		Komemoraciniai renginiai vyksta nuo 2005 m.	
94.	Vilnius, Saulės kapinės	III AK brigados kario Mieczysław Paszkiewiczza „Kajtek” palaidojimo vieta. Rasų kapinėse taip pat yra simbolinis paminklas skirtas šiam partizanui.	I
95.	Vilnius, Grigiškės	Masinis nacių teroro aukų palaidojimas. Nužudyti 1944 m. liepos mėn. Paminklas kapinėse. Privati iniciatyva. 2002 m.	II
96.	Vilnius, Verkiai,	Buvo 4 AK karių ir vieno vokiečių palaidojimo vieta, palaikai ekshumuoti 2019 m. pavasari. Perlaiduoti Eišiškių AK karių memoriale 2019 m. rugpjūti.	I
97.	Vilnius, Kalvarijų kryžiaus kelias.	AK karių masinė kapavietė, žuvo vykdant „Aušros Vartų“ operaciją. Palaiduoti po mūšio, sovietmečiu dalį ekshumavo. Kryžius buvo pastatytas AK kariu iniciatyva, o 1990 m. ZPL iniciatyva atsirado paminklas.	I
98.	Vilnius, Kalvarijų kapinės.	AK karių masinė kapavietė, žuvo vykdant „Aušros Vartų“	II

		operaciją. Buvo palaiduoti Kalvarijų kryžiaus kelyje, bet dalis buvo ekshumuota ir perlaiduota kapinėse.	
99.		Kryžius tremtiniais. Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos lenkų skyrius, 1990 m.	II
100.		AK karys Michał Pułtorak „Grot“, mirė 1985 m. Antkapinis paminklas. Šeima.	I
101.		AK karys Władysław Romanowski, žuvo 1944 m. liepos 12 d.	I
102.	Vilnius, Pavilnio kapinės.	AK karių masinė kapavietė. 120 karių. Žuvo kovose dėl Vilniaus vykdant „Aušros Vartų“ operaciją. Paminklas kapinėse. AK Veteranų klubo bei ROPWiM iniciatyva.	II
103.	Vilnius, Karklėnai.	AK kario Felicjan Marynowski „Blok“ kapas. Žuvo 1944 m. rudenį. 2002 m. perlaidotas.	II
104.	Vilnius, Naujoji Vilnia.	AK kario Mieczysław Wierzinkiewicz kapas. Palaidotas 1984 m.	I
105.	Vilnius, Naujoji Vilnia.	Paminklas tremtiniais. Paminklas prie Geležinkelio stoties	II

		Naujoje Vilnioje. 1991 m. 1998 m. nuo paminklo nuimtas lenkiškas užrašas.	
106.	Vilnius, Šnipiškės.	Simboliniai kapai: I AK brigados vado Czesław Grombaczewski „Jurand” (Jų simboliniai kapai taip pat yra Rasų kapinėse)	II
107.		Franciszek Hojan “Szary”	II
108.		Maurycy Palenko „Strug”	II
109.	Vilnius, Paneriai.	Lenkiškas paminklas skirtas pagerbti nacių teroro aukas. Paminklas. ROPWiM iniciatyva.	II
110.	Vilnius, Rasų kapinės.	Paminklai AK kariams žuvusiems kovojant už Vilniaus kraštą. 107 AK kariai. Kai kurių karių antkapiai simboliniai. ROPWiM iniciatyva. 1993 m., 2012 m.	II
111.	Vilnius, Tuskulėnai.	Memorialas. Tarp 700 aukų yra ir AK karių palaikai. Sovietinio saugumo teroro aukos.	II

112.	Vilnius, Lenkų kultūros namai.	Lenta skirta AK Vilniaus ir Naugarduko apygardų kariams. Atidengta 2002 m. Dar trys paminklinės	II
113.		Lenta skirta „Aušros Vartų“ operacijai, atidengta 2001 m.	II
114.		Lenta skirta AK diversiniam būriui „Wachlarz“ atidengta 2002 m.;	II
115.	Vilnius. Šventos Dvasios bažnyčia.	Atminimo lenta skirta pagerbti AK karius.	II

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 20 egz.